

બૌદ્ધસંઘનો પારિચય

ગુજરાત પુરાતત્વ મંદિર
અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ

[પ્રા. ૧૦૦૦]

મંચ ૧૯૮૧-૮૨

[મૂલ્ય ૩. ૨]

પ્રકાશક
કે.કે.વી. વિદ્યુતદાસ મગનલાલ
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ.

મુદ્રક : દેવીદાસ છત્રપાલ પરિખ
ધી 'ડાયમંડ બુલ્ડોઝર' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
અમદાવાદ

શ્રી. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકરને

આ પુસ્તક પ્રેમપૂર્વક

અર્પણ કરું છું.

ધ. કે.

વિજ્ઞાપન

ગુજરાતપુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રબંધસમિતિના સં. ૧૯૮૦ ના આસો
વદ ૧૧ ની બેઠકના ઠરાવ નં. ૮ (પરિશિષ્ટ ૧૧) મુજબ આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ
કરવામાં આવે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ કાર્યાલય }
અમદાવાદ. }
શાગવું વદ ૧૪ સં. ૧૯૮૧ }

પ્રકાશક

મસ્તાવના

‘નવજીવન’માં લખેલા લેખ માટે અને તે લેખની જામીનગિરી ન આપવા માટે મારા મિત્ર શ્રી ૦ કાકા કાલેલકરને તા. ૨૦ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૩ ના રોજ એક વરસની સાદી કેદની શિક્ષા થઇ. સાબરમતી જેલમાં જતાં પહેલાં પોતાને માટે વિનયગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર કોઈ પણ ઠેકાણેથી મેળવી આપવા માટે તેમણે મને કહ્યું. Sacred Books of the East માં ઇપાયેકું આ ભાષાન્તર હાલ ઉપલબ્ધ નથી, અને સાર્વજનિક લાયબ્રેરીઓ બાદ કરતાં બીજી કોઈ જગ્યાએ આ પુસ્તક મને મળતું નહોતું. ત્યારે કંઈક કાકા માટે જ નહિ પરંતુ સર્વસામાન્ય વાચકો માટે વિનયગ્રંથનો સાર તૈયાર કરવાની કલ્પના મારા મનમાં ઉદભવી, અને ગૂજરાત પુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રબંધસમિતિને તે પસંદ પડવાથી આ કામ મેં તરત જ હાથમાં લીધું. એકલા વિનયગ્રંથનો જ સાર આપવા કરતાં શુદ્ધસમકાલીન આવકસંધની કેટલીક વ્યક્તિઓનાં સંક્ષિપ્ત ચરિત્રો આપવાથી આ ગ્રંથ વધારે લોકપ્રિય થશે એવું લાગવાથી તે ચરિત્રોનો પણ ત્રીજા ભાગમાં મંચરૂ કર્યો, અને આ ગ્રંથને ‘વિનયગ્રંથનો પરિચય’ એ નામ ન આપતાં ‘જોદ્ધમંથનો પરિચય’ એ નામ આપ્યું.

વિનયગ્રંથના પારાજિકા, પાચિત્તિયાદિ, મહાવચ્ચ, સુલ્લવચ્ચ અને પરિવાર એવા પાંચ વિભાગ છે. તેમાંના પહેલાં બે વિભાગમાં આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં આપેલા નિયમ, તેમની પૂર્વપીઠિકા, અને તે ઉપરની ટીકા છે. મહાવચ્ચ અને સુલ્લવચ્ચમાં ઉપસમ્પદા કેવી રીતે આપવી તે, આચાર્ય અને શિષ્યનાં કર્તવ્યો, વગેરે દ્રષ્ટીકોનાં વિસ્તૃત વર્ણન છે, અને પ્રસંગોપાત્ત ઝીણા ઝીણા નિયમો પણ આપ્યા છે. પરિવારમાં પારાજિકાદિ નિયમોની સંક્ષિપ્ત યાદી અને વિનયની ગુરુપરંપરાનું વર્ણન છે. આ પાંચમાં પણ પહેલાં બે

વિભાગમાં આવેલાં લિશ્તુઓના અને લિશ્તુણીઓના નિયમો ઘણા પ્રાચીન હોવા જોઈએ એમ તેમની ભાષા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. તે નિયમોની અને વિનયચંચની ભાષા ભિન્ન છે, કિંમતુના વિનયચંચને તે નિયમો ઉપરની વિસ્તાર-ટીકા જ કહીએ તો એ અંતિશયોક્તિ નહિ ગણાય.

હવે આ નિયમો કયારે અસ્તિત્વમાં આવ્યા, અને તેમને હાલનું સ્વરૂપ કયે વખતે પ્રાપ્ત થયું એનો ખરાબર ઉકેલ થવો કઠણ છે. આમાંના કેટલાએક મહત્ત્વના નિયમો ખુદ ભગવાન જુદે લિશ્તુઓને માટે પડ્યા હોવા જોઈએ, અને પાછળથી પ્રસંગોપાત્ત લિશ્તુસંઘે તેમાં ફરક કર્યો હશે. ઉદાહરણાર્થ, જપોરે ખાર વાગ્યા પછી લિશ્તુએ અન્નગ્રહણ ન કરવું એ નિયમ હતો. આની પૂર્વ-પીઠિકા મન્નિઝમનિકાયના કીટાગિરિસુતમાં (અંક ૭૦) મળી આવે છે. તે આ પ્રમાણે:—

એક વાર ભગવાન કાશીરાષ્ટ્રમાં મોટા લિશ્તુસંઘ સહિત ઉપદેશ કરતા ફરતા હતા. ત્યાં ભગવાન લિશ્તુઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યા:—“હે લિશ્તુઓ, મેં રાત્રિભોજન છોડી દીધું છે, એથી મારા શરીરમાંથી વ્યાધિ ઝાડી થઈ છે, જાડય ઝોણું થયું છે, શરીરમાં બળ આવ્યું છે અને ચિત્તને સ્વાસ્થ્ય મળે છે. હે લિશ્તુઓ, તમે પણ આ પ્રમાણે વર્તો. તમે જો રાત્રિભોજન છોડશો તો તમારા શરીરમાંથી વ્યાધિ ઝાડી થશે, જાડય ઝોણું થશે, શરીરમાં બળ આવશે અને તમારા ચિત્તને સ્વાસ્થ્ય મળશે.” “બહુ સારું, ભદ્રંત,” એમ તે લિશ્તુઓએ ભગવાનને જવાબ આપ્યો.

તે પછી ભગવાન પ્રવાસ કરતા કરતા કીટાગિરિ નામના શહેરમાં આવ્યા. ત્યાં અસ્સજિ (અશ્વજિત) અને પુનબ્બસુક (પુનર્બસુક) નામના બે લિશ્તુઓ રહેતા હતા. કેટલાક લિશ્તુઓએ તેમની પાસે જઈ

તેમને કહ્યું:-“ ભગવાન રાત્રે જન્મતા નથી અને ભિક્ષુસંઘે પણ રાત્રિ-
 બોજન લઈ દીધું છે. તમે આ પ્રમાણે રાતનું બોજન છોડશો તો તમને
 પણ હીક લાગશે. ” આના જવાબમાં અસ્સજિ અને પુનબ્બસુક
 બોલ્યા:-“ બંધુઓ, અમે સાંજે જન્મીએ છીએ, સવારે જન્મીએ
 છીએ, બપોરે જન્મીએ છીએ અને બપોર નમી ગયા પછી પણ
 જન્મીએ છીએ. આથી અમારા શરીરમાંથી વ્યાધિ એાછી થાય છે,
 જડના એાછી થાય છે, શરીરમાં બળ આવે છે અને ચિત્ત સ્વસ્થ
 થાય છે, તો પછી આજનું સુખ છોડીને ભવિષ્યના સુખની આશા
 પાછળ શા માટે અમારે પડવું જોઈએ ? ”

આ વાત જ્યારે ભગવાને ઝણી ત્યારે તેમણે તે બંનેને
 બોલાવીને તપાસ કરી...ઈત્યાદિ.

આ ઉપરથી એવું દેખાઈ આવે છે કે ભગવાને શરૂઆતમાં
 ફક્ત રાત્રિબોજનનો જ નિર્ગેધ કર્યો હતો અને સંઘના ધણાખરા
 ભિક્ષુઓને આ વાત પસંદ પડવાથી આ નિયમ સર્વસંમત થયો
 હતો. લુટ્ટિકોપમશુત્તમાં [મન્નિઝમનિકાય અંક ૬૬] ઉદાહરણ
 ભગવાનને કહે છે:-“ ભદ્રન્ત, હું એકાન્તમાં હતો ત્યારે મારા મનમાં
 એવો વિચાર આવ્યો કે, ભગવાને ઘણી દુઃખકારક વાતો અમારાથી
 દૂર કરી અને ઘણી સુખકારક વાતો અમને પ્રાપ્ત કરાવી આપી...
 ભદ્રન્ત, અમે પહેલાં સાંજે, સવારે, બપોરે અને બપોર નમી ગયા
 પછી પણ જન્મતા હતા. એવો એક વખત હતો કે જ્યારે ભગવાને
 દિવસે ક્વેળાએ જન્મવાની ભિક્ષુઓને મનાઈ કરી, તે વખતે મને
 બહુ માડું લાગ્યું. યદ્વાણુ ગૃહસ્થો દિવસે વિકાળે અમને ખાવા
 પીવાની જણસો આપે છે તેની પણ ભગવાન મનાઈ કરે છે, એ
 મને ગમ્યું નહિ. પરંતુ ભગવાન ઉપરના પ્રેમને લીધે, ભગવાનના
 ગૌરવને લીધે અને લલ્લન અને લોકાપવાદલયને લીધે દિવસે
 વિકાળે જન્મવાનું અમે છોડી દીધું. પણ અમે સવારે અને સાંજે
 જન્મતા હતા. તે પછી રાત્રે ક્વેળાએ ખાવાની ભગવંતે મનાઈ

કરી ત્યારે પણ મને માહું લાગ્યું. આ એ ભોજનમાં જે ઉત્તમ ભોજન છે તે પણ છોડી દેવા ભગવાન કહે છે, એ મને ગમ્યું નહિ...પરંતુ ભગવાન ઉપરના પ્રેમને લીધે, ભગવંતના ગૌરવને લીધે અને લગ્ન તથા લોકાપવાદભયને લીધે અમે રાતે કવેળાએ ખાવાનું પણ છોડી દીધું. આ નિયમ કરતાં પહેલાં ભિક્ષુઓ અંધારી રાતે ભિક્ષાટન કરતાં કરતાં ગટરમાં અથવા તો ગંદવાડ્યાળા ખાડામાં પડતા, કાંટામાં પડતા, સૂતેલી ગાય ઉપર પડતા, ચોરી કરીને આવતા અથવા ચોરી કરવા જતા ચોરના સપાટામાં સપડાઇ જતા... હું પણ એક વાર આમ જ ભિક્ષાટન કરવા માટે ગયો હતો. ત્યાં એક સ્ત્રી પોતાના ધરની બહારની બાજુએ વાસણ ઉઠકતી હતી, મને જોઇને ‘જૂત રે જૂત, પિશાચ રે પિશાચ’ એવી તેણે ખૂમ પાડી. ત્યારે મેં તેને કહ્યું, ‘બહેન, હું પિશાચ નથી; હું ભિક્ષુ છું અને અહીં ભિક્ષા માટે ઉભો રહ્યો છું!’ તે બોલી:-‘અરે ભિક્ષુ, તારી ફાં મરે, તારી મા મરે, આવી અંધારી રાત્રે ભિક્ષાટન કરવા કરતાં કસાઈની તીક્ષ્ણ જરીથી તારૂં પેટ કપાય એ વધારે સાફ છે.’ બદનત, આં ખીના જ્યારે મને સાંભરે છે ત્યારે ભગવાને ઘણી દુઃખકારક વાતો અમારાથી દૂર કરી અને ઘણી સુખકારક વાતો અમને પ્રાપ્ત કરાવી આપી એમ મને લાગે છે.”

આ વાત ઉપરથી એવું દેખાશે કે પ્રથમતઃ ભગવાને કવેળાએ ખાવાનો નિષેધ કર્યો; તે પણ રાત્રિભોજનનો નિષેધ કર્યો નહિ. પછી સવારે બાર વાગ્યા પહેલાં એક વાર અને સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં એક વાર એમ બે જ ભોજન લેવાનો નિયમ કર્યો હશે. ખુદ ભગવાન પોતે સવારનું એકજ ભોજન લેતા હતા અને ભિક્ષુઓને પણ એ પ્રમાણે કરવાં ઉપદેશ આપતા હતા. એનો ઉલ્લેખ ઠક્કરૂપમ-સુતમાં [મંજીક્રમં ૦ અંક. ૨૧] આવ્યો છે. પરંતુ હાલની રીત એવી છે કે અરુણોદયથી મધ્યાહ્નકાળ સુધીમાં ભિક્ષુ ગમે તેટલી વાર ખાઈ શકે છે. બાર વાગ્યાથી બીજા દિવસના અરુણોદય સુધીના

સમય વિકાસ ગણાય છે. સમદસવર્ગીય ભિક્ષુઓ બાર વાઝ્યા પછી ખાવાના પદાર્થો ખાતા, તેથી આ નિયમ કરવો પડ્યો એવું વિનય-મંથમાં ખતાવેલું છે. પરંતુ વિનયનો અને સુત્તાપિટકમાંના ઉપર આપેલા ઉતારાઓનો મોકબો વિરોધ નજરે પડે છે. અને વિનયની આવી વતતની કયાઓ પાછળથી રચાએલી હોવી જોઈએ એ સ્પષ્ટ થાય છે.

વર્ણિયુત્તક નામનો એક ભિક્ષુ હતો. તે ભગવાન પાસે આવ્યો અને બોલ્યો:—“ આ દોડસો શિક્ષાપદો (નિયમો) દર પખવાડીયે ખોલવામાં આવે છે. તે શીખવાં મારે મારે શક્ય નથી.” ભગવાને કહ્યું:—“ તું અધિશીલશિક્ષા, અધિચિત્તશિક્ષા અને અધિપ્રજાશિક્ષા આ ત્રણ શિક્ષાઓ (નિયમો) શીખીશ ? ” વર્ણિયુત્તક બોલ્યો:—“ આ ત્રણ શિક્ષા શીખવી મારે મારે શક્ય છે.” ભગવાન બોલ્યો:—“ જો તું આ ત્રણ શિક્ષા શીખીશ તો તારા રાગ, દ્વેષ અને મોહ નષ્ટ થશે, અને તારા હાથે પાપકર્મ થશે નહિ,^૧”

આ સુત્તમાં દોડસો શિક્ષાપદોનો ઉલ્લેખ આવેલો છે. તે ઉપર મનોરથપૂરણીકાર-શુદ્ધધોયાચાર્યનું કહેવું એવું છે કે, તે વખતે ભગવાને દોડસો જ નિયમો કર્યા હતા; બાકીના પાછળથી કર્યા. પરંતુ આ સ્પષ્ટીકરણની કશી જરૂર જણાતી નથી. જે અનિયતને સ્વતંત્ર નિયમ કહી શકાય નહિ. અને જો ૭૫ સેખિય પળાય નહિ તો તેથી પાચિત્તિય જેની આપત્તિ થતી નથી. એટલે તે બાદ કરતાં બાકી દોડસો જ રહે છે; અને અંગુત્તરનિકાય લખાયો તે વખતે

૧. આ ત્રણ શિક્ષાઓની સચિત્તર માહિતી ‘શુદ્ધ, ધર્મ’ અને સંધ’ નામના પુસ્તકના બીજા વ્યાખ્યાનમાં ‘ધર્મ’ના મથાળા નીચે આપેલી છે. ઉપરનું સુત્ત અંગુત્તરનિકાયના તિક્કનિપાતના બીજા પંદરજાસકના ચોથા વચ્ચનું ચોથું છે. Pali Text Society ના મુદ્રણમાં આ સુત્તને: અંક ૮૩ માં આપ્યો છે. તે ખોટો છે. ૮૧ અને ૮૨ જે સુત્તોનો સમાવેશ એક ૮૧ માં સુત્તમાં જ કરાયેલો હોવાથી આ ગોઠાવો જલો થયો છે.

આટલા જ નિયમોને પાતિમોક્ષમ કહેતા હતા. તે સમય પછી અને શુદ્ધોત્પન્ના સમય પહેલાં મૂળના પાતિમોક્ષમાં ૭૫ સેખિકાઓ હોયો. એટલું જ નહિ પરંતુ તે દોઢસો નિયમોના પાયા ઉપર વિનય ગ્રંથની પ્રથમ ઈમારત બાંધવામાં આવી. અર્થાત્ આ નિયમોની પૂર્વપીઠિકા જે વિનયગ્રંથમાં વર્ણવેલી છે તે સર્વથા એતિહાસિક છે, એમ માનીને ચાલવું નકામું છે. પાંચાગ્રંથ જેવા નિયમોની પૂર્વપીઠિકાઓ આચાર્યપરંપરાએ ચાલતી આવી હોય એ શક્ય છે, પરંતુ ખીજા નિયમોની પૂર્વપીઠિકા વિનયગ્રંથ લખાયો ત્યારે લેખકને કે લેખકોને ખબર નહિ હોય અને તે તેમણે નવી જ રચેલી હશે.

લગભગ ખ્રિસ્તી શનકની ચરઆતથી બૌદ્ધવાદમયની વિલક્ષણ ક્રાંતિ થયાનું જણાય છે. મૂળના મુત્તમાં ઘણાં ખરાં મુત્તો આનંદે, સારિપુત્તે અથવા એવા જ ખીજા પ્રસિદ્ધ મહાઆવકે ઉપદેશનાં દેખાય છે. પરંતુ ઇ. સ. પછીના ગ્રંથોમાં બધાં પ્રકરણોનો સંબંધ ખુદ શુદ્ધની સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન થયેલો દેખાય છે. દાખલા તરીકે જાતકની વાતો થો. દરેક વાત શુદ્ધ જ કહી અને તે તેના પૂર્વજન્મની હતી, એવું વર્ણન જાતક-અટ્ટકથામાં મેળી આવે છે. અભિધર્મનાં સાત પ્રકરણો પણ લગવાન શુદ્ધ જ ઉપદેશનાં છે, એમ સિદ્ધ કરવાનો વિચિત્ર પ્રયત્ન / અટ્ટકથાકારે કર્યો છે. આ બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં વિનયગ્રંથ બધી અટ્ટકથાઓનો પૂર્વગામી છે, એવી મારી માન્યતા બાંધાઈ છે. અને તેમાંની વાતોનો ઇતિહાસ તરીકે ઉપયોગ કરતાં ખૂબ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ એમ મને લાગે છે.

અહીં એ પ્રશ્ન ઉભો થશે કે, જો આ વાતોનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ નથી તો તેમનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ શા માટે કર્યો? આનો જવાબ એ કે પૂર્વપીઠિકા સિવાય ઘણા નિયમોનું સ્પષ્ટીકરણ થવું કાંચુ છે. કેટલાક નિયમોની પૂર્વપીઠિકા આપીને કેટલાકની પૂર્વ-

પીઠિકા આપી ન હોત તો તે પણ યોગ્ય ન ગણાત. એટલે સેખિય સિવાય બાકીના બધા નિયમોની સંક્ષિપ્ત પૂર્વપીઠિકાએ આપેલી છે. વાચકોએ તે પૂર્વપીઠિકાઓને ઐતિહાસિક મદત્ત્વ ન આપતાં ફક્ત નિયમ સમજવા માટે જ તેમનો ઉપયોગ કરવો. લગભગ ઈ. સ. ના આરંભમાં જૌદસંઘની ઘટના કેવી હતી, તે સંઘમાં કંઈ વસ્તુઓને મદન્ત્વ આપવામાં આવતું હતું, અને સંઘશક્તિ વધારવાનો કેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો, એ સમજવા પૂરતો જ પહેલા બે ભાગોનો ઉપયોગ વાચકોને થશે. ત્રીજા ભાગમાં જે મદાત્માવકાનાં ચરિત્રો આપેલાં છે તેમાં ફત્તેહાબાદનો ધણો ભેગ છે. તે પણ જુદા ભગવામની દયાળીમાં બિશ્વ અને ગૃહસ્થો કેવી રીતે રહેતા હતા, એની કીક કીક કથપના આ ચરિત્રો ઉપરથી આવશે. જ્યાં શક્ય હતું ત્યાં મૂળ મુક્તોનો આધાર લખતે તે દ્વારા તે તે વ્યક્તિઓના ચરિત્રનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કાર્તી, વેશ્ણ વગેરે ગુહાઓમાં (લેખો) અને સાંચી વગેરે સ્તૂપોની આસપાસ જડી આવતાં જૌદસંઘની વ્યક્તિઓનાં કોતરેલાં ચિત્રો જાણવા માટે, તે ચિત્રકલાનો અર્થ સમજવા માટે, અને ફાલ્ગુન, શુભેન્દ્રસાગ વગેરે ચિની પ્રવાસીઓનાં પ્રવાસવર્ણનો વાંચતાં આ ભાગની વાચકોને સારી મદદ થશે એવી હું આશા રાખું છું.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના સ્નાતક શ્રી૦ પાંડુરંગ વિઠ્ઠલ વળામેએ આ પુસ્તકનું ગૂજરાતી ભાષાંતર કરી આપી સદાય કરી છે તે માટે હું એમનો આભારી છું.

ધર્માનંદ કોસંબી

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૧ લો

રચનાત્મક નિયમો	૧ થી ૫૬
શિષ્યોના ધર્મ	૧
ઉપાધ્યાયના ધર્મ	૮
આચાર્ય તથા અન્તેવાસીના ધર્મ	૮
ભિક્ષુ-પ્રવ્રજ્યા	૯
શ્રામણેર-પ્રવ્રજ્યા	૧૭
ઉપોસથ	૧૯
વપાંવાસ (આતુર્ભીર્ય)	૨૨
પ્રવારણા	૨૩
પગરખાં	૨૫
ઓસડ	૩૨
કઠિન	૩૪
ચીવર	૩૪
સંધ્યાભક્તી	૩૯
તર્જનીયકર્મ	૪૮
નિયસઃકર્મ	૪૯
પ્રજ્ઞાજનીયકર્મ	૪૯
પ્રતિરમારણીયકર્મ	૫૧
ઉત્સેપણીયકર્મ	૫૨
પરિવાસકર્મ	૫૦
માનત	૫૩
પૂર્વસ્થિતિએ લાવી મૂકવું	૫૩
અખંડાન	૫૩

અમિશાળા તથા ચંક્રમણ	...	...	...	૫૪
શુદ્ધોપદેશ ચાલુ ભાષામાં લખવો	...	...	...	૫૪
વિદારમાં આવનારા, રહેનારા તથા વિદારમાંથી જનારા				
ભિક્ષુઓનું કર્તવ્ય	...	...	...	૫૫
ભિક્ષુપત્ની-પ્રવચ્ચા	...	...	...	૫૭

ભાગ ૨ જો

નિયેષાત્મક નિયમો			૬૨ થી ૧૮૦
ચાર પારાજિકાઓ	...	...	૬૧
તેર મંધાદિશેષ	...	...	૭૩
બે અનિયન આપત્તિઓ	...	...	૮૮
નિરસગિય પાચિત્તિય...	...	...	૮૯
બાણ પાચિત્તિય	...	...	૧૧૬
ચાર પાટિદેસનિય	...	...	૧૬૭
પંચોતેર સેખિય	...	...	૧૭૦
સાત અધિકરણસમય	...	...	૧૭૬

ભાગ ૩ જો

મહાશ્રાવકોનો પરિચય			૧૮૧ થી ૩૨૨
ભિક્ષુઓ—			
૧. આજ્ઞાત કૌલિન્દ્રિય	...	...	૧૮૪
૨-૩. સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાન	...	...	૧૮૫
૪. મહાકાશ્યપ	...	...	૧૯૦
૫. અનુરુદ્ધ	...	...	૧૯૫
૬. કાલિગોધાનો પુત્ર ભદિય	...	...	૧૯૭
૭. લકુણ્ડક ભદિય	...	...	૧૯૮
૮. પિંડોલ ભારદ્વાજ	...	...	૧૯૯

૬. પુણ્ય મન્તાનિપુત્ર	...	...	...	૨૦૫
૧૦. મહાકાલાયન	...	...	...	૨૦૮
૧૧-૧૨. ચૂળપંથક અને મહાપંથક	...	...	...	૨૧૨
૧૩. સુભૂતિ	...	...	...	૨૧૭
૧૪. ખદિરવનિય રેવત...	...	...	...	૨૧૭
૧૫. કંક્ષા રેવત	...	...	...	૨૨૧
૧૬. સોણ કાળિવિસ	...	...	...	૨૨૧
૧૭. સોણ કુટિકર્ણ	...	...	...	૨૨૨
૧૮. સીવલિ	...	...	...	૨૨૨
૧૯. વક્ષલિ	...	...	...	૨૨૪
૨૦. રાહુલ	...	...	...	૨૨૬
૨૧. આષ્ટપાત્ર	...	...	...	૨૩૦
૨૨. કુંડક્રાંત	...	...	...	૨૩૬
૨૩. વર્ગીસં	...	...	...	૨૩૭
૨૪. ઉપસેન વગંતપુત્ર...	...	...	...	૨૩૬
૨૫. દબ્બ મન્ત્રપુત્ર	...	...	...	૨૪૦
૨૬. પિલિંદવચ્છ	...	...	...	૨૪૧
૨૭. બાહ્ય દારુચીરિય...	...	...	...	૨૪૨
૨૮. કુમાર કારયપ	...	...	...	૨૪૪
૨૯. મહાકિર્કિત	...	...	...	૨૪૫
૩૦. આતંદ	...	...	...	૨૪૫
૩૧. ઉરુવેલ કારયપ	...	...	...	૨૪૭
૩૨. કાળદામી	...	...	...	૨૪૭
૩૩. બકુલ	...	...	...	૨૪૯
૩૪. સોભિત	...	...	...	૨૫૧
૩૫. ઉપાલિ	...	...	...	૨૫૨
૩૬. નંદક	...	...	...	૨૫૨

૬૨. ઉગ્ગત ગૃહપતિ હસ્તિઆમક...	...	...	૨૯૦
૬૩. શર અંબુદૃ	...	...	૨૯૨
૬૪. અવક કૌમારબૃહ...	...	...	૨૯૩
૬૫. નકુલપિતા ગૃહપતિ...	...	...	૨૯૩

ઉપાસિકાઓ—

૬૬. સુભતા સેનાનીદુહિત્ર	...	...	૨૯૭
૬૭. વિશાખા મિત્રામાતા	...	...	૨૯૮
૬૮-૬૯. ખુલ્લુતરા અને સાંભાવતી	...	...	૨૯૮
૭૦. ઉત્તરા નંદમાતા	...	...	૩૦૯
૭૧. સુપ્તવાંસા કૌલિયદુહિતા	...	...	૩૧૪
૭૨. સુપ્તિયા ઉપાસિકો...	...	...	૩૧૪
૭૩. કાલિયાની	...	...	૩૧૫
૭૪. નકુલમાતા ગૃહપત્ની	...	...	૩૧૭
૭૫. કાળી ઉપાસિકા કુરુધરિકા	...	...	૩૧૭

અન્યજ્ઞ તિથિઓ—

૭૬. સોપાક	...	...	૩૧૮
૭૭. મુનીન	...	...	૩૨૦

બૌદ્ધસંઘનો પરિચય

ભાગ ૧ લો

રચનાત્મક નિયમો

શિષ્યોના ધર્મ

૧. બુદ્ધમહાત્મા આજુબાજુના પ્રદેશને અઢી હજાર વરસ પૂર્વે ઉપદેશ કરેલા હતા અને હાલની હીમ્ચન્દ્ર નદી તે વખતે નેરન્દ્રના નામથી ઓળખાતી. આ પ્રદેશમાં અને આ નદીને કાંઠે શાક્યમુનિ ગૌતમે ૭ વરસ સુધી ખડતર તપશ્ચર્યા કરી પોતાનું શરીર કૃશ કર્યું અને છેવટે યોધિષ્ઠ નીચે બેસીને જન્મતા તારણદાર ધર્મમાર્ગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. વૈશાખ સુદી પુનમને દિવસે એને આ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ, અને ત્યાર પછી દાશી જઈ આપાદ સુદી પુનમને દિવસે એણે પોતાના પહેલાના પાંચ સાથીઓને આ નવા ધર્મમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો. એટલે બૌદ્ધસંઘની પ્રથમ સ્થાપના એ દિવસે થઈ એમ કહેવાને વાંધો નથી. એ વખતે બુદ્ધભગવાન પોતાના શિષ્યને “પટ્ટિ મિશ્સુ” (લિક્ષુ આમ આવ) એમ કહેતા, અને એ જ એમને પ્રત્યક્ષ-વિધિ થતો.

૨. એ ચોમાસામાં ખીચ પંચાવન માણસો બુદ્ધભગવાનના શિષ્ય થયા અને ચોમાસું પૂરું થતાં જ્યારે એમને જૂદે જૂદે ઠેકાણે ધર્મોપદેશ કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે બુદ્ધે એમને નીચેનાં ત્રણ સરણુ-ગમનેથી પ્રત્યક્ષ આપવાની પરવાનગી આપી:—

શુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ

ધર્મં સરણં ગચ્છામિ

સંઘં સરણં ગચ્છામિ

પરંતુ શુદ્ધભગવાન પોતે તો ‘વહ્નિ મિશ્નુ’ એ શબ્દોથી જ પ્રવચના આપતા.

૩. એ ચોમાસું પૂરું થયું સારે શુદ્ધભગવાન ફરીથી ઊરુવેલા આવ્યા અને સાં એમણે ઊરુવેલકાર્યપ વગેરે ત્રણ ભાઈઓ તથા એમના શિષ્યોને પોતાના અનુયાયી બનાવ્યા. એમને સાથે લઈ એ રાજગૃહ પધાર્યા. સાં સંજય નામના પરિજ્ઞાનકના સારિયુત અને મોગ્ધાસ્લાન નામના એ અગ્રશિષ્યો પોતાના ૨૫૦ સહાધ્યાપીઓ સાથે એમના અનુયાયી થયા. એથી કરીને સંઘનો વિસ્તાર અતિશય વધી પડ્યો અને જીવાન લિમ્બુઓ પર દેખરેખ ન રહી શકવાથી તેઓ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તવા લાગ્યા. સવારે ગામમાં લિક્ષા માટે જતા હોય ત્યારે તેઓ પોતાનાં ચીવર વ્યવસ્થિત રીતે રાખતા નહિ; લોકો જમતા કરતા હોય ત્યારે પોતાનું લિક્ષાપાત્ર એમની આગળ ધરતા; લોકોને કહીને પોતાને માટે દાળભાત તૈયાર કરાવતા; જમતી વખતે મોટે અવાજે બોલતાં. આથી લોકોમાં એમની નિંદા થવા લાગી. લોકો કહેતા કે આ શ્રમણ લોકોમાં આવી અવ્યવસ્થા કેમ અને આ લોકો આહ્યોની માફક જમતાં જમતાં મોટે મોટેથી બોલે છે એ શું ?

૪. આ વાત લિમ્બુઓએ જુદાં કહી લાગે એમણે એ જીવાન લિમ્બુઓનો નિવેશ કર્યો, તથા ચેનબાજીની, ખાઉધરાપણાની, અસંતોષની, ગર્યાં મારવાની અને આગચપણાની નિંદા કરી, અનેક રીતે સાંદાઈ, નિરજ્ઞતા, સંતોષ, ઉત્સાહ વગેરેની સ્તુતિ કરી લિમ્બુઓને કહ્યું, “લિમ્બુઓ, આજથી ઉપાધ્યાય સ્વીકારવાની હું તમને રજા આપું છું. ઉપાધ્યાયે પોતાના શિષ્યો ઉપર પુત્રની માફક પ્રેમ રાખવો તથા શિષ્યોએ ઉપાધ્યાયને પિતાવૃત્ત્ય માનવો. આ પ્રમાણે એકબીજા

તરફ પ્રેમ રાખવાથી મારા આ ધર્મવિનયમાં એ જાનેની ઉત્તમ રીતે અભિવૃદ્ધિ થશે. ઉપાધ્યાયનો સ્વીકાર આ પ્રમાણે કરવો:—

“ઉત્તરાસંગ^૧ એક ખલાપર કરી એને નમન કરવું; તથા ઉભડક બેસી, હાથ નેડી કહેવું ‘ભદંત, મારા ઉપાધ્યાય થાઓ; ભદંત મારા ઉપાધ્યાય થાઓ; ભદંત, મારા ઉપાધ્યાય થાઓ.’ ‘વારૂ, ફીક છે’ અથવા આવી ખીજ કાંઈ પણ કામિક કે વાચિક સંઘાથી એ પોતાની વિનંતીને સ્વીકાર કરે એટલે એ પોતાનો ઉપાધ્યાય થયો એમ સમજવું.

૫. “શિષ્યે ઉપાધ્યાયની સાથે સારી રીતે વર્તવું:—સવારે વહેલાં ઉઠી, નેડા ઉતારી નાખી (પુસ્તકે પગે) પોતાનું ઉત્તરાસંગ એક ખલા ઉપર કરી ઉપાધ્યાયને દાતણ આપવું; મ્હોં ઘોવા માટે પાણી આપવું અને એને બેસવા માટે આસન પાચવું. જો ભાતનું આસન-મણુ હાજર હોય તો એનું પાત્ર ઘોઈ એમાં આસનમણુ ભરી એ એની આગળ મૂકવું. એ આસનમણુ પી રહે ત્યારે હાથમ્હોં ઘોવા એને પાણી આપવું અને એનું પાત્ર ઘોઈ વ્યવસ્થિત રીતે પોતાની જગ્યાએ મૂકી દેવું. ઉપાધ્યાય ઉઠે કે આસન મૂકી દેવું અને એ જગ્યા ગંદી થઈ હોય તો સાવરણીથી વાળી નાખવી.

૬. “ઉપાધ્યાયની (લિક્ષા માટે) ગામમાં જવાની ઇચ્છા હોય તો એને ગામમાં જતી વખતે પહેરવાનું ચીવર આપવું અને પહેલાં પહેરેલું ચીવર એ કાઢી નાખે ત્યારે લઈ લેવું. એને કમ્બરપટો આપવો. સંઘાટી અને ઉત્તરાસંગ એ બે ચીવરો એક ખીજ સાથે નેડી આપવાં અને લિક્ષાપાત્ર ઘોઈ આપવું. ઉપાધ્યાયને સાથીની જરૂર હોય તો પોતે વ્યવસ્થિત રીતે ચીવર પહેરી, કાચખંધુ-ખાંધી, સારી રીતે શરીર આચ્છાદિત કરી, પોતાનું લિક્ષાપાત્ર ઘોઈ લઈ ઉપાધ્યાયની પાછળ પાછળ જવું; ઉપાધ્યાયથી ઘણું દૂર નહોતું પસિ-

૧ પહેરવાના ચીવરને અંતરવાસક, એટલેના ચીવરને ઉત્તરાસંગ, અને કંઠીને માટે વાપરવાના ચીવરને સંઘાટી કહે છે.

ચાલવું નહિ. પોતાના પાત્રમાં લોકો જે નાંખે તેનો સ્વીકાર કરવો. ઉપાધ્યાય બોલતો હોય ત્યારે વચ્ચમાં પોતે બોલવું નહિ; પરંતુ નિયમનો લાંબ થાય એવું કાંઈ બોલતો હોય તો એનું નમ્રતાથી નિવારણ કરવું.

૭. “ ગામમાંથી પાછા ફરતી વખતે પોતે પહેલા આવી ઉપાધ્યાયનું આસન તૈયાર કરવું. પગ ધોવા માટે પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં. આગળ જઈ એનું પાત્ર તથા સંઘાટી લઈ લેવાં. વિહારમાં પહેરવાનું ચીવર આપવું તથા પહેરેલું ચીવર એ કાઢી નાખે ત્યારે લઈ લેવું. જો એ પસીનાથી ભિંજાઈ ગયું હોય તો એને થોડી વાર તડકામાં સૂકવવું; પણ એને ત્યાં જ રહેવા દેવું નહિ. એને ભેગું કરી લઈ લેવું અને ભેગું કરતાં ફાટે નહિ એની કાળજી રાખવી. કાપબંધન (કમ્બરપટ્ટા) ચીવરની ગડી પર મૂકવું. જો પાત્રમાં લિક્ષાન્ન વધ્યું હોય અને ઉપાધ્યાયની જમવાની ઇચ્છા હોય તો પાણી આપી એ અન્ન ઉપાધ્યાયની આગળ મૂકવું. પીવાને માટે પાણી લેખવું હોય તો પૂછી લેવું. જમ્યા પછી એને હાથગ્રહો ધોવા પાણી આપવું અને પાત્ર સારી રીતે ધોઈ નાંખી તડકામાં મૂકવું. પણ એને ત્યાં જ પડી રહેવા ન દેવું. પાત્ર અને ચીવર વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવાં. પાટ કે બાજદની નીચે જમ્યા સાફ કરી પાત્રને ત્યાં મૂકવું; પરંતુ એ નરી ભોંય પર મૂકવું નહિ. ચીવર મૂકવાની વળગણી કે દોરી સાફ કરી એના પર ચીવરોની ગડી વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવી. ઉપાધ્યાય જમી ઉઠ્યા પછી આસન પગ ધોવાનું પાણી, પાટલો વગેરે બધી ચીજો તે તે ચીજની જગ્યાએ વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવી. એ જમ્યા અસ્વચ્છ ચર્ષ હોય તો સાફ કરી નાંખવી.

૮. “ જો ઉપાધ્યાયને ન્હાવું હોય તો ન્હાવાની વ્યવસ્થા કરવી; એને ઠંડું પાણી લેખવું હોય તો ઠંડું આપવું, ઉનું લેખવું હોય તો ઉનું આપવું. ઉપાધ્યાયને અગ્નિશાળામાં જવાની ઇચ્છા

૧. અગ્નિશાળા એટલે તાપથી શરીરમાંથી પરસેવો કાઢવા માટે તૈયાર કરેલી ઓરડી. વધારે માહિતી માટે આજ ભાગની ક્ષમ ૮૨ જુઓ.

હોય તો મર્દનદ્રવ્ય તૈયાર કરી આપવું; જની શકે તો પોતે પણ અમિશાળામાં પ્રવેશ કરવો. પ્રવેશ કરતી વખતે મોટે માટી લગાડવી અને શરીરને સારી રીતે આચ્છાદિત કરી પ્રવેશ કરવો. ૧૬ લિશુઓની લગોલગ બેસવું નહિ. નવા લિશુઓને આસન પરથી ઉઠાડી મૂકવા નહિ. ત્યાંથી બહાર નીકળતી વખતે બેસવાનો પાટલો સાથે લઈ શરીરને બરાબર આચ્છાદિત કરી નીકળવું. જલાશય પાસે પણ ઉપાધ્યાયની સેવા કરવી. પાણીમાંથી પોતે બહાર નીકળી શરીર લોઇ તથા મૂકું ચીવર પહેરી, ઉપાધ્યાયનું શરીર લોવું. એને મૂકું ચીવર આપવું તથા સંઘાટી આપવી. અમિશાળામાંથી પાટલો લઈ પહેલાં વિહારમાં આવવું અને ઉપાધ્યાયનું આસન તૈયાર કરવું તથા પગ ઘોવાનું પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં. ઉપાધ્યાયને પીવા માટે પાણી નોંધતું હોય તો પૂછવું. ઉપાધ્યાય પાસેથી નવો પાક લેવાનો હોય તો લેવો; એને પ્રશ્ન પૂછવા હોય તો પૂછવા.

૬. " જે વિહારમાં ઉપાધ્યાય રહેતો હોય તેમાં કચરો થયો હોય તો જની શકે તો સાફ કરી નાંખવો. વિહાર સાફ કરતી વખતે પ્રથમ પાત્રો અને ચીવરો બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવાં. શેતરંજીઓ, પથારીઓ, ઝોશીકાં વગેરે બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવાં. પાટલો બહાર કાઢતી વખતે, બારણા સાથે લટકાય નહિ એવી રીતે કાળજીથી બહાર કાઢી, એક બાજુએ મૂકવો. પાટલાના પ્રતિપાદક^૧ બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવા. પિક્કાની તથા બેસવાનું આસન બહાર કાઢી એક બાજુએ મૂકવાં, આસ્તરણ કેવી રીતે પાથર્યું છે તે ધ્યાનમાં રાખી પછી બહાર કાઢવું. જે વિહારમાં જળાં બાજ્યાં હોય તો પ્રથમ જત સાફ કરવી. પછીથી બારીઓ, કમાડ તથા ખૂણાઓ સાફ કરવા. ગેરૂથી રંગેલી લિંતો બરાબર ચઢ હોય તો, પાણીમાં કપડું બોળા એને નિચોવી નાંખી પછીથી એનાથી એ સાફ કરવી. કાળા ઊંચી તૈયાર કરેલી જમીન પણ આ પ્રમાણે જ લિંતે લુગડે

લૂંછી સાફ કરવી. સાદી જમીન, ધૂળ ઉડે નહિ તે માટે, પ્રથમ પાણી ઝાંટી પછી સાફ કરવી. કચરો ભેગો કરી એક બાજુએ નાંખી દેવો.

“ રોતરંજીઓ, ખાટલો, પાટ, ઓશીકાં, પિકદાની વગેરે બધી ચીજો તડકામાં સૂકવી, સાફ કરી, યોગ્ય સ્થાને મૂકી દેવી. એવી જ રીતે પાત્રો તથા ચીવરો પણ યથાસ્થાને મૂકી દેવાં.

“ પૂર્વ દિશામાંથી પવનને લીધે ધૂળ ઉડતી હોય તો પૂર્વ તરફની બારીઓ બંધ કરવી. પશ્ચિમ દિશામાંથી ધૂળ ઉડતી હોય તો પશ્ચિમ તરફની, ઉત્તર દિશામાંથી ઉડતી હોય તો ઉત્તર તરફની તથા દક્ષિણ દિશામાંથી ઉડતી હોય તો દક્ષિણ તરફની બારીઓ બંધ કરવી. ટાઢના દિવસોમાં દિવસે બારીઓ ઉઘાડી રાખવી અને રાત્રે બંધ કરવી તથા ઉઠાડાના દિવસોમાં દિવસે બંધ રાખવી તથા રાત્રે ઉઘાડવી. રહેવાની ઓરડી, ખેસવાની કેટડી, ભેગા મળવાનું દિવાન-ખાનું, અમિશાળા તથા પાચખાનું સાફ ન હોય તો સાફ કરવાં. પીવાનું પાણી ન હોય તો તે ભરી રાખવું. પગ ધોવાનું પાણી ન હોય તો તે પણ ભરી મૂકવું. પાચખાનામાં રાખેલી કેડીમાં પાણી થઈ રહ્યું હોય તો એ પણ ભરી રાખવું.

૧૧. “ઉપાધ્યાયમાં ‘અનભિરતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય, તો શિષ્યે બીજા મારફત એ સાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો; અથવા જાતે ધર્મોપદેશ કરવો. ઉપાધ્યાયના મનમાં શંકા ઉદ્ભવી હોય તો શિષ્યે એ દૂર કરવી, કરાવવી અથવા ધર્મોપદેશ કરવો. ઉપાધ્યાયને મિથ્યાદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો શિષ્યે એ દૂર કરવી; અન્ય પાસે દૂર કરાવવી અથવા ધર્મોપદેશ કરવો.

૧૨. “ ઉપાધ્યાયને હાથે ‘સંઘાદિશિપ નામનો અપરાધ થયો હોય અને એ ઉપરિવાસથી દૂર થઈ શકે તેમ હોય તો શિષ્યે, સંઘ

૧. ધર્મોપદેશમાં અસતતા.

૨. ભાગ ૨ નો, કલમ ૫ થી ૧૭ નજીક.

૩. ભાગ ૧ લો, કલમ ૭૮ નજીક.

તરફથી ઉપાધ્યાયને પરિવાસ મળે એવી ગોઠવણ કરવી. ઉપાધ્યાય પૂર્વસ્થિતિમાં આવવાને યોગ્ય હોય તો સંધ એને પૂર્વસ્થિતિમાં લાવી મૂકે એવી ગોઠવણ કરવી. માનત કે અખજાન આપવાને લાયક હોય તો સંધ માનત કે અખજાન આપે એવી ગોઠવણ કરવી.

૧૩. “ સંધે ઉપાધ્યાયને જીર્ણનીયકર્મ, નિયસઃકર્મ, પ્રવાજનીયકર્મ, પ્રતિસ્મારણીયકર્મ અથવા ઉલ્લેપણીયકર્મ કરવાનો વિચાર કયો હોય તો તે ન થવા દેવા માટે, અથવા થોડાક ઠંડામાત્રથી ઉપાધ્યાયને ક્ષમા કરવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરવી. જો આમાંથી એકાદ કર્મ કરી દીધું હોય તો ઉપાધ્યાય નમ્રતાથી વર્તે તથા સંધ એને માફી આપે એવી ગોઠવણ કરવી.

૧૪ “ ઉપાધ્યાયનું ચીવર ધોવાનું હોય તો શિષ્યે જાતે ધોવું અથવા ખીજ પાસેથી ધોવડાવી લેવાની કોશીશ કરવી. જો ઉપાધ્યાયનું ચીવર બનાવવાનું હોય તો શિષ્યે બનાવવું અથવા અન્ય પાસેથી બનાવી લેવાનો પ્રયાસ કરવો. ઉપાધ્યાય માટે રંગ (રંગ) તૈયાર કરવું હોય તો જાતે તૈયાર કરવું અથવા ખીજ પાસે કરાવવું; ચીવર રંગવાનું હોય તો જાતે રંગવું કે ખીજ પાસે રંગાવી લેવું. ચીવર રંગતી વખતે કાળજીથી રંગવું.

૧૫. “ ઉપાધ્યાયને પૂછ્યા વગર કોઈને પોતાનું પાત્ર આપવું નહિ કે ખીજનું પાત્ર પોતે લેવું નહિ; ખીજને ચીવર આપવું નહિ કે ખીજનું પોતે લેવું નહિ; ખીજને કોઈ ચીજ આપવી નહિ કે ખીજની કોઈ ચીજ લેવી નહિ; પોતે ખીજની હજમત કરવી નહિ કે ખીજ પાસેથી પોતાની હજમત કરાવી લેવી નહિ; ખીજનું કામ કરવું નહિ કે ખીજ પાસે પોતાનું કામ કરાવવું નહિ.

૧. ભાગ ૧ લો, કલમ ૭૬ નજો.

૨. ભાગ ૧ લો, કલમ ૮૬ નજો.

૩. ભાગ ૧ લો, કલમ ૭૨ થી ૭૬ નજો.

૪ શિષ્યોએ એક ખીજની હજમત કરે છે.

ખીજની વ્યવસ્થા રાખવી નહિ કે ખીજને પોતાની વ્યવસ્થા રાખવા કહેવું નહિ; ખીજના સાથીદાર થવું નહિ કે ખીજને પોતાનો સાથીદાર બનાવવો નહિ; ખીજની લિક્ષા લેવી નહિ કે પોતાની લિક્ષા ખીજને આપવી નહિ. ઉપાધ્યાયને પૂછ્યા વગર ગામમાં, રમશાનમાં કે મુસાફરીએ જવું નહિ. ઉપાધ્યાય માંદો હોય તો મરતાં મુધી કે માંદગીમાંથી ઉઠતાં મુધી એની સેવા કરવી.”

ઉપાધ્યાયના ધર્મ

૧૬. ઉપાધ્યાયે શિષ્યની સાથે સારી રીતે વર્તવું:—ઉપાધ્યાયે શિષ્યને પાઠ શિખવી, ધાર્મિક પ્રશ્નોના જવાબ આપી, ઉપદેશ કરી તથા રીતરિવાજની માહિતી આપી એને મદદ કરવી તથા એના પર અનુગ્રહ કરવો. ઉપાધ્યાય પાસે પાત્ર હોય અને શિષ્યની પાસે ન હોય તો એણે પોતાનું પાત્ર શિષ્યને આપવું અથવા એને બીજેથી પાત્ર મેળવી આપવાની તંજવીજ કરવી. શિષ્યની પાસે ચીવર તથા લિક્ષુને જોઈતી બીજી વસ્તુઓ ન હોય તો પણ ઉપાધ્યાયે આવી રીતે જ વર્તવું. શિષ્ય જો માંદો હોય તો કલમ ૫ થી ૧૦ મુધીમાં શિષ્યની જે ફરજો વર્ણવી તે જ ઉપાધ્યાયની પણ છે એમ સમજી વર્તવું. કલમ ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ માં શિષ્યોનાં જે જે કર્તવ્યો વર્ણવ્યાં છે તે એવે પ્રસંગે ઉપાધ્યાયે પણ પાળવાં.

૧૭. શિષ્યનું ચીવર ધોવાનું હોય તો એ કેવી રીતે ધોવું તે ઉપાધ્યાયે એને બતાવવું, અથવા ખીજ કોઈ એને મદદ કરે એવી વ્યવસ્થા કરવી. ચીવર બનાવવાનું હોય, રજન તૈયાર કરવાનું હોય અને ચીવર રંગવાનું હોય ત્યારે પણ ઉપાધ્યાયે આ જ પ્રમાણે કરવું. શિષ્ય માંદો હોય તો એ મરે ત્યાં મુધી અથવા સાજો થાય ત્યાં મુધી ઉપાધ્યાયે એની ચાકરી કરવી.

આચાર્ય તથા અન્તેવાસીના ધર્મ

૧૮. તે વખતે ઉપાધ્યાય પ્રવાસે ગયા છે, લિક્ષુભાવ છાડી દહ ગૃહસ્થાશ્રમી થયા છે કે મરણ પામ્યા છે એવું જોઈ જુવાન

લિશ્તુઓ અત્યવસ્થિત રીતે વર્તવા લાગ્યા. ત્યારે એની તપાસ કરી લિશ્તુઓને ઉદ્દેશી છુદ્દભગવાને કહ્યું: “ હે લિશ્તુઓ, આચાર્ય કરવાની હું તમને રમ આપું છું. આચાર્ય અન્તેવાસી ઉપર પુત્રની જેમ પ્રેમ રાખશે તથા અન્તેવાસી આચાર્યને પિતાતુલ્ય માન આપશે. આમ એક બીજા તરફ પ્રેમભાવ રાખવાથી આ ધર્મવિનયમાં એમની અસિદ્ધિ થશે. ” આચાર્ય શ્રદ્ધા કરવાનો વિધિ કલ્પમ ચારમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે નોંધ લેવો. આચાર્ય તથા અન્તેવાસીના ધર્મ અનુક્રમે ઉપાધ્યાય તથા શિષ્યોના ધર્મ જેવાજ છે એમ સમજવું.

૧૯. આગળ જતાં જૂદે જૂદે પ્રસંગે છુદ્દે એવા નિયમ કર્યા કે ઉપાધ્યાય તથા આચાર્ય ઓઝામાં ઓઝાં દસ વરસ મુધી સંધમાં લિશ્તુ તરીકે રહેલા હોવા નોંધએ તથા શિષ્યો અને અન્તેવાસીઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાની એમનામાં શક્તિ હોવી નોંધએ.

લિશ્તુ-પ્રવ્રજ્યા

૨૦. તે અરસામાં એક બ્રાહ્મણ લિશ્તુઓ પાસે જઈ પ્રવ્રજ્યા માગવા લાગ્યો; પણ લિશ્તુઓએ એને પ્રવ્રજ્યા આપી નહિ. એથી એ અત્યંત દીસો થઈ ગયો. છુદ્દે એ નોંધ લિશ્તુઓને એનું કારણ પૂછ્યું અને એમણે એ કહ્યું. ત્યારે છુદ્દભગવાને કહ્યું, “ આનો અધિકાર કોઈને યાદ છે કે ? ” ત્યારે સારિપુત્તે કહ્યું: “ ભદ્રંત, એનો અધિકાર મને યાદ છે. એક દિવસ હું રાજગૃહ નગરમાં લિક્ષા માટે ગયો હતો ત્યારે આણે મને એક કડછી ભરી લિક્ષા આપી હતી. ” આ કૃતરાતા માટે છુદ્દે સારિપુત્તની સ્તુતિ કરી અને સારિપુત્તને જ એ બ્રાહ્મણને પ્રવ્રજ્યા આપવાને કહ્યું.

૨૧. પણ જ્યારે સારિપુત્તે પૂછ્યું કે “ ભદ્રંત, બ્રાહ્મણને કેવી જાતની પ્રવ્રજ્યા આપવી ? ” ત્યારે એ માટે લિશ્તુઓને બોલાવી છુદ્દે કહ્યું, “ જે ત્રણ ચરણ-ગમનોથી ઉપસંપદા આપવાની પરવાનગી મેં આપી હતી તે હું આજથી રદ કરું છું અને નીચે પ્રમાણે વિરૂપિ તથા ત્રણ વાર ઉલ્લેખ કરી ઉપસંપદા આપવાની રમ આપું છું:—

જે હેંશિયાર અને લાયક લિખુ હોય એણે સંધને વિગતિ કરવી કે ‘લદંતસંધ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આ ફલાણા નામનો માણસ ફલાણા ઉપાધ્યાય તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. જો સંધને યોગ્ય લાગતું હોય તો ફલાણા ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે એને ઉપસંપદા આપો.’ આ વિગતિ થઈ રહ્યા પછી એણે ફરીથી કહેવું: ‘લદંતસંધ, હું શું કહું છું તે સાંભળો. આ અમુક માણસ ફલાણા તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. એને એ ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે સંધ ઉપસંપદા આપે છે. આપણા જે લાઇએને આ વાત પસંદ હોય તેમણે મૌન રહેવું અને જેને એ નાપસંદ હોય તેણે એમ જણાવવું.’ ખીજી વાર અને ફરીથી ત્રીજી વાર પણ આ જ વાત એ લિખુએ કહી સંભળાવવી અને જો કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો કહેવું કે ‘આ અમુક માણસને ફલાણા ઉપાધ્યાયના હાથ તળે સંધે ઉપસંપદા આપી છે. સંધને આ વાત માન્ય છે તેથી સંધ મૂક છે તેથી આ વાત નહીં થઈ એમ હું માની લઉં છું.’ ”

૨૨. એ વખતે કોઈ એક લિખુ ઉપસંપદાનો વિધિ થઈ રહ્યા પછી વ્યવસ્થાની વિરુદ્ધ વર્તવા લાગ્યો. ત્યારે ‘એવી રીતે વર્તવું’ એ યોગ્ય નથી’ એવું લિખુએએ એને કહ્યું. એણે કહ્યું: “મને ઉપસંપદા આપો એવું મેં આપને ક્યારે કહેલું?” આ વાત છુદ્ધને કાને ગઈ; ત્યારે એમણે લિખુએને કહ્યું, “વગર માએ કોઈ પણ માણસને ઉપસંપદા આપવી નહિ.” ઉમેદવારે નીચે મુજબ માગણી કરવી:—

ઉમેદવારે સંધની પાસે આવવું અને ઉત્તરાસંગ એક ખલા પર કરી ઉભડક બેસી, હાથ જોડી કહેવું, ‘લદંત, સંધ પાસે હું ઉપસંપદાની યાચના કરું છું. મારા પર કૃપા કરી સંધ મારો ઉદ્ધાર કરે.’ ખીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ એણે આમ જ કહેવું. પછીથી કોઈ હેંશિયાર અને વજનદાર લિખુએ સંધને વિગતિ કરવી, ‘લદંત-સંધ, હું શું બોલું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. લદંતસંધ, આ

અમુક માણસ ફલાંણા ઉપાધ્યાય તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. એ એ ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે ઉપસંપદાની યાચના કરે છે. સંધને યોગ્ય લાગે તો સંધ એને એ ઉપાધ્યાયના હાથ તળે ઉપસંપદા આપે. પછીથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ વાર ઉપસંપદાની માગણીનો ઉચ્ચાર થયા છતાં કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો એ માણસ લિક્ષુ થયો એમ સમજવું.

૨૩. એ વખતે રાજગૃહમાં લિક્ષુઓને લિક્ષા માટે એક પછી એક નિમંત્રણ આવ્યા જ જતાં. તેથી એક બ્રાહ્મણના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે આ રાક્ષપુત્રીય શ્રમણો મોજમઝામાં દિવસ પસાર કરે છે. સાફ સાફ અન્ન ખાય છે અને સારા વિહારોમાં રહે છે. એમના સંધમાં મને પ્રવ્રજ્યા મળે તો સાફ. એણે લિક્ષુઓ પાસે પ્રવ્રજ્યાની માગણી કરી અને લિક્ષુઓએ એને પ્રવ્રજ્યા આપી. એ લિક્ષુ થયા પછી આમંત્રણપરંપરા પૂરી થઈ. લિક્ષુઓએ એને પોતાની સાથે લિક્ષાટન માટે બોલાવ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું: “હું લિક્ષા માગવા માટે લિક્ષુ નથી થયો. મને જે બોજન આપશો તો હું તમારા સંધમાં રહીશ અને નહિ આપો તો ચાલ્યો જઈશ.” “તું ત્યારે માત્ર પેટ માટે લિક્ષુ થયો છું કેમ?” એવું લિક્ષુઓએ એને પૂછ્યું, ત્યારે એણે “હા” એવો જવાબ આપ્યો. આ વાત યુદ્ધ ભગવાને જાણી ત્યારે એમણે એને વખોડી કાઢી કહ્યું: “હે મોઘ પુરુષ (નકામો માણસ), આવા આ ઉત્તમ ધર્મવિનયમાં તું કેવળ પેટ માટે પ્રવ્રજ્યા લે છે એ શું?” પછીથી યુદ્ધે લિક્ષુઓને કહ્યું: “પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી લિક્ષુના ચાર આશ્રય કહી સંભળાવવા. (૧) લિક્ષાટન પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે આજન્મ તારે ઉત્સાહ રાખવો. સંધામંત્રણાદિ આમંત્રણ મળે તો એ વિશેષ લાલ છે એમ માન. (૨) રસ્તામાંથી ભેગાં કરેલાં ચીંચરાંથી જનાવેલા ચીવર પર અવલંબે છે. તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે જ આજન્મ ઉત્સાહ રાખ, કાર્પાસાદિનાં ચીવર મળે તો એ વિશેષ લાલ છે એમ સમજ (૩) ઝાડ નીચેના

અમુક માણસ ફલાણા ઉપાધ્યાય તરફથી ઉપસંપદા માટે રજુ કરવામાં આવે છે. એ એ ઉપાધ્યાયના હાથ નીચે ઉપસંપદાની પાત્રના કરે છે. સંધને યોગ્ય લાગે તો સંધ એને એ ઉપાધ્યાયના હાથ તળે ઉપસંપદા આપે. ' પછીથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ વાર ઉપસંપદાની માગણીનો ઉચ્ચાર થયા છતાં કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો એ માણસ લિશ્તુ થયો એમ સમજવું.

૨૩. એ વખતે રાજગૃહમાં લિશ્તુઓને લિશ્તા માટે એક પછી એક નિમંત્રણ આપ્યા જ જતાં. તેથી એક બાહ્યજનના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે આ શામ્યપુત્રીય અમલો મોજમઝામાં દિવસ પસાર કરે છે. સાઈ સાઈ અન્ન ખાય છે અને સારા વિદારોમાં રહે છે. એમના સંધમાં મને પ્રવ્રજ્યા મળે તો સાઈ. એણે લિશ્તુઓ પાસે પ્રવ્રજ્યાની માગણી કરી અને લિશ્તુઓએ એને પ્રવ્રજ્યા આપી. એ લિશ્તુ થયા પછી આમંત્રણપરંપરા પૂરી થઈ. લિશ્તુઓએ એને પોતાની સાથે લિશ્તાટન માટે બોલાવ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું: "હું લિશ્તા માગવા માટે લિશ્તુ નથી થયો. મને જો બોજન આપશે તો હું તમારા સંધમાં રહીશ અને નહિ આપો તો ચાલ્યો જઈશ." "તું ત્યારે માત્ર પેટ માટે લિશ્તુ થયો છું કેમ?" એવું લિશ્તુઓએ એને પૂછ્યું, ત્યારે એણે "હા" એવો જવાબ આપ્યો. આ વાત છુદ્ધ ભગવાને જાણી ત્યારે એમણે એને વખોટી કાઢી કહ્યું: "હે મોષ પુરપ (નકામો માણસ), આવા આ ઉત્તમ ધર્મવિનયમાં તું કેવળ પેટ માટે પ્રવ્રજ્યા લે છે એ શું?" પછીથી છુદ્ધ લિશ્તુઓને કહ્યું: "પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી લિશ્તુના ચાર આશ્રય કહી સંભળાવવા. (૧) લિશ્તાટન પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે આજન્મ તારે ઉત્સાહ રાખવો. સંધામંત્રણાદિ આમંત્રણ મળે તો એ વિશેષ લાલ છે એમ માન. (૨) રસ્તામાંથી બેગાં કરેલાં ચીવરાંથી બનાવેલા ચીવર પર અવલંબે છે. તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે જ આજન્મ ઉત્સાહ રાખ, કાર્પાસાદિનાં ચીવર મળે તો એ વિશેષ લાલ છે એમ સમજ (૩) ઝાડ નીચેના

શયનાસન પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. ત્યાં પડી રહેવા માટે આજન્મ ઉત્સાહ રાખવો તારે. વિહારાદિ મળે તો એ વિશેષ લાભ છે એમ સમજ. (૪) ગાયના મૂતરના ઓસડ પર અવલંબે છે તારી પ્રવ્રજ્યા. એ માટે તારે આજન્મ ઉત્સાહ રાખવો. ઘી, માખણ વગેરે વસ્તુઓ ઓસડ દાખલ મળે તો એ વિશેષ લાભ થયો એમ સમજ."

૨૪. ત્યાર પછી ઉપસંપદા સંબંધી નીચે પ્રમાણે કેટલાક નિયમો કરવામાં આવ્યા:—

આ ચાર આશ્રય પ્રવ્રજ્યાની પૂર્વે ન કહેતાં પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી તરત જ કહી સંભળાવવા. ઉપસંપદાના વિધિ વખતે ઓછામાં ઓછા દસ લિશ્તુઓ હાજર હોવા જોઈએ. ઉપાધ્યાય ઓછામાં ઓછાં દસ વરસ સંઘમાં લિશ્તુ તરીકે રહેલો હોવો જોઈએ અને સમર્થ હોવો જોઈએ.

૨૫. એ અરસામાં અન્ય પંથનો એક પરિવ્રાજક સંઘમાં દાખલ થયો, અને પોતાના ઉપાધ્યાયને વાદવિવાદમાં હરાવી ફરીથી પોતાના મૂળ પંથમાં આલ્યો ગયો; તથા કેટલાક વખત પછી ફરીથી પાછો આવી ઉપસંપદા માગવા લાગ્યો. આવી જાતના માણસને ઉપસંપદા આપવાની છુદ્દે મનાઇ કરી; અને લિશ્તુઓને કહ્યું: "બીજા પંથમાંથી કોઈ માણસની આ પંથમાં આવવાની ઇચ્છા હોય તો એને ચાર મહિના પરિવાસ આપવો (ઉમેદવાર તરીકે રાખવો)." પરિવાસ નીચે પ્રમાણે આપવો:—

પ્રથમ એનું ક્ષૌર કરવું અને કાપાય વસ્ત્રો પહેરવા આપવાં. ઉત્તરાસંગ એક ખલા પર કરવાનું કહી, લિશ્તુઓને નમન કરાવવું; તથા, હાથ જોડાવી, ઉભડક બેસવાનું કહી, ત્રણ વાર નીચેનાં વચ-નોનો ઉચ્ચાર કરવા કહેવું:—

‘ સુદં સરણં ગચ્છામિ ’

‘ ધમ્મં સરણં ગચ્છામિ ’

‘ સંઘં સરણં ગચ્છામિ ’

પછીથી એણે આ પ્રમાણે કહેવું: " ભદંત, હું બીજા પંથમાંથી આવેલો ફલાણા નામનો માણસ આ સંઘમાં ઉપસંપદાની ઇચ્છા રાખું છું. ભદંતસંઘ, મને ચાર મહિના પરિવાસ આપો. " આ પ્રમાણે ત્રણ વાર યાચના કરવી. પછીથી કાઠ હોંશિયાર અને સમર્થ લિહુએ સંઘને વિદ્યસિ કરવી: ' ભદંતસંઘ, હું ૭૨ કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આ અન્ય પંથમાંથી આવેલો અમુક નામનો માણસ, આ સંઘમાં ઉપસંપદાની ઇચ્છા રાખે છે. એ ચાર મહિના પરિવાસ માગે છે. જો સંઘને યોગ્ય લાગે તો સંઘ આને ચાર મહિના પરિવાસ આપે. ' આ પ્રમાણે વિદ્યસિ થઈ રહ્યા પછી એ માણસને પરિવાસ આપવામાં આવ્યો છે એવું એ લિહુએ ત્રણ વાર જાહેર કરવું; અને કાઠ વાંધા ન ઉઠાવે તો એને પરિવાસ મળી ચૂક્યો છે એમ સમજવું.

૨૬. જો ચાર મહિના સુધી એ સારી રીતે વર્તે તો સંઘે એને આગળ જણાવેલા વિધિ પ્રમાણે ઉપસંપદા આપવી. જો એની પાસે ચીવર ન હોય તો ઉપાધ્યાયે આપવું. જટિલ આવક ૧કર્મવાદી છે. તેથી તેમને પરિવાસ ન આપતાં ઉપસંપદા આપવી, શાક્યકુલમાં જન્મેલો માણસ અન્ય પંથમાંથી આ સંઘમાં આવવાને ઇચ્છે તો એને પણ પરિવાસ ન આપતાં ઉપસંપદા આપવી.

૨૭. એ વખતે મગધ દેશમાં કુષ્ઠ, ગંડ, કિલાસ, ક્ષય અને અપરમાર એ પાંચ રોગ ફાટી નિકળ્યા. લોકો જીવક દોમારભૂત પાસે જઈ એસડ માગતા; પણ એ આપી શકતો નહિ. એ કહેતો: " મારે બિંબિસાર રાજની પ્રકૃતિની કાળજી રાખવી પડે છે, એના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને એસડ આપવું પડે છે, તથા યુદ્ધના લિહુ-સંઘની પણ સંભાળ રાખવી પડે છે, તેથી બીજાઓની ચિકિત્સા કરવાનું મારાથી બની શકતું નથી. " તેથી પોતાને એસડ મળે એ હેતુથી લોકો ધૌદસંઘમાં દાખલ થવા લાગ્યા. આથી લિહુએને

અસંત મહેનત હોવાથી પડતી; અને જીવક કૌમારબૃત્યનો પણ બધો વખત આ રોગી, નવા લિશ્તુઓની તપાસ રાખવામાં નીકળી જતો. અને પોતાનાં અન્ય કામ કરવાને એને બિલકુલ વખત મળતો નહિ. આવો જ એક રોગી માણસ સંઘમાં દાખલ થયો; અને જીવકે એને પૂર્વસ્થિતિ ઉપર આણી મૂક્યો ત્યારે એ સંઘનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો. એક દિવસ જીવકે એને પૂછ્યું: ‘પહેલાં તમે સંઘમાં હતા કે નહિ?’ ત્યારે એણે ‘હા, હતા’ એવો જવાબ આપ્યો. ‘ત્યારે સંઘ છોડી દેવાનું કારણ શું?’ એમ પૂછવામાં આવતાં એ માણસે કહ્યું: ‘મને આપની તરફથી ઓસડ મળે અને હું સાત્તે ચાઉં; એ જ હેતુથી હું સંઘમાં દાખલ થયો હતો; અને રોગમુક્ત થતાં જ સંઘ છોડી ચાલ્યો ગયો.’ એ માણસનું એ કૃત્ય જીવકને ગમ્યું નહિ. એણે છુદ્દની પાસે જઈ ‘આવા રોગીઓને સંઘમાં દાખલ કરવા જોઈએ નહિ’ એવી વિનંતી કરી. છુદ્દે એને ધર્મોપદેશ કર્યો એટલે એ છુદ્દને વંદન કરી ચાલ્યો ગયો. પછીથી છુદ્દે લિશ્તુઓને કહ્યું: “આજથી આવા રોગીઓને સંઘમાં દાખલ કરવાની હું મનાઈ કઈ છું.”

૨૮. એ વખતે બિંબિસાર રાજના રાજ્યની સરહદ ઉપરના ભોટાએ ખંડ કર્યું હતું. તેથી બિંબિસાર રાજ્યને પોતાના સેનાપતિ મહામાત્રને એ શમાવવાની આજ્ઞા કરી. એણે લગાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી. પરંતુ કેટલાક સિપાઈઓના મનમાં વિચાર થયો કે આપણે લગાઈને ફેરે ફસાઈ પુછળ પાપ કરીએ છીએ. એમાંથી મુક્ત થઈ કલ્યાણનો માર્ગ આપણને શી રીતે મળે? શાશ્વત્વનીય શ્રમજીવનમાં દાખલ થવાથી આપણે મુદ્દમાંથી છૂટી રાહીશું એમ લાગવાથી એમણે સંઘમાં પ્રવેશ કર્યો. આ તરફ મહામાત્રે એમની શોધ કરવા માંડી ત્યારે તેઓ જોઈ લિશ્તુ થયા છે એમ એને માત્રમ પડ્યું. એણે બિંબિસાર રાજ પાસે ફરિયાદ કરી. બિંબિસાર રાજ્યને ન્યાયાધીશેને (વેદારિકાને) બોલાવીને પૂછ્યું:

“લરકરના સૈનિકોને જે પ્રવચ્ચા આપે તેને યી સિક્ષા કરવી જોઈએ?”
 ન્યાયાધીશેએ કહ્યું: “રાગ્નના સૈનિકોને જે ઉપાધ્યાય થાય તેનું
 માધુ કાપી નાંખવું; સંધમાં જાહેર કરનારની છલ કાપી નાંખવી.
 અને હાજર રહેલા લિપ્તુઓની અડધી પાંસગાઓ લાંગી નાંખવી.”
 ત્યારે બિંખિસાર સગવાન છુદ પાસે ગયો અને નમન કરી બોલ્યો:
 “ભદ્રંત, એવા ઘણા રાગ્નઓ છે કે જેમની સગવાન પર શ્રદ્ધા
 નથી; તથા તેઓ થોડા લાભની ખાતર લિપ્તુઓને ત્રાસ આપવા મારે,
 તૈયાર હોય છે. તેથી લિપ્તુઓ રાગ્નસૈનિકોને પ્રવચ્ચા ન આપે તો
 સાઈ.” છુદે બિંખિસાર રાગ્નને ધર્મોપદેશ કર્યો; ત્યારે એ છુદને
 વંદન કરી ચાલ્યો ગયો. પછી છુદે લિપ્તુઓને કહ્યું: “આજથી
 રાગ્નસૈનિકોને પ્રવચ્ચા આપવી નહિ.”

૨૯. ખીમ પણ જૂદા જૂદા પ્રસંગે, જૂદી જૂદી જાતના
 માણસોને સંધમાં દાખલ કરવાની નીચે પ્રમાણે છુદે મનાઈ કરી:—

કોઈ પણ જાતની ચોરી કરનારને સંધમાં દાખલ કરવો નહિ.
 દેવાદારને સંધમાં દાખલ કરવો નહિ. કોઈ પણ ગુલામને જ્યાં સુધી
 એ હાસત્વમાં હોય ત્યાં સુધી સંધમાં દાખલ કરવો નહિ. જેને વીસ
 વરસ પૂરાં ન થયાં હોય એવા જુવાન માણસને સંધમાં લેવો
 નહિ. જે સંધની રગ્ન વગર, જાતે જ સંધમાં દાખલ થયો હોય
 તેને સંધમાંથી હાંકી મૂકવો, અને ફરીથી સંધમાં લેવો નહિ. જે
 લિપ્તુ થયા છતાં, લિપ્તુના વેપમાં જ અન્ય પરિવાજક-પંથમાં જાય
 તેને ફરીથી સંધમાં દાખલ કરવો નહિ. મા, બાપ તથા અર્ધન્તનો
 વધ કરનાર, લિપ્તુણી પર જીવમ ગુજારનાર, સંધમાં અંદર અંદર
 બેઠ ઉત્પત્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તથા છુદને જખમ કરનારને
 સંધમાં દાખલ કરવા નહિ; તથા જૂલથી દાખલ કરવામાં આવ્યા
 હોય તો એમને સંધમાંથી કાઢી મૂકવા. નપુંસકને સંધમાં દાખલ
 કરવો નહિ; તથા દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય તો કાઢી મૂકવો.
 જેને ઉપાધ્યાય ન હોય તેવાને ઉપસંપદા આપવી નહિ. એ
 ઉપાધ્યાય પણ લાયક હોવો જોઈએ.

૩૦. ઉપસંપદા આપતાં પહેલાં ઉમેદવારને ખાજીએ લઈ જવો અને સંઘે જોને રજા આપી હોય એવા લિસ્ટુએ સંઘની સમક્ષ એને જે જે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવનાર હોય તે વિષે સમજુતી આપવી. ત્યાર પછી એ ઉમેદવારને સંઘની આગળ લઈ જઈ નીચેના પ્રશ્નો પૂછવા:—

કુળ, ગંડ, કિલાસ, ક્ષય તથા અપરમાર—એ રોગોથી તું પીગતો નથી ને? તું માણસ છું ને? તું પુરુષ છું ને? સ્વતંત્ર છું ને? (દાસ તો નથી ને?) તારે માથે દેવું તો નથી ને? માખાપે તને રજા તો આપી છે ને? તને પીસ વરસ પૂરાં થયાં છે ને? તારી પાસે પાત્ર તથા ચીવર છે ને? તારું નામ શું? તારા ઉપાધ્યાયનું નામ શું? આ પ્રશ્નોના એ યથાયોગ્ય જવાબ આપે ત્યાર પછી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વિસ્તાર કરવી તથા ત્રણ વાર સંઘમાં જાહેર કરવું અને કોઈપણ વાંધો ન હોવાને તો એને સંઘમાં ઉપસંપદા મળી છે એમ સમજવું.

૩૧. ત્યાર પછી પગલાં ગણી એના પડછાયાનું માપ કાઢવું.^૧ એ કંઈ ઝાતુ છે તથા દિવસનો કયો ભાગ છે તે જણાવવું. કલમ ૨૩ માં જણાવેલા ચાર અગ્રમ એને કહી સંભળાવવા. ત્યાર પછી એને ચાર અકાર્ય (કરવી ન જોઈએ એવી) વાતો કહેવી:—(૧) સંઘમાં દાખલ થએલા લિસ્ટુએ પશુઓ સાથે પણ મૈયુન-વ્યવહાર કરવો નહિ. જે લિસ્ટુ મૈયુન-વ્યવહાર કરશે તે અગ્રમજી થશે, અ-શાસ્ત્રપુત્રીય થશે. જેવી રીતે માણસ કાપી નાખે તે માણસ એકલા ધણી જીવી શકતો નથી તેમ જોણે મૈયુન-વ્યવહાર કર્યો હોય તે લિસ્ટુ અમણ તરીકે રહી શકતો નથી. તેથી આ કૃત્ય તારે આમરણ કરવું નહિ. (૨) સંઘમાં દાખલ થએલા માણસે ધાસની સગા પણ ચોરવી જોઈએ નહિ. જે માણસ ચાર આના કે એથી વધારે કિંમતની ચીજ ચોરે છે તે અગ્રમજી થાય છે, અશાસ્ત્રપુત્રીય થાય છે.

૧. તે વખતે પગલાંથી પડછાયા માપીને સમગ્ર જાણનારો રિવાજ હતો.

જેવી રીતે પાકીને ખરી પડેલું પાંદડું ફરીથી લીકું થઈ શકે નહિ તેવીજ રીતે આવો લિશ્તુ અમણ તરીકે રહી શકે નહિ, શાક્યપુત્રીય રહી શકે નહિ. તેથી આ કૃત્ય તારે આમરણ કરવું ધટે નહિ. (૩) સંઘમાં દાખલ થએલા લિશ્તુએ જાણીને કીઠીમંકોઠી જેવાં પ્રાણીઓને પણ મારી નાખવાં નહિ. જે માણસ જાણી જોઈને-ગર્ભમાં રહેલા પણ-મનુષ્યપ્રાણીને મારી નાખશે તે અમણ થશે, અશાક્યપુત્રીય થશે. લાંગી ગએલો પત્થર જેમ ફરીથી સાંધી શકાતો નથી તેમ આવો લિશ્તુ અમણ રહી શકતો નથી, શાક્યપુત્રીય રહી શકતો નથી. તેથી આ કૃત્ય તારે આમરણ કરવું નહિ. (૪) સંઘમાં દાખલ થએલા લિશ્તુએ 'મને એકાંત પ્રિય છે' એવી પણ ખડાશ હાંકવી નહિ. જે લિશ્તુ અસદ્વિગ્રહી, પોતાને પ્રાપ્ત ન થઈ હોય એવી સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવું લોકોને કહે છે, પોતાને પ્રાપ્ત ન થયો હોય એવો માર્ગ કે ફળ પ્રાપ્ત થયું છે એમ કહે છે તે અમણ થાય છે, અશાક્યપુત્રીય થાય છે. ટોચ કાપી નાખેલું તાડનું ઝાડ જેમ ફરીથી વધતું નથી તેવી રીતે આવો લિશ્તુ અમણ રહી શકતો નથી, શાક્યપુત્રીય રહી શકતો નથી. તેથી તારે આમરણ આ વાત કરવી નહિ.

આમણેર પ્રવચ્ચા

૩૨. બુદ્ધ ભગવાન ઘણા વખત મુધી રાજગૃહમાં રહ્યા અને પત્નીથી દુષિલ્લસ્તુ પધાર્યા. ત્યાં એ નિગ્રોધઆરામમાં રહેતા હતા. એક દિવસ શુદ્ધોદનના ઘર તરફ થઈને એ લિશ્તુ મારે જતા હતા. રાહુલની માએ એને જોઈ કુમાર રાહુલને કહ્યું, “ બેટા રાહુલ, આ તારા પિતા થાય. એમની પાસે જઈ પોતાનો વારસો માગ.” ત્યારે રાહુલ બુદ્ધ પાસે જઈ ઉભો રહ્યો, અને એને કહ્યું, “ હે અમણ, તારા જાંયો મુખધારક છે.” ભગવાને આસન પરથી ઉઠી ચાલતા માંડ્યું અને રાહુલ “ મને વારસો આપો, વારસો આપો ” એમ બૂમો પાડતો એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. અને જણા

વિદ્યારમાં પહોંચ્યા ત્યારે ભગવાને રાહુકને વારસો આપવાના હેતુથી સારિપુત્રને બોલાવી 'એને પ્રત્યક્ષ આપવાને કહ્યું'.

૩૩. 'કુમાર રાહુકને હું કેવી રીતે પ્રત્યક્ષ આપું?' એવું સારિ-પુત્રે પૂછ્યું; ત્યારે એ માટે ભિશ્મુએને લેગા કરી ભગવાને કહ્યું, "ભિશ્મુઓ, નીચે પ્રમાણે ત્રણ શરણુ-ગમનોથી શ્રામણેર-પ્રત્યક્ષ આપવી. પ્રથમ એ છોકરાનું દ્વાર કરવું, એને કાપાય વસ્ત્રો પહેરાવવાં તથા ભિશ્મુએને પગે લાગવા કહેવું. ત્યાર પછી હાથ જોડી તથા ઉભડક બેસી નીચેનાં વચનોનો ત્રણવાર ઉચ્ચાર કરવા કહેવું:—

સુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ .

ધર્મં સરણં ગચ્છામિ

સંઘં સરણં ગચ્છામિ .

આ ત્રણ વચનોથી શ્રામણેરને પ્રત્યક્ષ આપવી. " ત્યાર પછી સારિપુત્રે કુમાર રાહુકને પ્રત્યક્ષ આપી.

૩૪. ત્યારે શુદ્ધોદન શાક્યે ભગવાન યુદ્ધ પાસે આવીને કહ્યું, "હું ભગવાન પાસે એક વરદાન માગું છું." યુદ્ધે કહ્યું, "તથા-ગત વરદાન આપના નથી." શુદ્ધ—“યોગ્ય અને દોષરહિત હોય એવું વરદાન ભગવાન આપશે કે નહિ?” ભુદ્ધ—“એમ હોય તો કહો.” શુદ્ધ—“ભગવાને પ્રત્યક્ષ લીધી ત્યારે મને અત્યંત દુઃખ થયું; ત્યાર પછી નંદ ભિશ્મુ થયો ત્યારે થયું; અને હવે તો રાહુક શ્રામણેર થયો એટલે અવાધ થઈ. પુત્રપ્રેમ એવો છે કે શરીરની આમડી, માંસ, રૂપાણુ અને હાડકાંને બેદીને પણ એ પાર જાય છે. તેથી આજથી માળાપની રત્ન વગર કોઈને પણ શ્રામણેર કે ભિશ્મુ બનાવવો નહિ.” શુદ્ધોદન શાક્ય આત્મા ગયા પછી યુદ્ધે કહ્યું, “આજથી માળાપની રત્ન વગર છોકરાને પ્રત્યક્ષ આપવી નહિ.”

૩૫. કપિવસ્તુથી યુદ્ધ ભગવાન આવસી આવ્યા. ત્યાં પણ શ્રામણેર લેગા થયા હતા. આપણે કયા નિયમો પાળવા જોઈએ એવી

એમને શંકા થઈ; ત્યારે નીચેના દસ નિયમ પાળનાં કરીએ એવી ભગવાને એમને રત્ન આપી. (૧) પ્રાણુવાનથી ચિરનિ (૨) અસત્ય ભાષણથી ચિરનિ (૩) અશ્વમયજ્ઞથી ચિરનિ (૪) અસત્ય ભાષણથી ચિરનિ (૫) મરણ વગેરે માદક પદાર્થોથી ચિરનિ (૬) વિકાર ભોજનથી ચિરનિ (૭) આમ્ય નૃત્યગીત વાદ્ય વગેરેથી ચિરનિ (૮) પુષ્પમાળા, ચંદનચિત્રેષન, ધરેણાં વગેરેથી ચિરનિ (૯) ઉચી (પદ્મંગ વગેરે) અને દિમ્બની શૃંગાથી ચિરનિ અને (૧૦) સોનું રૂપું ચંદન કરવાથી ચિરનિ. આમણેરાએ પાળવા યોગ્ય આ દસ નિયમો છે. એમણે એ પાળનાં કરીએ.

૩૬. એ વખતે કેટલાક આમણેર જિનુઓને માન અપાતા નહિ. તેથી એમને નીચે પ્રમાણે શિક્ષા કરવાની જુદે રત્ન આપી— એમને પોતાની હાથા બેસવાની ઓરડીમાંથી બહાર આપ્યા જવા કહેવું. પરંતુ જોગાનની બહાર કાઢી મૂકવા નહિ. એમને ખાવાપીવાની મનાઈ કરવી નહિ. જે આમણેર પ્રાણીદિસા, ચોરી, અશ્વમયજ્ઞંગ, અસત્ય ભાષણ કે મરણ કરે અથવા જુદની, ધર્મની કે સંઘની નિંદા કરે, મિથ્યા દષ્ટિ રાખી બેમે, અથવા—જિનુપણી સાથે અસબ્ય રીતે વર્તે તેને આમણેર નરીકે કાયમ રાખવો નહિ; એને સંઘમાંથી કાઢી મૂકવો.

ઉપોસથ

૩૭. એ વખતે જુદ ભગવાન રાજગૃહમાં શૃંગદૃટ પર્વતપર રહેતા હતા. ધિજિસાર રાજા એમની પાસે આવ્યો, તથા એમને નમન કરી એક આજ્ઞા બેઠો અને જોડ્યો, “ ભદ્રંત, હું એકજોગ બેઠો હતો ત્યારે મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે ખીન પંથના પરિત્રાણકો જોડ્ય પુનઃ અથવા અમાસ અને આત્મે એકતા થઈ ધર્મોપદેશ કરે છે. જોડ્યા ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે એમની પાસે જાય છે અને એમનાર પ્રસન્ન થાય છે, તેથી આપણા જિનુઓ પણ જો દર પખવાડિયે બેમા મજ્યા હોય તો કીક થાય. ” જુદે ધિજિસારને

ધર્મોપદેશ કર્યો, ત્યારે છુદ્દને નમસ્કાર કરી એ ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી છુદ્દે ભિક્ષુઓને બોલાવી કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, દર પખવાડિયે ચૌદશ, પુનમ કે અમાસ તથા આઠમે ભેગા મળવાની હું તમને રજા આપું છું.”

૩૮. એ વખતે છુદ્દે રજા આપી છે એમ કહી આ ત્રણ દિવસ ભિક્ષુઓ ભેગા થઈ ચૂપચાપ બેસી રહેતા. લોકો ધર્મોપદેશ સાંભળવાની ઈચ્છાથી એમની પાસે જતા; પણ એમને ચૂપકીથી બેઠેલા જોઈ લોકોને આશ્ચર્ય થતું અને તેઓ એમને કંપકો આપતા. આ વાત છુદ્દના કાનપર ગઈ; ત્યારે ભિક્ષુઓને બોલાવી એમણે કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, દર પખવાડિયે ચૌદશ, પુનમ કે અમાસ તથા આઠમે ભેગા થઈ લોકોને ધર્મોપદેશ કરવાની હું તમને રજા આપું છું.”

૩૯. એ પછી છુદ્દના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે ભિક્ષુઓને માટે મેં જે નિયમો કરી આપ્યા છે. તે પ્રાતિભોક્ષના રૂપમાં એમણે ઉપોસથને દિવસે બોલી જવા એટલે એજ એમનું ઉપોસથ-કર્મ થશે. તેથી એ માટે ભિક્ષુઓને બોલાવી પોતાનો વિચાર જણાવી એમણે કહ્યું “ભિક્ષુઓ, આજથી પ્રાતિભોક્ષ બોલી જવાની હું રજા આપું છું.” એ બોલી જવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે:—

કાંઈ સમય ભિક્ષુએ સંધને વિચારી કરવી. “ભદ્રંત સંધ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આજે પંચદશી (પુનમ કે અમાસ) નો ઉપોસથ છે. જો સંધને દીક લાગે તો સંધ ઉપોસથ કરે, પ્રાતિભોક્ષ બોલી જાય. સંધની પહેલી ફરજ કઈ છે? ભાઈઓ, તમે આપત્તિ (દોષ) માંથી શુદ્ધ થયા છો કે નહિ તે કહેા; એટલે હું પ્રાતિભોક્ષ બોલું. એ આપણે બધા ધ્યાન દઈ સાંભળીએ. (પ્રાતિભોક્ષમાંથી) જો દોષ ને આપત્તિ (દોષ) થઈ હોય તે એ કહી સંભળાવે. આપત્તિ ન થઈ. હોય તો ચૂપ બેસે. ભાઈઓ,

૧ જીન બાજમાં જનાવેલી પ્રતિજ્ઞાક નિયમોના સંમૂહને પ્રાતિભોક્ષ કહે છે.

તમારા ચૂપ રહેવાથી તમે શુદ્ધ છો એમ હું માનીશ. આવી સભામાં ત્રણ વખત આવી રીતે બહેર કરવું એટલે દરેક જાણુને જૂઠું જૂઠું પૃષ્ઠી ખુલાસો કરી લીધા જેવું થશે. ત્રણ વખત આમ બહેર કરવા છતાં જે લિધુ, યાદ હોવા છતાં પોતાનો દોષ ખુલ્લે ખુલ્લો કહેશે નહિ, તે જાણી જોઈને ખોટું ખોલવાના આરોપને પાત્ર થશે. જાણી જોઈને ખોટું ખોલવું (ધર્મમાર્ગમાં) અંતરાચર્ય છે એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી જે લિધુને પરિશુદ્ધ થવાની ઇચ્છા હોય તેણે પોતાને યાદ હોય તે આપત્તિ સંઘમાં ખુલ્લી રીતે કહી સંભળાવવી; કારણકે આમ કરવાથી એને મુખ થશે.” એમ કહી એ લિધુએ પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવેા.

૪૦ છુદ્ધ ભગવાને પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવાની રજા આપી છે, એમ કહી લિધુઓ દરરોજ પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવા લાગ્યા. તેથી તેમ કરવાની છુદ્દે મનાઈ કરી; અને દર પખવાડિયે, ચતુર્દશી કે પંચદશી એ બેમાંથી કાવે તે એક દિવસે એક વખત પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવવાની રજા આપી. કેટલાક લિધુઓ પોતપોતાના મંડળોમાં પ્રાતિભોક્ષ કહેવા લાગ્યા; પણ તેમ ન કરતા બધાએ એકલા મળી ઉપોસથ કરવો એવો છુદ્દે નિયમ કર્યો. પણ ‘બધાએ’ એટલે શું એનો અર્થ લિધુઓ સમજી શક્યા નહિ; ત્યારે ‘બધાએ’ એટલે ‘એક જગ્યાએ રહેતા સર્વ લિધુઓએ’ એવો અર્થ છુદ્દે કરી બતાવ્યો. આગળ જતાં એક જગ્યાએ રહેનારા કેને કહી શકાય એવી શંકા ઉત્પન્ન થવા લાગી; કારણકે એક ગામમાં કેટલાક લિધુઓ રહેતા હોય તો એની પાસેના ગામમાં પણ કેટલાક રહેતા હોય. તેથી ‘એક જગ્યાએ’ની મર્યાદા ક્યાં સુધી આંકવી તે સમજી શકાતું નહિ. છુદ્ધ ભગવાનને આ વાત જાણાવવામાં આવી ત્યારે એમણે કહ્યું, “લિધુઓ, નીચે કલા પ્રમાણે સીમા નક્કી કરવાની હું રજા આપું છું:—પર્વત, પાથાણ, જંગલ, ઝાડ, રસ્તો, રાફડો, નદી અને જલાશયના ચિન્હથી એક જગ્યાની સીમા નક્કી કરવી. પછીથી કોઈ

વળનદાર લિધુએ સંધને વિચારિ કરવી કે ‘આવા આવા ચિન્હથી અમુક સીમા નક્કી કરવામાં આવી છે. જો સંધને યોગ્ય લાગે તો આ સીમાની અંદર રહેનારા લિધુઓએ સાથે મળી ઉપોસથ કરવો. એવું સંધ નક્કી કરે.’ આવી રીતે વિચારિ થઈ રહ્યા પછી આ વાત ત્રણ વાર સંધમાં જાહેર કરવી, અને કોઈ પણ વાંધા ન હોય તો એ સીમા સંધને કબૂલ છે એમ સમજવું. સીમા ત્રણ યોજન કરતાં વધારે વિસ્તીર્ણ હોવી જોઈએ નહિ, તથા એ નદીની પાર પણ ન હોવી જોઈએ.”

૪૧. એ વખતે એકજ સીમામાં લિધુઓ વારાફરતી જૂદા જૂદા વિહારમાં પ્રાતિભોક્ષ કહી સંભળાવતા. પણ બીજો ઠેકાણેથી જે લિધુઓ આવતા તેમને ઉપોસથ ક્યાં થનાર છે, એ જાણવાની મુશ્કેલી પડતી. તેથી છુદ્દ સંધની અનુમતિથી કોઈ પણ એક જગ્યા મુકરર કરી ત્યાં પ્રાતિભોક્ષ કહેવો એવો નિયમ થયો. ઉપોસથની જગ્યા સાંકડી હોય અને તેથી એની બહાર બેસીને પણ જો પ્રાતિભોક્ષ સંભળવામાં આવે તો એમાં દોષ નથી. ઉપોસથનો દિવસ કયો છે તે લિધુઓએ અગાઉથી જાણી લેવું. જે જૂદા અને આગળ પડતો લિધુ હોય તેણે અગાઉથી દિવસ જાહેર કરવો. એ જૂદા લિધુએ જુવાન લિધુઓ પાસે ઉપોસથનું સ્થાન સારું કરાવી લેવું; તથા આસનો વગેરે તૈયાર રખાવવાં. દીવો કરવા કહેવું. પીવાનું તથા હાથપગ ધોવાનું પાણી તૈયાર રખાવવું. જ્યાં લિધુઓએ બેઠેલી હોય ત્યાં પ્રાતિભોક્ષ કહેવો નહિ.

વર્ધાવાસ (ચાતુર્માસ્ય)

૪૨. છુદ્દ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને ચોમાસામાં લિધુઓએ એક ઠેકાણે રહેવું એવો નિયમ થયો ન હતો. લિધુઓ શિયાળામાં પણ, ઉન્હાળામાં પણ અને ચોમાસામાં પણ ધર્મોપદેશ કરતા ક્ષમા કરના. પણ લોકો એમના એ વર્તનપર ટીકા કરવા લાગ્યા. ચોમાસામાં આમ તેમ ભટકી આ લિધુઓ ક્ષીણ ધાસ

ચગદી નાંખે છે અને તેથી પુષ્કળ ઝીણા જંતુઓનો નાશ થાય છે, એવું એ લોકો કહેતા. આ વાત ત્યારે છુદ્ધ ભગવાનને કાને ગઈ ત્યારે ચોમાસામાં લિશ્તુઓએ એક જગ્યાએજ રહેવું એવો એમણે નિયમ કર્યો. વર્ષાવાસ (ચોમાસાનું રહેણાણ)ની કયે દિવસે શરૂઆત કરવી એવી લિશ્તુઓને શંકા થઈ. ત્યારે ભગવાને અપાઠ માસની પુનમને દિવસે પહેલા વર્ષાવાસની, તથા અપાઠ માસની પુનમ પછી એક મહિને ખીમ વર્ષાવાસની શરૂઆત કરવી, એવો નિયમ કર્યો. વર્ષાવાસ શરૂ થયા પછી લિશ્તુએ ત્રણ માસ મુઠ્ઠી એક જગ્યાએ રહેવું જોઈએ; પણ એને નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલાક અપવાદ છે:—કોઈ શ્રદ્ધાળુ ઉપાસક કે ઉપાસિકા કંઈ દાનધર્મ કરતી હોય તો એના નિમંત્રણથી સાત દિવસની મુદત માટે ત્યાં જવું. કોઈ લિશ્તુ, લિશ્તુણી, માખાપ વગેરે માંદાં હોય તોપણ સાત દિવસની મુદત માટે એમને મળવા માટે જવું.

પ્રવારણા

૪૩. છુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓ કૌસલદેશમાં એક જગ્યાએ વર્ષાવાસ માટે રહ્યા. અંદરઅંદર વાદવિવાદ ઉપસ્થિત થયા વગર એકમતિથી વર્ષાવાસ કેવી રીતે પૂરો થશે અને આપણને લિશ્તા વગેરેની મુશ્કેલી કેવી રીતે નહિ પડે, તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. છેવટે એમણે એવો નિયમ કર્યો કે, આ વર્ષાવાસ દરમિયાન કોઈએ સાથે બોલવું નહિ. લિશ્તાટન કરીને જે પ્રથમ વિદારમાં આવે તેણે આસન ગોઠવવાં; પગ ધોવાનું પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખવાં; વધેલું અન્ન કાઢી મૂકવાની યાળી ઘોઈ મૂકવી; પીવાનું તથા હાથમ્હેં ધોવાનું પાણી તૈયાર રાખવું; જે સૌથી છેલ્લો લિશ્તા માગી આવે તેણે વધેલા અન્નમાંથી પોનાને જોઈવું હોય તો લેવું; ન જોઈવું હોય તો ત્યાં લીલું ઘાસ ન હોય ત્યાં અથવા પાણીના પ્રવાહમાં નાંખી દેવું. એણે આસન પાછાં એમની જગ્યાએ મૂકી દેવાં; પગધોવાનું પાણી, પાટલો

વગેરે બાળુએ મૂકી દેવાં; વધેલું અન્ન સંઘરી રાખવાની યાજ્ઞી ધોષને મૂકી દેવી; પીવાનું તથા હાથમેઠાં ધોવાનું પાણી જગ્યાએ મૂકી દેવું, અને જમવાની જગ્યા સાફ કરી નાખવી. જે કોઈ પીવાના પાણીનો, વાપરવાના પાણીનો કે પાયખાનામાં રાખવાના પાણીનો ઘડો ખાલી છુવે તેણે તે ભરી મૂકવો. એકલાથી એ ઉચકી શકાય તેમ ન હોય તો ઇસારાથી બીજને મદદ માટે બોલાવવો; પણ મોટેથી બોલવું નહિ. આ પ્રમાણે વાદવિવાદ ક્યાં વગર આપણે સંપત્તી રહી શકીશું અને આપણને લિક્ષાની તંગી નહિ પડે એમ એમને ધ્યાન્યું.

૪૪. ચોમાસું પૂરું થયા પછી લિખુએ છુદ્દ ભગવાનનના દર્શન માટે જતા. તે પ્રમાણે આ લિખુએ પણ શ્રાવસ્તીમાં છુદ્દના દર્શન માટે આવ્યા. મોતાના દર્શન માટે આવેલા લિખુએને કુશ-સપ્ત્રથ પૂજવાનો છુદ્દનો નિયમ હતો. તેથી એમણે લિખુએને કહ્યું, “લિખુએ, તમારું કેમ આવે છે? તમે સંપત્તી એક બીજા પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખી અને વિવાદ વગર સુખેથી ચોમાસું પસાર કર્યું છેને? ખાવાપીવાની તમને મુશ્કેલી તો પડી નથી ને?” લિખુએએ, “અમે અતિશય આનંદથી વર્ષાઋતુ પસાર કરી છે” એવો જવાબ આપ્યો. પરંતુ તથાગતોનો એવો નિયમ હોય છે કે તેઓ કોઈ વાત જાણતા હોય તે છતાં પ્રશ્ન પૂછે છે, જાણવા છતાં નથી પણ પૂછતા; સમય બેઠને પૂછે છે, સમય બેઠને નથી પણ પૂછના; સાલદાયક પ્રશ્ન પૂછે છે, હાનિકારક પૂછતા નથી; કારણકે હાનિકારક વાતોથી તથાગત ધણા દૂર રહે છે. તેઓ બે ઉદ્દેશથી પ્રશ્ન પૂછે છે: ધર્મોપદેશ કરવાના ઉદ્દેશથી અથવા તો શ્રાવકોને નવા નિયમ કરી આપવાના હેતુથી. તેથી ભગવાને એ લિખુએને કહ્યું, “તમે અનુકૂળતા અને આનંદથી કેવી રીતે વર્ષાઋતુ બીજીત કર્યો તે કહો.”

૪૫. લિખુએએ, ચોતે એક બીજા સાથે ન બોલવાનો નિયમ કરીને કેવી રીતે વર્ષાઋતુ પસાર કર્યો, તે બધી હકીકત છુદ્દને કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને બધા લિખુએને સંબોધી કહ્યું, “આ

નકામા માણસો ઘણા દુઃખમાં વર્ષાકાલ વ્યતીત કરી, અમે ઘણું આનંદમાં ચોમાસું પસાર કર્યું, એવું કહે છે. પશુઓની માફક જીવન ગાળી, અમે ઘણા સુખમાં રહ્યા છીએ એવું કહે છે. ઘેટાંની માફક દિન પસાર કરી, ઘણા આનંદમાં દિન ગુળવ્યાં છે એમ કહે છે. પ્રમતભાવે રહી સુખેથી કાળ પસાર કર્યો છે એમ કહે છે. આ નિરુપયોગી માણસો અન્ય પંથના પરિવારકોની માફક મૂકવન ધારણ કરે એ કેવું ? લિશ્તુઓ, તમારે અન્ય પરિવારકોની માફક મૂકવન ધારણ કરવું નહિ. વર્ષાકાલ પૂરો ચતાં, જોએતા, સાંભળેતા કે પરિશંકિત દોષોની, નીચે કહેલી રીતે, પ્રવારણાં કરવી; એજ તમારે મારે ચોખ્ખ છે:—

“ વજનદાર લિશ્તુએ સંધને વિગતિ કરવી, ‘ ભદ્રંત સંધ, હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપો. આજે પ્રવારણાનો દિવસ છે. જો સંધને ચોખ્ખ લાગે તો સંધ પ્રવારણા કરે. ’ ત્યાર પછી બધા લિશ્તુઓમાં જે જુદું લિશ્તુ હોય તેણે ઉત્તરાસંગ એક ખલા પર કરી, તથા ઉભડક ખેસી કહેવું કે, ‘ મારા જે દોષ આયુષ્માન સંધની નજરે આન્યા હોય, સધે સાંભળ્યા હોય અથવા જે દોષ વિગે સંધને શંકા આવી હોય તે દોષ અને બતાવવાની હું વિનંતિ (પ્રવારણા) કરૂં છું; મારા પર કૃપા કરી સંધ એ દોષ તરફ માફ ધ્યાન ખેંચે; માફ મન એ દોષ કબજા કરે તો હું એનું યથા ચોખ્ખ પ્રાયશ્ચિન કરીશ. ’ આવી વિનંતિ એણે ત્રણ વાર કરવી. જુવાન લિશ્તુઓએ ‘ આયુષ્માન સંધ ’ ને બદલે ‘ ભદ્રંત સંધ ’ કહેવું. તે વખતે કાઠ કોઠના દોષ બતાવે તો એણે સીધી રીતે એનો સ્વીકાર કરવો અને સંધની મારી માગવી. આ રીતે ચોમાસું પૂરૂં ચતાં સંધમાં એકતા સ્થાપન કરવી. ”

પગરખાં

. ૪૬. જુદા જાગવાન રાજગૃહમાં ગૃધ્રકૃટ પર્વત ઉપર રહેતા હતા. તે વખતે ખિખિસાર રાજ એથી હગ્ગર ગામ પર રાજ કરતો હતો. કાઠ રાજકીય કામપ્રસંગે ખિખિસાર રાજએ એ એથી હગ્ગર

ગામના એ'શી' હજાર આગેવાનોને એકઠા કરી રાજગૃહમાં મોટી સભા ભરી હતી. સોણ કોળિવિસ નામનો એક જુવાન વેપારી એ વખતે ચંપાનગરીમાં રહેતો હતો. એનું શરીર એટલું બધું નાજુક હતું કે એના પગને તળીયે વાળ ઉગ્યા હતા. રાજગૃહમાં આ મોટી સભા ભરાઈ હતી ત્યારે બિંબિસારને સોણને જોવાની ઇચ્છા થઈ; અને એને ચંપાનગરીથી તેડાવી આવ્યો. પોતાના રાજ્યની ઉન્નતિ માટે શું કરવું જોઈએ તે બધું, એ'શી હજાર આગેવાનોને સમજાવી બિંબિસાર રાજ્યએ કહ્યું, “ઐહિક સંપત્તિ કેવી રીતે મેળવવી તેના રસ્તો મેં તમને બતાવ્યો છે. હવે તમે છુદ્દભગવાન પાસે જાઓ. એ તમને પારમાર્થિક સંપત્તિનો માર્ગ બતાવશે.” એ વખતે સાગત નામનો બિંહુ છુદ્દનો ‘ઉપસ્થાયક’ હતો. જ્યારે આ એ'શી હજાર ગામના આગેવાનો છુદ્દદર્શન માટે શુદ્રકૂટ પર્વતપર આવ્યા, ત્યારે સાગત બિંહુએ છુદ્દના કહેવા પ્રમાણે ખુસ્તી જગ્યામાં વિહારની જાંયામાં એમને બેસાડવાની જોડવણ કરી; તથા ત્યાં છુદ્દે એમને ઉપદેશ કર્યો, અને એ બધા છુદ્દના ઉપાસક થયા.

૪૭. એ સભામાં સોણ કોળિવિસ પણ હાજર હતો. એને લાગ્યું કે, છુદ્દ ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે શુદ્ધસ્થથી અત્યંત શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન થઈ શકે નહિ, તેથી ‘મારે બિંહુ ચતુ’ એ ઠીક છે.’ તે એ'શી હજાર ગામના આગેવાનો છુદ્દને નમન કરી ચાલ્યા ગયા પછી સોણ ભગવાન પાસે આવ્યો, અને વંદન કરી એક બાજુએ બેઠો; અને બોલ્યો, “ભગવન, મને લાગે છે કે શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં રહી આપના ધર્મોપદેશ પ્રમાણે અત્યંત પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકાય નહિ; તેથી આપ મને પ્રવ્રજ્યા આપો.” ભગવાને એને પ્રવ્રજ્યા આપી અને એ શીત વનમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યાં રાત્રે આમથી તેમ ફરતાં એના પગમાંથી લોહી નિકળી બધી જગ્યા લોહીથી ખરડાઈ જતી. ત્યારે એના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, ભગવાનના

આવકોમાં જે કોઈ અત્યંત ઉત્સાહી હોય તેમાંનો એક હું છું; અને તેમ છતાં મારું ચિત્ત આત્મવૈરાગી મુક્તિ થતું નથી. મારા કુળમાં ઘણી સંપત્તિ છે. હું એનો ઉપભોગ કરી શકીશ અને ઘણો દાનધર્મ પણ કરી શકીશ. તેથી ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરી સંપત્તિનો ઉપભોગ કરવો તથા દાનધર્મ કરવો એ હીક.

૪૮. સોણનો આ વિચાર ભગવાને જાણ્યો અને શુદ્ધદેવ પર્વન પરથી એકદમ શીતવનમાં આવી, કેટલાક ભિક્ષુઓને સાથે લઈ, ભિક્ષુઓનાં નિવાસસ્થાન જોના જોના ભગવાન સોણના ચંક્રમ તરફ ગયા; તથા એ ચંક્રમ લોહીથી ખરડાએતો જોઈ એમણે ભિક્ષુઓને કહ્યું, “ આ ચંક્રમ આમ લોહીથી ભરેતો કેમ દેખાય છે ? ” સોણ અતિશય ઉત્સાહથી રાત્રે આ ચંક્રમ પર રૂંદે છે, અને તેથી એના પગ જખમી થઈ એમાંથી લોહી નિકળે છે, અને તેથી આ ચંક્રમ આમ રુધિરવ્યાપ્ત દેખાય છે, ” એવું ભિક્ષુઓએ ભગવાનને કહ્યું; ત્યારે ભગવાન સોણના આશ્રમમાં ગયા અને ત્યાં પાથરેલા આસન પર બેઠા. સોણ પણ ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને એને કહ્યું, “ સોણ, ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરી સંપત્તિનો ઉપભોગ કરવો અને પુણ્યકર્મ કરવાં, એવો વિચાર તને થયાં કરે છે કેમ ? ” સોણ:—“ હા ભદ્રંત. ” “ સોણ, તું પહેલાં ગૃહસ્થાશ્રમી હતો ત્યારે વીણા વગાડવામાં હોંશિયાર હતો, નહિ વાઈ ? ” સોણ:—“ હા ભદ્રંત. ” “ પણ ન્યારે તું તાર અતિશય તાણુતો ત્યારે તારી વીણામાંથી ખરાબર અવાજ નિકળતો હતો કે ? તથા તું એ સારી રીતે વગાડી શકતો હતો કે ? ” સોણ:—“ ના ભદ્રંત. ” “ પણ સોણ, ન્યારે તારી વીણાના તાર અત્યંત ચિથિલ થઈ જતા, ત્યારે શું એમાંથી અવાજ ખરાબર નિકળતો હતો ? તથા તું એ સારી રીતે વગાડી શકતો હતો ? ” સોણ:—“ ના ભદ્રંત. ” “ પણ સોણ, ન્યારે વીણાના તાર અતિશય

તાણુવામાં નહોતા આવતા અથવા અત્યંત ઢીલા પણ નહોતા કરવામાં આવતા, પણ સમપ્રમાણમાં રહેતા, ત્યારે તારી વીણામાંથી બરાબર અવાજ નિકળતો હતો કે નહિ, અને તું એ સારી રીતે વગાડી શકતો હતો કે નહિ ?” સોણુ:-“હા ભદંત.” “એજ પ્રમાણે સોણુ, અત્યંત ઉત્સાહથી ચિત્ત ભમવા લાગે છે અને ઉત્સાહ શિથિલ થતાં આળસ આવે છે. તેથી સોણુ, તું વીર્યસમતા સંપાદન કર. ઇદ્રિય સમત્વ ૧૩મ પ્રાપ્ત કરવું તે શીખ.” આવો ઉપદેશ કરી ભગવાન શૃંગકૃદ પર્વત પર પાછા આવ્યા.

૪૯. ત્યાર પછી સોણુ વીર્યસમતા પ્રાપ્ત કરી અને ઇદ્રિયસમત્વ સંપાદન કર્યું; અને એકાન્તમાં રહીને થોડા વખતમાંજ એ અર્હન્તપદ સુધી જઈ પહોંચ્યો. ત્યાર પછી એ છુદ્ધ ભગવાન પાસે આવ્યો, અને એમને નમસ્કાર કરી એક બાળુએ એકા અને બેામ્યો, “ભદંત, જે ભિક્ષુએ અર્હન્તપદ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેને નૈષ્કર્મ્ય એકાન્ત, મૈત્રી, બંધનનો નાશ, તૃષ્ણાનો ક્ષય તથા જ્ઞાન, એ છ ચીજો ગમે છે. કોઇ પણ માણસ એમ ધારી છે કે કેવળ અદ્વાને લીધેજ એને નૈષ્કર્મ્ય પસંદ પડે છે; પણ એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. રાગ, દ્વેષ તથા મોહનો નાશ થવાથી એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ થાય છે, અને તેથીજ એને નૈષ્કર્મ્ય પસંદ પડે છે. કોઇને એમ પણ લાગે કે લાભ, સત્કાર અને કીર્તિની લાલચથી એને એકાન્ત ગમે છે. પણ એમ નથી. એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ હોવાને લીધેજ એને એકાન્ત પ્રિય હોય છે. ખીજા કોઇને એમ પણ લાગવાનો સંભવ છે કે, વ્રત અને ઉપવાસ પર એની શ્રદ્ધા ચેટિલી હોવાથીજ એને મૈત્રીલાવના પસંદ પડે છે. પણ એમ ન માનવું. બ્નેષ્ટએ. એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીતમોહ હોવાને લીધેજ એને મૈત્રી લાવના પ્રિય હોય છે, બંધન તથા તૃષ્ણાનો ક્ષય

૧. ઇદ્રિયસમત્વ વિષે વિશેષ માહિતી માટે જુલ્હલીલાસારસંધર્ભ.

૫. ૧૫૦-૧૫૨ જુઓ.

અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઈચ્છા પણ એ વીતરાગ, વીતદ્વેષ તથા વીનમોદ હોવાને લીધેજ ઉત્પન્ન થાય છે. એવીજ રીતે જે પૂર્ણ રીતે મુક્ત થાય છે તેને રૂપ, રસ વગેરે પંચવિધો તથા મનોવૃત્તિ બંધનકર્તા થઈ શકતાં નથી. એનું ચિત્ત સ્થિર તથા અપ્રકંપ્ય થાય છે; તથા એ વિધોની અનિત્યતા સારી રીતે સમજે છે. ચારે બાજુથી પવન અને વરસાદનાં ઝાપટાંનો મારો ચાલુ હોય તોપણ જેવી રીતે પર્વત જરા પણ કંપતો નથી, તેવીજ રીતે પંચેન્દ્રિયોના પંચવિધો તથા મનોવૃત્તિનું અદ્વંતની આગળ કંઈ પણ ચાલતું નથી.”

૫૦. સોણનું આ બાપણુ સાંભળીને ભગવાને લિશ્તુઓને કહ્યું, “કુમપુત્રો આવી રીતે નિર્વાણ પ્રાપ્તિ પ્રગટ કરે છે. અદ્ભાવ વગર સોણે સારાંશ કઢી સંભળાવ્યો. પણ ખીજા કેટલાક નકામા માણસો, જાણે કે મરકરી કરતા હોય, તેવી રીતે નિર્વાણ પ્રાપ્તિ પ્રગટ કરે છે. આગળ જતાં એવા લોકોને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે.” ત્યાર પછી ભગવાને સોણને કહ્યું, “સોણ, તારું સરીર ધણું નાણુક છે. તેથી એક પટ્ટીનાં ચંપણ વાપરવાની હું તને રજા આપું છું.” સોણે કહ્યું, “ભદ્રંત, એંશી ગાડાં ભરાય એટલું દ્રવ્ય તથા જેમાં જેતાણીસ દાથણો તથા સાત દાથીઓ છે એવા મોટા વૈભવનો ત્યાગ કરી હું લિશ્તુ થયો. તેથી જો હું પગરખાં વાપડું તો લોકો કહેશે કે આટલી બધી ધનદોષનનો ત્યાગ કરી હવે આને એક પટ્ટીનાં ચંપણનો લોભ થયો છે. તેથી જો ભગવાન બધા લિશ્તુઓને પગરખાં વાપરવાની છૂટ આપે તો હું પણ એનો ઉપયોગ કરીશ.” ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓને બોલાવી બધાને ચંપણ વાપરવાની રજા આપી. પરંતુ એ ચંપણ એક પટ્ટીનાંજ હોવાં જોઈએ, તથા સાદા ચામડાનાં જોઈએ. તાડપત્ર વગેરેનાં પગરખાં નિષિદ્ધ છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે ખુસ્તે પગે ચંકમણુ કરતા હોય ત્યારે અન્તેવાસીઓએ પગરખાં પહેરી ચાલતું નહિ. જેના પગે જખમ થયો હોય તેને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. કેટલાક લિશ્તુઓ સ્થવારમાં ચાંખટીઓ પહેરીને

ફરતા; તેથી જીવન લિશ્તુઓની સમાધિનો લગ્ન થતો. તેથી ભગવાને આંખડીઓ વાપરવાની મનાઇ કરી. લિશ્તો માટે જતી વખતે ચંપણ પણ વાપરવાં નહિ. પણ જે લિશ્તુ માંદો હોય તેને આ નિયમ અધનકર્તા નથી.

૫૧. એ વખતે આયુષ્માન મહાકાત્યાયન અવંતી દેશમાં કુરુધર શહેર પાસે પ્રયાતપર્વત ઉપર રહેતો હતો. સોણ કુટિલ્લું નામે કોઇ ઉપાસક એનો ઉપસ્થાયક હતો. એણે મહાકાત્યાયનને કહ્યું, “ભદ્રંત, આપના ધર્મોપદેશથી મને એમ લાગે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી અત્યંત પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન અશક્ય છે. તેથી આપ મને પ્રમત્ત્યા આપો.” મહાકાત્યાયને કહ્યું, “આજીવન એકલા સૂવું તથા દિવસમાં એક વખત ખાવું, એવી રીતે આ બ્રહ્મચર્યપાલન થવું શક્ય છે. તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ શુદ્ધચર્યનું પાલન કર. ઉપોસથતે દિવસે એકલા સૂવું તથા એક વખત જમવું એવું વ્રત રાખ.” સોણે બે ત્રણ વખત આવીજ માયના કરી; ભારે મહાકાત્યાયને એને શ્રામણેર-પ્રવત્ત્યા આપી. પરંતુ અવંતી દેશમાં ઘણાજ થોડા લિશ્તુઓ હોવાથી સોણને ઉપસંપદા આપવા માટે દસ લિશ્તુઓ મળી શક્યા નહિ. ત્રણ વરસ પછી આમનેમથી મહા મુશ્કેલીએ દસ લિશ્તુઓ ભેગા કરી મહાકાત્યાયને સોણને ઉપસંપદા આપી.

૫૨. એ ચોમાસું પૂરું થતાં સોણે મહાકાત્યાયનને કહ્યું, “શુદ્ધ ભગવાનની કીર્તિ મેં સાંભળી છે ખરી, પણ મેં એમને નજરે જોયા નથી. એમને મળવા જવાની મને રમ્મ આપો.” મહાકાત્યાયને કહ્યું, “હીકે. તું ભગવાનના દર્શન માટે જા; તથા મારી વતી પણ ભગવાનને નમસ્કાર કરી કહેજે; (૧) ભદ્રંત, અવંતીદક્ષિણાપથમાં ઘણા થોડા લિશ્તુઓ છે. ત્રણ વરસ પછી, મહા મુશ્કેલીએ દસ લિશ્તુઓ ભેગા કરી મને ઉપસંપદા આપવામાં આવી. તેથી એ પ્રદેશમાં એથી પણ થોડા લિશ્તુઓ ઉપસંપદા આપી શકે એવી રમ્મ હોવી જોઇએ. (૨) અવંતીદક્ષિણાપથમાં

તેણે કાણ દોષ છે, તથા કાંદાઓ ધણુ દોષ છે. તેથી એ મુશ્કેલીમાં મારે કે એથી વધારે પટ્ટીનાં ચંપણ વાપરવાની રજા આપવી જોઈએ. (૩) આ મુશ્કેલી મોઢાને ન્દાવાનું પાર્શ્વ મને છે, તેથી દંભેમાં ન્દાવાની રજા મળવી જોઈએ. (૪) અદાના મોઢા નેનવા કરવા મારે જુદી જુદી જાતનાં ચામડાં જુદાં વાપરે છે. અખરેશમાં જેની રીતે સાદીઓ તેની રીતે અદાઓ, ચામડાં, તેથી એકસમ (ધેણાનું ચામડું), અજ્ઞાન અને મુમયર્થ વાપરવાની રજા મળવી જોઈએ."

૫૩. સોણ કુટિલું મદદાત્માપનને નમન કરી, પોતાનું પાત્ર તથા મીતર સાથે સર્જી ધીમે ધીમે પ્રવાસ કરને આગળીમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં આવી પહોંચ્યો; અને ત્યાં ભગવાનને નમન કરી એક જાગૃત્તે બેઠો. ભગવાને એની શ્રુતિની વ્યવસ્થા પોતાનાજ વિદારમાં કરાવી; તથા મોટી રાત સુખી ખુલ્લી દવામાં ચંક્રમણ કરી વિદારમાં પ્રવેશ કર્યો. મોટે સુખી ચંક્રમણ કરી સોણ પળ શ્રુત મારે મળ્યો. પરાઈને ઉઠી ભગવાને સોણને કહ્યું, "કંઈક ધર્મવાતોં કરે." સોણે મુતનિપાતમાંથી અર્ધકર્ણમાંના ધત્તો સારે અવાજે માર્ગ સંભળાવ્યા. ભગવાને એની પ્રશ્ન કરી અને પૂછ્યું, "સંધમાં દાખલ થયે તને કેટલાં વરસ થયાં?" "એકજ વરસ, ભદંત," સોણે જવાબ આપ્યો. "તેં આટલો બધો મોઢો સંધમાં પ્રવેશ કર્યો એનું શું કારણ?" એમ ભગવાને પૂછ્યું; ત્યારે એ બોલ્યો, "ભદંત, વિવેચનભાગમાં દોષ રહેલા છે એ વાતની મને જાણ થવાને ધત્તો વખત થયો; પરંતુ મુદર્યાત્રમમાં એવી કેટલીક મુશ્કેલીઓ અને એવાં કેટલાંક કાર્યો દોષ છે કે માણસ જદ્દ યત્ન જાય છે." તે સંભળી ભગવાને ઉદ્ગાર કાઢ્યા:—"જનમાં દોષ છે એ જોઈ તથા નિષ્પર્ગ ધર્મ જાણી સર્જ પવિત્ર આર્ય, પાપમાં આનંદ માનતો નથી; પણ શુદ્ધસત્ત્વમાં આનંદ માને છે."

૫૪. શુદ્ધ ભગવાન પોતાને ઉત્તેજન આપે છે; તથા મદદાત્માપને કરેલી માગણીઓ રજૂ કરવાનો આજ સમય છે, એમ જાણી

સોણે નમસ્કાર કરી એ માગણીઓ છુદ્દ આગળ રજૂ કરી. આ કારણથી લિશ્તુઓને ભેગા કરી ભગવાને કહ્યું, “આજથી અખિલ પ્રત્યંતજનપદમાં પાંચ લિશ્તુઓ મળીને (એમાંથી એક વિનયધર હોવો જોઈએ) ઉપસંપદા આપી શકે એવી હું રજા આપું છું. પ્રત્યંતજનપદ નીચે પ્રમાણે જાણુવો:—પૂર્વે કુંજંગલ નામનું નગર; ત્યાર પછી મહાશાલ અને ત્યાર બાદ પ્રત્યંતજનપદ. દક્ષિણે ધ્યેનકર્ણિક નામનું નગર; એથી આગળ પ્રત્યંતજનપદ. પશ્ચિમમાં સ્થૂણ (ચૂણ) નામનું બ્રાહ્મણોનું ગામ; ત્યાર પછી પ્રત્યંતજનપદ. ઉત્તરમાં ઉશીર-ધ્વજ નામનો પર્વત; એની આગળનો મુલક તે પ્રત્યંતજનપદ.” એજ રીતે ભગવાને મહાકાલ્યાણની બીજી માગણીઓ પણ સર્વ પ્રત્યંતજનપદમાં રહેતા લિશ્તુઓ માટે માન્ય કરી.^૧

ઓસડ

૫૫. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જૈતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે શરદ્રક્ષત્રુમાં તંદુરસ્તી જગદ્વાથી લિશ્તુઓને અગ્રણી થતું. તેથી શુદ્ધે ઘી, માખણ, તેલ, મધ તથા ગોળનો રસ (મ. કાકલી), એ પાંચ ચીજો ઓસડ તરીકે વાપરવાની પરવાનગી આપી. ત્યાર પછી જુદે જુદે વખતે જુદાં જુદાં મૂળીયાં, પાંદડાં તથા ફળો પણ ઓસડ તરીકે ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપી. પરંતુ ઘી તેજ વગેરે ચીજો સાત કરતાં વધારે દિવસ માટે સંગ્રહ કરી રાખવી નહિ એવો નિયમ કર્યો.

૫૬. એક વખત છુદ્દ ભગવાન મગધદેશમાં અધકર્ણિદ નામના ગામમાં રહેતા હતા તે વખતે એક બ્રાહ્મણના મનમાં એમને તથા લિશ્તુસંઘને દાન આપવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ. પરંતુ લોકોની માગણી એટલી ઉપરાછાપરી હતી કે બે મહિના સુધી આનો બિચારો

^૧ આ ચાર માગણીઓમાંથી બીજી અને ચોથીનોજ આ પ્રકરણ સાથે સંબંધ છે. તે પણ મૂળ ગ્રંથમાંની પાંચમાંથી ચાર વધારે મહત્વની લાગવાથી એ ચાર અમે આપી છે.

વારો જ આપ્યો નહિ. છેવટે, યવાગૂ (લાનનું ઓસામણ) તથા મધુગોળક નામનું ખાદ્ય તૈયાર કરીને આપવામાં આવે તો ભગવાન એનો સ્વીકાર કરશે કે કેમ એમ એણે આનંદને પૂછ્યું. ત્યારે આનંદે બુદ્ધ ભગવાનની રમથી બ્રાહ્મણને યવાગૂ તૈયાર કરી લાવવાનું કહ્યું. એ પ્રસંગે બુદ્ધે લિશ્તુએને સવારમાં યવાગૂ પીવાની પરવાનગી આપી; અને સંધને યવાગૂ આપવા માટે એ બ્રાહ્મણની ખૂબ સ્તુતિ કરી. ત્યારથી સવારમાં યવાગૂ પીવાની શરૂઆત થઈ.

૫૭. એક વખતે બુદ્ધભગવાન ભદ્રિયનગરમાંથી નીકળી અંગુત્તરાપ પ્રદેશમાં ફરતા હતા. એમની સાથે ૧૨૫૦ લિશ્તુઓ હતા. આ વાન ભદ્રિયના મેંડક નામે એક શાહકારના જાણવામાં આવી; ત્યારે સંધને જોઈતું સીધુંસામાન પોતાના નોકરો દ્વારા ગાડાંઓમાં ભરાવી, ગાડાંઓ સાથે લઈ, એ લિશ્તુઓના સંધની પાછળ પાછળ આપ્યો. એક જંગલી મુલકમાં એ બુદ્ધને મળી ગયો અને સંધ સાથે એમને લિશ્તુ માટે નિમંત્રણ આપ્યું. બુદ્ધભગવાન તથા લિશ્તુઓ જમી રહ્યા ત્યારે મેંડકે ભગવાનને કહ્યું, “ભદ્રંત, ઘણું ઠેકાણું રસ્તો જંગલી પ્રદેશમાં થઈને જાય છે. ત્યાં અનાજપાણી મળતાં મુશ્કેલી પડે છે. તેથી એવા પ્રદેશમાં ફરવાનું હોય ત્યારે સીધુંસામાન સાથે રાખવાની આપે લિશ્તુએને રજા આપવી જોઈએ.” ત્યારે ભગવાને જોખા, મગ, અડદ, મીઠું, જોળ, તેલ, ઘી વગેરે સામાન પાથેય માટે (માર્ગમાં ભોજન માટે) સાથે રાખવાની રજા આપી.

૫૮. ધીમે ધીમે પ્રવાસ કરતાં ભગવાન આપણું નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં કેલિય નામનો એક જટિલ રહેતો હતો. એણે ઉત્તમ પેય તૈયાર કરાવ્યું અને એ સાથે લઈ બુદ્ધના દર્શન માટે આવ્યો; તથા બોલ્યો, “હે જોનામ આ પેયનો આપ સ્વીકાર કરો.” ભગવાને લિશ્તુએને એ આપવાનું કહ્યું. અને ત્યારે લિશ્તુઓ એ લેતાં સંકેત કરવા લાગ્યા ત્યારે ભગવાને એમને એ

પ્રીવાની રત્ન આપી. અનાજના રસ વગર ખીજા કોઈ પ્રણુ. ફળનો રસ, તેમજ ફલ, પાન તથા શેરડીનો રસ, બપોરે બાર વાગ્યા પછી પ્રીવાનો વાંધો નથી એવો ભગવાને નિયમ કયો.

કઠિન

૫૬. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે પાવાના ત્રીસ ભિક્ષુઓ-બધાએ જંગલમાં રહેનારા, બધાએ ભિક્ષાપર જ નિર્વાહ કરનારા, બધાએ ચીથરાનાં જ વસ્ત્ર ધારણ કરનારા, બધાએ ત્રણ જ ચીવર પાસે રાખનારા-આવસ્તીમાં ભગવાનના દર્શન માટે આવવા નીકળ્યા. પરંતુ વર્ષાકાળ પાસે હોવાને કીધે એમને માર્ગમાં સાકેત નગરમાં રહેતું યજ્ઞુ. ભગવાનના દર્શનની હતકંઠામાં તેમણે એ ચોમાસું વસાર કર્યું. તથા આસો સુદ પુનમે પ્રવારણા કરી તેઓ ભગવાનના દર્શન માટે આવ્યા. માર્ગમાં વરસાદે એમને ઘણા હેરાન કર્યા, અને એમનો ચીવર ખરાબ થઈ ગયા. જ્યારે તેઓ ભગવાનને મળ્યા ત્યારે ભગવાનના પૂછવાથી એમણે પોતાની બધી દુકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે ભિક્ષુઓને બોલાવી કઠિન પાથરવાની બુદ્ધે પરવાનગી આપી. કઠિન એટલે નમુનાનું ચીવર. સંઘની અનુમતિથી વિદારમાં એ પાથરવામાં આવે તો એ ત્યાંથી દૂર કરવામાં આવે ત્યાં સુધી ભિક્ષુઓ ત્રણથી વધારે ચીવર વાપરી શકે છે. ચીથરાં ન મળે તો પોતાના દાતાઓ પાસેથી વસ્ત્ર ભેગાં કરી એનાં ચીવર બનાવી શકે છે. આ કઠિન આસો સુદ પુનમે પાથરી કર્તક સુદ પુનમે ખસેડવું જોઈએ.

ચીવર

૬૦. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે રાજધાનીનું સદેર વૈશાલી અતિગ્રથ સમૃદ્ધ હતું. ત્યાં આમન-પાલિકા નામની એક ખુશમુરત ગણિકા રહેતી હતી. તે માનતાન ને નાચ વગેરેમાં દોસિવાર હતી. રાજગૃહના નાગરિકો કોઈ

કારણસર દેશાસી આવેલા. તેમણે ત્યાં એ ગણિકાને લેઈ. ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી પોતાની રાજધાનીમાં પણ એવી ગણિકા હોવી લેઈએ એવી તેમણે ખિંચિસાર રાગને વિનંતિ કરી. રાગને એવી કોઈ કુમારિકા પસંદ કરી એને ગણિકા બનાવવાની નાગરિકોને રંગ આવી. તેમણે એ પ્રમાણે શાલવતી નામની કોઈ કુમારિકાને પસંદ કરી ગણિકા બનાવી; થોડા જ વખતમાં એ નૃત્ય, ગીત, વાદ્ય વગેરેમાં આગ્રાક થઈ. વખત જતાં એને ગર્જ રહ્યો અને છોકરો થયો. પણ એ વાત જાહેર ન થાય તે માટે એણે પોતાની દારીને એ બાળકને સૂપડામાં મૂકી ઉકરડા પર મૂકી આવવા કહ્યું. એ છોકરો અમય નામના રાજકુમારને જણ્યો. ઉકરડામાં ફેંકી દેવા છતાં એ બાળક જીવે રહ્યો તેથી એનું નામ જીવક પડ્યું; તથા રાજકુમારે એનું પાલન કર્યું તેથી એ લોકો એને હોમારનૃત્ય કહેવા લાગ્યા.

૬૧. હોમારનૃત્ય મોટા થયો ત્યારે અમય રાજકુમારની પરવાનગીથી તદ્દશિક્ષા જઈ ગુરુકુલમાં રહી આયુર્વેદમાં અત્યંત પ્રવીણ થયો. એની પરીક્ષા લેની વખતે આવ્યાયે એને ‘તદ્દશિક્ષાની આસપાસ ત્રણ યોજન સુધીમાં ઓસડના કામમાં ન આવે એવું કોઈ મૂળીયું લઈ આવ.’ એવું કહ્યું. જીવક સર્વ પ્રદેશમાં ફરી વળ્યો અને ખાંડી હાથેજ પાછા ફરી તેણે આચાર્યને કહ્યું, “ઓસડના કામમાં ન આવે એવું એક પણ મૂળીયું મને જણ્યું નહિ.” એ ઉપરથી જીવક આયુર્વેદમાં પારંગત થયો છે એમ જાણી વાટમાં વાપરવા માટે થોડાક પૈસા આપી આવ્યાયે તેને રવાના કર્યો. વાટમાં જીવકે ઓસડ તથા શસ્ત્રક્રિયાથી અનેક રોગી સાજા કર્યા તથા ઘણી ખ્યાતિ મેળવી. એથી જ્યારે તે રાજગૃહ આવ્યો ત્યારે ખિંચિસાર રાગનાં મુખ્ય વૈદ્યનું સ્થાન તેને પ્રાપ્ત થયું.

૬૨. એ વખતે અવંતીદેશમાં પ્રધોત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો, એનો મિત્રજ અતિશય ગરમ હોવાને લીધે એને ગ્રંથ

- પ્રધોત કહેતા. એક વખત એને પાંકુરોગ થયો. જીવકની કીર્તિ સાંભળી તેણે બિબિસાર રાજા પાસે એને થોડા દિવસ માટે ઉજ્જયિની મોકલવાની માગણી કરી. એ પ્રમાણે જીવક ઉજ્જયિની ગયો. પ્રધોતની પ્રકૃતિ તપાસી જોતાં એને માલમ પડ્યું કે અત્યંત ઉગ્ર ઔષધ વગર એ સુધરશે નહિ; પ્રધોતની ભદ્રવતિકા નામની એક અતિશય ઝડપથી ચાલનારી હાથણ હતી. ‘મારે જંગલમાંથી કાઢી ઔષધિ લાવવી છે’ એમ કહી જીવકે એ હાથણ પોતાના તાબામાં લીધી; અને પછી તૈયાર કરેલું ઉગ્ર ઔષધ પ્રધોતને પાઈ, હાથણ પર બેસી ત્યાંથી નાડો. ઓસડની અસર થવા માંડતાં જ અંડપ્રધોતને જીવક પર અત્યંત રીસ ચઢી. પણ જીવક પહેલેથી જ નાસી છૂટ્યો હતો. વખત જતાં રાજા અંડપ્રધોત એ ઓસડને પ્રતાપે તદ્દન સાંજે થયો. ત્યારે ઘણા માનથી તેણે જીવકને મળવા બોલાવ્યો. પણ જીવક ગયો નહિ. તેથી પ્રધોતે એને શિવેશ્વર નામનાં વસ્ત્રને એક જોડો મોકલ્યો.

૬૩. એ વખતે ભગવાનનું શરીર રોગથી પીડાતું હતું. જીવકને એ વાતની ખબર પડી એટલે ચિરંચન આપી તેણે ભગવાનના શરીરમાંથી રોગ તદ્દન નાબૂદ કર્યો; તથા પ્રધોતે મોકલાવેલાં વસ્ત્ર ભગવાનને ચરણે અર્પણ કર્યાં. અત્યાર સુધી લિપ્તુઓ ચીથરાં બેગાં કરી એનાં ચીવર બનાવતા, પરંતુ આ પ્રસંગે જીવકની વિનંતીથી ભગવાને ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ અર્પણ કરેલાં વસ્ત્રના ચીવર બનાવવાની લિપ્તુઓને પરવાનગી આપી; અને આગળ જતાં સૌમ, કાપાંસ, કૌશેય, કંબલ, શાણુ તથા લંગનાં વસ્ત્રો લઈ એમાંથી ચીવર બનાવવાની રજા આપી. લિપ્તુઓનાં ચીવર મેલાં ચતાં. તેથી એ રંગાવવા માટે ઝાડનાં મૂળીયાં, લાકડું, ઝાલ, પાંદડાં, ફૂલ તથા ફળમાંથી રંગ તૈયાર કરવાની છુદ્દે રજા આપી; તથા એ ચીજો બાફવા માટે વાસણુ તથા ચીવર રંગાવવા માટે લાકડાની કથરોટ રાખવાની પરવાનગી આપી. આશુ વસ્ત્ર મળે તોપણ એના કક્ષ કરી તથા એમને

ફરીથી એકાં સાંધી એનું ચીવર બનાવવું જોઈએ. લિશ્તુએ અખંડ વસ્ત્ર વાપરવું નહિ એવો પણ છુદ્દે નિયમ કર્યો.

૬૪. ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિકાના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે વિશાખા મિત્રામાતા નામની પ્રસિદ્ધ ઉપાસિકાએ છુદ્દને તથા લિશ્તુસંધને નિમંત્રણ આપ્યું. ખીન્ને દિવસે ભોગન સમયે લિશ્તુઓ તૈયાર છે કે નહિ તે જોઈ આવવા માટે તેણે પોતાની દાસીને વિદારમાં મોકલી. તે વખતે વરમાદનું સખત આપડું આવતું હતું; તથા લિશ્તુઓ ચીવર વિદારમાં મૂકી પર્જન્યસ્નાન માટે ચોગાનમાં હાજર હતા. તેમને જોઈ દાસી પાછી ફરી અને વિશાખાને કહ્યું, “હે આર્યો, વિદારમાં લિશ્તુઓ નથી; પણ બધા આજીવક^૧ છે.” પણ એ ચતુર ઉપાસિકાએ લિશ્તુઓ પર્જન્યસ્નાન કરતા હશે એવું અનુમાન તરત જ કર્યું છુદ્દ ભગવાન લિશ્તુઓના સંધ સાથે પોતાને ઘેર આવ્યા ત્યારે એમને^૨ યોગ્ય આદરસત્કાર કરી તેણે એમને જમાડ્યા તથા બધા જમી રહ્યા ત્યારે ભગવાનને^૩ કહ્યું, “હું આપની પાસે આઠ વર માગું છું.” ભગવાને કહ્યું, “તથાગત કોઈને વર આપતા નથી.” વિશાખા બોલી, “પણ ભદ્રંત, હું જે વર માગવાની છું તે યોગ્ય અને દોષરહિત છે.” છુદ્દે એને વરદાન કહી સંભળાવવાનું કહ્યું. ત્યારે તે બોલી: “(૧) હું શ્રવતાં મુધી સંધને ચોમાસામાં જોઈતાં પંચીયાં પૂરાં પાડું એવી મારી ઇચ્છા છે; (૨) આગવૃક્ષ લિશ્તુઓને લિક્ષા આપું એમ ઇચ્છું છું; (૩) પ્રવાસે નિકળેલા લિશ્તુઓને લિક્ષા આપું એવી ઇચ્છા છે; (૪) રોગથી પીડાતા લિશ્તુઓને લિક્ષા આપવાની ઇચ્છા છે; (૫) રોગીના ઉપશ્ચાયકને^૪ લિક્ષા આપું એમ ઇચ્છું છું; (૬) રોગીઓને દવા પૂરી પાડવાની ઇચ્છા છે; (૭) સંધને રોજ યરાગૂ આપું એવી ઇચ્છા છે; (૮) લિશ્તુળીઓને ન્હાતી વખતે વાપરવાનાં વસ્ત્ર આપું એવી ઇચ્છા છે.” છુદ્દે કહ્યું, “વિશાખા, આ વર

માગવાનો હેતુ શો ?” વિશાખા બોલી: “(૧) આજે લિઘુએ તૈયાર છે કે નહિ તે જોઈ આવવા માટે મેં દાસીને મોકલેલી. આરામમાં લિઘુએ નથી પણ આજીવક છે એમ ધારી એ પાછી આવી. ભદ્રંત, નમ્રત્વ શિષ્ટાચારની વિરુદ્ધ છે તેથી હું સંધને ચોમાસામાં પહેરવા માટે પંચીયાં પૂરાં પાડું એમ ઈચ્છું છું. (૨) આગંતુક લિઘુએને શહેરના રસ્તાઓની માહિતી નથી હોતી તેથી ભિક્ષા-ટનમાં એમને મુશીબત પડે છે. તેથી હું યાવજીવ આગંતુક લિઘુએને ભિક્ષા આપવા ઈચ્છું છું. (૩) પ્રવાસે નિકળેશો લિઘુ ભિક્ષા માગવા જાય તો તે સાથેનાં માણસોથી પાછળ પડી જાય છે; અને તેથી તેને ત્રાસ થાય છે. તેથી હું આવા લિઘુએને યાવજીવ ભિક્ષા આપવા ઈચ્છું છું. (૪) માંદા લિઘુને પથ્થકારક અન્ન ન મળે તો એની માંદગી લંબાય છે અથવા એ મરી જાય છે. તેથી માંદગીમાંથી હોં ત્યાં મુખી આવા લિઘુને અન્ન આપવાની મારી ઈચ્છા છે. (૫) માંદા લિઘુના ઉપસ્થાયકને જો ભિક્ષા માગવા જવું પડે તો એનાથી માંદાનું ઉપસ્થાન (માવજત) સારી રીતે થઈ શકે નહિ. તેથી જ્યાં મુખી એ માંદા લિઘુનો ઉપસ્થાયક હોય ત્યાં મુખી હું એને ભિક્ષા આપવા ઈચ્છું છું. (૭) અધિકવિદમાં બ્રાહ્મણે સંધને યવાગૂનું પાન કરાવ્યું ત્યારે આપે એની પ્રશંસા કરી. તેથી લિઘુસંધને હું રોજ યવાગૂ આપવા ઈચ્છું છું. (૮) એક વખત અગ્નિરવતી નદીમાં, સ્ત્રીઓની ન્હાવાની જગ્યાએ લિઘુણીઓ વસ્ત્ર વગર જ સ્નાન કરતી હતી. ત્યાં જ ન્હાવા માટે આવેલી વેરવાઓ એમની મરકરીઓ કરવા લાગી. સ્ત્રીઓનું નમ્રત્વ શિષ્ટાચારથી વિરુદ્ધ છે તેથી હું લિઘુણીઓને ન્હાતી વખતે વાપરવાનાં વસ્ત્ર આપવા ઈચ્છું છું.” ભગવાને વિશાખાની આ આડે માગણીઓ માન્ય રાખી તથા એ પ્રમાણે લિઘુ તથા લિઘુણીસંધને તે તે વસ્તુઓ સ્વીકારવાની રજા આપી.

• આ પ્રકરણ સાથે આ માગણીઓમાંથી માત્ર પહેલીનો જ સંબંધ છે. પરંતુ મૂળ ગ્રંથમાં એ જોવી છે તેની જ અરે આપવામાં આવી છે.

૬૫. એ વખતે કોંસલદેશમાં એ લિશ્તુઓ પ્રવાસ કરતા હતા. તેઓ એક વિદારમાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં એક લિશ્તુ મંદિર હતો. બુદ્ધ ભગવાને ‘માંદા માણસનું ઉપસ્થાન (માંવજત) કરવાનું કાર્મ સાફ છે’ એવું કહ્યું છે એમ વિચારી તે બંનેએ એ માંદા લિશ્તુની સારવાર કરી. પણ એ સાંજે ન થતાં મરણ પામ્યો. એટલે એના અંત્યસંસ્કાર કરી તથા એનાં પાત્ર તથા ચીવર લઈ એ બંને આવસ્તીમાં આવ્યા, અને બનેલી દહીકત ભગવાનને કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “મરણ પામેલા લિશ્તુનાં પાત્ર તથા ચીવરનો માસિક સંઘ છે. તથાપિ ઉપસ્થાયક લિશ્તુઓ માંદા લિશ્તુનું ઘણું કાર્મ કરે છે તેથી એમને મૃત લિશ્તુનાં ત્રણ ચીવર તથા પાત્ર આપવાની હું સંધને રત્ન આપું છું.” એ આપવાની ક્રિયા તીએ પ્રમાણે કરવી:—માંદાના ઉપસ્થાયક સંધને કહેવું, ‘લદંત સંધ, અમુકે લિશ્તુ મરણ પામ્યો છે. આ ત્રણ ચીવર અને પાત્ર એનાં છે.’ પછીથી વજનદાર લિશ્તુએ સંધને વિનંતી કરવી, ‘લદંત સંધ હું જે કહું છું તે તરફ ધ્યાન આપે. અમુકે લિશ્તુ મરણ પામ્યો છે; એનાં આ ત્રણ ચીવર તથા પાત્ર જો સંધને દીક લાગે તો સંધ એના ઉપસ્થાયકને એ આપે.’ આ પ્રમાણે વિરમિતિ થઈ રહ્યા પછી ત્રણ વાર જાહેર કરવું; અને કોઈ વાંધો ન ઉઠાવે તો એ ચીવર તથા પાત્ર ઉપસ્થાયકને આપવામાં આવ્યાં છે એમ સમજવું. આમજોર મરણ પામે તોપણ આજ રીતે એનાં ચીવર તથા પાત્ર એના ઉપસ્થાયકને આપવાં.

સંઘસામગ્રી

૬૬. બુદ્ધ ભગવાન કોશંબીમાં રહેતા હતા. ત્યાં એક વિદ્વાન લિશ્તુને હાથે એક દોષ થયો અને તેણે એ વાત બીજાં લિશ્તુઓને કહી સંભળાવી. એમણે અભિપ્રાય આપ્યો કે એ દોષ નથી. ત્યારે પોતાને હાથે કંઈ પણ દોષ થયો નથી એવી એ લિશ્તુની પણ ખાતરી થઈ. પણ બીજા કેટલાક લિશ્તુઓને એ દોષ છે’ તથા એ મારે પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઈએ એમ લાગ્યું; તથા એમણે બહુમતે એ

લેક્ષુનો ખલિષ્કાર કર્યો. આ રીતે સંઘમાં બે તક પડ્યાં તથા લડવાડો શરૂ થઈ. ત્યારે ભગવાને એ લિશ્તુઓને કહ્યું, “લિશ્તુઓ, આવી રીતે લડો મા.” ત્યારે એક અન્યાયવાદી લિશ્તુએ કહ્યું, “લદંત, આપ શાંત રહો; અમે અમારી લડવાડોનો વિચાર કરી લઈશું.”

ભગવાને કહ્યું: “લિશ્તુઓ, વારાણસીમાં બ્રહ્મદત્ત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એણે કૌસલરાજા દીધીતિ પર ચડાઈ કરી એનો દેશ પાદાકાંત કર્યો. ત્યારે દીધીતિ પોતાની રાણીને લઈ ગુપ્તવેશે નાસી ગયો અને વારાણસી જઈ રહ્યો. ત્યાં એની રાણીને ગર્ભ રહ્યો. ત્યારે એને ચતુરંગ સૈન્ય જોવાનો લાવ થયો. બ્રહ્મદત્તનો પુરોહિત દીધીતિનો મિત્ર હતો. એણે એક શુભ યોધાડિયે, ચતુરંગ સેના તૈયાર કરવામાં આવે તો વારાણસીના રાજાને લાભ થાય એવું કહી સેના તૈયાર કરાવી અને કૌસલદેશના રાજાની રાણીને ખતાવી. વખત જતાં એ રાણીને દીર્ઘાયુ નામનો એક પુત્ર-સુરત છોકરો જન્મ્યો. એ ઉમરલાયક થવા લાગ્યો તેમ, પોતે કોણ છે તેની બ્રહ્મદત્તને બાજુ થશે એવી કૌસલરાજાને ખીક લાગવા લાગી. તેથી એણે દીર્ઘાયુ કુમારને નગર બહાર મોકલી દીધો. કૌસલરાજાનો હજામ બ્રહ્મદત્તની મોકરીમાં રહ્યો હતો. એણે પોતાનો પ્રહેલાનો રાજા, રાણી સાથે ગુપ્તવેશે વારાણસીમાં રહે છે એવી ખબર પોતાના નવા માલિકને આપી. બ્રહ્મદત્તે દીધીતિ તથા એની રાણીને કેદ પકડ્યાં તથા એમને ગામમાં ફેરવી શહેરની દક્ષિણ તરફના દરવાજાની બહાર એમનો શિરચ્છેદ કરવો એવો હુકમ કર્યો.

“માર્ગમાં ઠેકઠેકાણે અપમાન કરતા એમને લઈ જતા હતા ત્યારે કુમાર દીર્ઘાયુ એમની પાછળ પાછળ ચાલતો હતો. એને જોઈ દીધીતિએ કહ્યું ‘બેટા દીર્ઘાયુ, તું ધણે દૂર જોઈશ નહિ કે દૂંડી નજર પણ દરીશ નહિ. વેર વેરથી નથી ચમતું. વેર પ્રેમથી જ રામે છે.’ લોકોને લાગ્યું કે દીધીતિનું બેબું ઠેકાણે નથી, તેથી

એ કાચે તેમ જાક્યાં કરે છે. છેવટે દક્ષિણ તરફના દરવાજાની બહાર લઈ જઈ એને તથા એની રાણીનો વધ કરવામાં આવ્યો; તથા એમના શબના કંકડા કરી નાંખી ચારે દિશામાં ફેંકવામાં આવ્યા અને એ પર પહેરેા મૂકવામાં આવ્યો. એ જોઈ દીર્ઘાયુએ વારાણસીમાંથી ત્રણ લઈ જઈ પહેરેગારને પાચેા, તથા એ નિશ્ચેય થઈ ગયા ત્યારે માળાપના શરીરના કંકડા ભેગા કરી એમને અગ્નિદાદ કર્યો. તથા ચિતા સળગતી હતી ત્યારે ત્રણ વાર એની પ્રદક્ષિણા કરી. બ્રહ્મદત્ત રાત્રીએ પોતાના મહેલની અગાસી પરથી એને ભેળેા; અને આ માણસ ક્રૌંસલરાજાનેા કોઈ સંબંધી હોવાે જોઈએ એવી એની ખાતરી થઈ.

“ દીર્ઘાયુ કુમાર જંગલમાં જઈ ખૂબ રડ્યો; અને પોતાનાં આંસુઓ લૂછી નાંખી રાજમહેલની પાસેની હાથીશાળામાં આવ્યો. ત્યાંના મુખ્ય માવતની રજાથી રાત ત્યાં પસાર કરી અને મોટે પરાક્રમે ઉડી મધુર અવાજે ગાવાની શરૂઆત કરી. એ સાંભળ્યા બ્રહ્મદત્ત ખૂબ ખુશ થયો; અને એણે દીર્ઘાયુને બોલાવી પોતાની હજૂરમાં રાખ્યો. થોડા સમયમાં જ દીર્ઘાયુ વચર બ્રહ્મદત્તને એન ન પડે એવી સ્થિતિ થઈ પડી. એક દિવસ બ્રહ્મદત્ત દીર્ઘાયુને સાથે લઈ શિકાર માટે ગયો. થોડે દૂર ગયા પછી કાશીરાજા ચણેા થાકી ગયો; તેથી રથમાંથી નીચે ઉતરી દીર્ઘાયુના બોલામાં માથું મૂકી સૂઈ ગયો. દીર્ઘાયુના મનમાં એને મારી નાંખવાનો વિચાર આવ્યો; પણ માળાપનાં વચન એને યાદ આવ્યાં અને એણે પોતાનું મન રોક્યું. એટલામાં બ્રહ્મદત્ત એકદમ જાગૃત થયો અને બોલ્યો, ‘ છોકરા, મને એવું દુષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું કે ક્રૌંસલરાજાના પુત્રે મારા પર તરવાનો ધા કરી મને નીચે પાડ્યો. તેથી હું ગલારાઈને એકદમ જાગી ઉઠ્યો.’ એ જ સણે ભાનમાંથી તરવાર બહાર કાઢી, કાશીરાજાના વાળ પકડી દીર્ઘાયુ બોલ્યો, ‘ મહારાજ, ક્રૌંસલરાજાનો પુત્ર દીર્ઘાયુ તે હું જ. આપે અમારું ઘણું ઘણું અકલ્યાણ કર્યું છે. અમારું રાજ્ય દરણુ કરી, મારાં માળાપને પણ મારી નાંખ્યાં. એમનું વેર વાળવાની આજ તક છે.’

અક્ષદત્તે દીર્ઘાયુનાં પગ પર મસ્તક મૂક્યું અને કહ્યું, ‘ બેટા દીર્ઘાયુ; મને જીવતદાન આપ, મને જીવતદાન આપ. ’ દીર્ઘાયુ બોલ્યો, ‘ હું આપને જીવતદાન આપનાર કોણ? આપ જ મને જીવતદાન આપો. ’ અક્ષદત્ત બોલ્યો, ‘ ત્યારે આપણે એકબીજાને જીવતદાન આપીએ. ’ બંને જણા એક બીજા પર પ્રેમભાવ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી વારાણસી પાછા આવ્યા.

“ કાશીરામજી સભા ભરાવી અમાત્યને પૂછ્યું કે કૌસલરામજીનો પુત્ર દીર્ઘાયુ આપણા હાથમાં આવે તો એને શી શિક્ષા કરવી? બુધાએ અભિપ્રાય આપ્યો કે એનો જૂદો જૂદો રીતે વધ કરવો. પણ અક્ષદત્તે કહ્યું, ‘ એ દીર્ઘાયુ કુમાર તે આ જ છે. અમે એકબીજાને જીવતદાન આપેલું હોવાથી એને કોઈ પણ જાતની શિક્ષા કરી શકાય નહિ. ’ એણે દીર્ઘાયુને પૂછ્યું, ‘ તારા બાપે, તું ઘણે દૂર જોઈશ નહિ કે દૂંઝી નજર કરીશ નહિ; વેર વેરથી નથી શમતું પણ વેર પ્રેમથી જ શમે છે એવું જ કહ્યું એનો અર્થ શા? ’ દીર્ઘાયુ બોલ્યો, ‘ દૂર જોઈશ નહિ એટલે બીજાનું વેર લાંબો વખત સુધી મનમાં રાખીશ નહિ. દૂંઝી નજર રાખીશ નહિ એટલે મિત્રતા એકદમ તોડીશ નહિ. બીજા વાક્યોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. મેં જો આપને મારી નાંખ્યા હોત તો આપના પક્ષના લોકોએ મને પણ મારી નાંખ્યો હોત, તથા મારા પક્ષના માણસોએ વળી એમને મારી નાંખ્યા હોત. એ રીતે વેરથી વેર શમવાને બદલે ઉઘડું વધ્યું હોત. પણ આપણે એ વેર આજે પ્રેમથી શમાવી દીધું છે. ’ આ સાંભળી અક્ષદત્ત રાગને અત્યંત સંતોષ થયો; અને તેણે પોતાની કન્યા દીર્ઘાયુને પરણાવી, કૌસલ-દેશનું રાજ એને પાછું સોંપ્યું. એના બાપની લૂંટી લીધેલી સર્વ સંપત્તિ પણ એવી જ રીતે એને પાછી આપવામાં આવી. ”

આ વાત કદી બુદ્ધે લિલ્લુએને લલવાડ ન કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. પરંતુ એ અન્યાયવાદી લિલ્લુએ ફરીથી કહ્યું, “ ભદ્રંત, આપ શાંત રહો. આ લલવાડનું મું થાય છે તે અમે જોઈ શકીશું. ” આ

લોકોનાં મન કલુષિત થએલાં છે; તેથી એમને સમજવવા મુશ્કેલ છે, એમ જાણી શુદ્ધ ભગવાન એ સલાહો છોડી ચાલ્યા ગયા.

૬૭. કૌશામ્બીમાં લિહાટન કરી બોજન થઇ રહ્યા પંડી પાત્ર તથા ચીવર સાથે લઇ સંઘમાં ઉભા રહી શુદ્ધે નીચેના અર્થની ગાથાઓ કહી સંભળાવી:—

(૧) બધા જ મોટે અવાજે બરાડા પાડી રહ્યા છે. એમાંથી પોતે મૂર્ખ છે એવું કોઇ જ માનતું નથી. સંઘમાં તો પડી રહ્યાં હોય ત્યારે બીજાને માટે કોઇને માન રહેતું નથી.

(૨) આ બેપરવા પંડિતમાની (પોતાને પંડિત માનનાર) ભિક્ષુઓ જેમ ફાવે તેમ બોલી રહ્યા છે. પરંતુ પોતે મર્યાદા છોડી રહ્યા છે એનું એમને જ્ઞાન નથી.

(૩) ‘મને અમુકે ગાળો દીધી, મને માર માર્યો, મારો પરાલવ કર્યો, મારી વસ્તુઓનું હરણ કર્યું.’ એમ કહી જે માણસ વેર લેવા ઇચ્છે છે તેનું વેર શાંત થતું નથી.

(૪) પણ કોઇ ગાળો દે, માર મારે, પરાલવ કરે, પોતાની વસ્તુઓનું હરણ કરે તોપણ જેઓ વેર લેવાને ઇચ્છતા નથી તેમનું વેર શાંત થાય છે.

(૫) વેરથી વેર કદી પણ શમતું નથી; વેર ગ્રેમથી જ શમે છે. આ સનાતન ધર્મ છે.

(૬) ‘બીજાઓ લક્ષે ન સમજે પણ અમે પોતે તો આ લડવાડથી દૂર થઈશું.’ એવું જેઓ સમજે છે તેમની લડવાડો મટે છે.

(૭) લોકોનાં હાડકાં ભાંગી નાંખનારા, લોકોને જનથી મારી નાખનારા, ગાય, ઘોડા, ધન વગેરેનું હરણ કરનારા, તથા દેશમાં લૂંટ ચલાવનારાઓ—આવા લોકોનો પણ સંઘ બને છે; ત્યારે તમારો કેમ ન બને ?

(૮) જે સાથે રહેવા માટે કોઇ ઇચ્છા બને મુશીલ સાથી મળે તો વિવેકી માણસે વિધોળી પરવા ન કરતાં એની સાથે રહેવું.

(૯) જો સાથે રહેવા માટે કોઈ કોઈ ને સુશીલ સાથી ન મળે તો રાજા જેમ શત્રુએ જીતેલું રાજ છોડી ચાલ્યો જાય છે, તથા જેવી રીતે નાગદાથી માતંગારણ્યમાં એકલો રહે છે, તેવી રીતે એકલા રહેવું.

(૧૦) એકલા રહેવું ઠીક પણ મૂર્ખાઓનો સહવાસ સારો નહિ. માતંગારણ્યમાં જેવી રીતે નાગદાથી એકલો રહે છે તેવી રીતે એકલા રહેવું અને પાપાયરણ્યથી દૂર રહેવું.

આટલું બોલી યુદ્ધ ભગવાન બાલકલોચુકાર ગામ તરફ ગયા. ત્યાં ભૂગુ નામના લિષ્ઠુએ એમનું સ્વાગત કર્યું. ત્યાર પછી ભગવાન પ્રાચીન વંશદાય નામના ઉપવન તરફ ગયા.

૬૮. તે વખતે પ્રાચીન વંશદાય ઉપવનમાં અનુરુદ્ધ, નન્દિય તથા કિમ્બિલ નામના ત્રણ લિષ્ઠુઓ રહેતા હતા. વનપાલે (વનનું રક્ષણ કરનાર) ભગવાનને એ તરફ જતાં જોયા, અને તેણે કહ્યું, “હે શ્રમણ, આ ઉપવનમાં પરમાર્થ ચિંતન કરનારા ત્રણ લિષ્ઠુઓ રહે છે. ત્યાં જઈ તેમને તું ઉપદ્રવ કરીશ નહિ.” વનપાલનું એ બોલવું સાંભળી અનુરુદ્ધ એકદમ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એને કહ્યું, “ભાઈ વનપાલ, ભગવાનને અટકાવીશ નહિ. એ અમારા શાસ્ત્રા અન્ને પધાર્યા છે.” ત્યાર પછી અનુરુદ્ધ પોતાના ખીજ સાથીઓની સાથે ભગવાનનું સ્વાગત કર્યું. ત્યારે ભગવાને અનુરુદ્ધને કહ્યું, “અનુરુદ્ધ, તમારું ઠીક ચાલે છે ને? તમને લિક્ષાની તકલીફ તો નથી પડતી ને?” “અમારું ઠીક ચાલે છે” એમ અનુરુદ્ધ બોલ્યો. “તમે આનંદથી, પાણી અને દુધની માફક એક ખીજ સાથે દળામળી પ્રેમપૂર્વક રહો છો ને?” એમ ભગવાને પૂછ્યું. એનો પણ અનુરુદ્ધ હકારમાં જવાબ આપ્યો. “એ કેવી રીતે?” ભગવાને ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો. ત્યારે અનુરુદ્ધે કહ્યું: “ભદ્રંત, મને એમ લાગે છે કે આવા સમ્રાટ્યારીઓ (સાથે રહેનાર સમ્રાટ્યારીઓ) મને મળ્યા છે એ મારું પરમ ભાગ્ય છે. એમની સાથે કાયા, વાચા અને મનથી

હું પ્રેમભાવે વર્તું છું; અને એવો વિચાર દર્શું છું કે પોતાની મરજી જાતીએ મૂકી એમની મરજી પ્રમાણે જ મારે ચાલવું. અમારું શરીર જો કે ભિન્ન છે તો પણ મન તો જાણે કે એક હોય તેમ છે.” તત્ત્વ તથા ક્રિષ્ણને પણ અનુરક્ષની માફક જ પોતાનો અનુભવ કહી સંભળાવ્યો ત્યારે ભગવાન બોલ્યા: “અનુરક્ષ, તમે ઘણી સાવધાનીથી વર્તો છો ને ?” અનુરક્ષ બોલ્યો: “હા ભદ્રંત, અમારામાંથી લિસાટન કરીને જે પહેલો આવે તે આસનો ગોઠવે છે; પગ ધોવાનું પાણી તથા પાટલો તૈયાર રાખે છે; વધારાનું અન્ન જુદું કાઢી મૂકવાની યાજ્ઞ ધોઈ મૂકે છે; પીવાનું તથા હાથમ્દોં ધોવાનું પાણી તૈયાર રાખે છે; જે સૌથી છેલ્લો આવે છે તે જોઈતું હોય તો વધેલું અન્ન ખાય છે; અને એ ન જોઈતું હોય તો જ્યાં ઘાસ ઉગેલું ન હોય એવી જગ્યાએ અથવા પાણીના પ્રવાહમાં એને નાંખી દે છે; આસનો પાછાં મૂકી દે છે; પગ ધોવાનું પાણી તથા પાટલો ઠેકાણે મૂકી દે છે; વધેલું અન્ન જુદું કાઢી મૂકવાની યાજ્ઞ ધોઈને એની મૂળ જગ્યાએ મૂકી દે છે તથા પીવાનું તથા હાથમ્દોં ધોવાનું પાણી ઠેકાણે મૂકી દઈ બોજનની જગ્યા સાફ કરી નાંખે છે. પીવાના, વાપરવાના કે પાચખાનાના પાણીનો ઘડો જે ખાલી જૂલે, તે એને પાછો ભરી મૂકે છે. જો એકલાથી એ ઘડો ઉચકી ચાકાય તેમ ન હોય તો ઘસારાથી એ ખીજાને બોલાવે છે અને અમે એને ઉચકવા લાગીએ છીએ. પણ એ માટે જુઓ પાડતા નથી. પાંચ પાંચ દિવસને આંતરે રાત્રે અમે ધર્મચર્ચા કરીએ છીએ. એ રીતે અમે ઘણી સાવધાનીથી અને ઉત્સાહથી કાલ નિર્ગમન કરીએ છીએ.”

૬૮. ભગવાને આ ત્રણે લિસ્ટુએને ધર્મોપદેશ કરી ઉત્સાહિત તથા આનંદિત કર્યા અને ત્યાંથી નીકળી ધીમે ધીમે પારિશ્રેયક વનમાં આવી પહોંચ્યા. ભગવાન ત્યાં જાડ નીચે રહેતા હતા. એમને લાગ્યું કે કૈશામ્બીના લલવાડીયા લિસ્ટુએના સહવાસમાં રહેવાથી મારે ઘણો ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો; પણ હવે અહીંયાં એકલો

હોવાથી હું મુખે - રહી શકું છું. તે વખતે કોઈ એક નાગદાથી પોતાના ટોળાથી કંટાળી એકસો જ રહેવાની ઇચ્છાથી એ વનમાં આવી ચડ્યો; અને એણે પોતાની સંઘથી છુદ્ધનું સ્વાગત કર્યું. સારે ભગવાને નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગાર કહ્યા:—

“હજારો દાંડાના જેવા જેનાદાંત છે એવા નાગદાથીનું ચિત્ત નાગના (પાપરહિત છુદ્ધના) ચિત્તને મળતું છે. કેમકે એ પણ વનમાં એકસો આનંદથી રહે છે.”

૭૦. યથાલિરુચિ પારિસેટચક વનમાં રહી, ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા. ત્યાં એ જોતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. ખીજા બાણ કૌશામ્બીમાં રહેનારા ઉપાસકોએ વિચાર કર્યો કે આ સહવાક કરનારા ભિક્ષુઓ આપણા નુકસાનનું કારણ થયા; એમની સહવાકને લીધે ભગવાન અહિંથી આસ્થા ગયા. તેથી નમસ્કાર વગેરે કરી આપણે એમને માન ન આપવું જોઈએ; અને ઘેર આવે તો એમને ભિક્ષા પણ ન આપવી જોઈએ. એમ કરવાથી તેઓ અહીંથી આસ્થા જશે, ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી પેટ ભરશે, અથવા માફી માગી ભગવાનનું સમાધાન કરશે. આમ થવાથી કૌશામ્બીના ભિક્ષુઓને ખાવાની તાજ પડવા લાગી ત્યારે તેઓ ઠેકાણે આવ્યા; અને તેમણે ભગવાનની પાસે જઈ પોતાનો કજીયો પતાવવાનો વિચાર કર્યો. ભિક્ષુણીસંઘની પ્રમુખ મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમીને, આ કજીઆખેર ભિક્ષુઓ શ્રાવસ્તીમાં આવે છે એવી ખબર પડી; અને પોતે એમની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એ ભગવાનને પૂછ્યું. ભગવાને કહ્યું, “તું અને પદ્મના ભિક્ષુઓ પાસેથી ધર્મશ્રવણ કર. પણ જેઓ ધર્મવાદી હોય તેમનું જ કહેવું માન.” ગૃહપતિ અનાયપિંડિક તથા ઉપાસિકા વિશાખાએ પણ એ ભિક્ષુઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું એ સંબંધમાં

૧. મૂળ ગ્રાંથ નીચે પ્રમાણે છે:—

एवं नागस्त नागेन ईसादन्तस्त हस्यिनो ।

समेति चित्ते चित्तेन यदेको रमति धमेति ॥

ઉત્સેપણીયકર્મ (બહિષ્કાર)

૭૬. શુદ્ધ ભગવાન કૌશામ્બીની પાસેના શોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છત્ર લિશ્તુએ કોઇ આપત્તિ કરી અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની અનિચ્છા બતાવી. આવે પ્રસંગે ભગવાને એવા લિશ્તુને બહિષ્કાર કરવાની સંધને રજા આપી. “જો એ બહિષ્કૃત લિશ્તુ સારી રીતે વર્તવાને તૈયાર હોય અને પોતાના દોષ કબૂલ કરી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય તો એનો બહિષ્કાર સંધે કાઢી નાખવો.”

૭૭. ભગવાન આવસ્તીની પાસેના જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટ નામના લિશ્તુને એમ લાગવા માંડેલું કે શુદ્ધના ઉપદેશ પ્રમાણે, વિચાર કરતાં, જે ધર્મો અંતરાય (વિધ્ન) કરનારા કશા છે તેથી વિદ્ય થતું નથી. આ વાત લિશ્તુઓએ જાણી ત્યારે તેમણે એને કહ્યું, “હે અરિષ્ટ, તું ભગવાનના ઉપદેશનો હંધો અર્થ કર મા. વિપ્લવસુખમાં ધણું દુઃખ તથા મહાન દોષ રહેલો છે એવું ભગવાને વારંવાર કહ્યું છે. તેમ છતાં વિષયોપભોગ ધર્મભાગમાં અંતરાયરૂપ નથી એમ તું કેવી રીતે કહે છે ?” લિશ્તુઓએ પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો; પણ અરિષ્ટ પોતાનો દુરાગ્રહ છોડવાને તૈયાર ન હતો. ત્યારે ભગવાને એને બોલાવીને અસહ દષ્ટિનો ત્યાગ કરવા કહ્યું. તો પણ એણે માન્યું નહિ. ત્યારે ભગવાને એવે પ્રસંગે, જે લિશ્તુ અસહ દષ્ટિનો સ્વીકાર કરી ઉપદેશ કર્યો છતાં પણ એનો ત્યાગ ન કરે તેનો બહિષ્કાર કરવાની સંધને પરવાનગી આપી. “એ લિશ્તુ સારી રીતે વર્તે અને એ દષ્ટિનો ત્યાગ કરે તો સંધે એનો બહિષ્કાર રદ કરવો.”

પરિવાસકર્મ

૭૮. “જે લિશ્તુને હાથે સંધાદિસેષ નામની આપત્તિ થઇ હોય તેને સંધે પરિવાસ આપવો. આ આપત્તિ એક જ દોષ એક દિવસ સુધી જ છુપાવી રાખી દોષ તો એક જ દિવસનો પરિવાસ આપવો; બે દિવસ છુપાવી રાખી દોષ તો બે દિવસનો; અને ઘણા

દિવસ છુપાવી રાખી હોય તો પરિવાસના દિવસની સંખ્યા સંધે નક્કી કરવી. જો ઘણી સંઘાદિશેષ આપત્તિઓ થઈ હોય અને ઘણા દિવસ મુધી એ છુપાવવામાં આવી હોય તો પણ પરિવાસની મુદત સંધે જ નક્કી કરવી. જેને પરિવાસ આપવામાં આવ્યો હોય તેણે તેટલા દિવસ મુધી છેવટે અરણોદય વખતે તો સંધમાં ન'જ રહેવું જોઈએ. અરણોદય પહેલાં હિંદી વિદારથી દૂર જઈ રહેવું જોઈએ, અને સ્વપ્નારે પાછા આવી, પોતે પરિવાસની એક રાત પસાર કરી છે એવી ભિન્નુઓને ખબર આપવી જોઈએ."

માનત્ત (સંધનો સંતોષ)

૭૬. આવી રીતે પરિવાસ પૂરો થયા પછીએ ભિન્નુએ સંધને પોતે પરિવાસ પૂરો કર્યાની ખબર આપવી જોઈએ. ત્યાર પછી સંધ એને છ રાત માનત્ત આપે છે; એટલે કે, એ ભિન્નુએ સંધને સંતુષ્ટ કરવા માટે પરિવાસની રાત્રીઓ માફક બીજી છ રાતો (છેવટે અરણોદય વખતે) વિદારની બહાર પસાર કરવી જોઈએ.

પૂર્વસ્થિતિએ લાવી મૂકવું (મૂલાયપટિકસ્તના)

૮૦. જે ભિન્નુને પરિવાસ કે માનત્ત આપવામાં આવેલ હોય તેનાથી એ સ્થિતિ દરમિયાન જો સંઘાદિશેષ આપત્તિ થાય તો સંધ એને પૂર્વસ્થિતિએ લાવી મૂકવો. એટલે પરિવાસ તથા માનત્તની જે રાત્રીઓ એણે વિદારની બહાર વ્યતીત કરી હોય તે બધી નકામી જાય છે અને એને ફરીથી પરિવાસ શરૂ કરવો પડે છે, તથા એ પૂરો થયા પછી ફરીથી સંધ દ્વારા માનત્ત લેવું પડે છે.

અખલાન (સંધમાં ફરીથી દાખલ કરવું તે)

૮૧. એ ભિન્નુએ પરિવાસ તથા માનત્ત પૂરાં કર્યા પછી જ્યાં વીસ ભિન્નુઓનો સંધ હોય ત્યાં જઈ એ સંધ આગળ પોતે પરિવાસ તથા માનત્ત પૂરાં કર્યા છે એવું કહી સંલગ્તાવરું; તથા સંધે નિયમ પ્રમાણે વિનયિ કરી તથા ત્રણ વાર જાહેર કરી એને ફરીથી સંધમાં દાખલ કરવો. આને અખલાન કર્મ કહે છે.

અગ્નિશાળા તથા ચંક્રમણુ

૮૨. એ વખતે વૈશાલીમાં ભિક્ષુઓને ઉત્તમ ભોજન માટે સતત નિમંત્રણ આપ્યા કરતાં હતાં. ઉત્તમ ખેડાક ખાવાને લીધે ભિક્ષુઓનાં શરીર જમડતાં હતાં. જીવક કૌમારબૃત્ય કાર્યવશાત્ વૈશાલી ગયો હતો. ત્યાં એણે ભિક્ષુઓની આ દશા જોઈ. તેથી એણે ભગવાનને વિનંતિ કરી કે ભિક્ષુઓને અગ્નિશાળા તથા ચંક્રમ ખનાવવાની પરવાનગી આપવી. એ પ્રમાણે ભગવાને ભિક્ષુઓને ચંક્રમ તથા અગ્નિશાળા ખનાવવાની રજા આપી.

“ચંક્રમ જમીનથી થોડો ઉંચો હોવો જોઈએ. એમાં વિષમતા હોવી જોઈએ નહિ. ચંક્રમ પર છાપફં જાંઘાવવું, જેથી તાપ તથા વરસાદમાં સહેલાઈથી ચંક્રમણુ કરી શકાય.”

“અગ્નિશાળાનો ઓટલો જમીનથી ઉંચો ખનાવવો. જમીનને લાકડાની કે પથર અથવા ઇંટોની ફરસ જડવી. જો અગ્નિશાળા ન્હાની હોય તો અગ્નિકુંડ એક બાજુએ કરવો, અને જો મોટી હોય તો વચમાં કરવો. ધુમાડો નીકળી જવા માટે ઉપર ધુમાડિયું બાંધવું. અંદર એક પાણીની કુંડી તથા ચૂંદીને તૈયાર કરેલી મટાડીની ટાડી રાખવી. જો મટાડી ચોક્ખી ન હોય તો મુગંધી પદાર્થોથી એને સુવાસિત કરવી. ભિક્ષુએ પોતાનો પાટલો લઈ અગ્નિશાળામાં જવું, તથા મોટાને દેવતાથી ત્રાસ ન થાય તે માટે મોઢે મટાડી ચોપડવી; તથા ઘાટકામાં પાણી લઈ વારંવાર શરીરને ચોપડવું. અગ્નિશાળામાંથી બહાર આવ્યા પછી સ્નાન કરી શરીર સ્વચ્છ કરવું.”

બુદ્ધોપદેશ ચાલુ ભાષામાં લખવો

૮૩. યમેજુ તથા તેકુલ નામના જે વિદ્વાન ગ્રાહણ લાઇએ ભિક્ષુ થયા હતા. તેમણે એકવાર ભગવાનને નમન કરી કહ્યું. “હાલમાં જૂદા જૂદા ભિક્ષુઓ લોકોને પોતપોતાની ભાષામાં બુદ્ધોપદેશ કરે છે. તેથી એને વૈદિક ભાષામાં ઉતારવાની અમને રજા આપો.”

લગવાને એમને એ માટે દપકા આપ્યો અને લિશ્તુઓને કહ્યું,
“ બુદ્ધોપદેશનું ચૈદિક્કભાષામાં ભાષાન્તર કરવું નહીં પણ પોતપોતાની
ભાષામાં બુદ્ધોપદેશ સ્વીકરવાની દુરંગ આપું છું.”

વિહારમાં આવનારા, રહેનારા તથા વિહાર- માંથી જનારા લિશ્તુઓનું કર્તવ્ય

૮૪. બુદ્ધ લગવાન આવતીની પાસેના જોતવનમાં અનાય-
પિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આરામમાં આવનારા
(આગંતુક) લિશ્તુઓ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તતા હતા. તેથી
લગવાને એમને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો ક્યાં:

આગંતુક લિશ્તુઓએ આરામમાં પેસતી વખતે અંપલ કાઢી,
ખંખેરીને હાથમાં લેવા. છત્રી નીચે નમાવવી, માથા પરથી ચીવર
ઓઢેલું હોય તો તે ખભા પર ખસેડવું; અને ધીમેથી આરામમાં પ્રવેશ
કરવો. અંદર દાખલ થયા પછી લિશ્તુઓને એકલા થવાની જગ્યા
ક્યાં છે તેની તપાસ કરવી. ત્યાં જઈ પોતાનું લિશ્તુપાત્ર તથા ચીવર
એક ખાળૂએ મૂકવું, અને થોડા આસન જોઈ તે પર બેસવું. પીવાનું
તથા વાપરવાનું પાણી ક્યાં હોય છે તે એ લિશ્તુઓને પૂછવું. પાણી
પીવું હોય તો પીવું અને વાપરવાના પાણીથી પગ ધોવા. પગ ધોતી
વખતે એક હાથે પાણી રેડી બીજા હાથથી પગ ચોળવા. અંપલ
લૂંછવાનું લૂગડું ક્યાં છે તે પૂછી લઈ એનાથી અંપલ લૂંછી નાંખવા.
પહેલાં એ કોરું લૂગડાથી લૂંછી નાંખી પછીથી લીના કકડાથી લૂંછવા.
હાં રહેતો લિશ્તુ પોતાનાથી ઉંમરે મોટો હોય તો તેને પ્રણામ કરવા;
ઉંમરે ન્હાનો હોય તો એના પ્રણામનો સ્વીકાર કરવો. પોતાને રહે-
વાની જગ્યા કઈ તથા ત્યાં કોઈ રહેતું હતું કે નહિ તે પૂછી જોવું.
લિશ્તુ માટે જવાનું સ્થાન કયું અને ન જવાનું કયું તથા સંધને
મદદ કરતાં ઘર ક્યાં ક્યાં છે તે જાણી લેવું. પાવખાનાની તથા
પેસામ કરવાની જગ્યા કઈ, તથા હાથમાં ઝાલવાની લાકડી કઈ તે

પૃષ્ઠી જોવું. આરામમાં જવા આવવાનો તથા સંઘટ્ટ કરવાનો વખત કયો તે પૃષ્ઠી લેવું.

વિદારમાં લિશ્તુઓ ન હોય તો બારણું ખખડાવી ચોડા વખત બદાર ઉભા રહેવું. પછીથી સાંકળ ઉઘાડી અંદર દાખલ થવું. એ વિદારમાં કચરો પડ્યો હોય તો, એ સાફ કરી નાંખવો બની શકે તો હલમ ૯ થી ૧૧ માં બતાવેલા નિયમોનું પાલન કરવું.

૮૫. તે વખતે આશ્રમમાં રહેનારા લિશ્તુઓ આગંતુક લિશ્તુઓ સાથે સારી રીતે વર્તતા નહોતા. તેથી ભગવાને એમને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો ક્યાં:—

આગંતુક લિશ્તુ પોતાનાથી ઉંમરે મોટા હોય તો એને જોતાં વેંત આવાસિક (આશ્રમમાં રહેનાર) લિશ્તુએ એના માટે આસન તૈયાર કરવું. ખગ ધોવાનું પાણી તથા પાટસો તૈયાર રાખવાં. સ્વામા જઈ એનું પાત્ર તથા ચીવર લઈ લેવું. પાણી પીવા જોઈતું હોય તો પૃષ્ઠી જોવું. બની શકે તો (ઉપર કહેલી રીતે) એના અપંગ સાફ કરવા; અને સાફ કરવાનું લૂગડું ધોઈ નાંખવું. આગંતુક લિશ્તુને પ્રણામ કરવા. રહેવાની જગ્યા બતાવવી. ત્યાં કાઈ રહેતું હતું કે નહિ તે કહેવું. લિશ્તુ માટે ક્યાં જવું અને ક્યાં ન જવું તથા સંધને મદદ કરનારાં ઘર ક્યાં તેની માહિતી આપવી. પાપખાનું, પેસાખખાનું, હાથમાં પકડવાની લાકડી વગેરે બતાવવાં. આવવા જવાનો વગેરે સંધે નક્કી કરેલો વખત કહેવો. જો આગંતુક લિશ્તુ ઉંમરે નહોતો હોય તો આવાસિક લિશ્તુએ આસનરચ રહીને જ 'અમુક જગ્યાએ પાત્ર મૂક, અમુક જગ્યાએ ચીવર મૂક, અમુક આસન પર બેસ' વગેરે કહેવું. આગંતુક લિશ્તુએ એને નમસ્કાર કરવા.

૮૬. એ વખતે આરામમાંથી જનારા લિશ્તુઓ (ગમિક) સારી રીતે વર્તતા નહિ. એમને માટે ભગવાને નીચેના નિયમો ક્યાં:—
ગમિક લિશ્તુએ પોતાની રહેવાની જગ્યાનાં લાકડાનાં તથા

માટીનાં વાસણો વ્યવસ્થિત રીતે એમને મૂળ ઠેકાણે પાઝાં મૂકી દેવાં; તથા ખારીખારણાં બંધ કરી ખીજા શિક્ષકોને ખજર આપ્યા પછી જવું. જો કોઈ શિક્ષક દાજર ન હોય તો ગ્રામણેરને કહીને જવું. ગ્રામણેર પણ ન હોય તો આરામના રખેવાળને ખજર આપવી, જો કોઈ પણ દાજર ન હોય તો ચાર પત્થરનાં દહીંગણ પર ખાટલો મૂકી તથા એના પર બાજઠ વગેરે મૂકી, લાંકડાનાં તથા માટીનાં વાસણો એમની જગ્યાએ મૂકી દેવાં અને ખારીખારણાં બંધ કરી ચાલ્યા જવું. વિદારમાં વરસાદનું પાણી ચૂતું હોય તો, બની શકે તો છાપરાનો એ ભાગ સંચારવો અથવા ખીજા પાસે સંચારાવી લેવાની કોશીશ કરવી. પરંતુ સંચારાવવાનું બની શકે તેમ ન હોય તો જ્યાં ચૂતું ન હોય ત્યાં ખાટલો, બાજઠ વગેરે મૂકનાં. પણ જો બધે જ ચૂતું હોય તો, બની શકે તો ખાટલો વગેરે ગામમાં લઈ જવાં, અથવા અન્ય દ્વારા મોકલાવવા પ્રયત્ન કરવો. જો એમ કરવાનું બની શકે તેમ ન હોય તો ખુલ્લી જગ્યામાં, નીચે પથરા મૂકી એ ઉપર ખાટલો વગેરે ગોઠવવાં; કારણ કે એમ કરવાથી ઉવટે એમના પાપા વગેરેને નુકસાન ન થાય.

શિક્ષણી-પ્રવચ્ચા.

૮૭. છુદ્દ ભગવાન કપિલવસ્તુમાં નિગ્રાધારામમાં રહેતા હતા. ત્યાં મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમીએ આવી ભગવાનને કહ્યું, “ ભદ્રંત, આપના ધર્મપંથમાં સ્ત્રીઓને પ્રવચ્ચા લેવાની પરવાનગી આપો. ” છુદ્દે એ વાતની ત્રણ વખત ના પાટી અને તેઓ ત્યાંથી વૈશાલી આવી પહોંચ્યા. પાછળથી મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમી પોતાનું કેશવપન કરાવી અને ખીજા ઘણી શાક્ય સ્ત્રીઓ સાથે લઈ વૈશાલી આવી. પ્રવાસથી એના પગને સોજો ચઢ્યો હતો અને શરીર પર ઘૂળ ચોંટી ગઈ હતી. એ ઉદાસ દેખાતી હતી. આવી સ્થિતિમાં આનંદે અને જોઈ; અને ખિજતાનું કારણ પૂછ્યું. ‘ સ્ત્રીઓને પ્રવચ્ચા લેવાની ભગવાન રજા આપતા નથી તેથી હું ઉદાસ છું ’ એમ ગૌતમીએ .

કળું. ત્યારે એને ત્યાં જ રહેવાનું કહી, સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા લેવાની રમત આપવી એવી વિનંતિ કરવા આનંદ ભગવાન પાસે ગયો. પણ ભગવાને એ વાત કબૂલ કરી નહિ. ત્યારે આનંદે કહ્યું, “ ભદ્રંત, તથાગતે નિવેદન કરેલા ધર્મપંથમાં પ્રવ્રજ્યા લઈ કોઈ સ્ત્રી સ્રોતાપતિદ્વલ, સદૃદાગામિદ્વલ, અનાગામિદ્વલ અથવા અર્હત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે કે નહિ? ” ભગવાને હકારમાં જવાબ આપ્યો. આનંદે બોલ્યો, “ જો એમ હોય તો જો મારીએ માને અભાવે, ભગવાનને દૂધ પાઈ ન્હાનાના મોટા કર્યા તેની વિનંતિ માન્ય કરી ભગવાને સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા આપવી જોઈએ. ”

ભગવાન બોલ્યા, “ જો મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમી નીચેની આઠ જ્ઞાપદારીની વાતો માથે લેવાને કબૂલ હોય તો સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા લેવાની હું પરવાનગી આપું:- (૧) લિશ્તુણી સંઘમાં ગમે તેટલાં વરસ રહેલી હોય તો પણ એણે ન્હાનાં મોટાં સર્વ લિશ્તુઓને વંદન કરવું જોઈએ. (૨) જો ગામમાં લિશ્તુઓ ન હોય તે ગામમાં લિશ્તુણીએ રહેવું જોઈએ નહિ. (૩) દર પખવાડિયે ઉપોસથ કયે દિવસે છે તથા ઉપદેશશ્રવણ કરવા માટે ક્યારે આવવાનું છે એ બે વાતો લિશ્તુણીએ લિશ્તુસંઘને પૂછવી જોઈએ. (૪) ચોમાસા પછી લિશ્તુણીએ બંને સંઘની (લિશ્તુસંઘની તથા લિશ્તુણીસંઘની) પ્રવારણા કરવી જોઈએ. (૫) જેનાથી સંઘાદિશેષ આપત્તિ થઈ હોય તેણે બંને સંઘ પાસેથી પંદર દિવસનું મર્જીત લેવું જોઈએ. (૬) જેણે બે વરસ સુધી શિક્ષણ લીધું હોય એવી શ્રામણેરીને બંને સંઘ પાસેથી ઉપસંપદા મળવી જોઈએ. (૭) કોઈ પણ કારણસર લિશ્તુણીએ લિશ્તુને ગાળ લાડવી નહિ. (૮) આજથી લિશ્તુણીએ લિશ્તુને ઉપદેશ કરવો નહિ; લિશ્તુએ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરવો. ”

આનંદે એ આઠ વાતો મહાપ્રજ્ઞપતી ગૌતમીને કહી સંભળાવી અને એને એ પસંદ પડી. એને માટે એ જ ઉપસંપદા થઈ એમ,

ભગવાને કહ્યું. ત્યારથી ભિન્નુણીસંઘની સ્થાપના થઈ. ભિન્નુણીસંઘમાં દાખલ થવાના નિયમો લગભગ ભિન્નુસંઘના જેવા જ છે. ઉપસંપદા આપની વખતે ત્યાં ભિન્નુને ‘તું પુરુષ છું ને ?’ એવું પૂછવામાં આવે છે; ત્યાં ભિન્નુણીને ‘તું સ્ત્રી છું ને ?’ એવું પૂછવામાં આવે છે; અને ત્યાં ભિન્નુને ‘તારો ઉપાધ્યાય કોણ ?’ એવું પૂછવામાં આવે છે ત્યાં ભિન્નુણીને ‘તારી પ્રવર્તની કોણ ?’ એવું પૂછવામાં આવે છે. કોઈ સ્ત્રી માર્ગમાં અડચણો હોવાને લીધે સંઘ પાસે આવી ઉપસંપદા ન લઈ શકે, તો એને કોઈ ભિન્નુણી દ્વારા ઉપસંપદા આપવાનો સંઘને અધિકાર છે. ભિન્નુણીએ ‘જંગલમાં રહેવું જોઈએ નહિ’ વગેરે ભિન્નુએને લાગુ ન પડના કેટલાક નિયમો પાળવા જોઈએ,

ભાગ ૨ નો

નિષેધાત્મક નિયમો

ચાર પારાજિકાઓ

૧. યુદ્ધ લગવાન વૈરંજમાં પાંચસો લિશ્તુઓના મદાન સંઘ સાથે નગરપિયુમંદ ઝાડ નીચે રહેના હતા. એમની કીર્તિ સાંભળી વૈરંજ નામનો બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને કુશલપ્રભાદિ પૂછી બોલ્યો, “હે ગૌતમ; તમે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને નમસ્કાર વગેરે કરી માન આપતા નથી એમ હું સાંભળું છું. આ તમારું વર્તન મને યોગ્ય લાગતું નથી.” યુદ્ધે કહ્યું, “આ લોકમાં જેને નમસ્કાર કરી તથાગતે માન આપવું જોઈએ એવો માણસ મારા જીવમાં નથી.” થોડાક સંવાદ થયા પછી યુદ્ધે પોતાનું વડીલપણું બતાવવા એક ઉપમા કહી સંભળાવી—“એક મરઘીએ દસ બાર ઇંડા મૂક્યા હોય અને તેમાંથી જે બચ્યા નીકળે તેમાં જે પોતાના પ્રયત્નથી પહેલું બહાર નીકળે તેને સાથી મોટું કહી શકાય કે નહિ ?” બ્રાહ્મણે ‘હા’ એવો જવાબ આપ્યો; ત્યારે યુદ્ધે કહ્યું, “અવિદ્યાના અંડકોશમાં જકડાઈ ગએલા લોકોમાંથી હું પ્રથમ બહાર નીકળ્યો છું; અને તેથી જ હું સાનો વડીલ છું.” યુદ્ધના આ સંલાપણથી વૈરંજ બ્રાહ્મણ ખુશ થયો અને વર્ષોકાળ વૈરંજમાં ગાળવાની એણે યુદ્ધને વિનંતી કરી.

તે વખતે વૈરંજમાં દુકાળ પડ્યો હતો. ઉત્તરદેશમાંથી ઘોડાનો વેપાર કરનારા વેપારીઓ પાંચસો ઘોડા સાથે ચોમાસા માટે વૈરંજમાં પડાવ નાખી પડ્યા હતા. એમણે પોતાની મંડળી તરફથી લિશ્તુ દોઢ ઉકાળાને ઇંડેલા અડધો શેર જવ આપવાનો નિયમ ક્યો હતો. લિશ્તુઓ એ જવ લાવી ખાંડણીમાં ખાંડીને ખાતા. લગવાનને માટે

જે જલ મળતા તે પૃથ્વર ખર વાટીને આનંદ ભગવાનને આપતો. ભગવાને સાંભેડાનો અવાજ સાંભળી આનંદને પૂછ્યું, “આનંદ આ શું છે?” આનંદે લિધુઓ જલ ખાંડીને ખાય છે એવું કહ્યું. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “આનંદ યાજ્ઞસ! તમે સત્પુરુષ છો, પણ આગળ પર એવા લિધુકો યવાના છે કે જેઓ ઉત્તમ અન્નની પણ પરવા નહિ કરે.”

એક દિવસ આયુષ્માન સારિપુત ભગવાન પાસે આવ્યો અને હાથ નેટી બોલ્યો, “ભદ્રંત, હવે લિધુઓ માટે નિગેધાત્મક નિયમો કરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. તેથી એમનું બ્રહ્મચર્ય ચિરસ્થાયી રહેશે.” ભગવાન બોલ્યા, “સારિપુત, તું ધીરજ રાખ, નિગેધાત્મક નિયમો કરવાનો વખત ક્યો તે તથાગત જ જાણે છે. ત્યાં મુધી સંધર્માં પ્રાપ્તો પગપેસારો થયો નથી ત્યાં મુધી તથાગત એનું નિવારણ કરવા માટે નિયમો ઘડતા નથી. સંધર્માં સ્થાપનાને ઘણો વખત થઈ ગયા વગર, સંધર્માં વિસ્તાર ઘણો વધી ગયા વગર, સંધર્માં મળતું દાન વિસ્તાર પામ્યા વગર, સંધર્માં પાંડિત્યનો પ્રચાર થયા વગર એમાં પાપધર્મનો પ્રવેશ થતો નથી: હાલમાં સંધ પાપ ધર્મથી મુક્ત છે, અને શુદ્ધ છે.”

એ ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે ભગવાને આનંદને કહ્યું, “હે આનંદ, તથાગતોનો એવો રિવાજ છે કે જેણે વર્ષાકાલ માટે આમંત્રણ કર્યું હોય તેને મળ્યા વગર અન્ય સ્થળે જવું નહિ. તેથી આજ, આપણે વેરંજ બ્રાહ્મણને મળવા જઈએ,” તેઓ ખાંડે વેરંજ બ્રાહ્મણને ધેર ગયા. ભગવાનને નિમંત્રણ આપી આપ્યું ચોમાસું એમની ખબર સરખી પણ પૂછી નહિ તે માટે વેરંજ બ્રાહ્મણને પશ્ચાત્તાપ થયો. એણે ભગવાનને લિધુસંધ સાથે નોતૂં આપી ઉત્તમ ભોજન આપ્યું. ત્યાંથી ભગવાન અનુક્રમે સૌરેચ, સંકસ્સ, કંણકુલ્લ વગેરે સ્થળે જઈ પૃથાગપતિદ્વાન આગળ ગંગાનદી કિતરી વારાણસી આવ્યા; તથા કેટલોક કાળ ત્યાં રહી વૈશાલી આવ્યા.

વૈશાલીની પાસે જ કુલંદક નામનું ગામ હતું. ત્યાં મુદિન્ન નામનો શ્રેષ્ઠિપુત્ર રહેતો હતો. કાષ્ઠ કારણસર પોતાના મિત્રો સાથે એ વૈશાલી આવ્યો; તથા ત્યાં એક સલામાં છુદનો ધર્મ સાંભળી એને સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. પણ માળાપની પરવાનગી વગર એનાથી લિશ્તુ થઇ શકાય નહિ એમ છુદે કહ્યું. તેથી ઘેર જઈ મુદિન્ને માળાપની પરવાનગી માગી. પણ એમણે એ આપી નહિ. મુદિન્ન ખુદી જમીન પર બૂખ્યો પડી રહ્યો. એણે કહ્યું, “મને પરવાનગી મળશે તો જ અહીંથી ઉડીશ; નહિ તો અહીં પડ્યો પડ્યો જ મરી જઈશ.” એવી રીતે એ સાત ટંક બૂખ્યો રહ્યો. ત્યારે નિરુપાય થઇ માળાપે એને લિશ્તુ થવાની રજા આપી; અને એ વૈશાલી આવી લિશ્તુ થયો તથા અતિ ઉત્સાહથી વનમાં લાગ્યો.

એક વખત વનજીવેશમાં દુકાળ પડ્યો હતો. તે વખતે મુદિન્ન પોતાને ગામ પાછો આવ્યો, ત્યાં પોતાને ઘેર એક દાસી વાશી અન્ન બહાર નાંખી દેતી હતી. એને જોઇ એણે કહ્યું, “જો એ બહાર નાંખી દેવું હોય તો આ મારા પાત્રમાં જ નાંખ.” એ દાસીએ એને ઝાળખ્યો અને એની માને એ વાત કહી. આ તરફ મુદિન્ન એક લીંતની પાછળ બેસી એ વાશી અન્ન ખાતો હતો. એના બાપે એ જોયું અને ‘ઘેર ન જતાં આ વાશી અન્ન કેમ ખાય છે?’ એવું પૂછ્યું. મુદિન્ને એ અન્ન એને ત્યાં જ મળ્યું હતું એમ કહ્યું. ત્યારે બાપ એનો હાથ પકડી એને ઘેર લઇ ગયો, અને ફરીથી જન્મવા માટે આગ્રહ કરવા લાગ્યો. પરંતુ બોજન થઈ ગયેલું હોવાથી મુદિન્ને ફરીથી જન્મવાની ના પાડી. તેથી બાપે એને ખીન્ને દિવસે જન્મવા બોલાવ્યો.

ખીન્ને દિવસે એ ઘેર ગયો. ત્યાં એના માળાપે ધનના બે મોટા ઢગલા ફરી રાખ્યા હતા તથા એની સ્ત્રીને શણગારીને તૈયાર રાખી હતી. મુદિન્ન ત્યાં જઈ પહોંચ્યો ત્યારે ધનના ઢગલા એને બતાવી બાપે કહ્યું, “આ બધું તારા પૂર્વજોનું દ્રવ્ય છે. એનો ઉપભોગ કરી, તું અહીં સુખેથી રહે.”

૧) મુદ્દિન્ન બોલ્યો, “તમને માફું: ન લાગે તો એક વાત કહું.”

“કહે, કહેવું-હોય તે” એમ-પિતાએ જવાબ આપ્યો.

મુદ્દિન્ન બોલ્યો, “મોટા કાચળાઓ તૈયાર કરી એમાં આ દ્રવ્ય ભરો, અને ગંગાના મધ્યભાગમાં પાણીમાં એ નાંખી દો; કારણ કે આ ધનને લીધે તમને જે ખીક લાગે છે તથા એનું રક્ષણ કરવામાં જે ત્રાસ પડે છે તે ખીક અને ત્રાસનો, આમ કરવાથી નાશ થશે.”

એના બાપને આ બોલણું કેમ ગમે? એણે પોતાની પુત્રવધૂ દ્વારા પણ મુદ્દિન્નનું મન મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યારે મુદ્દિન્ન બોલ્યો, “મને જે તમારે જમાડવો હોય તો જમાડો. આમ નકામો ત્રાસ શા માટે આપો છો?”

એને સારી રીતે જમાડ્યા પછી મા બોલી, “બેટા મુદ્દિન્ન, આ અમારું કુટુંબ ધણું મોટું છે. અમારા કુળમાં ધણું દ્રવ્ય છે. તેથી અમને છેવટે એક ખીજક (વંશચક્રાવતાર પુત્ર) તો આપ જ. જે અમારા કુળમાં છાકરો નહીં હોય તો જધું દ્રવ્ય લિચ્છવી રાજાએ લઈ જશે.”

મુદ્દિન્નને એ વાત પસંદ પડી; તથા એણે ત્રણ વાર સ્ત્રીસંગ કર્યો. એથી એની સ્ત્રીને છાકરો થયો. એનું નામ ખીજક પાડવામાં આવ્યું; અને મુદ્દિન્નને લોકો ખીજક-પિતા કહેવા લાગ્યા. તેથી મુદ્દિન્નને મનમાં ઘણો સંતાપ થવા લાગ્યો. લિશ્તુએને આ વાતની ખગર પડી, ત્યારે એમણે એની ઘણી નિંદા કરી. બુદ્ધે આ વાત જાણી ત્યારે એમણે પણ એની નિંદા કરી; તથા લિશ્તુએ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—“જે લિશ્તુ મૈથુન કરે તેને પારાગ્નિક માનવો. એ લિશ્તુનો સહવાસ કરવો નહિ.” આ નિયમ કર્યા પછી એક લિશ્તુએ એક વાંદરી સાથે સંગ કર્યો. તેથી એ નિયમમાં વધારો કરવો પડ્યો. છેવટે નીચે પ્રમાણે પૂર્ણ નિયમ કરવામાં આવ્યો:—

જે લિશ્તુ લિશ્તુના નિયમોનો ત્યાગ કર્યો વગર અને

પોતાની નખખાત્ર અગાઉ જાહેર કર્યા વગર માણસ સાથે કે પશુ સાથે મૈથુન-વ્યવહાર કરે તે પારાજિક છે તથા સહવાસં માટે લાયક નથી એમ માનવું. ॥૧॥

૨. બુદ્ધ-ભગવાન રાજગૃહમાં શૃંગદૃટ પર્વત પર રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક નામાંકિત ભિક્ષુઓ ઇસિગિલિ પર્વતની તળેટીમાં ધાસની ઝૂંપડીઓમાં ચોમાસું પસાર કરવા રહ્યા. ધનિય નામે ભિક્ષુ જે એક કુંભારનો છોકરો હતો તે પણ એક ધાસની ઝૂંપડીમાં ચોમાસા માટે રહેતો. ચોમાસું પૂરું થયું ત્યારે ધાસનાં ઝૂંપડાં જાંગી નાંખી ધાસ તથા લાકડાં એમની મૂળ જગ્યાએ મૂકી એ ભિક્ષુઓ પ્રવાસે નીકળી પડ્યા. પણ ધનિય આખું વરસ ત્યાં જ પડી રહ્યો. તે ત્યારે ભિક્ષુ માટે ગામમાં જતો ત્યારે લાકડાં વીણનારી બૈરીઓ એનું ઝૂંપડું લાંગી નાંખી લાકડાં તથા ધાસ તાણી જતી. ધનિય પોતાનું ઝૂંપડું ફરીથી બાંધતો અને સ્ત્રીઓ એ ફરીથી લાંગી નાંખી લાકડાં વગેરે લઇ જતી. તથા વખત આની આ જ વાત બની. ધનિય કુંભારનું કામ જાણતો જ હતો. એટલે લાકડાંની ઝૂંપડીથી કંટાળી એણે માદીની ઝૂંપડી બનાવી; તથા લાકડાં તથા ધાસથી એને પકવી નાંખી. એ કુટિકા ધણી જ મુદર થઈ. એનો રંગ મેઘધનુષ્ય જેવો હતો તથા એમાંથી ધંટડી જેવો અવાજ નીકળતો. ભગવાને આ વાત જાણી; ત્યારે ભિક્ષુઓએ આવી રીતે બધી ઝૂંપડી માદીની બનાવવી એ યોગ્ય નથી એમ કહી એમણે ભિક્ષુઓ પાસે એ લાંગી નાંખાવી. ત્યાર પછી ધનિયના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે હવે મારે સરકારી વખારના અધિકારી પાસે જવું. એ મારો મિત્ર છે. તેથી એની પાસેથી લાકડાં માગી આણ્યાં અને લાકડાંની કુટિકા બનાવવી. એ પ્રમાણે તે અધિકારી પાસે ગયો અને એને બધી હકીકત નિવેદન કરી લાકડાંની માગણી કરી. પણ એ અધિકારીએ કહ્યું, “આ સરકારી લાકડાં એવી જ કાઠ ખાસ જરૂરિયાત ઉભી થાય તો તેવે પ્રસંગે વાપરવા માટે સંઘરી રાખેલાં છે. જે રાજ

સાહેબ આપવાની હા પાડે તો લલે લઈ જાઓ. ” ધનિયે કહ્યું, “ રાજાએ તો એ આપેલાં જ છે. ” એ અધિકારીએ વિચાર કર્યો કે આ શાસ્ત્રપુત્રીય શ્રમણો ધર્મચારી, સમચારી, બ્રહ્મચારી, સત્યવાદી, શીલવંત તથા કસ્યાણુ કરનારા હોય છે; તથા રાજાની પણ એમના પર કૃપા છે. તેથી રાજાએ ન આપ્યાં હોય તો આપેલાં છે એવું આ ન કહે. તેથી એણે ધનિયને કહ્યું, “ એમ હોય તો લઈ જાઓ. ” ધનિયે કુટિકાને માટે એ લાકડાંના બોધએ તેવા કંકડા કરાવી એમની કુટિકા બનાવી.

મગધમહામાત્ર વસ્સકાર બ્રાહ્મણ રાજગૃહનાં જૂઠાં ખૂંડાં કામોનું નિરીક્ષણ કરવા માટે ફરતો હતો. ફરતાં ફરતાં એ સરકારી વખારમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંનાં સરકારી લાકડાં રાજહકમથી ધનિયને આપવામાં આવ્યાનું એણે જાણ્યું; અને રાજાના આ બેદરદારી આચરણ માટે એને દિલગીરી થઈ. બિંબિસાર રાજ પાસે જઈ આ બાબતની એણે તપાસ કરી. રાજાએ વખારના અધિકારીને બાંધી આણવાનો હુકમ કર્યો. એને બાંધીને લઈ જતા હતા ત્યારે વાટમાં ધનિય મળ્યો. એણે પૂછ્યું, “ તમને બાંધીને શા માટે લઈ જવામાં આવે છે ? ” અધિકારીએ જવાબ આપ્યો, “ લઈત, તમને લાકડાં આપવાને કારણે મને બાંધીને લઈ જાય છે. ” ધનિય બોલ્યો, “ તમે આગળ ચાઓ; હું પણ તમારી પાછળ પાછળ આવું છું. ” અધિકારીએ કહ્યું, “ રાજા મારો શિરચ્છેદ કરે ત્યાર પહેલાં આવો એટલે થયું ! ”

ધનિય બિંબિસાર રાજાના મહેલમાં ગયો અને ત્યાં એને માટે ગોડવેલા આસન પર બેઠો, બિંબિસાર રાજા એને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો અને બોલ્યો, “ લઈત, મેં તમને સરકારી લાકડાં આપેલાં એ વાત શું ખરી છે ? ” “ હા, મહારાજ ” ધનિયે જવાબ આપ્યો. રાજાએ કહ્યું, “ અમે રાજાલોક એટલે અમારે અનેક કામ રહ્યાં. તેથી આપેલાં હોવા છતાં એ દાનનું વિસ્મરણ

ચાપ એ બનવાનું છે. તેથી મેં લાકડાં ક્યારે આપેલાં તે યાદ દેવાનો તો કીડ.” ધનિય બોલ્યો, “ જ્યારે તમારો રાજ્યભિષેક થયો ત્યારે ‘ મેં ‘ શ્રમણ તથા બ્રાહ્મણને પાણી, લાકડાં તથા ઘાસ આપેલાં છે ’ એવું તમે બોલ્યા હતા તે યાદ છે કે ? ”. રાજાએ કહ્યું “ હા, મને એ યાદ છે. સાધુવ્રતિવાળા તથા સંન્યાસી શ્રમણ-બ્રાહ્મણો ધણા છે. નાનીમૂની બાળકમાં પણ એમને શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એમને ઉદ્દેશને હું આપું બોલ્યો હતો; અને મારા આ ઉદ્દેશ પર જોનો કોઈ ધણી નથી એવાં જંગલમાંના ઘાસ અને લાકડાં વિશે હતા. પણ તમે એટલા ચપ્પો પકડી લઈ મેં ન આપેલાં લાકડાં પણ લઈ જાઓ છો એ કેવું ? ” મારા જોવા રાજા દેશમાં રહેનાર કોઈ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણનો શિરચ્છેદ કરાવે, કોઈને કેદખાનામાં નાંખે કે દેશનિકાલ કરે એ શોભે નહિ. તમે અહીંથી હવે ચાલ્યા જાઓ. મરતા મરતાં જાઓ છો એમ સમજો; ને ફરીથી આવું કામ કરશો નહિ.”

આ વાત સોંકાએ જાણી, ત્યારે તેઓ લિશ્તુઓની નિંદા કરવા લાગ્યા. લિશ્તુઓએ આ વાત જાણી ત્યારે તેઓ ધનિયને દોષ દેવા લાગ્યા. એમણે એ વાત ભ્રમવાનને કહી. ભ્રમવાને પણ ધનિયને કપકો આપ્યો અને લિશ્તુઓ માટે, આવી પરિસ્થિતિમાં નીચેના નિયમ ક્યો:—

“ જે લિશ્તુ ન આપેલો, ચોરીનો માલ—જેને માટે રાજાએ ચોરને પકડી, હું ચોર છું, મૂરખ છું, મૂઢ છું, સ્તેન છું એમ કહી માર મારે, કેદમાં પૂરે કે હદપાર કરે તેવો માલ—તે તે પણ પારાજિકા ચાપ છે; સહવાસ માટે નાલાયક બને છે. ”

આ નિયમ કરવામાં આવ્યો ત્યાર પછી પશ્ચર્ગીય લિશ્તુઓએ જંગલમાં એક ઘોળીનું લૂગડાંનું પોટલું ચોર્યું; અને બીજા લિશ્તુ-ઓએ ‘ તમે આ કેમ કર્યું ? ’ એમ પૂછ્યું ત્યારે ‘ ભ્રમવાને કરેલો નિયમ માત્ર ગામ પૂરતો જ છે, જંગલ માટે નથી ’ એવો જવાબ આપ્યો. તેથી પહેલાંના નિયમમાં ભ્રમવાને નીચે પ્રમાણે ફેરફાર ક્યો:—

જે લિપ્તુ ગામમાંથી કે જંગલમાંથી ન આવેલો, ચોરીનો માલ—જેને માટે રાજાઓ ચોરને પકડી, તું ચોર છું મૂર્ખ છું, મૂઠ્ઠા છું, રતેન છું એમ કહી માર મારે, કેટલાં પૂરે કે હાથપાર કરે તેવો માલ—લે તે પણ પારાજિક થાય છે, સહવાસ માટે નાલાયક બને છે. ॥ ૨ ॥

૩. છુદ્દ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે એ લિપ્તુઓને શરીર અશુભ છે એવી ભાવના કરવાનો ઉપદેશ કરતા; અને શરીરની અશુભતાનું ચિંતન કરવાની સ્તુતિ કરતા. એક વખતે ભગવાને લિપ્તુઓને કહ્યું,— “એક પપ્પવાદીયા સુધી હું એકાંતવાસ કરવા ઇચ્છું છું. એ મુદત દરમિયાન લિપ્તુ લાઇને આવનાર લિપ્તુ વગર ખીજા કોઈએ મારી પાસે આવવું નહિ. ” એ પ્રમાણે ભગવાન એકાંતમાં રહ્યા. આ તરફ લિપ્તુઓ શરીરની અશુભતાનો વિચાર કરવા લાગ્યા; અને તેથી એમને શરીર ઉપર કંટાળો આવવા લાગ્યો. એમાંથી કેટલાકે આત્મ-હત્યા હરી; કેટલાકે એકબીજાને મારી નાંખ્યા; કેટલાકે ભિગલ્ગંડિકે નામનો એક વેપારી શ્રમણ હતો તેની પાસે જઈ કહ્યું, “જે તું અમને મારી નાંખે તો અમારાં પાત્ર તથા ચીવર તને આપીશું. ” ભિગલ્ગંડિકે મહેનતાણ્યામાં પાત્ર ચીવરનો સ્વીકાર કરી એમને મારી નાંખ્યા; અને લોહીથી ખરડાએલી તરવાર લઈ એ વચ્ચુમુદા નદી પર ગયો. ત્યાં તરવાર ઘોતાં ઘોતાં એના મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. મેં આ કેટલું બધું ખરાબ કૃત્ય કર્યું એવું એને લાગવા માંડ્યું. એટલામાં મારલોકની એક દેવતા ત્યાં પાણી પર પ્રગટ થઈ, અને બોલી, “હે સત્પુરુષ, તેં ધણું સારું કૃત્ય કર્યું છે. જેઓ મોક્ષ મેળવી શક્યા નહિ તેમને મોક્ષ મેળવી આપી તેં પુષ્કળ પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. ” દેવતાનું એ બાપણ સાંભળી ભિગલ્ગંડિકે ધણો આનંદ થયો; અને હાથમાં તીલણ તરવાર લઈ, દરેક વિહારમાં જઈ એ કહેવા લાગ્યો કે ‘મોક્ષ ન મળ્યો હોય એવો કાણ છે? હું કોને મુક્તિ આપું?’

એનું એ ભાવણ સાંભળી જેમના રાગદ્વેષ નષ્ટ ન થયા હોય તેમને બીક લાગતી; પણ જેઓ વીનરાગ હતા તેમના પર કંઈ જ અસર થતી નહિ. મિમંસાકે દરેક જ એકથી સાફ લિધુઓને સ્વધામ પાટોંચાડતો.

એ પખવાડિયું પૂરું થયું ત્યારે ભગવાન એકાંતમાંથી બહાર આવ્યા અને આનંદને કહ્યું, “લિધુઓની સંખ્યા આમ ઓછી કેમ હોવાય છે?” આનંદે બનેલી વાત કહી સંભળાવી; ત્યારે આનંદે મોક્ષી વૈશાલીની આસપાસ રહેતા લિધુઓને ભગવાને દેટાગારથાણામાં ભેગા કર્યા અને કહ્યું, “લિધુઓ, જે આ પ્રાણાપાન સ્મૃતિસમાધનું ચિનન કરવામાં આવે તો મુંદર ને મધુર સુખ પ્રાપ્ત થાય છે; અને મનમાં ઉત્પન્ન થએલા પાપવિચારો એકદમ નાશ પામે છે. ઉન્હાળાના અંતમાં વંટોળાયેલા લીધે ઉડતી ધૂળ જેમ વરસાદ થોડો વખત પડવાથી ત્યાંની ત્યાં જ શાંત થાય છે, તેવી રીતે આ સમાધિ ઉત્પન્ન થએલા પાપવિચારોને ત્યાંની ત્યાં જ શાંત કરે છે. લિધુઓ, આ સમાધિનો અભ્યાસ કેવી રીતે થાય છે? કોઈ એક લિધુ જંગલમાં ઝાડ નીચે કે એકાંતસ્થાને જઈ, શરીર સીધું રાખી ઘણી સાવધાનતાથી બેસે છે. તે સાવધાનતાથી શ્વાસ લે છે અને સાવધાનતાથી ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે. ઉડો શ્વાસ લેતો હોય તો ઉડો શ્વાસ લઉં છું એવી ભાવના કરે છે, અને ઉચ્છ્વાસ ઉડો મૂકતી વખતે ઉડો ઉચ્છ્વાસ મૂકું છું એવી ભાવના કરે છે. દૂંકો શ્વાસ લેતો હોય તો દૂંકો શ્વાસ લઉં છું એવી ભાવના કરે છે; અને દૂંકો ઉચ્છ્વાસ મૂકતો હોય ત્યારે દૂંકો ઉચ્છ્વાસ મૂકું છું એવો વિચાર કરે છે. સર્વ દેહની સ્મૃતિ કાયમ રાખી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે. કાયસંસ્કાર શાંત કરી શ્વાસ ને ઉચ્છ્વાસની ક્રિયા કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. અનંદનો અનુભવ કરતો કરતો શ્વાસપ્રશ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. સુખનો અનુભવ કરતો શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે. ચિત્તસંસ્કારો તરફ ધ્યાન રાખી શ્વાસપ્રશ્વાસનો અભ્યાસ કરે છે. ચિત્તસંસ્કાર શાંત કરીને આશ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા કરે છે. ચિત્તના જ્ઞાનથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે

છે. ચિત્તને આનંદિત કરી આસપ્રશ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ચિત્તનું સમાધાન કરીને આશ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરે છે. ચિત્તને મુક્ત કરી આસોન્દ્રાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ક્ષણભંગુરતાનું ભાન રાખી આસપ્રશ્વાસ કરે છે. વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ જાણી આસોન્દ્રાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. તૃષ્ણાનો નિરોધ કેવી રીતે કરવો તે જાણી આસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ત્યાગનું સ્વરૂપ જોળખી આસોન્દ્રાસ કરે છે. આવી રીતે પ્રાણપાનસ્મૃતિસમાધિની ભાવના કરવામાં આવે તો ઉત્પન્ન થએલા પાપસંસ્કારો એકદમ શાંત થાય છે.”

ત્યાર પછી ભગવાને લિશ્તુઓને ભેગા કરી, તેઓ આત્મહત્યા કરે છે કે ભિગલ્લંકિ પાસે જઈ પોતાનો વધ કરવા કહે છે તેની તપાસ કરી; અને એ વાતનો નિગેધ કરી, લિશ્તુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ જાણી જોઈને માણસને મારી નાંખે અથવા એ માટે શસ્ત્ર ખોળે તે પણ પારાજિત થાય છે; સહવાસ માટે નાલાયક બને છે.”

એ વખતે એક ઉપાસક માંદગી ભોગવતો હતો. એની સ્ત્રી આત્મંત દેખાવડી હતી. એને જોઈ ધડવર્ગીય લિશ્તુઓની નજર બગડી. એમણે વિચાર્યું કે આ ઉપાસક મરી જાય તો આ સ્ત્રી આપણા હાથમાં આવે. તેઓએ એ ઉપાસક પાસે જઈ કહ્યું, “હે ઉપાસક, તું સાધુપુરુષ છે. તેં ઘણું પુણ્યકર્મ કર્યું છે. જયજીત માણસોનું સંરક્ષણ કર્યું છે. હજી પાપકર્મ કર્યું નથી. હવે તારે આ દુઃખી જીવનનું શું પ્રયોજન છે? જીવવા કરતાં મરવામાં જ તારું વધારે શ્રેય છે. જો આવી સ્થિતિમાં તારું મરણ થાય તો તારો સ્વર્ગમાં જન્મ થઈ તું ખૂબ મોજમજ ભોગવી શકીશ.” એ ઉપાસકને ધડવર્ગીયોનું આ લાલણ પસંદ પડ્યું; અને ખાવાપીવામાં કુપથ્ય સેવન કરી એણે દેહત્યાગ કર્યો. ત્યારે એની સ્ત્રીએ ધડવર્ગીયોને ઘણો દપકો આપ્યો. આ લોકોએ મરણનાં ખૂબ વખાણ કરી

મારા પતિને મારી નાંખ્યો એવું એ કહેવા લાગી. એણે કરેલો આક્ષેપ સાંભળી ખીન્ન લોકો પણ લિશ્તુઓને દોષ દેવા લાગ્યા. ભગવાને ત્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ જાણી જોઈને માણસને મારી નાંખે અથવા એ માટે શસ્ત્ર ખોળે અથવા મરણની સ્તુતિ કરી મરવાને ઉત્તેજન આપે—‘હું માણસ, તારે આ દુઃખી જીવનનું શું પ્રયોજન છે? જીવવા કરતાં મરવામાં જ તારું વધારે શ્રેય છે,’ આમ અનેક રીતે મરણની સ્તુતિ કરે, મરવાને ઉત્તેજન આપે—તે પણ પારાજિક થાય છે, સહવાસ માટે નાલાયક બને છે. ॥ ૩ ॥

૪. યુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાળામાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક નામાંકિત લિશ્તુઓ ચોમાસા માટે વન્યુમુદા નદીને કાંઠે રહેતા હતા. તે વરસે વન્યુદેશમાં દુકાળ પડ્યો હતો. તેથી એ લિશ્તુઓને ગુજરાન કેમ ચલાવવું એની મોટી ચિંતા પેડી. કેટલાકે કહ્યું, “આપણે ગૃહસ્થલોકના કામ પર દેખરેખ રાખી નિર્વાહ કરીશું.” કેટલાકે કહ્યું, “આપણે ગૃહસ્થ લોકોનું દૂતકર્મ કરીશું અને ગુજરાન ચલાવીશું.” પણ ખીન્ન કેટલાકે કહ્યું, “એમ કરવામાં કંઈ લાભ નથી. આપણે તો ગૃહસ્થો આગળ અમુક લિશ્તુને પ્રથમ ધ્યાન પ્રાપ્ત થયું છે, કોઈને દ્વિતીય ધ્યાન, તૃતીય ધ્યાન, ચતુર્થ ધ્યાન પ્રાપ્ત થયું છે, અમુક જ્ઞાતઆપજ છે, સદૃઢાગામી, અનાગામી, અર્હત, ત્રૈવિદ્ય, પદ્ધિજ છે એમ એકખીજની સ્તુતિ કરીશું. એથી તેઓ અમને લિક્ષા આપશે, અને અમે સુખશાંતિથી વર્ષાઋતુ પસાર કરીશું.” આ વાત જાણે જ ગમી ગઈ. એમણે ગૃહસ્થલોકો આગળ એક ખીજની સ્તુતિ કરવા માંડી; અને ‘ગૃહસ્થોના એમના પર વિશ્વાસ બેડો અને તેઓ જાતે હાડમારી વેડીને પણ એમને જોઈએ તેટલી લિક્ષા આપવા લાગ્યા. ખાવાપીવાની

ખિલકુલ કંચાશ ન હોવાથી એ લિશ્તુઓ સારી રીતે હજપુજ થયા.

દેશમાં બધે દુકાળ હોવાથી ધણાખરા લિશ્તુઓ કૃશ અને દુર્બળ દેખાતા હતા. પણ વસ્યુમુદ નદીને તીરે રહેનારા લિશ્તુઓ જ્યારે ભગવાનની નજરે પડ્યા ત્યારે તેઓ સારી રીતે હજપુજ માત્રમ પડ્યા. એમણે વર્ષાકાળ કેવી રીતે પસાર કર્યો, તેની ભગવાને તપાસ કરી; અને ગૃહસ્થો આગળ એક બીજાની સ્તુતિ કરી એમણે યથેચ્છ ભિક્ષા મેળવવાની કેવી રીતે જોગવાઈ કરી હતી તે વાત જ્યારે એમણે જાણી ત્યારે એમણે એમની નિંદા કરી; તથા સર્વ લિશ્તુઓને ભેગા કરી કહ્યું, “લિશ્તુઓ, આ પાંચ જાતના ચોર આ લોકમાં નજરે પડે છે. (૧) કોઈ મોટા ચોરને એવો વિચાર થાય છે કે સેંકડો કે હજારો લોકોને સાથે લઈ, મારમૂડ ને લૂટફાટ કરતો, ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં હું ક્યારે ફર્યા કરીશ? કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ પોતાના વિચાર પ્રમાણે સો કે હજાર માણસો સાથે લઈ ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં થઈ મારપીટ અને લૂટફાટ કરતો એ ફરવા માંડે છે. તેવી જ રીતે કોઈ પાપી લિશ્તુને એવો વિચાર થાય છે કે સો કે હજાર લિશ્તુઓ સાથે લઈ લોકો તરફથી માનને સત્કારનો સ્વીકાર કરતો કરતો. ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં હું ક્યારે ફર્યા કરીશ? કેટલાક વખત પછી એ સો કે હજાર લિશ્તુઓ સાથે લઈ, આવી રીતે ગામ, નગર અને રાજધાનીમાં ધામધૂમથી ફર્યા કરે છે. આ પહેલો મહા-ચોર છે એમ જાણવું. (૨) બીજો એક પાપલિશ્તુ તથાગતે ઉપદેશેલો ધર્મ શીખે છે, અને એ ધર્મ મેં જાતે જ જાણ્યો છે એમ કહેતો ફરે છે. આ બીજો મહાચોર. (૩) ત્રીજો કોઈ પાપલિશ્તુ શ્રદ્ધાવાન સત્સંપ્રચારી શુદ્ધ શ્રદ્ધચર્યનું પાલન કરતો હોય તેને ખોટો આરોપ કરી શ્રદ્ધચર્યથી બ્રજ કરવાની દાનત રાખે છે. આ ત્રીજો મહાચોર. (૪) ચોથો કોઈ પાપલિશ્તુ, આરામ, આરામની જગ્યા, વિહાર, વિહારની જગ્યા, પક્ષંગ, આસન, ઓશીકું, લોઘની દલાઈ તથા અન્ય વાસણો, કોલાહી, કોલાણી વગેરે ઓગરો, વાંસ, ધાસ, મારી,

જ્ઞાકજ્ઞાનાં કે મારીનાં વાસણો વગેરે સંઘની વસ્તુઓ ગૃહસ્થોને આપી તેમને લક્ષ્યાવે છે. આ ચોથો મહાચોર. (૫) પણ જે પોતાના-ઓમાં ન હોય એવો અસૌકિક ધર્મ (ધ્યાન, સમાધિ વગેરે) પ્રસિદ્ધ કરે છે તે આખી દુનિયામાં મોટામાં મોટો ચોર છે.”

આ પ્રમાણે ભગવાને અનેક રીતે વશ્યમુદાનદીને કઠિથી આવેલા લિશ્તુઓની નિંદા કરી અને લિશ્તુઓ માટે નિચેનો નિયમ ક્યો:-

“જે લિશ્તુ ન જાણવા છતાં આર્યજ્ઞાનદર્શનમાં ઉપયોગી થઇ પડે એવો અસૌકિક ધર્મ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે એવું બતાવવાનો ડાળ કરે, અને આગળ જતાં કોઈ તપાસ કરે કે ન કરે તો પણ પોતે દૂષિત થઇ શુદ્ધ થવાની ઇચ્છાથી કહે કે હું અજાણતાં જ, જોયા વગર જ જૂઠું બોલ્યો તે પણ પારાજિક થાય છે; સહવાસ માટે નાશાયક બને છે.”

એ વખતે કેટલાક લિશ્તુઓને પોતાને અર્હત્વ પ્રાપ્ત થયું છે એવી જ્ઞાતિ થઇ હતી. એમણે એ વાત જાહેર કરી. પરંતુ આગળ જતાં એ ભ્રમ હતો એવું એમને માલમ પડ્યું. આ વાત ભગવાનને કાને આવી. ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર ક્યો:-

જે લિશ્તુ ન જાણવા છતાં આર્યજ્ઞાનદર્શનમાં ઉપયોગી થઇ પડે એવો અસૌકિક ધર્મ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે એવું બતાવવાનો ડાળ કરે, અને આગળ જતાં કોઈ તપાસ કરે કે ન કરે તો પણ પોતે દૂષિત થઇ શુદ્ધ થવાની ઇચ્છાથી કહે કે હું અજાણતાં જ, જોયા વગર જ જૂઠું બોલ્યો-જે એને ભ્રમ ન થયો હોય તો-તે પણ પારાજિક થાય છે, સહવાસ માટે નાશાયક બને છે. ॥ ૪ ॥

તેર સંઘાદિશેષ

૫. યુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન સેવ્યસકને બ્રહ્મચર્ય-

પાત્રનમાં અસતોષ રહેતો; અને તેથી તે અત્યંત ક્રુશ તથા કદરખે દેખાતો હતો. એને જોઈ ઉદાસીએ પૂછ્યું, “તું આમ ક્રુશ અને શીકા કેમ દેખાય છે? તને અણચર્ચાપાત્રનથી અસતોષ તો નથી થતો ને?” સેઅસકે ‘ મને અસતોષ થાય છે ’ એવો જવાબ આપ્યો. ત્યારે ઉદાસીએ કહ્યું, “જો એમ હોય તો તું યથેચ્છ જમ, યથેચ્છ ઉઘ સે અને યથેચ્છ સ્નાન કર; અને જ્યારે તારા મનમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે હાથથી વીર્યપાત કર.” સેઅસકે કહ્યું, “ પણ એમ કરવું, ઉચિત છે શું ? ” ઉદાસી બોલ્યો, “ હા, હું પણ એમ જ કરું છું.” ત્યારથી સેઅસક યથેચ્છ જમવા લાગ્યો, યથેચ્છ ઉઘવા લાગ્યો તથા યથેચ્છ ન્દાવા લાગ્યો; અને જ્યારે જ્યારે કામવિકારથી પીડિત થાય ત્યારે ત્યારે હાથથી વીર્યપાત કરવા લાગ્યો. એથી એ ફરીથી હૃદ્વ્યુષ્ટ દેખાવા લાગ્યો. લિક્ષુઓએ એ કયા ઓસડથી સાંજે થયો તથા પૂર્વ સ્થિતિએ આવી પહોંચ્યો તે એને પૂછ્યું. સારેએજે ‘ હું ઓસડથી નથી સાંજે થયો; પણ અમુક ઉપાયથી સાંજે થયો છું ’ એ વાત એમને કહી. તેઓએ કહ્યું, “ હે સેઅસક, જે હાથથી અદાથી આપેલા અન્નનું તું સેવન કરે છે, તે જ હાથથી વીર્યપાત કરે છે શું ? ” તેમજે એ કૃત્ય માટે સેઅસકની ઘણી નિંદા કરી. ભગવાને પણ એની નિંદા કરી; અને લિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો,

—> “ ઇરાદાપૂર્વક કરેલો વીર્યપાત સંધાદિશેષ થાય છે. ”

તે વખતે લિક્ષુઓ ઉત્તમ જમણુ જમી નિમિત્તનાથી જાપના હતા; અને તેથી સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થતો. તેથી પોનાને હાથે સંધાદિશેષ આપત્તિ થઈ એથી એમને શંકા થઈ. પરંતુ સ્વપ્નમાં બનેલી ક્રિયા પૂર્ણ રીતે ચેતનાયુક્ત કહી શકાય નહિ એમ કહી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

સ્વપ્નાવસ્થામાં થએલા વીર્યપાત વગરનો ઇરાદાપૂર્વક કરેલો વીર્યપાત સંધાદિશેષ થાય છે. ॥ ૧ ॥

૧. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાથી જંગલમાં રહેતો હતો. એનો વિદાર દર્શનીય તથા મુંદર હતો. વયમાં બેસવાની જગ્યા તથા ચારે બાજુ ઓસરી. આસનો વગેરે વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલાં. પીવાનું પાણી તથા વાપરવાનું પાણી ચોખ્ખું જગ્યાએ મૂકેલું તથા જગ્યા બંધી સાફ, એવી મુંદર વ્યવસ્થા ત્યાં હતી. ઉદાથીનો વિદાર જોવા માટે ઘણા લોકો આવના હતા. એક દિવસ એક બ્રાહ્મણ પણ પોતાની સ્ત્રી સાથે ઉદાથીનો વિદાર જોવા માટે આવ્યો. બ્રાહ્મણ આમતેમ વિદાર જોવામાં મૂંઝાએલો હતો ત્યારે એની સ્ત્રી પાછળ રહી ગઈ હતી. ઉદાથીએ એને પકડી. વિદાર જોઈ રહ્યા પછી આનંદિત થઈ બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ ખરેખર, શાસ્ત્રપુત્રીય શ્રમણ ધન્ય છે, જેઓ આવા મુંદર જંગલમાં રહે છે તેને. આપ ઉદાથી પણ ધન્ય છો, જે આવા મુંદર સ્થાનમાં રહે છે. ” એ બ્રાહ્મણી બોલી, “ આ ધન્ય શાનો ? આણે તમારી નજર ચૂકાવી મને પકડી. ” ત્યારે એ બ્રાહ્મણે ભિક્ષુઓની અતિ નિંદા કરવા માંડી. એમ કરતાં કરતાં ભગવાનને કાને ઉદાથીની વાત ગઈ; ત્યારે એમણે એને વખોટી કાઢ્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

જે કામાસકા ભિક્ષુ વિકારમય ચિત્તથી સ્ત્રીનો હાથ, ચોરલો કે બીજો કોઈ પણ ભાગ પકડે તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨ ॥

૭. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા, તે વખતે ઉદાથી જંગલમાં રહેતો હતો. એક વખત એનો મુંદર વિદાર જોવા માટે ઘણી સ્ત્રીઓ ત્યાં આવી. એમને પોતાનો વિદાર બતાવી ઉદાથી એમની સાથે અસ્લીલ ભાવણ કરવા લાગ્યો. એ સ્ત્રીઓમાં જે સ્ત્રીઓ નિર્લજ્જ હતી તેઓ સદામી ઉદાથીની મરફરી કરવા લાગી; પણ જેઓ સારી હતી, તેઓ એની નિંદા કરવા લાગી. આ વાત ભિક્ષુઓએ જાણી, અને એમણે એ

ભગવાનને સંભળાવી. ભગવાને ઉદાસીનું વર્નન વળોડી કાઢ્યું અને ભિક્ષુઓ મારે નીચેના નિયમ ક્યો:—

જેવી રીતે કોઈ વ્યુવાન પુરુષ કોઈ વ્યુવાન સ્ત્રી સાથે મૈથુનગોળી કરે તેવી રીતે જે કામાસક્ત ભિક્ષુ વિકારયુક્ત ચિત્તથી સ્ત્રીઓ સાથે અશ્લીલ ભાષણ કરે તેને સંધાદિશેષ આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥

૮. યુદ્ધ ભગવાન આચર્યોમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેના દત્તા. તે વખતે ઉદાસી આવચ્યોના ધણા મૃદરથ લોકોને ત્યાં જતો આવવો દત્તો. તેમાંના એક ધરમાં એક અત્યંત રૂપવતી વિધવા રહેતી હતી. ઉદાસી એને મેર ગયો અને એને સારી રીતે ધર્મોપદેશ ક્યો. ત્યારે તે વિધવા બોલી, “ભદ્રંત, તમારે શું જોઈએ છીએ તે મને કહો. ચીવર, ભિક્ષા વગેરે સર્વ પદાર્થો અમે તમને પૂરા પાડીશું.” ઉદાસી બોલ્યો, “બહેન, આ પદાર્થો અમને ફક્ત નથી. અમારે મારે જે ફક્ત હોય તે તું આપ.” વિધવા— “એ કંઈ ચીજ ?” ઉદાસી— “મૈથુન.” વિધવા:— “તમારે એની જરૂર છે ?” ઉદાસી:— “હા, બહેન.” “આવો ત્યારે” એમ કહી ઝોરઝાનું બારણું ઉપાડી એ અંદર પેડી, અને સાલ્યો કાઢી નાખી પક્ષગ પર સ્થર્ધ મર્ધ. ઉદાસી પણ એની પાછળ પાછળ અંદર ગયો; અને આવી આ મંદી ચીજને કાણુ સ્પર્શ કરે એમ કહી જમીન પર થૂંક્યો અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેથી એ સ્ત્રીએ શામ્યપુત્રીય અમળોની અતિશય નિંદા કરવા માંડી. જોનજોતામાં એ વાત ભગવાનને કાને મર્ધ; ત્યારે એમણે ઉદાસીનું વર્નન વળોડી કાઢ્યું અને ભિક્ષુઓ મારે નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

જે કામાસક્ત ભિક્ષુ વિકારયુક્ત ચિત્તથી સ્ત્રી આગળ ચોતાની સેવા કરવાનાં વખાણ કરે, મારા જેવા શીલવાન સાધુ બ્રહ્મચારીની મૈથુનપ્રદાનથી કરેલી સેવા સૌથી શ્રેષ્ઠ છે એમ કહે તેને સંધાદિશેષ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

૯. ધુદ્ધ ભગવાંન આવસ્તીમાં જોતવંનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે ધખતે ઉદાધી આવસ્તીમાં ઘણા લોકોને ત્યાં જતો આવતો. કાઈ અવિવાહિત સ્ત્રી અને પુરુષ એના જોવામાં આવે કે એ એમનો વિવાહ નક્કી કરવાની ખટખટ કરતો. પહેલાં જોનો પતિ ગણુક (કારકુન) હતો એવી એક સ્ત્રીને એક અતિ મુંદર દીકરી હતી. બીજા ગામમાંથી આશ્વકોના આવકો આવસ્તીમાં આવી એ ગણુકી (કારકુન સ્ત્રી) પાસે પોતાના કુળમાંના એક છોકરા માટે એ છોકરીનું માયું કરવા લાગ્યા. પણ એમની ઓળખાણ ન પડવાથી ગણુકીએ દીકરી આપવાની ના પાડી. આવસ્તીના કેટલાક લોકોને આ વાનની ખબર પડી ત્યારે તેમણે એ આશ્વક આવકોને કહ્યું, “તમે જાતે જ પહેલાં જઈ એ ગણુકી પાસે છોકરીની માગણી કેમ કરી? જો તમે આર્થ ઉદાધીને એ વાત કહી હોત તો એણે એ છોકરી તમારા છોકરા માટે ક્યારની અપાવી હોત.” એ સાંભળી એ આશ્વક આવકોએ ઉદાધીની મારફતે એ ગણુકી સાથે વાત કરવી શરૂ કરી અને એ છોકરીનું લગ્ન પોતાના છોકરા સાથે નક્કી કરાવ્યું. લગ્ન થઈ ગયા પછી તેઓ એક મહિના મુધી એ છોકરી સાથે સારી રીતે વર્ત્યાં, અને પછીથી એની સાથે દાસી પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. છોકરીએ પોતાને પિયર લઈ જવા માટે સંદેશો કહેવડાવ્યો. એની માએ સાસરે જઈ છોકરીની સાથે સારી રીતે વર્તવા માટે સાસરીયાંને વિનંતી કરી. ત્યારે તેમણે કહ્યું, “તું અમને પૂછનાર કેણુ? અમારી બધી કબૂલાત ઉદાધી મારફતે થએલી છે.” ગણુકીએ આ વાત ઉદાધીને કહી. ત્યારે તેણે ત્યાં જઈ છોકરીની સાથે સારી રીતે વર્તવાનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો, “તું પૂછનાર કેણુ? અમારો બધો કાલકરાર ગણુકી સાથે થએલો છે.” ગણુકીએ ઉદાધીને ફરીથી ત્યાં જવા માટે વિનંતી કરી; ત્યારે તેણે જવાબી ના પાડી. એટલે એ ઉદાધીની નિંદા કરવા લાગી અને એને ગાળો ભાંડવા લાગી. ઉદાધીએ નક્કી

હરી આપેલા લગ્નસંબંધને લીધે દુઃખ ભોગવતી અન્ય સ્ત્રીઓ પણ ઉદાસીને ગાજો ભાંગવા લાગી. આ વાત લિશ્તુઓને કાને મઈ અને એમની મારફતે ભગવાને જાણી. ત્યારે એમણે ઉદાસીનો નિવેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ સ્ત્રીપુરુષોમાં મધ્યસ્થી કરે, લગ્નસંબંધમાં કે જનરસંબંધમાં સ્ત્રીને પુરુષ માટે કે પુરુષને સ્ત્રી માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે, તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે કેટલાક ધૂર્ત લોકો બગીચામાં મોજ માણવા ગયા હતા. તેમણે એક વેશ્યાને ત્યાં બોલાવી. પણ તે ત્યાં જવા માટે કબૂલ થાય નહિ. ત્યારે તેમાંના એકે કહ્યું, “આ કામ ઉદાસી કરશે.” ત્યાં એક છુદ્દોપાસકે હતો; તે બોલ્યો, “શાક્યપુત્રીય શ્રમણ આવાં કામ કદી પણ કરે નહિ. ઉદાસી પણ આ કામ નહિ કરે.” ખૂબ ચર્ચા થયા પછી એમણે હેરાં બહી; અને એકને ઉદાસી પાસે મોકલ્યો. ઉદાસીએ એ વેશ્યાનું મન મનાવી અને ત્યાં મોકલી. ત્યારે એ ઉપાસકે એની ખૂબ નિંદા કરી. એણે આ વાત લિશ્તુઓને કહી અને એમણે એ ભગવાનને જણાવી. ત્યારે ભગવાને ઉદાસીને નિવેધ કર્યો અને ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ સ્ત્રીપુરુષોમાં મધ્યસ્થી કરે, લગ્નસંબંધમાં કે જનરસંબંધમાં સ્ત્રીને પુરુષ માટે કે પુરુષને સ્ત્રી માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે—કેવળ તેટલા વખત પૂરતી વેશ્યા સાથે પણ મધ્યસ્થી કરે—તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫ ॥

૧૦. છુદ્દ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે આજવીમાં રહેતા લિશ્તુઓ ગૃહસ્થો પાસે યાચના કરી પોતાને માટે જેના પર કાષ્ઠની પણ માલિકી ન હોય એવી હદ ઉપરાંતની વધારે મોટી ઝુંપડીઓ બાંધતા અને એ પૂરી થતી નહિ. તેથી એમને ઘણી યાચના કરવી પડતી. માણસ આપો, બળદ આપો, ગાડું આપો, કાઢાડી આપો, કાદાળી આપો, વાંસ આપો, ઘાસ

આપો એમ તેઓ લોકોને કહેતા. તેથી કંટાળી જઈ, લિશ્તુઓને જુવે કે શુદ્ધરથો આમ તેમ નાસી જતા, મ્હોં બીજી બાજુ ફેરવના અથવા બારણાં બંધ કરી અંદર ભરાઈ બેસના. દૂરથી ગાયને જુએ તોપણ એને લિશ્તુ માની લોકો નાસી જતા. આયુધ્માન મહાકારયપ રાજગૃહમાં વર્ષાકાળ પસાર કરી ફરતો ફરતો આળવીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં લિશ્તુ માગવા માટે આળવીમાં ગયો ત્યારે લોકો એને નેઈ મોઢું ફેરવવા લાગ્યા અથવા ત્યાંથી નાસી જવા લાગ્યા. પહેલાં આળવીમાં સહેલાઈથી લિશ્તુ મળી શકતી; પણ હવે આમ કેમ બધું બદલાઈ ગયું છે. એની મહાકારયપે જ્યારે તપાસ કરી ત્યારે એને ઉપરનું કારણ જણાઈ આવ્યું.

ચોમાસું પૂર્ક થયું ત્યારે છુદ્ધ ભગવાન પણ રાજગૃહથી આળવી આવી પહોંચ્યા. ત્યારે મહાકારયપે બનેલી બીના ભગવાનને કહી સંભળાવી. એમણે એ લિશ્તુઓનો નિબેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

શુદ્ધરથો પાસે યાચના કરી, જે લિશ્તુને પોતાને માટે, જેના ઉપર દોષની પણ માલિકી ન હોય એવી ઝૂંપડી બનાવવાની ઇચ્છા હોય તેણે તે નીચેના પ્રમાણમાં બનાવવી. લંબાઈ ૧૨ મુગતવિતરિત અને પહોળાઈ સાત મુગતવિતરિત. જન્મ્યા બતાવવા માટે લિશ્તુઓને લઈ જવા. એમણે અનારંભ અને સપરિક્રમણ હોય એવી જન્મ્યા બતાવવી. શુદ્ધરથો પાસે યાચના કરી સારંભ અને અપરિક્રમણ જન્મ્યામાં જો કૃદી બનાવવામાં આવે, અથવા જન્મ્યા બતાવવા માટે લિશ્તુઓને લઈ જવામાં ન આવે, અથવા પ્રમાણથી વધારે માટી કૃદી બાંધવામાં આવે તો સંઘાદિશેષ થાય છે. ॥ ૬ ॥

જન્મ્યા બતાવવા માટે લિશ્તુઓને આ પ્રમાણે લઈ જવા:—
કૃદી બતાવનાર લિશ્તુએ જન્મ્યા સાફ કરી સંધ પાસે જઈ લિશ્તુઓને

ત્યાં મોઢલવા માટે ચામચના કરવી. જ્યો સંધ જોવા જઈ શકે એવું હોય તો આખા સંધે જગ્યા જોવી. એમ ન થઈ શકે તેમ હોય તો જગ્યા જોવા માટે લાચક લિધુઓની પસંદગી કરવી. સંધના દરેક પ્રમાણે એ જગ્યા જો અનારંભ અને સપરિક્રમણ હોય તો લિધુઓએ એ જોવી. જો તેવી ન હોય તો ત્યાં કુટી બાંધીશ નહિ એવું એ લિધુને કહેવું. જગ્યા લાચક છે એમ નકી થાય તો સંધની પરવાનગીથી ત્યાં કુટી બાંધવી.

સાદંભ એટલે જ્યાં કાઠીયોનો કે ઉધધનો રાફડો હોય; જ્યાં હંદર, સાપ, કે વીંછી કે કાનખજૂરાનાં દર હોય; જ્યાં દાથી, ઘોડા, સિંહ, વાઘ, રોંઝ, તરસ કે ખીજ પ્રાણીઓની રહેવાની જગ્યા હોય; જે સ્થાન ખેતરની નજીક હોય, અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાના સ્થાનની નજીક હોય કે રાજની જગ્યા, દાથીશાળા, ઘોડાની પાલગા, કેઢખાતું, દારતું પીઠું, કસાઈખાતું, ગરબી, સલાસ્થાન કે ઘેવાના ઘાટની પાસે હોય.

અપરિક્રમણ એટલે જ્યાં ગાડું જઈ શકે નહિ અને જ્યાં બૂંપડાની આસપાસ અપર સંચારનારો માણસ નીસરણી લઈ જઈ શકે નહિ એવું.

૧૧. બુદ્ધ ભગવાન કૌશામ્બીમાં યોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે લિધુના ઉપસ્થાપક ગૃહસ્થે એને માટે એક વિહાર બાંધવાતું નકી કર્યું, છન્ને વિહારની જગ્યા સાદ કરાવતી વખતે ત્યાં બધા લોકો જોને પૂજ્ય માનતા હતા એવું એક ગ્રાહ હતું તે તોડાવી નાંખ્યું. તેથી લોકો એની નિંદા કરવા લાગ્યા. ભગવાનને આ વાતની ખબર પડી. હારે તેમણે છન્ન લિધુનો નિવેધ કયો અને લિધુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કયો:—

પોતાને માટે ગૃહસ્થની 'માલિકીનો મોટો વિહાર બંધાવનારા લિધુએ જગ્યા બતાવવા માટે લિધુઓને લઈ જવા. એણે અનારંભ તથા સપરિક્રમણ એવી જગ્યા બતાવવી.

સારંસ અને અપરિક્રમણ જગ્યામાં જે લિપ્તુ મોટા વિહાર તૈયાર કરાવે, અથવા જગ્યા ખતાવવા માટે લિપ્તુઓને લઈ ન જાય, તેને સંઘાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૭૭

૧૨. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દુષ્ય મહાપુત્ર લિપ્તુએ સાત વરસની ઉંમરે અર્ધવૃદ્ધ મેળવ્યું હતું. આગળ જતાં એ ઉંમરલાયક થયો ત્યારે એને સંઘના શયના-સનની તથા ભોજનની વ્યવસ્થા પોતાના હાથમાં લેવાનો વિચાર થયો. એણે ભગવાનને એ વિચાર જણાવ્યો. ભગવાને સંઘને કહી એ કામ પર એને નીમ્યો. એ દરેક લિપ્તુની યોગ્યતા પ્રમાણે એની મુક્તિની વ્યવસ્થા કરતો; અને ગૃહસ્થોએ લિપ્તુઓને નિયમિત ભોજન માટે નિમંત્રણ આપ્યું હોય તો વારાફરતી લિપ્તુઓને ત્યાં મોકલતો.

તે વખતે કૃત્યાણુભક્તિક નામનો એક માણસ સંઘને નિત્ય દાન આપતો હતો. એક દિવસ વિહારમાં આવી, આવતી કાલે મારે ત્યાં કયા લિપ્તુઓ આવવાના છે એવું એણે પૂછ્યું. એ દિવસે મેતિયા તથા જુમ્મજક એ બે લિપ્તુઓનો વારો હતો. તે પ્રમાણે એ બે આવવાના છે એવું દુષ્યે કહ્યું. પણ આ લિપ્તુઓ સજ્જન નહોતા. તેથી એ ઉપાસકને ધણું ખોટું લાગ્યું. ઘેર જઈ એણે પોતાની દાસીને કહ્યું કે બે એ લિપ્તુઓ આવે તો ઝોરડીમાં એમનાં આસનો ગોઠવી એમને કણકીનો ભાત ને ખટાઈ પીરસજો દાસીએ એ પ્રમાણે કર્યું. તેથી એ બે લિપ્તુઓને અત્યંત ક્રોધ થયો. એમને લાગ્યું કે દુષ્ય મહાપુત્રે જ એ ઉપાસકને એવું કરવા કહ્યું હશે. એમણે મેતિયા નામની લિપ્તુણીને દુષ્ય મહાપુત્ર પર પોતાના પર જુલમ ગુળખાનું આગ મૂકવાને ઉરકેરી. એણે ભગવાન પાસે જઈ દુષ્ય મહાપુત્રે મારા પર જુલમ ગુળખો એવી ફરિયાદ કરી. પરંતુ આગળ તપાસ કરતાં આ આરોપ ખોટો હતો એવું માલમ પડ્યું. ત્યારે એ લિપ્તુણીને સંઘમાંથી કાઢી મૂકી અને ભગવાને લિપ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિપ્તુ દ્વેષબુદ્ધિથી બ્રહ્મચર્યથી (સંધમાંથી) બ્રહ્મ કરવાના હેતુથી લિપ્તુને પારાજિકા આપત્તિ લાગુ પાડે પણ આગળ તપાસ કરતાં કે તપાસ ન કરતાં એમને એમ પણ એ વાત નિરાધાર છે અને તેથી એ લિપ્તુ (ખોટા આરોપ કરનાર) ગુન્હેગાર છે એમ નક્કી થાય તો તેને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

૧૩. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે મેતિય તથા ભુમ્મજક એ એ લિપ્તુઓએ શૃંગકૃટ પર્વત પરથી નીચે ઉતરતાં એક બકરાનો બકરીની સાથે સંગ થતો જોયો એમ એ બકરાનું નામ દુગ્ધ મદ્ધપુત્ર પાડ્યું; તથા બકરીનું મેતિયા લિપ્તુણી પાડ્યું; અને દુગ્ધે પારાજિકા આપત્તિ કર્યાનું અમે જાતે જોયું એમ કહેવા લાગ્યા. આગળ તપાસ કરતાં ખરી હકીકત બહાર પડી. ત્યારે ભગવાને એમનો નિગેધ કર્યો અને લિપ્તુઓ માટે નીચેનો તેમજ નિયમ કર્યો:—

જે લિપ્તુ દ્વેષબુદ્ધિથી બીજી કોઈ વાતનો લેશ માત્ર આધાર લઈ બ્રહ્મચર્યથી (સંધમાંથી) બ્રહ્મ કરવાના હેતુથી કોઈ લિપ્તુને પારાજિકા આપત્તિ લાગુ પાડે—આગળ પર તપાસ કરતાં કે તપાસ ન કરતાં પણ એ પ્રકરણ કંઈ બીજું જ છે એમ સિદ્ધ થાય, અને એનો લેશમાત્ર સંબંધ અહિં જોડી દેવામાં આવ્યો છે એવું માલમ પડે અને એ લિપ્તુ ગુન્હેગાર છે એમ સિદ્ધ થાય—તેને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯ ॥

૧૪. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દેવદત્તે, કોઠાચિક^૧ તથા સમુદ્દત્ત એ લિપ્તુઓ પાસે જઈ એમને

૧. મૂળ વાક્ય ‘કોઠાલિકો કોટમારકતિસ્સકો સખ્ખદેવિયા પુત્તો સમુદ્દત્તો’ એવું છે. ૨૯ મા પાત્રાવિત્તિયમાં ‘અય્વો કોઠાલિકો, અય્વો કોટમારકતિસ્સકો, અય્વો સખ્ખદેવિયા પુત્તો, અય્વો સમુદ્દત્તો’

કહ્યું, “ચાલો આપણે યમણુ ગોતમના સંઘમાંના પાડીએ.” કોઈક બોલ્યો, “પણ યમણુ ગોતમ મહાનુભાવ છે, એના સંઘમાં બેઠ કેવી રીતે પાડી શકાશે ?” દેવદત્તે કહ્યું, “આપણે એમની પાસે જઈ આ પાંચ ચીજોની માયના કરીશું. આપણે :કહીશું, ‘ભદ્રંત, આપ અનેક રીતે સંતોષ અને સાદાઈની શુનિ કરો છો અને આ પાંચ વાનો સંતોષ અને સાદાઈની પોષક છે—(૧) લિપ્તુઓએ આજીવન જંગલમાં રહેવું. જે ગામ પાસે રહે તેને દોષ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણવું. (૨) આજીવન લિપ્તુ માગી ગુજરાન ચલાવવું. જમવાનું આમંત્રણ સ્વીકારે તેને અપરાધી ગણવો. (૩) આજીવન ચીથરાંનાં જ ચીવરો વાપરવાં. જે ગૃહસ્થોએ આપેલાં ચીવરો સ્વીકાર કરે તેને અપરાધી ગણવો. (૪) આજીવન ઝાડ નીચે રહેવું. જે છાપર નીચે રહે તેને અપરાધી ગણવો. (૫) આજીવન માસ-મચ્છનું લક્ષણ કરવું નહિ. જે માંસમચ્છનું લક્ષણ કરે તેને અપ-

એવું વાક્ય જોવામાં આવેછે, અને એ ઉપરથી આ ચાર ભુદા ભુદા લિપ્તુઓ હોવા જોઈએ એવું પ્રથમ દર્શને લાગેછે. પરંતુ વિચાર કરતા, આ બીજા વાક્યમાં કંઈ ગોટાળો થએલો હોવો જોઈએ એવું જણાય છે. કારણ કે આગળના (૧૧ મા) સંધાદિ શેષમાં ‘તસ્સેવ જ્ઞો પન મિજલુસ્સ મિયન્ન હંતિ અનુવત્તકા વગ્ગવાદકા, एको वा द्वे वा तयो वा’ આ વાક્ય છે. દેવદત્તના મિત્રો ચાર લિપ્તુઓ હતા તો અહીંયાં ‘વત્તારો વા’ એવું હોવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ ચાર સાથીઓ હોય તો તો એમનો સંઘ બને છે અને મોટા સંઘને એ ચારના સંઘનો બદિષ્કાર કરવાનો અધિકાર નથી. ભુદ્ધધોયાચાર્ય કહે છે:—“યસ્મા પન તિણ્ણ ઉપરિ કમ્મારહા ન હોન્તિ, ન દિ સંધો સંધસ્સ કમ્મં કરોતિ. તસ્મા एको वा द्वे वा तयो वा ति घुत्तं.” સારાંશ એ કે અહીંયાં કોકાલેક કોટમારકતિસ્સક એ એક, તથા ખંડેવીને પુત્ર ઇમુદત્ત એ બીજો એવા બે જ દેવદત્તના સાથીઓ હતા એમ માનવું ઈદ્ર છે.

રાધી જાણવો.' આ પાંચ વાતો શ્રમણ ગોતમ કબૂલ કરશે નહિ; અને આપણે એમની મદદથી લોકોને આપણા તરફ વાળીશું, અને શ્રમણ ગોતમના સંઘમાં તક પાડીશું, કારણ કે કડક આચરણ પર લોકોની લક્ષિત થાય છે." એ પ્રમાણે છુદ્ધ પાસે જઈ એણે આ પાંચ ચીજો અમલમાં આણવાની પરવાનગી માગી. અર્થાત્ છુદ્ધે એ ન આપી; અને એને લીધે દેવદત્તે સંઘમાં બેઠ ઉત્પન્ન કર્યો. ત્યારે છુદ્ધે એને નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સલાહસંપથી ચાલતા સંઘમાં બેઠ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે, અથવા બેઠ ઉત્પન્ન થાય એક પ્રકરણ ઉપરિચિત કરી હઠ ઝાલી બેસે તેને લિશ્તુઓએ કહેવું કે આયુઝન, સલાહસંપથી ચાલતા સંઘમાં કૂદ પાડવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ, અથવા જેથી કરીને કૂદ પડે એવું પ્રકરણ ઉપરિચિત કરી હઠ લઈ બેસીશ નહિ. સંઘની સાથે તું એકતાથી વર્ત, કારણ કે એકતાથી ચાલતો સંઘ આનંદથી, લઠવાડ વગર, એક ધ્યેય નજર આગળ રાખી સુખી રહે છે. લિશ્તુઓ એમ કહેતા હોય તે છતાંજે લિશ્તુ પોતાનો દુરામહ જાયમ રાખે તો લિશ્તુઓએ દુરામહ છોડી દેવા માટે એને ત્રણ વાર સમજાવવો, ત્રણ વાર સમજાવવાથી જો એ દુરામહ છોડી દે તો ઠીક છે, અને ન છોડે તો એને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

૧૫. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દેવદત્ત સંઘમાં કૂદ પાડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. લિશ્તુઓએ કહ્યું કે 'દેવદત્ત અધર્મવાદી અને અવિનયવાદી થઈને સંઘમાં બેઠ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે એનું શું?' એ સાંભળી કેકાસિક અને સમુદ્રદત્તે એમને કહ્યું, "તમે એમ મા કહો. દેવદત્ત ધર્મવાદી તથા વિનયવાદી છે. તે અમારા વિચાર પ્રમાણે વર્તે છે. અમારો વિચાર એ બન્યો છે અને એ પ્રમાણે એ બોલે છે. અમને એનું કહેવું પસંદ

છે.” ભગવાને ત્યારે આ વાન જાણી ત્યારે એમણે એ લિપ્તુઓનો નિરોધ કર્યો અને લિપ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

એ જ (સંધમાં દૂટ પાડવાનો પ્રયત્ન કરનાર) લિપ્તુના મત પ્રમાણે વર્તનારા, દટો ઉપરિથત કરનારા એક, બે કે ત્રણ લિપ્તુઓ કહે છે કે આયુષ્મન્, તમે એ લિપ્તુને દંધ ન કહો. એ ધર્મવાદી અને વિનયવાદી છે. એ અમારા વિચાર પ્રમાણે વર્તે છે. એ અમારો અભિપ્રાય જાણે છે અને એ પ્રમાણે બોલે છે. અમને એ પસંદ છે; તે લિપ્તુઓને બીજા લિપ્તુઓએ કહેવું કે આયુષ્મન્ તમે એમ મા કહો. એ લિપ્તુ ધર્મવાદી નથી અને વિનયવાદી પણ નથી. તમે પણ સંધ-ભેદને પસંદ ન કરો. સંધની સાથે એકતાથી રહો; કારણ કે એકતાથી ચાલનારો સંધ આનંદથી, કલહ વગર અને એક ધ્યેય આગળ રાખી મુખથી રહે છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે તે છતાં એ લિપ્તુઓ દુરામલને વળગી જ રહે તો બીજા લિપ્તુઓ ત્રણ વાર એમને દુરામલ છોડી દેવા માટે સમજાવવા, ત્રણ વાર સમજાવવાથી તેઓ પોતાનો દુરામલ છોડી દે તો ઠીક; ન છોડી દે તો એમને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

૧૬. છુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ચોપિનારામમાં રહેતા હતા. એ વખતે છત્ર લિપ્તુનું વર્નન સારું નહોતું. બીજા લિપ્તુઓ એને કહેતા કે આયુષ્મન્ છન્ન, તું આવી રીતે ના વર્ન; આમ બર્તવું ઠીક નથી. એ કહેતો, “ તમે મને કેમ ઉપદેશ કરી શકો? હું જ નમને ઉપદેશ કરવાને લાયક છું. છુદ્ધ અમારો છે અને ધર્મ પણ અમારો છે. અમારા માલિકે ધર્મ શોધી કાઢ્યો છે. જેવી રીતે વટા-ગીયો ધાસ, લાકડાં, પાંદડાં, કચરો વગેરેને એકત્ર કરે છે, અથવા જેવી રીતે કુંચરમાંથી વહેતી કાષ નદી છીપો, શેવાળ વગેરેને ભેગાં કરે છે, તેવી રીતે તમે જ્યાં જ્યાં નામના, જ્યાં જ્યાં ગોત્રના,

જૂદી જૂદી જાતિઓના અને જૂદા જૂદા કૃષ્ણના લોકો પ્રવચ્યા લઈ ભેગા મળ્યા છે. તમે અમને ઠપકો કેમ આપી શકો? હું જ તમને ઠપકો આપવાને લાયક છું.” આથી લિશ્તુઓએ છન્નની નિંદા કરી; અને આ દક્ષીણ ભગવાનને નિવેદન કરી. ભગવાને એનો નિગેધ ક્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

લિશ્તુ સ્વાભાવિક રીતે કડવું બોલે છે. લિશ્તુઓના નિયમોને અનુલક્ષી જ્યારે બીજા લિશ્તુઓ અને હંમેશાની માફક ઠપકો આપે છે ત્યારે એ પોતાને અવચનીય (બોલવાને માટે નાલાયક) કરી મૂકે છે; એ કહે છે કે મને તમે સારું કે નરમું કશું જ ન કહ્યું. મારી સાથે બોલવાનું છોડી દો. લિશ્તુઓએ આવા લિશ્તુને કહેવું કે આયુષ્મન, તું તારી જાતને અવચનીય ન કરી મૂક; વચનીય જ રાખ, તું પણ લિશ્તુઓને નિયમાનુસાર કહેવા જેવું હોય તે કહે; અને લિશ્તુઓ પણ તને કહેવા જેવું હશે તે કહેશે. કારણ કે એક બીજાને કહેવા જેવું હોય તે કહેવાથી અને એક બીજાની ભૂલ સુધારીને જ ભગવાન આ સંઘની અભિવૃદ્ધિ થએલી છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે તેમ છતાં પણ જો એ લિશ્તુ પોતાનો દુરાગ્રહ ન છોડે તો તેને દુરાગ્રહ છોડી દેવા માટે ત્રણ વાર સમજાવવો. ત્રણ વાર સમજાવ્યાથી એ હઠ મૂકી દેતો ઠીક, અને ન મુકે તો એને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

૧૭. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરસજી અને ધુનખ્યમુક એ બે લિશ્તુઓ ફીટાગિરીમાં રહેતા હતા. તે પહેલા ભાગની ૭૪ મી કલમમાં કહ્યા પ્રમાણે જૂદી જૂદી જાતના અનાયાર કરતા હતા. એ જ કલમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એમને સારિપુત તથા મોગ્ગલ્લાનની માર-ફતે ત્યાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા. આવી રીતે પ્રવાજનીયકર્મ કરવામાં આવ્યા છતાં તેઓ સારી રીતે વર્તતા નહિ; લિશ્તુઓની મારી

૧ માગનાં એમને ગાળો ભાંડતા; કહેતા કે લિધુઓ છંદગામી (સ્વચ્છંદી), દ્વેષગામી, મોહગામી અને ભયગામી છે. એ સાંભળી લિધુઓએ એમનો નિર્ગેધ ક્યો, અને એ દષ્ટીકન ભગવાનને જાણાવી; ત્યારે ભગવાને લિધુઓ માટે નીચેના નિયમ ક્યો:—

કોઈ લિધુ કોઈક ગામ કે શહેરની નજીક રહેતો હોય, એ દુકુઓની (લોકોની) શ્રદ્ધા બગાડતો હોય અને ખરાબ આચરણ કરતો હોય, એના પાપાચરણની વાતો સંભળાતી હોય અને એ નજરે પણ પડતાં હોય, લોકોની શ્રદ્ધા બગાડ્યાની વાતો પણ સંભળાતી હોય અને એવા દાખલા નજરે પડતા હોય તો એવા લિધુને બીજા લિધુઓએ કહેવું કે આયુષ્મન તું લોકોની શ્રદ્ધા બગાડનારો અને પાપાચારી છે. તારાં પાપાચરણની વાતો સંભળાય છે અને એ નજરે પણ પડે છે. તેં લોકોની શ્રદ્ધા બગાડી નાંખી છે એવું નજરે પડે છે અને સંભળાય છે પણ ખરું. તેથી તું અહિંથી ચાલ્યો જા. તું અહિં રહી શકીશ નહિ. લિધુઓ આમ કહે ત્યારે એ જો કહે કે લિધુઓ છંદગામી, દ્વેષગામી, મોહગામી અને ભયગામી છે; તેઓ આવી આપત્તિ માટે કોઈને કાઢી મૂકે છે ને કોઈને કાઢી નથી પણ મૂકતા, તો લિધુઓએ એને કહેવું કે આયુષ્મન, તું આમ મા બોલ. લિધુઓ છંદગામી, દ્વેષગામી, મોહગામી અને ભયગામી નથી. તું લોકોની શ્રદ્ધા બગાડનારો અને દુરાચારી છે. તારાં પાપાચરણ સાંભળવામાં અને જોવામાં આવે છે. તેં લોકોની શ્રદ્ધા બગાડી નાંખ્યાની વાતો પણ સાંભળવામાં અને જોવામાં આવે છે. તેથી તું અહિંથી ચાલ્યો જા. તું અહિં આં રહી શકીશ નહિ. એમ કહ્યા છતાં પણ જો એનો દુરાગ્રહ કાયમ જ રહે તો લિધુઓએ એને ત્રણ વાર એ મૂકી દેવા સમજાવવું. ત્રણ વાર સમજાવવાથી જો એ હજી મૂકી દે તો ઠીક છે; ન મૂકે તો એને સંધાદિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

જે અનિયત આપત્તિઓ

૧૮. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જ્ઞેતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે આયુષ્માન્ ઉદાપી આવસ્તીનાં ઘણાં કુટુંબોમાં જતો આવતો હતો. એની ઓળખીતી એક જુવાન કુમારિકાનું લગ્ન જીગ્ન કાઈ ધરના માણસ સાથે થયું હતું. એક દિવસ ઉદાપી એ કુમારિકાને સાસરે જઈ એકાંતમાં એ બાળા સાથે વાતો કરતો બેઠો. એ વખતે વિશાખાને ઘણા નિરાગી પુત્ર અને પૌત્રો હતા. સોડો એને યજ્ઞમાં, મંગલકાર્યમાં અને ઉત્સવમાં આમંત્રણ કરી અમમોજનનું માન આપતા. આમંત્રણ આવવાથી વિશાખા એ કુટુંબમાં ગઈ હતી. ઉદાર્યને એકાંતમાં એ જુવાન સ્ત્રી સાથે વાતો કરતો જોઈ એ બોલી, “ભદ્રંત, આવી રીતે એકાંતમાં સ્ત્રી સાથે બેસવું ફીક નથી. તમે કામવિકારથી મુક્ત હો તો પણ ઘણા સોડો એ વાન નદિ માને.” એણે આમ કહ્યું છતાં ઉદાપીએ માન્યું નહિ. ત્યારે વિશાખાએ એ હકીકત લિશ્તુઓને કહી. લિશ્તુઓએ એની નિંદા કરી અને એ વાત ભગવાનને જણાવી. ભગવાને ઉદાર્યની નિગેધ કર્યો; અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ કોઈ સ્ત્રી સાથે એકલો, સ્ત્રીસંગ માટે યોગ્ય એવી એકાંત પ્રચ્છન્ન જગ્યામાં બેસે; અને જો કોઈ વિદ્યાસુ ઉપાસિકા એને જોઈ, એને પારાજિહ્વ, સંઘાદિશેષ અથવા પાચિન્તિય એ ત્રણમાંથી કોઈ આપત્તિ લાગુ કરે, અને જો એ લિશ્તુ ત્યાં બેઠાનું કબૂલ કરે તો એ વિદ્યાસુ ઉપાસિકા કહે તે પ્રમાણે એને પારાજિહ્વ, સંઘાદિશેષ અથવા પાચિન્તિય આપત્તિ લાગુ કરવી. આ આપત્તિ અનિયત (અનિશ્ચિત) છે, ॥ ૧ ॥

૧૯. બુદ્ધભગવાન આવસ્તીમાં જ્ઞેતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. એ વખતે ભગવાને, સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં

પ્રચ્છન્ન જગ્યામાં બેસવાની મનાઇ કરેલી હોવાથી ઉદાપી ખુદ્દા
જગ્યામાં એ જ સ્ત્રી સાથે એકથો બેસી સંભાષણ કરતો હતો.
વિદ્યાખ્યાએ એને ત્યાં લેયો; અને એવી રીતે બેસવું એ પણ ઠીક નથી
એમ કહ્યું. પણ ઉદાપીએ એના બોલવા તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ.
સારે એણે એ વાન લિશ્તુઓને કહી અને એમણે એ ભગવાનને
કહી. ભગવાને ઉદાર્થનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે
પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ત્રીસંગ માટે જોઈએ તેવી પ્રચ્છન્ન જગ્યા ન હોય પરંતુ
ત્રી સાથે ગ્રામ્ય ભાષણ કરી શકાય એટલું એકાંત હોય એવી
જગ્યાએ જે લિશ્તુ ત્રી સાથે એકથો બેસે અને વિદ્યામુ
ઉપાસિકા એને જોઈ સંધાદિશેષ અથવા પાચિત્તિય એ બેમાંથી
એક આપત્તિ લાગુ કરે; અને જો એ લિશ્તુ ત્યાં બેઠાનું
કમૂલ કરતો હોય તો એ વિદ્યામુ ઉપાસિકા કહે તે પ્રમાણે
એને સંધાદિશેષ કે પાચિત્તિય આપત્તિ લાગુ કરવી. આ
આપત્તિ પણ અનિયત (અનિશ્ચિત) છે. ॥ ૨ ॥

નિરસગ્ગિય પાચિત્તિય

૨૦. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં ગોતમક ચેતિયમાં રહેતા હતા
એ વખતે ભગવાને લિશ્તુઓને ત્રણ ચીવરો વાપરવાની પરવાનગી
આપી હતી. પદ્મવર્ગીય લિશ્તુઓ ત્રણ ચીવરો વાપરવાની પરવાનગી
મળેલી છે એમ કહી ગામમાં જતી વખતે ત્રણ જૂદાં ચીવરો અને
આરામમાં જૂદાં ત્રણ ચીવરો તથા ન્હાતી વખતે વળી જૂદાં ત્રણ
ચીવરો વાપરતા. જે લિશ્તુઓ સાદાઈથી રહેતા હતા તેમણે એમનો
નિગેધ કર્યો; અને આ વાન ભગવાનને કહી. ભગવાને પણ એમનો
નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ અતિરેક (ત્રણ ચીવરો કરતાં વધારે) ચીવર
રાખે તેને નિરસગ્ગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે આયુષ્માન આનંદને એક અતિરેક ચીવર મળ્યું હતું; અને એનો વિચાર એ ચીવર સારિપુત્તને આપવાનો હતો. પણ સારિપુત્ત તે વખતે સાકેતમાં રહેતો હતો. તેથી આવા સંજોગોમાં દેવી રીતે વર્તવું એની આનંદને ગૂંચ પડી; અને એણે ભગવાનને એનો ખુલાસો પૂછ્યો. ભગવાને સારિપુત્ત ક્યારે આવવાનો છે એવું પૂછ્યું. અને આનંદે, નવમા કે દસમા દિવસે અદિ આવી પહોંચશે એવો જવાબ આપ્યો. ત્યારે ભગવાને દસ દિવસ મુધી અતિરેક ચીવર રાખી મૂકવાની રજા આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર ક્યો:—

ચીવર તૈયાર કર્યા પછી તથા કઠિન^૧ ખસેડી મૂક્યા પછી ભિક્ષુએ દસ દિવસ મુધી અતિરેક ચીવર પોતાની પાસે રાખવું. એ કરતાં વધારે દિવસ રાખી મૂકે તો નિસ્સંગિય પામિત્તિય થાય છે. ॥ ૧ ॥

નિસ્સંગિય પામિત્તિય એટલે એ ભિક્ષુએ એ ચીવર (અથવા એ ચીજ) સંધને, ભિક્ષુએને કે ભિક્ષુને સોંપી દેવી નેહએ; તથા એમની આગળ, પોતાને હાથે પામિત્તિય આપત્તિ થઈ છે એવું કબૂલ કરવું નેહએ. આ વસ્તુ એ જ્યાં મુધી પોતાની પાસે રાખી મુકે ત્યાં મુધી માત્ર આપત્તિ કબૂલ કરવાથી એ એ આપત્તિમાંથી મુક્ત થતો નથી.

૨૧. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક ભિક્ષુઓ પોતાની સંધાટી ખીજ ભિક્ષુએને સોંપી, અંતરવાસક તથા ઉત્તરાસંગ એ એજ ચીવર સાથે લઇ પ્રવાસ કરતા. એમણે રાખી મૂકેલાં ચીવરો મંધાઇ ઉડતાં, અને ભિક્ષુઓ એ તટકામાં સૂકવતા. આનંદે એ જોયું અને આ ગીવરોડોનાં એવો એ ભિક્ષુએને પ્રશ્ન કર્યો. એમણે આનંદને એ વાત કહી. આનંદે એનો નિર્ગેહ કર્યો, અને એ વાત ભગવાનને

જાણી. ભગવાને પણ એ વાનને નિગેધ કર્યો અને બિશ્નુએ માટે નીચેના નિયમ કર્યો:-

“ ચીવર તૈયાર કરી રહ્યા પછી તથા કઠિન ખસેડી મૂક્યા પછી બિશ્નુ જે ચીવર વિદારમાં રાખી બીજે જાય તો એને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.”

એ વખતે કૌશાંબીમાં એક બિશ્નુ મદિદા હતો. એનાં સગાંવડાણાંએ એને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો. પણ ત્રણ ચીવરો લઈ આવના જવાની એનામાં નાકાત ન હતી. તેથી ભગવાને માંદા બિશ્નુને જે ચીવરો સાથે સંધની અનુમતિથી બીજે જવાની રજા આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:-

ચીવર તૈયાર કરી રહ્યા પછી, તથા કઠિન ખસેડી મૂક્યા પછી, જે કોઈ બિશ્નુ સંધની અનુમતિ વગર ચીવર વિદારમાં રાખી બીજે જાય તો એને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨ ॥

૨૨. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્થીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક બિશ્નુને અકાલચીવર^૧ પ્રાપ્ત થયું હતું. એનું ચીવર બનાવનાં એ દુઠું પડવા લાગ્યું. તેથી એ એની કરચળાઓ કાઢી નાંખી લાંબું પહોળું કરવા માટે એને પાણીમાં પલાળી દાઢ વળી દબાવતો હતો. એ જોઈ ભગવાને એને પૂછ્યું કે તું આ ચીવર ફરી ફરીથી કેમ દબાવી રહ્યો છે? એણે કહ્યું, “ ભદ્રંત, મને અકાલચીવરવસ્ત્ર મળ્યું છે. એનું ચીવર બનાવનાં મને એ દુઠું પડે છે; તેથી હું આમ કરી રહ્યો છું.” ભગવાને કહ્યું, “ તને બીજું ચીવર વસ્ત્ર મળે એવી આશા છે કે? ” એણે ‘ હા ’ એવો જવાબ આપ્યો. તેથી ભગવાને એ પરિસ્થિતિમાં બિશ્નુએને બોલાવી કહ્યું, “ અકાલચીવરવસ્ત્ર મળ્યું હોય અને અન્ય વસ્ત્ર મળવાની આશા હોય તો એ રાખવાની હું રજા આપું છું. ”

૧. અકાલચીવર એટલે કઠિનના મદિદા વગર અન્ય મદિદામાં મળેલું વસ્ત્ર.

ભગવાને એમ કરવાની પરવાનગી આપી છે એમ કહી ભિક્ષુઓ અકાસચીવરવચ્ચે ભેગાં કરી, એમનાં પોટલાં બાંધી એક મહિના કરતાં વધારે દિવસ સુધી વળગણીએ લટકાવી મૂકતા. એ જોઈ આનંદે એમનો નિગેધ કયો અને આ વાત ભગવાનને કહી. ભગવાને પણ એમનો નિગેધ કયો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કયો:—

ચીવર તૈયાર કરી રહ્યા પછી, તથા કઠિન ખસેડી મૂક્યા પછી જો ભિક્ષુને અકાસચીવરવચ્ચે મળે તો એણે એનો સ્વીકાર કરવો અને જલદીથી એનું ચીવર બનાવવું. જો કપડું દૂકું પડે તેમ હોય અને બીજું વસ્ત્ર મળવાની આશા હોય તો એણે એ વસ્ત્ર એક મહિના સુધી રાખી મૂકવું. બીજું વસ્ત્ર મળવાની આશા હોવા છતાં પણ જો એ મહિના કરતાં વધારે દિવસ સુધી રાખી મૂકે તો એને નિસ્સાગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥

૨૩. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદ્યાપીની પૂર્વાશ્રમની સ્ત્રી ભિક્ષુણી થઈ હતી.....એને એણે પોતાનું અંતરવાસક ચીવર ધોવા આપ્યું.....ભગવાને એનો નિગેધ કયો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચેનો નિયમ કયો:—

જો ભિક્ષુ પોતાની કૂળવંશની ન હોય એવી ભિક્ષુણીને ધોવા માટે, રંગવા માટે કે ઝૂડવા માટે પોતાનું જીવું ચીવર આપે તેને નિસ્સાગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

૨૪. છુદ્ધ ભગવાન રાજશૃદ્ધમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉત્પલ્લવર્ણા ભિક્ષુણી આવસ્તીમાં રહેતી હતી. સવારના પહેારમાં આવસ્તીમાં બિઠાટન કરી બોજનથી પરવાયો પછી, એ અમ્બવનમાં જઈ વિશાન્તિ માટે એક ઝાડનીચે બેસી તે વખતે ઠેટલાક ચોરાએ ગાયને મારી નાંખી એનું માંસ લઈ અમ્બવનમાં પ્રવેશ કયો. એમના આગેવાને ઉત્પલ્લવર્ણાને જોઈ અને એવો વિચાર કયો

કે જે મારા સાથીઓ આ લિસ્ટીને જોશે તો તેઓ એને નાહક ત્રાસ આપશે. તેથી એ બીજે જ રસ્તે વનમાં પેડો. ત્યાં એ ચોરોએ એ માંસ શોધીને તૈયાર કર્યું. એ આગેવાને એમાંથી ઉત્તમ માંસ એક પડીયામાં ભરી એ પડીયો ઉત્પલ્લવણીની નજીક એક ઝાડની ડાળીએ ટાંચ્યો; અને ‘ જે અમણુ કે બ્રાહ્મણ આ માંસ જૂવે એને જ આ અર્પણ કરેલું છે એમ સમજી એણે એ લઈ જતું’ એમ કહી એ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ઉત્પલ્લવણીએ સમાધિમાંથી ઉડતાં ઉડતાં એ ચોરનાયકના આ શબ્દો સાંભળ્યા; અને એ માંસ લઈ એ પોતાના ઉપાશ્રયમાં ગઈ. બીજે દિવસે સદવારે એ માંસ તૈયાર કરી એની પોટલી બાંધી એ અંતરિક્ષમાંથી વેળવનમાં ઉતરી. એ વખતે ભગવાન લિક્ષા માટે ગામમાં ગયા હતા; અને ઉદાથી વિદ્યારસક હતા. ઉત્પલ્લવણીએ એ માંસ ભગવાનને આપવા માટે ઉદાથીને સ્વાધીન કર્યું. ત્યારે ઉદાથીએ એને કહ્યું, “ બહેન, ભગવાનને તે માંસ આપ્યું. ત્યારે મને આટલું ચીવર આપને ” ઉત્પલ્લવણી પાસે લિસ્ટીને જોઈતાં માત્ર પાંચ જ ચીવરો હતા. એણે કહ્યું, “ સ્ત્રીઓને વધારે દાન મળતું નથી; અને આ માફ પાંચમું ચીવર છે. તેથી એ હું તમને કેવી રીતે આપું ? ” ઉદાથી બોલ્યો, “ જેવી રીતે કોઈ માણસ દાસીનું દાન કરી એના પદાને લોભ કરે છે તેવી રીતે ભગવાનને માંસ આપી તું મને અંતરવાસક આપતી નથી. ” એવી રીતે એને ત્રાસ આપી ઉદાથીએ એની પાસેથી અંતરવાસક લીધું. ત્યારે ઉત્પલ્લવણી ઉપાશ્રયમાં આવી ત્યારે લિસ્ટીઓએ એ વાત જાણી; અને એમણે ઉદાથીના વર્તન પર ટીકા કરવા માંડી. એમણે એ વાત લિસ્ટીઓને કહી અને લિસ્ટીઓએ એ ભગવાનને કહી. ભગવાને ઉદાથીનો નિષેધ કર્યો અને લિસ્ટીઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કહ્યો:—

“ જે લિસ્ટી અસાતિની (લિન્નકૂળની) લિસ્ટી પાસેથી ચીવર લે તેને નિસ્સંગિય પામિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

એ વખતે લિસ્ટીઓ લિસ્ટીઓ પામેથી બીજી વસ્તુના

બદલામાં ચીવર લેવાની ઇચ્છા રાખતા નહિ. લિફ્ટુઓએ એ ગમ્યું નહિ. લિફ્ટુઓએ એ વાત લગવાને કહી. ત્યારે લગવાને લિફ્ટુઓને બેગા કરી કહ્યું, “લિફ્ટુ, લિફ્ટુણી, શિક્ષણ લેતી રહી, શ્રામભેર અને શ્રામભેરી એ પાંચ પાસેથી ખીજ વસ્તુના બદલામાં ચીવર ચલણ કરવાની હું પરવાનગી આપું છું.” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિફ્ટુ ખીજ વસ્તુ બદલામાં આપ્યા વગર અજ્ઞાતિની લિફ્ટુણી પાસેથી ચીવર લે છે તેને નિસ્સંજિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫ ॥

૨૫. જ્યુદ્ધ લગવાન શ્રાવણીમાં જોતવનમાં અનાદિપિંડિના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શામ્પુત્રીય ધર્મોપદેશક તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર એની પાસે આવી નમન કરી એક ખાણુએ બેઠો. ઉપનંદ એને ધર્મોપદેશ કર્યો. ત્યારે એણે કહ્યું, “તમારે ચીવર, પિંડપાત, ચમનાસન અથવા ઝોસડ એમાંથી જે કંઈ જોઈતું હોય તેની અમને ખબર આપજો. અમે એ આપવાને સમર્થ છીએ.” ઉપનંદ એનું ઉપવસ્ત્ર માગ્યું. શ્રેષ્ઠિપુત્ર એક દિવસ ઘોષવા કહ્યું, તોપણ ઉપનંદ નાં લઈ બેઠો. ત્યારે શ્રેષ્ઠિપુત્રે પોતાનું ઉપવસ્ત્ર (શિયુ) એને આપ્યું. રસ્તામાં લોકોએ એને પૂછ્યું કે તમે આજે એક નવ વસ્ત્ર સાથે કેમ નિકળ્યા છો ? એણે બનેલી દુષ્ટીન લોકોને કહી. ત્યારે તેઓ શામ્પુત્રીયો પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે લગવાને એ વાત જાણી. ત્યારે એમણે ઉપનંદનનો નિગેધ કર્યો; અને લિફ્ટુઓ માટે તેમણે નીચેના નિયમ કર્યો:—

“જે લિફ્ટુ અજ્ઞાતિ, શૂદ્રપતિ કે શૂદ્રપત્ની પાસેથી ચીવર માગી લે તેને નિસ્સંજિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે કેટલાક લિફ્ટુઓ સહિત નગરથી આવતી વત્તા હતા. રસ્તામાં ચોરોએ એમનાં ચીવર ખૂંચી લીધાં. ત્યારે એ લિફ્ટુઓ અજ્ઞાતિ, શૂદ્રપતિ કે શૂદ્રપત્ની પાસે ચીવર માગવાની મનાઈ દેવાથી નામ ન

આવરનીમાં આવ્યા અને વૃદ્ધ લિશ્તુઓને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા; લિશ્તુઓએ કહ્યું, “લિશ્તુઓને નમસ્કાર કરનારા આ આશ્ચર્યકો ભક્ષા દેખાય છે.” તેમણે કહ્યું, “અમે આશ્ચર્યકો નથી. પણ લિશ્તુઓ છીએ.” લિશ્તુઓએ ઉપાલીને એ બાળનની તપાસ કરવા કહ્યું. ઉપાલીએ તપાસ કરી, તેઓ લિશ્તુઓ દત્તા એવી ખાતરી કરી અને એમને ચીવરો અપાવ્યાં. તેઓ નાગા જ આવ્યા એ સત્જનન લિશ્તુઓને ગમ્યું નહિ. તેમણે કહ્યું, “આ કોકો નાગા કેમ આવે ? એમણે તુણપણોથી પણ પોતાની લાજ ઘંટવી જોઈએ કે નહિ ?” એ વાતની ભગવાનને ખબર આપવામાં આવી ત્યારે તેમણે કહ્યું: “લિશ્તુઓ જેનું ચીવર લેવામાં આવ્યું હોય અથવા નહિ થયું હોય તેણે અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર ગ્રહણ કરવું. જે આવાસમાં એ પ્રથમ આવે ત્યાં મંથનું, વિદારનું, પથારી પર પાથરવાનું, જમીન પર પાથરવાનું ચીવર કે ગિજાનાનું બોળીયું લઈ, પાછું આપવાની શરતે એનો ઉપયોગ કરવો. આ ચીજોમાંથી કોઈ પણ ચીજ મળે એવી ન હોય તો તુણપણો પરિધાન કરી આવવું. પરંતુ નાગા કદી પણ આવવું નહિ.” આમ કહી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ પ્રસંગ વગર અજ્ઞાતિ. ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર માગી લે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. એ લિશ્તુનું ચીવર ખૂંચવી લેવામાં આવ્યું હોય અથવા નહિ થયું હોય તો તેને પ્રસંગે ચીવર માગવામાં બાધ નથી. ॥ ૬ ॥

૨૬. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓનાં ચીવરો ખૂંચવી લેવામાં આવ્યાં હતાં. ષૂર્વર્ગિય લિશ્તુઓએ એમની પાસે જઈ કહ્યું, “ચીવર ખૂંચાવી લેવામાં આવ્યું હોય તો અજ્ઞાતિ, ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની પાસેથી ચીવર માગી લેવાની ભગવાને રજા આપી છે. તેથી તમે

ચીવરો માગી લો. ” તેમણે કહ્યું, “ અમને ચીવર મળી ગયાં છે. ”
 પૂર્વગામી બોલ્યા, “ તમારે ન માગવાં હોય તો તમારે માટે અમે
 માગણી કરીએ. ” તેઓ બોલ્યા, “ ઠીક છે. ” ત્યારે પૂર્વગામી લિશ્તુ-
 એએ લોકો પાસે યાચના કરી ધણાં ચીવર ભેગાં કર્યાં. કેાઇ એક
 સભામાં એક માણસે બીજાને કહ્યું, “ જેમનાં ચીવરો ખૂંચાવી લેવામાં
 આવ્યાં હતાં તે લિશ્તુઓ મારી પાસે આવ્યા હતા; મેં એમને
 ચીવરો આપ્યાં. ” બીજાએ પણ એમ જ કહ્યું. ત્રીજો પણ એમ જ
 બોલ્યો. અને એ બધાએ કહ્યું કે આ શાક્યપુત્રીય અમણો હદ ઉપ-
 રાત, ધણાં ચીવરો ભેગાં કેમ કરી શકે ? તેઓ કાપડની દુકાન ખોલ-
 વાના છે કે શું ? આવી રીતે સભામાં પણ થએલી ટીકા લિશ્તુઓના
 હાન પર આવી. ભગવાને આ વાત સાંભળી; ત્યારે તેમણે પૂર્વગામી
 લિશ્તુઓનો નિરેધ કયો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે
 નિયમ કર્યો:—

તેવા લિશ્તુ આગળ અજ્ઞાતિ, શુદ્ધપતિ કે શુદ્ધપત્ની
 ધણાં ચીવરો લાવે અને એ લેવાની વિનંતી કરે તોપણ
 એણે અંતરવાસક અને ઉત્તરાસંગ એ બે જ ચીવરોનો સ્વી-
 કાર કરવો. એથી વધારે લે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિત્તિય
 પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭ ॥

૨૭. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્થામાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકા
 આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક માણસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું,
 “ હું આર્થ ઉપનંદને ચીવરો ઓઢાડવાનો છું. ” એનું ભાષણ એક પિંડ-
 ચારિક લિશ્તુએ સાંભળ્યું; અને એણે ઉપનંદને કહ્યું, “ આયુષ્મન,
 તું ધન્ય છે. અમુક ઘરમાં રહેનાર માણસ પોતાની સ્ત્રીને કહે છે કે
 હું આર્થ ઉપનંદને ચીવરો ઓઢાડવાનો છું. ” ઉપનંદે કહ્યું: “ આયુ-
 ષ્મન, એ મારો ઉપરચાયક છે, ” પછીથી એણે એ માણસ પાસે
 જતાં કહ્યું “ મને તું ચીવર ઓઢાડવાતો છે. એ શું ખરી વાત છે ? ”
 એણે કહ્યું, “ હા. ” ત્યારે ઉપનંદે એને અમુક માતનું ચીવરવસ્ત્ર

તૈયાર કરી આપ એમ કહ્યું. ત્યારે એણે ઉપનંદ પર દીકા કરી. આ વાત ભગવાનના કાન પર ગઇ ત્યારે એમણે ઉપનંદનો નિગેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવર તૈયાર કરી એ અમુક ભિક્ષુને ઓઢાડીશ એવા હેતુથી કેાઇ અજ્ઞાતિ, શુદ્ધપતિ કે શુદ્ધપત્નીએ ચીવરદ્રવ્ય ભેગું કરેલું હોય અને અનધીષ્ટ ભિક્ષુ ત્યાં જઇ, ‘આયુષ્મન, પુણ્યદૃષ્ટિ રાખી આ ચીવરદ્રવ્યથી આવી આવી જાતનું ચીવરવસ્ત્ર તૈયાર કરી મને ઓઢાડ’ એમ કહી વિશિષ્ટ વસ્ત્રની અભિરુચિ દર્શાવે તો તેને નિરસંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૮॥

૨૮. છુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક માણસે બીજાને કહ્યું, “હું આપ ઉપનંદને ચીવર ઓઢાડવાનો છું.” બીજાએ પણ એમ જ કહ્યું. પહેલાંની માફક જ પિંડચારિક ભિક્ષુએ આ વાત ઉપનંદને કહી. ઉપનંદે એમની પાસે જઇ એમને કહ્યું, “મને આવી જાતનું ચીવર તૈયાર કરી આપો.” ત્યારે તેમણે ઉપનંદ પર દીકા કરી. ધીમે ધીમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઇ, ત્યારે એમણે ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવર તૈયાર કરી અમુક ભિક્ષુને અથવા ચીવર ઓઢાડીશ, એવા હેતુથી જો અજ્ઞાતિ, શુદ્ધપતિઓ કે શુદ્ધપત્નીઓએ જૂદું જૂદું ચીવરદ્રવ્ય ભેગું કરેલું હોય અને અનધીષ્ટ ભિક્ષુ ત્યાં જઇ, ‘આયુષ્મન, તમે પુણ્યબુદ્ધિ રાખી આ જૂદા જૂદા ચીવરદ્રવ્યથી આવી આવી જાતનું, એક જ ચીવર તૈયાર કરી બંને જણ મળી એવું એક જ ચીવર મને ઓઢાડો’ એમ કહી વિશિષ્ટ ચીવર માટે અભિરુચિ બતાવે, તેને નિરસંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૯॥

૨૯. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદના ઉપસ્થાયક મહામાત્રે, આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવર તૈયાર કરી ઉપનંદને જોડાડ એમ કહી દૂત દ્વારા ચીવરદ્રવ્ય મોકલાવ્યું. દૂતે એ દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવાની ઉપનંદને વિનંતી કરી. ત્યારે એણે કહ્યું, “અમે ચીવરદ્રવ્ય ગ્રહણ કરતા નથી, યોગ્ય વખતે નિયમને અનુસરી અમે ચીવરનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.” દૂતે કહ્યું, “તમારું કામકાજ કરનાર કોઈ છે કે ?”

તે વખતે એક ઉપાસક કોઈ કામપ્રસંગે આરામમાં આવ્યો હતો. ઉપનંદે એ દૂતને કહ્યું, “આ ઉપાસક લિશ્તુઓનું કામકાજ કરે છે.” એ દૂતે ઉપાસકને બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને ઉપનંદને કહ્યું, “મારે જે કહેવું હતું તે બધું મેં આ ઉપાસકને કહી મૂક્યું છે. યોગ્ય સમયે આપ એને ત્યાં જાઓ; એટલે એ આપને ચીવર જોડાડશે.” ત્યાર બાદ એ મહામાત્રે એ ચીવર લેવા માટે દૂત દ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો. પણ ઉપનંદે એ ઉપાસકને કંઈ જ પૂછ્યું નહિ. મહામાત્રે બીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ દૂત મોકલ્યો. પણ ઉપનંદે મૌન જ રાખ્યું. એ વખતે નાગરિકોની સભા ભરાવાની હતી. એમણે એવો નિયમ કર્યો હતો કે જે વખતસર દાગર ન થાય તેને પચાસ કાંઈપણ દંડ કરવો. ઉપનંદ એ જ દિવસે ઉપાસક પાસે જઈ ચીવર માગવા લાગ્યો, પણ એણે કહ્યું, “આપ આજનો દિવસ થોભી જાઓ; કારણ કે મારે સભામાં દાગર ચડાવું છે, અને જે વખતસર દાગર ન થાય તેને પચાસ કાંઈપણ દંડ આપવો પડે છે.” તમારે મને આજને આજ ચીવર આપી દેવું નોંધ્યે એમ કહી ઉપનંદે એનું ધોળીયું પકડ્યું. આવી રીતે ઉપનંદે દડ પકડવાથી તે ઉપાસકે એ જ દિવસે એને ચીવરવસ્ત્ર લઈ આપ્યું; અને સભામાં જોડા ગયો. બીજા સભાસદોએ એને પૂછ્યું કે, “ગોડા આવીને તે પચાસ કાંઈપણ શા સાર ગુમજા ?” એણે બનેલી બીના કટી સંભળાવી. ત્યારે તે લોકો શામ્ભુપુત્રીવ અમલો પર ટીકા કરવા લાગ્યા.

ધીમે ધીમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ઉપનંદનો નિગેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

રાત્રીએ કે રાત્રના અમસદારે, બ્રાહ્મણે કે શૂદ્રપતિએ, આ ચીવરદ્રવ્યથી ચીવરવસ્ત્ર લઈ અમુક ભિક્ષુને ચીવર આડાડ એમ કહી, દ્વત દ્વારા ચીવરદ્રવ્ય મોકલાવ્યું હોય, અને તે દ્વત આવીને તે ભિક્ષુને કહે કે આપને માટે આ ચીવરદ્રવ્ય આણ્યું છે તે આપ ગ્રહણ કરો, તો તે ભિક્ષુએ એ દ્વતને કહેવું, “અમે ચીવરદ્રવ્યનો સ્વીકાર કરતા નથી. યોગ્ય વખતે નિયમને અનુસરી ચીવર લઈએ છીએ.” જો એ દ્વત તે ભિક્ષુને કહે કે ‘આપનું કોઈ કામકાજ કરનાર છે કે ?’ તો જે ભિક્ષુને ચીવરની ગરજ હોય તેણે ‘ભિક્ષુઓનું કામકાજ આ જુએ છે’ એમ કહી કામકાજની દેખરેખ રાખનાર આરામિક કે ઉપાસક તરફ આંગળી બતાવવી. એ કામકાજની દેખરેખ રાખનારને બધી વ્યવસ્થા કરવાની સમજણ પાડી એ દ્વત જો ભિક્ષુને કહે કે, “આપના કામકાજની દેખરેખ રાખનાર જે માણસને આપે બતાવ્યો તેની સાથે મેં બધી વ્યવસ્થા કરી દીધી છે, આપ ત્યાં વખતસર જશો, તો આપને ચીવર આડાડશે,” તો જે ભિક્ષુને ચીવર જોઈતું હોય તેણે એ વ્યવસ્થાપક પાસે જઈ ‘મારે ચીવરની જરૂર છે’ એમ બે ત્રણ વાર કહેવું અને યાદ દેવડાવવું. બે ત્રણ વાર કહીને અને યાદ દેવડાવીને એ ચીવરવસ્ત્ર મળે તો ઠીક; ન મળે તો ચાર પાંચ વખત કે વધારેમાં વધારે છ વખત એને ત્યાં જઈ સૂપડીથી ઉભા રહેવું. ચાર, પાંચ કે છેવટે છ વાર ચીવર મેળવવાના ઉદ્દેશથી ત્યાં ઉભા રહીને જો મળે તો ઠીક. જે એથી વધારે પ્રયત્ન કરી એ ચીવરવસ્ત્ર મેળવે તેને નિસ્સંગિય પાત્રિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. જો એ ન મળે તો જેમના તરફથી ચીવરદ્રવ્ય

મળ્યું હોય તેમની પાસે જાતે જઈ કે દૂત મોકલીને કહેવું કે “ લિશ્તુને માટે તમે જે ચીવરદ્રવ્ય મોકલાવેલું તેના એ લિશ્તુને કંઈ પણ ઉપયોગ થયો નથી, તમારા દ્રવ્યની તપાસ કરો. એનો નાશ થવા દેશો નહિ. ” આવે પ્રસંગે આ શિષ્ટોચાર છે એવ સમજવું. ॥૧૦॥

૩૦. છુદ્દ ભગવાન આજીવીમાં અગાળવ ચૈત્યમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વર્ગીય લિશ્તુઓ દેશમવાળાઓ પાસે જઈ કહેતા કે, તમે ઘણા કાશેટા ઉકાળો છો; તેથી અમને પણ તેમાંથી થોડા આપો. અમે એ અમારી પયારી માટે વાપરીશું. એ દેશમવાળાઓ લિશ્તુઓ પર ટીકા કરવા લાગ્યા; અને ભગવાને આ વાત જાણી. ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ દેશમમિત્ર પથારી બનાવશે તેને નિરસગિય પાચિસ્તિય આપત્તિ લાગશે. ॥૧૧॥

૩૧. છુદ્દ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વર્ગીય લિશ્તુઓ શુદ્ધ કાળા ઊનની પથારી તૈયાર કરાવતા હતા. લોકોમાં એમના પર ટીકા થવા લાગી. આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો મોઝલા ગૃહસ્થોની મારફત શુદ્ધ કાળા ઊનનું ખિજાનું બનાવડાવે છે શાને ? આ વાત ભગવાનના કાન પર ગઈ ત્યારે એમણે પૂર્વર્ગીયોનો નિર્ગેષ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચેનો નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ શુદ્ધ કાળા ઊનની પથારી બનાવડાવે તેને નિરસગિય પાચિસ્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૨॥

૩૨. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને શુદ્ધ કાળા ઊનનું ખિજાનું બનાવવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી, પૂર્વર્ગીય લિશ્તુઓ થોડું થોડું ઊન બેળવીને શુદ્ધ કાળા ઊનનું ખિજાનું બનાવતા. આ વાત

સંગતન લિસુએને પસંદ પડી નહિ; અને તેમણે એ ભગવાનને જણાવી. ત્યારે ભગવાને પડવર્ગિયોનો નિગેધ કર્યો અને લિસુએને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

નવું બિઝાનું બનાવનારા લિસુએ શુદ્ધ કાળા ઊનના એ ભાગ લેવા, ત્રીજો ભાગ ધોળા ઊનનો તથા ચોથો ભૂખરા રંગના ઊનનો લેવો. જે લિસુના બિઝાનામાં એ ભાગ શુદ્ધ કાળા ઊનના, ત્રીજો ભાગ ધોળા ઊનનો અને ચોથો ભાગ ભૂખરા રંગના ઊનનો ન હોય તેને નિસ્સંગિય પાયિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૨૩૫

૩૩. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતમાં લિસુએ દર વરસે નવું બિઝાનું બનાવના; અને તેથી એમને ઊન માગના ફરવું પડતું. કોકો એમના પર દીકા કરવા લાગ્યા. છુદ્ધ ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે લિસુએનો નિગેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“લિસુએએ નવું બનાવેલું બિઝાનું ૭ વરસ સુધી વાપરવું. ૭ વરસ પહેલાં એ બિઝાનને કાઢી નાંખી અથવા એને કાઢી નાંખ્યા વગર પણ જો કાંઈ નવું બિઝાનું બનાવે તો એને નિસ્સંગિય પાયિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે ફ્રીસાંખીમાં એક લિસુ માંદો હતો. અમે એની મંજાણ લઈશું એમ કહી એના શાતિમંધુએએ એને તેડવા માટે એની પાસે માણસ મોકલ્યો. લિસુએએ પણ એને કહ્યું કે તું તારા શાતિમંધુ-એને ત્યાં જ; તેઓ તારી સેવા કરશે. એણે કહ્યું, “ભગવાને નિયમ કર્યો છે કે નવું બિઝાનું ૭ વરસ સુધી વાપરવું. પણ હું માંદો હોવાથી બિઝાનું સાચે લઈ જઈ શકું તેમ નથી; અને બિઝાના વગર મને એન પડતું નથી. તેથી હું જઈશ નહિ.” ભગવાને આ વાત જાણી; ત્યારે સંઘની અનુમતિથી માંદો લિસુએ નવું બિઝાનું

બનાવવું એવી એમણે પરવાનગી આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

લિશ્તુએ નવું બનાવેલું બિછાતું છ વરસ સુધી વાપરવું. સંધની અનુમતિ વગર, છ વરસ પહેલાં, એ બિછાતું કાઢી નાંખી કે કાઢી નાંખ્યા વગર જે લિશ્તુ નવું બિછાતું બનાવે તેને નિસ્સંજિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

૩૪. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. ત્યાં ભગવાને લિશ્તુઓને કહ્યું, “ત્રણ મહિના સુધી મારે એકાંતમાં રહેવું છે. એ વખત દરમિયાન લિક્ષા લઇને આવનાર લિશ્તુ વગર ખીજ કોઇએ મારી પાસે આવવું નહિ. તે પ્રમાણે લિશ્તુઓએ નિયમ કર્યો કે લિક્ષા લઇને જનારા લિશ્તુ વગર ખીજ કોઇએ પણ ભગવાન પાસે જવું નહિ; જે જાય તેણે પાચિત્તિય આપત્તિ કબૂલ કરવી.

આયુષ્માન્ ઉપસેન વગંતપ્રુત પોતાના સાથીઓ સાથે ભગવાન પાસે આવ્યો અને નમસ્કાર કરી એક તરફ બેઠો. આગંતુક લિશ્તુ સાથે મેલાપણ કરવાનો છુદ્દ ભગવાનનો નિયમ હતો. તે પ્રમાણે ભગવાને ઉપસેનને કહ્યું, “ઉપસેન, તમારું હીક આસે છે ને ? તમને પ્રવાસમાં ત્રાસ તો નથી પડ્યો ને ?” ઉપસેને કહ્યું, “હા ભગવાન, અમારું હીક આસે છે. પ્રવાસમાં અમને કોઈ પણ વ્તતની તકલીફ પડી નથી.” ઉપસેનનો એક સાથી ભગવાનથી થોડે દૂર બેઠો હતો. તેને ભગવાને કહ્યું, “તારાં આ ૧૫ાંસુદ્ધ ચીવર તને ગમે છે કે ?”

તેણે કહ્યું “ના ભદંત; મને તે ગમતાં નથી.”

ભ૦—“ત્યારે તું પાંસુદ્ધ ચીવર કેમ વાપરે છે ?”

૧. પૂજમાં, સ્મરણમાં વગેરે દેહણે પડેલાં ચીવરાં ચીણાંને તેમાંથી બનાવેલાં મિશુરચ પાંસુદ્ધ-ચીવર કહેવાય છે.

“ મારો ઉપાધ્યાય પાંસુકુલિક છે તેથી હું પણ પાંસુકુલિક છું. ” તેણે કહ્યું.

ત્યારે ભગવાને ઉપસેનને કહ્યું, “ આ તારા માણસો ધણા સારા દેખાય છે. એમને તું કેવી રીતે શિક્ષણ આપે છે ? ” ઉપસેન બોલ્યો, “ ભદ્રંત, જે મારી પાસે આવી ઉપસંપદા માગે છે તેને હું કહું છું કે, હું આરણ્યક (જંગલમાં રહેનાર), પિંડપાતિક (ભિક્ષાનું પર નિર્બાહ કરનાર) અને પાંસુકુલિક (પાંસુકુલ ચીવર ધારણ કરનાર) છું; જો તું પણ આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકુલિક થઈશ તો હું તને ઉપસંપદા આપીશ. જો એ આ વાત કબૂલ કરે તો એને ઉપસંપદા આપું છું; નહિ તો નથી આપતો. તે જ પ્રમાણે જે નિશ્ચય માગે છે તેને પણ આ વાત પસંદ હોય તો નિશ્ચય આપું છું, નહિ તો નથી આપતો. આવી રીતે હું મારાં માણસોને શિક્ષણ આપું છું. ” ભગવાને કહ્યું, “ ધણું સારું. પણ ઉપસેન, આવસ્તીના સંઘે કરેલો નિયમ તું જાણે છે કે ? ” એણે નકારમાં જવાબ આપ્યો; એટલે ભગવાને એ નિયમ એને કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે ઉપસેને કહ્યું, “ અમે છુદ્ધના આવકો ફાવે તેવો નિયમ કરતા નથી; અને કરેલો નિયમ તોડતા નથી; તથા નિયમ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. તેથી આવસ્તીના સંઘ પોતાનો નિયમ પાળશે જ. ” ત્યારે ભગવાને એની સ્તુતિ કરી કહ્યું, “ ઉપસેન, જે ભિક્ષુઓ આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકુલિક વ્રત પાળે છે તેમને ફાવે ત્યારે મારી મુલાકાતે આવવાની હું રત્ન આપું છું. ” તે વખતે ઉપસેનને પામિતિય આપત્તિ લાગુ કરવાના ઉદ્દેશથી કેટલાક ભિક્ષુઓ દરવાજા બહાર ઉભા હતા. જ્યારે ઉપસેન પોતાની મંડળી સાથે બહાર આવ્યો ત્યારે એ ભિક્ષુઓએ આવસ્તીના સંઘે કરેલો નિયમ એને કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું કે આરણ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકુલિક ભિક્ષુઓને ફાવે તે વખતે મળવા આવવાની ભગવાને રત્ન આપી છે.

આ વાત ત્યારે પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે લિશ્તુઓ ભગવાનને મળવાની ઇચ્છાથી પોતાનાં બિજાનાંઓનો ત્યાગ કરી આરબ્બક, પિંડ-પાતિક અને પાંચુલિક પ્રત અંગીકારવા લાગ્યા. ત્રણ મહિના પછી લિશ્તુઓનાં નિવાસસ્થાનનું અવલોકન કરતાં આ બિજાનાં ભગવાનની નજરે પડ્યાં. અને આ બિજાનાં કોણે નાંખી દીધાં છે એવું એમણે લિશ્તુઓને પૂછ્યું. લિશ્તુઓએ એમને બધી દુકીકત કહી સંભળાવી ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓને ભેગા કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

એસવાનું આસન બનાવનારા લિશ્તુએ જૂના આસનમાંથી, રંગ બદલવા માટે એક ચારે બાજુ થઈ રહે એવો મુગતવિતરિત જેટલો ભાગ લેવો. આવો કટકો લીધા વગર એસવાનું આસન બનાવશે તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૧૫ ॥

૩૫. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોસલદેશમાં પ્રવાસ કરી આવસ્તી આવતાં, માર્ગમાં, એક લિશ્તુને ઊન મળી આવ્યું. ઉત્તરાસંગમાં એનું પોટકું બાંધી એ આગળ ચાલ્યો. એને જોઈ, ‘તે’ કેટલા પૈસા આપી આ ઊન વેચાતું લીધું અને એ વેચતાં તને શો નફો થશે?’ એમ પૂછી પૂછી લોકો એની મરકરી કરવા લાગ્યા. આથી એ શરમાયો અને આવસ્તીના આરામમાં આવી પહોંચ્યા પછી એણે એ ઊન ફેંકી દીધું. તે આમ કેમ કર્યું એવું લિશ્તુઓએ પૂછ્યું ત્યારે એ જોડ્યો, ‘આ ઊનને લીધે મારે લોકોએ કરેલી મરકરી સદન કરવી પડી.’ લિશ્તુઓએ કહ્યું, ‘આ ઊન તેં કેટલે દૂરથી આવ્યું?’ એ જોડ્યો, ‘મેં એ ત્રણ ચે.જન કરતાં વધારે છેટેથી આવ્યું છે.’ એનું આ કૃત્ય સારા લિશ્તુઓને ગમ્યું નહિ. તેમણે એ વાત ભગવાનને કરી; અને ભગવાને એ લિશ્તુને નિવેદ કરી લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિશ્તુને વાટમાં ઊન મળી આવે અને એને જોઈ

હોય તો એણે એનો સ્વીકાર કર્યો; અને બીજો લઈ જનારો ન હોય તો ત્રણ ચોજન મુઘી બને લઈ જવું. એ કરતાં વધારે દર બીજો લઈ જનાર ન હોય તોપણ-લઈ જાય તેને નિરસગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

૩૬. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યપુત્રમાં કપિલવસ્તુમાં નિશોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગામિ લિશ્તુઓ લિશ્તુણીઓ પાસે ઊન ધોવડાવના, રંગાવના અને છૂટું કરવાની ફરજ પાડના. તેથી તેમને અધિગ્રીહ, અધિચિત્ત તથા અધિપ્રજાનો અભ્યાસ કરવા વખત મળતો નહિ. મહાપ્રજાપતિ ગોતમી ભગવાનના દર્શન માટે ગએલી; ત્યારે ‘લિશ્તુણીઓ દર્શનાથી તો વળે છે ને ?’ એવો ભગવાને પ્રશ્ન કર્યો. એણે કહ્યું, “લિશ્તુણીઓ હાથમાં દર્શના લાવે ક્યાંથી ? લિશ્તુઓ એમની પાસે ઊન ધોવડાવે છે, રંગાવે છે અને છૂટું કરવાની ફરજ પાડે છે. તેથી એમને વખત જ મળતો નથી.” ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો એટલે એ સાંધી ચાલી ગઈ. ત્યાર પછી ભગવાને લિશ્તુઓને બેગા કરી એ બાજનની તપાસ કરી. ત્યારે એ લિશ્તુણીઓ પૂર્વગામિની યાત્રિની નહોતી એવું એમને માલુમ પડ્યું. તેથી ભગવાને પૂર્વગામિનો નિરોધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ અજ્ઞાતિ લિશ્તુણી પાસે ઊન ધોવડાવે, રંગાવે કે છૂટી કરવાની ફરજ પાડે તેને નિરસગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

૨૭. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રીય એક કુટુંબમાં જન્મી આવતો હતો. એને ત્યાં લિશ્તુ મળતી; અને એ ઘરમાં કોઈ નવી ખાવાની ચીજ બનાવવામાં આવી હોય તો તે ઉપનંદ માટે રાખી મૂકવામાં આવતી. એક દિવસે એ કુટુંબમાં માંસ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું, અને એમાંથી થોડુંક ઉપનંદ માટે રાખી મૂકવામાં આવ્યું હતું. પણ ઊંકરો

સવારમાં જ ઉઠીને ખાવા માટે રડવા લાગ્યો એટલે એ માંસ એને આપવું પડ્યું. જ્યારે ઉપનંદ આવ્યો ત્યારે એને આ વાત કરીને એ ગૃહસ્થે કહ્યું, “એ માંસના જદલામાં અમે તમારે માટે એક કાર્યાપણ રાખી મૂક્યો છે. તેનું હું તમને શું લઈ આપું?” ઉપનંદ બોલ્યો, “જો મને કાર્યાપણનું દાન કરેલું હોય તો એ જ મારા હાથમાં મૂકે એટલે થયું.” એ ગૃહસ્થે ઉપનંદને એ કાર્યાપણ આપ્યો ખરો; પણ ઉપનંદનું કૃત્ય એને ગમ્યું નહિ. એણે એ કૃત્ય પર ટીકા કરવા માંડી. છેવટે એ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. ભગવાને ઉપનંદનો નિર્વેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સોનારૂપાનું દ્રવ્ય લે, લેવડાવે કે નીચે મૂકેલાનો સ્વીકાર કરે તેને નિસ્સગ્ગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

૩૮. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠાં અઠાં આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશુવર્ગીય લિશ્તુઓ જૂદી જૂદી રીતે રૂપિયાની ધીર-ધાર કરતા હતા. ગૃહસ્થાશ્રમીઓની માફક આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો રૂપિયા સાથે વ્યવહાર રાખે એ કેવું? એવી રીતે લોકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે એમણે પશુવર્ગીયોનો નિર્વેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ નાના પ્રકારે રૂપિયાનો વ્યવહાર (ધીરધાર વગેરે) કરે તેને નિસ્સગ્ગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

૩૯. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠાં અઠાં આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રીય સીવર શીવવામાં પ્રખ્યાત હતા. એણે હુગડાના કકડાઓમાંથી એક સંઘાટી બનાવી, અને સારી રીતે રંગી તથા ઇસ્ત્રી કરી એ વાપરવા લાગ્યો. ખીજા એક પરિવ્રાજકે એ જોય અને પોતાનું કિંમતી વસ્ત્ર આપી એના જદલામાં એની માગણી કરી. ઉપનંદ સંઘાટી આપી વસ્ત્ર લીધું. પરિવ્રાજકોના

આરામમાં ગયા પછી, બીજા પરિવારકોની સાથે વાનગીન કરતાં એ પરિવારકને પોતાની જૂઠા માવમ પડી; અને એ ઉપનંદ પામે આવી પોતાનું વસ્ત્ર પાછું માગવા લાગ્યો. તથા ઉપનંદ એ ન આપ્યું ત્યારે એના પર ટીકા કરવા લાગ્યો. આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. ત્યારે એમણે ઉપનંદનો નિગેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જૂદી જૂદી રીતે કચવિક્ષય કરે તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

૪૦. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગામિ ભિક્ષુઓ ઘણાં શિક્ષાપાત્ર સંધરી રાખના. વિદાર જોવા માટે આવેલા લોકો એ જોઈ ટીકા કરવા લાગ્યા કે જુઓને માટીનાં વાસણુ વેચવાની દુકાન કાઢવી હોય તેમ આ ભિક્ષુઓએ કરેલાં બધાં પાત્ર સંધરી રાખ્યાં છે! આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમણે પૂર્વગામિનો નિગેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે ભિક્ષુ (એક કરતાં) વધારે પાત્ર રાખશે તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થશે.”

તે વખતે આયુષ્માન આનંદને એક અતિરેક (વધારાનું) પાત્ર પ્રાપ્ત થયું હતું, અને એ સારિપુત્તને આપવાની એની ઇચ્છા હતી. સારિપુત્ત તે વખતે સંકેતમાં રહેતો હતો. તે દસ દિવસની અંદર શ્રાવસ્તી આવનાર હતો. આ વાત આનંદે ભગવાનને કરી; ત્યારે એમણે દસ દિવસ મુઘી અતિરેકપાત્ર રાખી મૂકવાની રૂઝ આપી અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

અતિરેક પાત્ર દસ દિવસ મુઘી રાખી મૂકવું; એથી વધારે મુદત મુઘી રાખી મૂકે તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

૪૧. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેસમાં કપિલવસ્તુમાં નિગ્રોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક કુંભારે, લિશ્તુઓને પાત્ર બેઠતાં હોય તો મને કહેવું એવી વિનંતી કરી હતી. લિશ્તુઓ બેઠએ તે કરતાં વધારે પાત્રો એની પાસેથી લેવા લાગ્યા. જેમની પાસે નાનાં પાત્રો હતાં તેઓ મોટાં લેવા લાગ્યા અને જેમની પાસે મોટાં હતાં તેઓ નાનાં લેવા લાગ્યા. તેથી એ કુંભારને ખીજાં માટીનાં વાસણુ બનાવવાને વખત મળતો નહિ, અને એથી એનો તથા એનાં છોકરાં-છેાપાનો ભૂખમરો થવા લાગ્યો. એ બેઠ લોકો લિશ્તુઓની ટીકા કરવા લાગ્યા. આ વાત ભગવાને જાણી; ત્યારે એમણે પાત્ર તૈયાર કરાવી લેવાની મનાઈ કરી. ત્યાર પછી એક લિશ્તુનું પાત્ર ફૂટી ગયું. ભગવાને પાત્ર તૈયાર કરાવી લેવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી એ લિશ્તુ પોતાના હાથમાં જ લિહા ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે “ આ શાક્યપુત્રીય ધ્રમણો, ખીજા પરિત્રાજકોની (તિથિયોની) માફક અંજલિમાં જ લિહા લે છે એ કેવું ? ” આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમણે કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, જેનું પાત્ર ફૂટી ગયું હોય તેને નવું પાત્ર તૈયાર કરાવી લેવાને મારી રજા છે. ” તે વખતે પાત્ર ફૂટી ગયું હોય તો ખીજું તૈયાર કરાવી લેવાની ભગવાને રજા આપી છે એમ કહી પદવર્ગીય લિશ્તુઓ પાત્રને જરાક જોટકું તુકસાન થયું હોય તો પણ એ કુંભાર પાસેથી નવાં પાત્રો તૈયાર કરાવી લેતા. તેથી પહેલાંની માફકજ એ હેરાન થવા લાગ્યો. આ વાત ભગવાને જાણી; ત્યારે તેમણે પદવર્ગીયોનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ પાંચ જગ્યાએ પાત્ર સાંધવાનો પ્રસંગ આવ્યા વગર ખીજું પાત્ર તૈયાર કરાવી લે તેને નિરસગિય પાત્રિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૨૨૫

તે લિશ્તુએ એ પાત્ર લિશ્તુસંધને આપવું; તથા લિશ્તુસંધે પોતાની પાસે જે કનિષ્કમાં કનિષ્ઠ પાત્ર હોય તે એને આપવું અને

‘હે ભિક્ષુ, આ પાત્ર કટે ત્યાં મુઘી તારે પોતાની પાસે રાખવું,’ એમ કહેવું. આવી પરિસ્થિતિમાં આ શિષ્ટાચાર છે એમ સમજવું.

૪૨: છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અંત આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન પિલિંદવચ્છ રાજગૃહમાં કોતરકામ કરાવવાના ઉદ્દેશથી એક યુદ્ધ (લેણ) સાફ કરાવતો હતો. બિંબિસાર રાજાએ એ જોઈ, ત્યાં શા હેતુથી સાફસફ કરાવવામાં આવે છે એવું પિલિંદવચ્છને પૂછ્યું. એણે રાજાને પોતાનો કોતરકામ કરાવવાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. ત્યારે બિંબિસારે કહ્યું, “તમારે કોઈ આરામિકની જરૂર છે?” [પિલિંદવચ્છે જવાબ આપ્યો, “ભગવાને આરામિક રાખવાની રજા નથી આપી.” બિંબિસાર બોલ્યો, “એમ હોય તો ભગવાનને પૂછીને મને ખબર આપજો.” [પિલિંદવચ્છે એક માણસની મારફત આ વાત ભગવાનને જણાવી. ત્યારે એમણે આરામિક રાખવાની ભિક્ષુએને પરવાનગી આપી. ખીજી વખત જ્યારે બિંબિસાર પિલિંદવચ્છ પાસે આવ્યો ત્યારે એણે એ વાત રાજાને કહી. બિંબિસારે એને એક આરામિક મોકલી આપવાનું વચન આપ્યું. પરંતુ અનેક કાર્યોમાં ગુંથાએલો હોવાથી આરામિક મોકલી આપવાની વાત એ ભૂલી ગયો. કેટલાક દિવસ પછી આ વાત એને યાદ આવી; ત્યારે આરામિક આપવાનું વચન આપ્યાને કેટલા દિવસ થઈ ગયા તેની એણે તપાસ કરી. મદામાત્રે ગણતરી કરીને પાંચસો રાત થઈ ગઈ એવું રાજાને કહ્યું; અને રાજાએ પિલિંદવચ્છને એકદમ એટલા (પાંચસો) આરામિકો મોકલી આપ્યા. એમનું એક ખાતું ગામડું વસ્યું. એ આરામિક-ગ્રામ કે [પિલિંદ-ગ્રામ એ નામથી ઓળખાવા લાગ્યું.

તે વખતે પિલિંદવચ્છ એ ગામનાં કુટુંબોમાં ભિક્ષા માટે જતો હતો. એક દિવસ ત્યાં ઉત્સવ હતો. ન્હાની છોકરીઓ, ઘરેણાં અને ફૂલના હાર ધારણ કરી રમતી હતી. પિલિંદવચ્છ ભિક્ષા

જણી; ત્યારે તેમણે એ લિશ્તુઓનો નિગેધ કર્યો અને જધા લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ધી, માખણ, તેલ, મધ તથા ગોળનો રસ આ પાંચ આપધો અશક્ત લિશ્તુઓને કામ લાગે છે. એને ઉપયોગ માટે સાત દિવસ મુધી સંધરી રાખવાં. એથી વધારે દિવસ સંધરી રાખે તેને નિરસગિય પાંચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૩॥

૪૩. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ચોમાસામાં પંચીયાં વાપરવાની ભગવાને રજા આપી હતી. પહ્લવગીય લિશ્તુઓ ભગવાને રજા આપી છે એમ કહી ચોમાસું શરુ થતાં પહેલાં જ પંચીયું લઈ વાપરતા અને એ ફાટી જતાં વરસાદમાં પનાગા જ ઉભા રહેતા. એમનું એ કૃત્ય સારા લિશ્તુઓને ગમ્યું નહિ. ભગવાને આ વાત જણી ત્યારે તેમણે પહ્લવગીયોનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ઉંઢાળાના છેલ્લા મહિનામાં ચોમાસામાં વાપરવાનું 'પંચીયું' મેળવવું, અને ઉંઢાળાના છેલ્લા પખવાડિયામાં એ વાપરવાની શરુઆત કરવી. એ મહિના પહેલાં જે પંચીયું મેળવે અને એ છેલ્લા પખવાડિયા પહેલાં વાપરે, તેને નિરસગિય પાંચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

૪૪. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શામ્ભુએ પોતાના લિશ્તુ-ભાઈને કહ્યું, “ચાલ, આપણે મુસાફરીએ જઈએ.” એનું ચીવર છર્ણુ થએલું હોવાથી એ મુસાફરીએ જવા માટે રાજી ન હતો. તેથી ઉપનંદે એને નવું ચીવર આપ્યું. આગળ જતાં, એને ખજર પડી કે ભગવાન મુસાફરીએ જનાર છે; તેથી ઉપનંદની સાથે મુસાફરીએ ન જતાં

૧ લિશ્તુઓ પાસે ત્રણ ચીવરો રહેતાં. પરંતુ તે ચીવરો તેમને હમેશા વાપરતાં પડતાં. અને આવડતાં માટે ચોમાસામાં વાપરવા માટે બીજું પંચીયું રાખવું પડતું.

ભગવાનની સાથે જ જવાનું એણે નક્કી કર્યું. એણે એ વિચાર ઉપ-
નંદને જણાવ્યો. પોતાની સાથે આવવાને એ કબૂલ નથી એમ જ્ઞેષ્ઠ
ઉપનંદે એને આપેલું ચીવર લઈ લીધું. આ વાત સારા ભિક્ષુઓને
ગમી નહિ; અને ભગવાને એ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ઉપનંદને
નિવેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ પાતે ખીજા ભિક્ષુને ચીવર આપી, પછીથી
રીસ ચઢાવી એ ખૂંચવી લે કે ખૂંચાવી લેવડાવે તેને નિસ્સંગિય
પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

૪૫. જુદા ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે
વખતે પદ્મવર્ગીય ભિક્ષુઓએ ચીવર બનાવવાની મોસમમાં ધણું સુતર
માગી લીધું. ચીવર બનાવી રહ્યા પછી પણ સુતર વધ્યું. ત્યારે વધારે
સુતર માગી આણી, એમણે વણકરો પાસેથી ચીવર વસ્ત્ર તૈયાર કરાવી
લીધાં. તોપણ સુતર વધ્યું. ફરીથી પણ સુતર માગી લઈ એમણે
વધારે ચીવરવસ્ત્ર તૈયાર કરાવ્યાં. એ જ્ઞેષ્ઠ લોકો એમના પર દીકા
કરવા લાગ્યા. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે એમનો નિવેધ
કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જાતે સુતર લેગું કરી વણકરો પાસેથી
ચીવરવસ્ત્ર વણાવી લે, તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૪૬. જુદા ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠા અઠાસારામમાં રહેતા
હતા. તે વખતે એક માણસે યુસાફરીએ નીકળતી વખતે પોતાની
સ્ત્રીને કહ્યું, “સુતર કાંતીને અમુક વણકરને આપજો અને ચીવર-
વસ્ત્ર તૈયાર કરાવી લેજો. પાછો આવ્યા પછી હું આર્થ ઉપનંદને
ચીવર આપાડીશ.” આ એનું કથન એક પિંડપાતિક ભિક્ષુએ
સાંભળ્યું, અને એણે એ વાત ઉપનંદને કહી. ઉપનંદે એ વણકર
પાસે જઈ એને કહ્યું, “આ ચીવરવસ્ત્ર મારે માટે તૈયાર થાય છે.
તું એને લાંજું, પહોણું, મદ, સારી રીતે વણેલું, યુંદાણું અને

અને ચળકતું તથા સારી રીતે ઘોઝેલું એવું બનાવ." એણે કહ્યું,
 " ભદ્રંત, મને એણે આટલું જ સુતર આપ્યું છે. આંટલા, મુતરંધી
 લાંબું, પહોળું, ધટ, મુંવાળું અને ચળકતું, ચીવરવસ્ત્ર બનાવી
 શકાય તેમ નથી. પણ સારી રીતે વણેલું તથા સારી રીતે ઘોઝેલું
 બનાવી શકારો." પણ ઉપનંદે એ લાંબું, પહોળું તથા ધટ જોઈએ
 એવો આગ્રહ કર્યો; અને એ સુતર તો આણું પડ્યું. તેથી એ વણ-
 કરે એ સ્ત્રી પાસે જઈ વધારે સુતરની માગણી કરી; અને એણે
 કારણ પૂછ્યું ત્યારે બનેલી બીના એને કહી સંભળાવી. એ સ્ત્રીએ
 એને પહેલાં આપ્યું હતું એટલું જ બીજું વધારે સુતર આપ્યું; અને
 એ ચીવરવસ્ત્ર તૈયાર કરાવી લીધું. એનો પતિ ઘેર આવ્યો ત્યારે
 ઉપનંદ શાક્યપુત્ર એને ત્યાં ગયો. એને જોઈ એ માણસને ચીવર-
 વસ્ત્રનું સ્મરણ થયું. એણે સ્ત્રીને પૂછ્યું. સ્ત્રીએ એ વસ્ત્ર કાઢી
 પતિને દવાસે કર્યું અને બનેલી સર્વ બીના કહી સંભળાવી. એણે
 એ ઉપનંદને આપ્યું તો ખર્ચે પણ એણે એના પર અને સામાન્ય
 રીતે શાક્યપુત્રીય શ્રમણો પર દીક્ષા કરવા માંડી. અનુક્રમે આ વાત
 ભગવાનને કાને ગઈ. ભગવાને ઉપનંદનો નિગેધ કર્યો અને લિહુઓ
 માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

કોઈ લિહુને માટે અજ્ઞાતિ ગૃહપતિ કે ગૃહપત્ની વણ-
 કરે પાસેથી ચીવરવસ્ત્ર વણાવતાં હોય અને અનધીષ્ટ
 લિહુ વણકર પાસે જઈ વિશિષ્ટ પ્રકારના ચીવર માટે પ્રેમ
 દર્શાવે; કહે કે આ ચીવર મારે માટે જ વણાવવામાં આવે
 છે; એને લાંબું, પહોળું, ધટ, સારી રીતે વણેલું, મુંવાળું
 અને ચળકતું અને સારી રીતે ઘોઝેલું એવું બનાવો,
 એટલે અમે તમને કંઈ આપીશું. આમ કહી જો એ લિહુ
 એમને કંઈ—માત્ર લિહુના પણ—આપે તો તેને નિસ્સંગિય
 પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

૪૭. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ ૦ આ ૦ આરામમાં રહેતા.

હતા. તે વખતે એક મહામાત્રે સુસાદરીએ નીકળતી વખતે લિશ્તુ-
ઓને એકદોશ મોકલ્યો કે તમારે આંવીને ચોમાસામાં વાપરવા
માટે ચીવર લઈ જવું. પરંતુ ભગવાને વર્ષોકાલિક ચીવર સ્વીકારવાની
પરવાનગી ન આપેલી હોવાથી લિશ્તુઓ આનાકાની કરવા
લાગ્યા. એ મહામાત્રે કહ્યું, “ મેં આવવા માટે સદોશ મોકલાવ્યા
છતાં ભદ્રંત આવતા નથી એ કેવું ? હું હરકર સાથે જાઉં છું.
ક્યારે મરીશ તેનો શો નિયમ ? ” ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે
એ માટે લિશ્તુઓને એમણે કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, અત્યેક ચીવર
લેવાની હું તમને રજા આપું છું. ” ભગવાને અત્યેક ચીવર મહણ
કરવાની રજા આપી તેથી લિશ્તુઓ અત્યેક ચીવરવસ્ત્રો બેગાં કરી
એનાં પોટલાં બાંધી મૂકવા લાગ્યા. આનંદે એ જોયું; અને એણે
એ વાત ભગવાનને જણાવી. ભગવાને એ લિશ્તુઓનો નિવેધ કર્યો
અને અધા લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

કાર્તિક માસની પૂનમ પહેલાં દસ દિવસ લિશ્તુઓને
અત્યેક ચીવર આપવામાં આવશે. એ અત્યેક છે એમ લાગે
તો એણે એનો સ્વીકાર કરવો, અને તે લઈ ચીવરવસ્ત્ર
શીવતાં મુઢી રાખી મૂકવું. એથી વધારે રાખી મૂકે તેને
નિરસગિય પાશિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

૪૮. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા
હતા. તે વખતે લિશ્તુઓ ચોમાસા પછી જંગલમાં રહેવા જતા. આ
લિશ્તુઓને ઘણું ચીવર મળ્યાં હશે એમ ધારી કાર્તિક મહિનામાં
ચોર લોકો એમને ત્રાસ આપતા. એ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે
તે માટે લિશ્તુઓને બેગા કરી ભગવાને કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, જંગલમાં
રહેનારા લિશ્તુઓને ત્રણમાંથી એક ચીવર મામમાં મૂકી જવાની હું

* અત્યેક ચીવર એટલે સુસાદરીએ નીકળતા માણસે, માંદા માણસે,
ગર્ભિણી સ્ત્રીએ અથવા જેણે હમણાં જ બોદ્ધ ધર્મ સ્વીકાર્યો છે એવા
માણસે ચોમાસામાં આપેલું ચીવર.

રંગ આપું છું. ” ભગવાનની પડવાનગી મળવાથી ભિક્ષુઓ ત્રણ-
માંથી એક ચીવર ગામમાં રાખી વનમાં જતા. જ્યાં ચીવરો ધણા
દિવસ ગામમાં રહેવાથી નાશ પામતાં (ઉંદર વગેરે એ ફાડી ખાતા).
આ વાનની ભગવાનને ખજર પડી; ત્યારે તેમણે ભિક્ષુઓ માટે નીચે
પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ચોમાસું પૂરું થયા પછી-કાર્તિક માસની પૂનમ પછી-
જે સ્થાનમાં ચોર વગેરેની બીક કે ત્રાસ હોય એવાં આરણ્યક-
-નિવાસસ્થાનોમાં રહેનારા ભિક્ષુઓએ જોઈએ તો ત્રણમાંથી
એક ચીવર ગામમાં મૂકી જવું, અને કોઈ કારણસર જરૂર
પડે તો છ દિવસ મુધી એ ચીવરથી દૂર રહેવું. ભિક્ષુઓની
સંમતિ વગર એથી વધારે દિવસ એ ચીવરથી અળગો રહે
તેને નિસ્સંગિય પાતિતિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૪૯. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્થીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેના
દના. તે વખતે આવસ્થીના એક પૂજે^૧ સંધને માટે ભોજન તૈયાર
કરી ચીવરવસ્ત્ર આપવાનો વિચાર કર્યો હતો. પદ્મવર્ગિય ભિક્ષુઓ
એ પૂજા પામે જઈ એ ચીવરવસ્ત્રો માગવા લાગ્યા. પણ પૂજના
સભાસદોએ કહ્યું, “ અમે દર વરમે સંધને જમાડી ચીવરવસ્ત્ર
આપીએ છીએ. તેથી આ ચીવરવસ્ત્રો તમને આપી શકાય નહિ.”
પદ્મવર્ગિયોએ કહ્યું, “ સંધને દાન કરનારા ધણા છે. પણ અમે માત્ર
તમારા પર આધાર રાખીએ છીએ. તમે જો અમને ન આપો તો
કેણુ આપશે ? ” આમ અતિશય આગ્રહ કરવાથી એ પૂજે એ
ચીવરવસ્ત્રો એમને આપ્યાં. પછીથી સંધને જમાડવામાં આવ્યા પછી
બીજા ભિક્ષુઓએ કહ્યું, “ હવે તમે તૈયાર કરી મૂકેલાં વસ્ત્ર મંધને
અર્પણ કરો.” ત્યારે પૂજના સભાસદોએ કહ્યું, “ અમે વસ્ત્ર બેગાં
કર્યા હતાં ખરાં; પરંતુ પદ્મવર્ગિયના આગ્રહને લીધે એમને આપવાં
પડ્યાં.” સારા ભિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાનને

કાને એ વાન ગઈ ત્યારે ભગવાને પશ્વર્ગગિનો નિવેધ કર્યો અને લિધુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ જાણી જોઈને સંધને થનારો લાલ પોતે મેળવી લે તેને નિસ્સંગિય પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે ॥૩૦॥

ખાણું પાચિત્તિય

૫૦. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે હૃત્યક શામ્ભુપુત્ર વાદવિવાદ કરવામાં ગૂંથાએક્ષો હતો. ખીજ પંથના પરિવાજકો સાથે વાદવિવાદ કરતી વખતે, એક વખત પોતાનો અમુક મુદ્દો છે એમ કહી ખીજ જ ક્ષણે એ મુદ્દો પોતાનો નથી જ એવું પ્રતિપાદન કરતો; અથવા એ વાત ઉગાડી દઈ ખીજ જ વાત કરવા માંડતો. અમુક વખતે અમુક ઠેકાણે વાદ માટે હાજર રહીશ એમ કહી તે વખતે હાજર થતો નહિ. ઇતર પંથના પરિવાજકો તેના આ વર્તન પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે એનો નિવેધ કર્યો. અને લિધુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ જાણી જોઈને જૂઠું બોલે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૧॥

૫૧. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશ્વર્ગીય લિધુઓ વિદ્વાન લિધુઓ સાથે કસદ કરી એમને ગાળો લાંડતા. તેથી એમનો નિવેધ કરી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

કાળજીમાં લાગે એવું બોલનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૨॥

૫૨. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશ્વર્ગીય લિધુઓ જેમનામાં લલ્લાડ કે ટટો થયો હોય તેમની પરસ્પર ચાડી કરતા. તેથી ભગવાને એમનો નિવેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ લિધુંની ચાડી કરનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૩૧॥

૫૩. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦, આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૃથ્વર્ગીય લિધુઓ ઉપાસકો સાથે શબ્દશઃ ધર્મ-વચનો બોલતા. તેથી લિધુઓ માટે ઉપાસકોના મનમાં જે માન હતું તે બાણું થવા લાગ્યું. એ વાત સારા લિધુઓને ગમી નહિ; અને ભગવાને એ વાત જાણી ત્યારે એમણે પૃથ્વર્ગીયોના નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ અનુપસંપન્ન^૨ સાથે શબ્દશઃ ધર્મવચન બોલે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૩૨॥

૫૪. છુદ્ધ ભગવાન આજીવીમાં અગાજીવ ચૈતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપાસકો ધર્મશ્રવણ માટે આરામમાં આવતા. ધર્મ-દેશના થઇ રહ્યા પછી સ્થવિર લિધુઓ પોતાના વિહારમાં જતા રહેતા. પણ નવક લિધુઓ ત્યાં ઉપાસકો સાથે એક જ ઉપસ્થાન-શાલામાં સૂઇ જતા. તેઓ કેટલીક વાર નાગા થઇ જતા. તેથી ઉપાસકો એમના પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિધુ અનુપસંપન્નની સાથે એક સ્થાનમાં સૂઈ જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આ નિયમ કરી ભગવાન આજીવીથી કૌશાંબી આવ્યા અને ત્યાં ધ્વનિકારામમાં રહેવા લાગ્યા. તે વખતે રાંધુલ આમણેર હતો. તેને લિધુઓએ કહ્યું, “ આપણે અનુપસંપન્નની સાથે એક સ્થાનમાં સૂઇ શકીએ તેમ નથી. તેથી તું તારી સૂવાની તજવીજ કરી સે. ” રાંધુલને સૂઈ જવા માટે બીજી જગ્યા ન મળવાથી વચકુટીમાં (પાયખાનામાં) સૂઇ રહેવું પડ્યું. સવારમાં ભગવાન ત્યાં ગયા ત્યારે

૧ પ્રત્યેક શબ્દ પોતે બોલી સામા પાસે બોલાવવો તે.

૨ અનુપસંપન્ન એટલે જેને ઉપસંપદ વિધિથી સંધમાં દાખલ કરવામાં આવેલા ન હોય તેવો પુરુષ કે સ્ત્રી.

એમણે રાહુલને ત્યાં જોયો. પોતાને ત્યાં કેમ સુષ જન્મું પડ્યું તે રાહુલે એમને કહી સંભળાવ્યું. ત્યારે હિશુએને બોલાવી ભગવાને કહ્યું, “અનુપસંપન્નની સાથે બે ત્રણ રાત એક રથને સુષ જવાની હું રમ આપું છું.” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે હિશુ અનુસંપન્નની સાથે બે ત્રણ રાત કરતાં વધારે રાત એક ઠેકાણે સૂવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૫૫.

૫૫. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠા અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન્ અનુરુદ્ધ કોસલ દેશમાં પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે આવસ્તી જતાં માર્ગમાં એક ગામમાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક સ્ત્રીનું આવસથાગાર હતું. અનુરુદ્ધે એ સ્ત્રી પાસે ત્યાં એક રાત પડી રહેવાની રમ માગી; અને એ સ્ત્રીએ તે આપી. ત્યાર પછી ત્યાં કેટલાક મુસાફરો આવી પહોંચ્યા. એમને પણ અનુરુદ્ધની સંમતિથી એ આવસથાગારમાં જગ્યા આપવામાં આવી. અનુરુદ્ધને જ્ઞેતાંની સાથે જ તે સ્ત્રીનું મન વિકારવશ થયું; અને એણે એને કહ્યું, “ભદ્રંત, અહિં સુવામાં તમને ઘણી બીડ થશે. હું તમારી અંદર સુવાની વ્યવસ્થા કરાવું છું.” કંઈ પણ બોલ્યા વગર અનુરુદ્ધે એ વાત માન્ય કરી. રાત્રે એ સ્ત્રી સર્વ શયનગાર સજી જે ઓરડીમાં અનુરુદ્ધ સૂતો હતો ત્યાં આવી અને એને કહ્યું, “ભદ્રંત, આપ અત્યંત રૂપવાન છો; અને હું પણ કંઈ ઓછી રૂપવાન નથી. મને આપની અર્ધાંગી બનાવો.” અનુરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. ત્યારે તે સ્ત્રી ફરીથી બોલી, “મારો તમે સ્વીકાર કરો એટલુંજ નહિ, પણ મારી સંપત્તિનો પણ સ્વીકાર કરો.” તોપણ અનુરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. એટલે છૂપાડાં કાઢી નાંખી એ સ્ત્રી અનુરુદ્ધની સામે આમથી તેમ ફરવા લાગી. ઘડીકમાં એની સામે ઉભી રહે, ઘડીકમાં બેસે, ઘડીકમાં સૂઈ જાય, પણ અનુરુદ્ધે પોતાની ઈંદ્રિયોનું દમન કરી

એના તરફ બિલકુલ જોયું પણ નહિ. તેથી તે સ્ત્રી આશ્ચર્યચકિત થઈ, અને ફરીથી લગ્ન પહેરી અનુરૂદ્ધના પગ પર માથું મૂકી એની મારી માગી. અનુરૂદ્ધે એને હાથા ફરી અને બીજો દિવસે એને ધર્મોપદેશ કરી એ ત્યાંથી આવસ્તી ગયો. ત્યાં એણે બિશ્નુએને આ વાત નિવેદન કરી. જ્યારે ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે એનો નિગેહ કર્યો અને બિશ્નુએ મારે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે બિશ્નુ સ્ત્રી સાથે એક સ્થળે સ્થાય થાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬ ॥

૫૬. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અગ્નિ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાસી આવસ્તીનાં ધણાં કુટુંબોમાં આવળ કરતો હતો. આવા એક કુટુંબમાં સાસુ બહારના દરવાજામાં બેઠી હતી; અને વહુ અંદરના દરવાજામાં બેઠી હતી. ઉદાસી આ તરફ આવી સાસુના કાનમાં ધર્મોપદેશ કરી વહુ તરફ ગયો; અને એને પણ એણે એમ જ કાનમાં ધર્મોપદેશ કર્યો. ત્યારે એ બંનેને એક બીજા મારે સંશય ઉત્પન્ન થયો; અને ઉદાસી કાન આગળ આવીને શું બોલતો હતો. એવું બંનેએ એકબીજાને પૂછ્યું. એણે માત્ર ધર્મોપદેશ જ કર્યો હતો એવું બંધુવામાં આવ્યું ત્યારે એ બંને એના પર ટીકા કરવા લાગ્યાં. ક્રમે ક્રમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ઉદાસીને નિગેહ કરી બિશ્નુએ મારે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે બિશ્નુ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે વખતે ઉપાસિકાઓ બિશ્નુએને જોઈ અમને ઉપદેશ કરો એવી વિનંતિ કરતી. બિશ્નુએ કહેતા કે એમ કરવું તે ખરાખર નથી. તેઓ કહેતી કે હવે પાંચ છ વાક્યોથી પણ ધર્મોપદેશ કરો. પરંતુ બિશ્નુએ એમનું કહેવું ખાનમાં લેતા નહિ. તેથી તેઓ બિશ્નુએ પર ટીકા કરવા લાગી. જ્યારે ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે

શ્રીઓને પાંચ છં વાક્યોથી ઉપદેશ કરવાની લિશ્તુઓને રજા આપી અને ઉપરનાં નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

૧૨. “જે લિશ્તુ શ્રીઓને પાંચ છં વાક્યો કરતાં વધારે ધર્મોપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે પદ્મગીય લિશ્તુઓ ભગવાને આવી રીતે રજા આપેલી હોવાથી ઠાઈ અગણ્ય માણસને શ્રી પાસે જેસાદી ખૂબ ધર્મોપદેશ કરતા. આ વાત ભગવાને જાણી; ત્યારે તેમનો નિગેધ કરી તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ મુજા માણસની ગેરહાજરીમાં શ્રીને પાંચ છ વાક્યોથી વધારે ધર્મોપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૭॥

૫૭. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક નામાંકિત લિશ્તુઓએ ચોમાસામાં વ્યસ્ત્યમુદા નદીને કાંઠે મુકામ કર્યો. [જ્યાં હકીકત કલમ ૪ પ્રમાણે સમજી લેવી.] ચોમાસું પૂરું થયા પછી જ્યારે તેઓ ભગવાનનાં દર્શન માટે આવ્યા ત્યારે તેમણે એક ખીજાને લોકોત્તર ધર્મજ્ઞાન થયું છે એવું ગૃહસ્થોને કહેતું એ વાત ભગવાનનાં જાણવામાં આવી. એમનામાંના ધણીખરાને સાચેસાચું જ લોકોત્તર ધર્મનું જ્ઞાન થયું હતું. તે પછી એમનો નિગેધ કરી ભગવાને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ લોકોત્તર ધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે એવું અનુપસંપન્નને કહે—આ વાત ખરી હોય તો પછી—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

૫૮. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રની પદ્મગીય લિશ્તુઓ સાંધે લટવાડ થઈ હતી. એનાથી ચેતનાયુક્ત (ધરિદા પૂર્વક કરેલો) તીર્થ-પાત્ર કરવાની આપત્તિ થઈ હતી, અને સંધે તેને એ માટે પરિવાસ

આપો દતો. આંવા સંનેગોમાં આવસ્તીમાં એક પૂગે સંધને નિમંત્રણ આપું હતું. ત્યાં ઉપનંદ એક બામૂએ બેઠો. પદ્મર્ગીય ભિક્ષુઓએ એ પૂગના માણુએને કહ્યું, “આ ઉપનંદને તમે ઘણું માન આપો છો; પણ એ જે દાયે દાયકોએ આપેલી ભિક્ષા મદણ કરે છે તેજ દાયે. વીર્યપાન કરે છે. એ અપરાધને લીધે સંધે એને પરિવાસ આપ્યો છે; અને તેથી એ બધાથી દૂર બેઠો છે. એમનું આ કથન સારા ભિક્ષુઓને ગમ્યું નહિ. ભગવાને જ્યારે આ વાન જાણી ત્યારે તેમણે પદ્મર્ગચિનો નિગેધ કર્યો; અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ સંધની સંમતિ વગર ઊભા ભિક્ષુની અધાદિશેષ આપત્તિ અનુપસંપન્નને કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯ ॥

૫૬. છુદ્ધ ભગવાન આજવીમાં અગ્ગાજવ એતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે આજવીના ભિક્ષુઓ બાંધકામ કરવા માટે જમીન ખોદાવના હતા. લોકો એમના પર દીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને જ્યારે આ વાન જાણી ત્યારે તેમણે એ ભિક્ષુઓનો નિગેધ કર્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ જમીન ખોદે કે ખોદાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

૧૦. છુદ્ધ ભગવાન આજવીમાં અગ્ગાજવ એતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે આજવીના ભિક્ષુઓ બાંધકામ માટે જાડો તોડતા અને તોડાવતા. આવી રીતે એક ભિક્ષુ એક જાડ કાપી નાંખતો હતો ત્યારે એ વૃક્ષ પર રહેનારી વૃક્ષદેવતાએ એને કહ્યું, “ભદ્રંત, તારૂં ઘર બનાવવા માટે મારા ઘરનો નાશ કરીશ નહિ.” એનું વચન ન સાંભળતાં ભિક્ષુએ એ જાડ કાપી નાંખ્યું. એ નીચે પડ્યું ત્યારે એ દેવતાને તથા એનાં છોકરાંએને ધણે ઠેકણે વાગ્યું. એના મનમાં એ ભિક્ષુને દાર મારી નાંખું એવો વિચાર આવ્યો; પરંતુ

મન પર કાબુ રાખી, ભગવાનની પાસે જઈ એણે બધી બીના કહી સંભળાવી. એણે એ લિખુને મારી ન નાંખ્યો તે માટે ભગવાને એની સ્તુતિ કરી અને ત્યાંથી થોડે દૂર એક છૂટું ઝાડ હતું તેના પર નિવાસ કરવા કહ્યું. લિખુએ ઝાડ કાપી નાંખતા તેથી લોકો પણ લિખુએ પર ટીકા કરવા લાગ્યા. છેવટે ભગવાને લિખુએ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

વનસ્પતિનો નાશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

૬૧. બુદ્ધ ભગવાન કૈાશાબીમાં ચોપિનારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છન્ન લિખુ અનાયાર કરતો અને સંઘમાં તપાસ થવા માંડે કે ફાવે તેમ બોલતો: કહેતો કે કેને આપત્તિ થઈ છે? કેવી રીતે થઈ? કેને વડતાં? કેવી રીતે બોલતાં? સારા લિખુએને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને એ જાણી ત્યારે એમણે છન્ન લિખુનો નિવેધ કર્યો અને લિખુએ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ફાવે તેમ બોલે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે છન્ન લિખુ ફાવે તેમ બોલવાથી આપત્તિ થાય છે એમ ધારી સંઘમાં ચૂપચાપ બેસી રહેતો; અને તેથી સંઘને ત્રાસ થતો. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

ફાવે તેમ બોલે અથવા મૌન ધારણ કરી સંઘને ત્રાસ આપે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

૬૨. બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેગુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે સંઘની સૂતાની ને જામવાની બવરથા દુન્ય મલ્લપુત્ર રાખતો હતો. મેત્તિય અને ભુમ્મજ્ઞક એ એ લિખુએ એની અવગણના કરવા લાગ્યા. તેથી ભગવાને લિખુએ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“અવગણના કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

અવગણના કરવાથી પાચિત્તિય ચતુ હોવાથી મેત્તિ અને ભુમ્મજ્જક દબ્બની નિંદા કરવા લાગ્યા. તેથી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો.

અવગણના કે નિંદા કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

૬૩. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અંત આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે શિયાળામાં લિશ્તુઓ ખુસ્તી જમ્યામાં માંચડો કે આસન નાંખી તડકામાં બેસતા; અને તેને પાણું રથાને મૂકી દીધા વગર કે બીજા કોઈને સુપરત કર્યા વગર ત્યાં જ પડી રહેવા દઈ આશ્વા જતા. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમનો નિરોધ કરી લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સંધનો માંચડો, બાજઠ, બિછાનું કે સાહડી ખુદસી જમ્યામાં પાથરી કે પથરાવી, જતી વખતે એને ઠેકાણે ન મૂકી જે કે બીજા પાસે મૂકાવી ન જે, અથવા બીજાને કહ્યા વગર આશ્વો જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

૬૪. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અંત આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સપ્તર્શવર્ગિય લિશ્તુઓ એક બીજા સાથે મિત્રતાથી વર્તતા. તેઓ એક જ રહેતા અને સાથે જ મુસાફરી કરતા. એક દિવસ તેઓ એક સાંધિક વિહારમાં પથારીઓ પાથરી મૂકી ગયા અને જતી વખતે બિછાનાં એમનાં એમ રહેવા દઈ આશ્વા ગયા. તેથી પથારીઓને બિધઈ લાગી. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એમનો નિરોધ કરી ભગવાને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સાંધિક વિહારમાં પથારીઓ પાથરી કે પથરાવી જતી વખતે એમને ઠેકાણે મૂકાવી દીધા વગર અથવા

કોઇને કહ્યાં વગર ચાલ્યો જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

૬૫. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મવર્ગીય ભિક્ષુઓ સારી સારી જગ્યાએ સૂવાના ઉદ્દેશથી પહેલેથી જ જઈ બેસતા. સ્થવિર ભિક્ષુઓ તેમને ત્યાંથી ઉઠાડી મૂકતા; પણ પદ્મવર્ગીય ભિક્ષુઓ બીડ કરી ત્યાં જ સૂઈ જતા. આમ કરવામાં એમનો એટલો જ હેતુ હતો કે જેમને બીડ થાય તે ત્યાંથી ઉઠીને ચાલ્યો જાય. એ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે પદ્મવર્ગીયોનો નિગેધ કરી ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કયો:—

જે ભિક્ષુ, સાંધિક વિહારમાં પહેલેથી આવીને રહેલા ભિક્ષુઓને બીડ થાય અને તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા જાય એ હેતુથી જાણી એમને બીડ કરી સૂઈ જાય, તેને એ જ કારણથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

૬૬. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સપ્તદશવર્ગીય ભિક્ષુઓએ એક ગામડી વિહાર સાફ-સૂફ કરવા માંડ્યો હતો. એ સાફસૂફ થઈ રહેતાં સુધી પદ્મવર્ગીય ભિક્ષુઓએ રાહ જોઈ; અને વિહાર સાફસૂફ થઈ રહ્યા પછી સપ્તદશવર્ગીયોને ત્યાંથી કાઢી મૂકી પોતે જ ત્યાં રહેવા લાગ્યા. સપ્તદશવર્ગીયોએ એમને ખૂબ વિનવ્યા; પણ પદ્મવર્ગીયોએ એમને અંદર રહેવા દીધા નહિ. આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ ત્યારે તેમણે પદ્મવર્ગીયોનો નિગેધ કરી ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કયો:—

જે ભિક્ષુ બીજા ભિક્ષુ પર ગ્રીસ ચઢાવી સાંધિક વિહારમાંથી એને બહાર કાઢી કે કઢાવી મૂકે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

૬૭. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે બે ભિક્ષુઓ સાંધિક વિહારમાં બે માળની કુટીરમાં

એક નીચકે માળે ને બીજે ઉપકે માળે એમ રહેતા હતા. ઉપકે માળે જમીનમાં ખોડેલા પાયાવાળો એક ખાટલો હતો. ઉપકે માળ રહેનારો ભિક્ષુ એકદમ જોરથી એ ખાટલાપર બેઠો. તેથી ખાટલાનો પાયો નીચે ખસ્યો અને નીચકે માળ રહેનારા ભિક્ષુના માથાને વાગવાથી ઘણી ઇજા થઈ; અને એણે જમાજૂમ કરી મૂકી. સારા ભિક્ષુએને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

જે ભિક્ષુ સાંધિક વિહારમાં બે માળની કુદીરમાં ઉપલા માળપર, જેના પાયા જમીનમાં ખોડેલા હોય એવા ખાટલા કે આસન પર બેસે અથવા સૂઈ જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૮ ॥

૬૮. બુદ્ધ ભગવાન કૌશાંગીમાં યોધિનારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન ઇજના ઉપસ્થાપક મહામાત્રે ઇજ માટે એક વિહાર બનાવ્યો. ઇજ એ વિહારને છાપરા ઉપર છાપડ, ચઢાવતો અને ઉપરાઉપરી એની જાંતિને ઘોળાવતો. તેથી ભાર વધી જઈ વિહાર પડવા લાગ્યો. એ સમો કરવા માટે તૃણકાષ્ઠ બેગાં કરતા છ-ને એક આઠણનું જવનું ખેતર જગાડી નાખ્યું તેથી એ આઠણ ભિક્ષુઓ પર દીક્ષા કરવા લાગ્યો. કમે કમે આ વાત ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ઇજનો નિરોધ ક્યો અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

મોટો વિહાર કરાવનાર ભિક્ષુએ દરવાજાની બાજુએ ભૂંગળ રાખવાની જગ્યા સુધી તથા બારીઓ તરફ ઘોળાવવા માટે તથા બે ત્રણ વખત છપ્પર તૈયાર કરવા માટે જ્યાં અનાજ વગેરે ન હોય એવી જગ્યાએ રહી ગોઠવણ કરવી. અનાજ વગેરે ન હોય એવી જગ્યાએ રહીને પણ એથી વધારે ઘોળાવવાની કે છાપડ નાંખવાની ગોઠવણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

૬૯. છુદ્ડ ભગવાન આજીવીયાં આઆજીવ એતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે આજીવીના લિશ્તુઓ ખાંધકામ કરતી વખતે જાંતુઓવાળા પાણીથી ઘાસ તથા માટી પલાળતા અથવા બીજાઓ પાસે પલાળાવતા. આ વાત સારા લિશ્તુઓને ગમી નહિ; અને એ ભગવાનને કાને જતાં ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બાણી જોઇને જાંતુઓવાળા પાણીથી ઘાસ કે માટી પલાળે કે બીજા પાસે પલાળાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૨૦૧

૭૦. છુદ્ડ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠાં અઠાસ આશામમાં રહેતા હતા. તે વખતે રથવિર લિશ્તુઓ લિશ્તુણીઓને ઉપદેશ કરતા; અને તેથી તેમને ચીવર, પિંડપાન વગેરેનો લાભ થતો. એ જોઈ પશુવર્ગીય લિશ્તુઓને ક્ષામ્બુ કે લિશ્તુણીઓને ઉપદેશ કરવામાં લાભ રહેતો છે. તેથી લિશ્તુણીઓ પાસે જઈ તેમણે કહ્યું, “બહેનો, અમે રહીએ છીએ તે તરફ આવતાં રહેજો, એટલે અમે પણ તમને ઉપદેશ કરીશું.” જ્યારે એ લિશ્તુણીઓ એમની પાસે ગયા ત્યારે એમણે ધર્મોપદેશ ધણો જ થોડો કર્યો; અને નકામી વાતો ઘણી કરી. ત્યાંથી તેઓ ભગવાનના દર્શન માટે ગયા; અને ભગવાને પૂછવાથી બનેલી બધી દક્ષીણત કહી મંભળાવી. તેથી ભગવાને બધા લિશ્તુઓને બેગા કર્યા; અને પશુવર્ગીયોને નિગેધ કર્યો; તથા લિશ્તુણીઓને ઉપદેશ કરવા માટે સંઘે રીતસર લિશ્તુની ચૂંટણી કરવી એવો નિયમ કર્યો. સંઘે પસંદ કરેલા લિશ્તુએ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરવો એવી અનુજા આપી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સંઘની પસંદગી મેળવ્યા પગર જે લિશ્તુઓ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૨૧

ભગવાને આવો નિયમ કર્યો તેથી પશુવર્ગીય લિશ્તુઓ પોતાનામાંથી કોઈની પસંદગી કરી લિશ્તુણીઓને ઉપદેશ કરાવતા. તેથી ભગવાને તેમને નિગેધ કરી લિશ્તુઓને કહ્યું, “લિશ્તુઓ, (૧)

જે ભિક્ષુ ચાસ્તિવાન હોય, (૨) - બહુચત હોય, (૩) જેને ભિક્ષુ-પ્રાતિમેક્ષ તથા ભિક્ષુણી-પ્રાતિમેક્ષ કંદર્ય હોય, (૪) જે ઉત્તમ વક્તા હોય, (૫) ભિક્ષુણીઓને જેનો ઉપદેશ ગમતો હોય, (૬) જે શક્તિમાન હોય, (૭) પ્રવલ્યા લીધા પછીથી જેને હાથે સંધાદિશેષ જેવી આપત્તિ ન થઈ હોય, તથા (૮) જેની ઉંમર વીસ વરસ કરતાં વધારે હોય, તેને જ ભિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવા માટે પસંદ કરવો. આ આઠ ગુણોથી યુક્ત હોય તેને ભિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરવા માટે ચૂંટી કાઢવો એવી હું રજા આપું છું.”

૭૧.- બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે રથવિરે ભિક્ષુઓ વારા કરતી ભિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરતા. એક દિવસે ચૂળપંથકનો વારો હતો. ભિક્ષુણીઓએ કહ્યું, “આજે આર્ય ચૂળપંથક આપણને વિસ્તારથી ઉપદેશ ન કરતાં, ફરી ફરીથી ઉદ્ધારગાથા જ સંભળાવ્યાં કરશે.” એમનું આ અનુમાન ખરું પડ્યું. તેઓ ઉપદેશ સાંભળવા માટે આવી ત્યારે ચૂળપંથકે આ ગાથા ગાઈ સંભળાવી:—

અધિચેતસો અપ્પમજ્જતો મુનિનો મોતપથેસુ સિલ્લત્તો ।

સોકા ન ભવન્તિ તાદિનો ડપસન્તદ્દસ સદ્દા સત્તોમત્તો ॥

(સમાધિમાં અપ્રમત્ત રહેનાર, મૌનમાર્ગમાં આત્મદમન કરતાં શીખનાર, શાંત અને હંમેશાં સ્મૃતિમાન મુનિને શોક કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી.) •

પોતે કરેલું અનુમાન ખરું પડ્યું એમ ભિક્ષુણીઓ અંદર અંદર કહેવા લાગી. એમનું બોલણું ચૂળપંથકે સાંભળ્યું; અને સિદ્ધિના બળથી આકાશમાં ચંક્રમણ કરવા લાગ્યો—ધટીકમાં ઉભો રહે, બેસી જાય, સુઈ જાય, ધૂમાડો ઉત્પન્ન કરે, અગ્નિ પ્રકટાવે, ધટીકમાં અદર્ય થઈ જાય, અને ઉપરની જ ઉદ્ધારગાથા તથા બીજી અનેક ધુદ્ધવચન બોલ્યાં કરે. એ સાંભળી ભિક્ષુણીઓ કહેવા લાગી, “ચૂળપંથકના જેવો પ્રભાવશાળી ઉપદેશ અમે કદી પણ સાંભળ્યો નથી.” પણ આ

ન્યૂનપંચકના ઉપદેશને લીધે લિશ્તુણીઓને શહેરમાં જતાં મોકલું થયું; અને દરવાજા બંધ થઈ જવાથી રાત શહેર બહાર પસાર કરી સવારે શહેરમાં જવું પડ્યું. એમને જોઈ લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ લિશ્તુણીઓ અબ્બહ્યારિણી છે. રાત લિશ્તુઓ સાથે પસાર કરી સવારે શહેરમાં આવે છે. એમં થતાં એ વાન ભગવાનને કાને ગઈ. એમણે ન્યૂનપંચકનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સંધે ચૂંટી શહેરો લિશ્તુ પણ જો સૂર્યાસ્ત પછી લિશ્તુ-ણીને ઉપદેશ કરે તો એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૨૨૥

૭૨. બુદ્ધ ભગવાન શામ્પદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિશાધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ધર્મગીય લિશ્તુઓ લિશ્તુણી-ઉપાશ્રયમાં જઈ લિશ્તુણીઓને ઉપદેશ કરતા. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ધર્મ-વર્ગીયોનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ લિશ્તુણી-ઉપાશ્રયમાં જઈ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે મહાપ્રજ્ઞપતી ગોતમી માંદી હતી. સ્થવિર લિશ્તુઓ એની ખબર કાઢવા ગયા. એમને ધર્મોપદેશ કરવાની એણે વિનંતિ કરી. પણ એમ કરવાની મનાઈ છે એમ કહી તેમણે ઉપદેશ કર્યો નહિ. ત્યાર પછી ભગવાન મહાપ્રજ્ઞપતીને મળવા માટે ગયા. એણે એમને આ વાત કહી. ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓને બોલાવી કહ્યું, “માંદી લિશ્તુણીને લિશ્તુણીના ઉપાશ્રયમાં જઈ ઉપદેશ કરવાની હું રજા આપું છું.” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ યોગ્ય પ્રસંગ વગર લિશ્તુણીના ઉપાશ્રયમાં જઈ લિશ્તુણીને ઉપદેશ કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. લિશ્તુણી માંદગી ભોગવતી હોય તો એ પ્રસંગ આ બાબતમાં ઉપદેશ માટે યોગ્ય છે એમ સમજવું. ૥૨૩૥

૭૩. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે લિશ્તુણીએને ઉપદેશ કરવાને લીધે સ્થવિર લિશ્તુએને ચીવર, પિંડપાન વગેરેનો લાલ થતો. - ધર્મવર્ગીય કહેતા કે સ્થવિર લિશ્તુઓ માત્ર લાલની ખાતર જ લિશ્તુણીએને ઉપદેશ કરે છે. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ધર્મગ્રંથિનો નિરેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ મારે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સ્થવિર લિશ્તુઓ માત્ર લાલની ખાતર જ લિશ્તુણી-એને ઉપદેશ કરે છે એમ જે લિશ્તુ કહે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

૭૪. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક લિશ્તુ આવસ્તીની એક શરીમાં લિક્ષા માગતો હતો. એક લિશ્તુણી પણ ત્યાં જ લિક્ષા માટે જતી હતી. ત્યાં એ બંનેને એળખાણ થયું. એક વખત એ લિશ્તુએ પેલી લિશ્તુણીને ચીવર આપ્યું. આ વાત સારા લિશ્તુએને ગમી નહિ....અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ અશાંતિ લિશ્તુણીને ચીવર આપે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આવે નિયમ થવાથી કોઈ ચીજના બદલામાં લિશ્તુણી ચીવર માગે તો પણ લિશ્તુઓ આપતા નહિ. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે ચીજના બદલામાં ચીવર આપવાની એમણે રજા આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ કોઈ ચીજના બદલા વગર અશાંતિ લિશ્તુણીને ચીવર આપે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

૭૫. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉદાચી લિશ્તુ ચીવર શીવવામાં પ્રખ્યાત હતો. એક લિશ્તુણીએ એને ચીવર શીવી આપવા વિનંતી કરી. એણે ચાવર ઘણું સુંદર તૈયાર કર્યું; પણ એના પર એક છીલસ ચિત્રામણુ

કાંઈયું અને એ લિશ્તુણીને કહ્યું કે, “આ ચીવરની ગદી ભાંગ્યા વગર એમને એમ રહેવા દે, અને જ્યારે લિશ્તુણી-સંઘ ઉપદેશ સાંભળવા માટે જાય ત્યારે એ એટલી બધાંની પાછળ જજે.” લિશ્તુણીએ એમ કહ્યું અને સ્વાભાવિક રીતે જ એ બીલસ ચિત્ર એની કે બીજી દાઈ લિશ્તુણીની નજરે પડ્યું નહિ. પણ માર્ગમાં એ ચિત્રામણુ જોઈ લોકો લિશ્તુણીઓની નિંદા કરવા લાગ્યા. આગળ જતાં એ વાત ભગવાનના કાન પર ગઈ; ત્યારે તેમણે ઉદાધીનો નિષેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ અજ્ઞાતિ લિશ્તુણીનું ચીવર શીવે કે બીજા પાસે શીવડારે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

૭૬. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠા અઠા આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ધૂવર્ગીય લિશ્તુઓ અગાઉથી સંકેત કરી લિશ્તુણીઓ સાથે પ્રવાસ કરતા....તેથી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ અગાઉથી સંકેત કરી લિશ્તુણી સાથે એક માર્ગે પ્રવાસ કરે—માન એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ જાય—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

એક વખત કેટલાક લિશ્તુઓ તથા લિશ્તુણીઓ સાકેતથી આવસ્તી આવતાં હતાં. એ લિશ્તુણીઓએ લિશ્તુઓ સાથે પ્રવાસ કરવાનો ચોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો. પણ ઉપરના નિયમને લીધે લિશ્તુઓ તેમની વિનંતીને માન આપી શક્યા નહિ. તેમણે કહ્યું, “આપણે સાથે પ્રવાસ કરી શકીએ તેમ નથી. તમે આગળ જાઓ. અમે પાછળથી આવીશું.” લિશ્તુણીઓ બોલી, “લિશ્તુઓના દરજ્જાએ મોટા. તેથી તમે જ આગળ જાઓ. અમે પાછળ આવીશું.” લિશ્તુઓ આજળ ગયા, અને લિશ્તુણીઓ પાછળથી આવતી હતી તેવામાં રસ્તામાં એમને ઘોરોએ ઘેરી લીધી, એમનાં ચીવર દરી સીધાં અને એમના પર બળાત્કાર કર્યો. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ યોગ્ય પ્રસંગ વગર સંકેત કરી લિશ્તુણી સાથે એક માર્ગે પ્રવાસ કરે—માત્ર એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ જાય—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. જે રસ્તે સથવારા સાથે જ પ્રવાસ કરવાનો હોય અને ચોર વગરેની બીક હોય તે પ્રસંગને આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ જાણવો. ॥ ૨૭ ॥

૭૭. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગીય લિશ્તુઓ સંકેત કરી લિશ્તુણીઓ સાથે હોડીમાં પ્રવાસ કરતા. એમને જોઈ લોકો કહેવા લાગ્યા કે જેવી રીતે અમે અમારી સ્ત્રીઓ સાથે હોડીમાં બેસી કીડા કરીએ છીએ તેવી રીતે આ શાક્યપુત્રીય શ્રમણો લિશ્તુણીઓ સાથે હોડીમાં બેસી કીડા કરે છે....તેથી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ સંકેત કરી નદીની ઉપરવાસ કે નીચે જતી હોડીમાં લિશ્તુણી સાથે બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે કેટલાક લિશ્તુઓ અને લિશ્તુણીઓ સાકેતથી આવસ્તી આવતાં હતાં. માર્ગમાં એક નદી આવી. ત્યાં લિશ્તુઓએ એમને કહ્યું, “તમે આગળ જાઓ; અમે પાછળથી આવીએ છીએ.” લિશ્તુણીઓએ લિશ્તુઓને જ આગળ જવાને કહ્યું. તેઓ નદીપાર ગયા એટલામાં ચોરોએ લિશ્તુણીઓનાં ચીવર ઢરી લીધાં, અને એમના પર બળાત્કાર કર્યો. આ વાત જાણવામાં આવી ત્યારે લિશ્તુઓએ અને લિશ્તુણીઓએ નદીપાર જનારી હોડીમાં સાથે બેસવું એવી રજા આપી. ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ સંકેત કરી, નદીપાર જતી હોડી ઉપરાંત નદીની ઉપરવાસ કે નીચે જતી હોડીમાં લિશ્તુણી સાથે બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

૭૮. યુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે

વખતે થુલ્લનંદા લિશ્મણી એક કુટુંબમાં આવળ કરતી હતી. એ કુટુંબમાં એક દિવસે સારિપુત્ર, મહામોગ્ગલ્લાન વગેરે મહાસ્થવિરોને આમંત્રણ હતું. આ વાત જ્યારે થુલ્લનંદા લિશ્મણીએ જાણી ત્યારે તેણે એ ગૃહસ્થને કહ્યું, “તે દેવદત્ત-જેવા મોટા લિશ્મણોને નિમંત્રણ ન કરતાં આમને નિમંત્રણ કર્યું એ કેવું ?” લિશ્મણી દ્વારા લોકોને કહી દેવદત્ત લિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે એ વાત જ્યારે જહાર પહી ત્યારે ભગવાને એનો નિગેધ કરી લિશ્મણો માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્મ જાણી જોઇને લિશ્મણીના કહેવાથી પ્રાપ્ત થએલું લિક્ષાન્ન ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે એક લિશ્મ પોતાના કાંઈ સગાને ત્યાં ગયો. ધણી વર્ષો પછી ઘેર ગએલો હોવાથી એનાં સગાંવહાલાંઓએ એને માટે સાંઈ ભોજન તૈયાર કર્યું. એ કુટુંબમાં આવળ કરનારી કાંઈ લિશ્મણીએ કહ્યું, “હીક છે ! આ આપને તમે જમાડો.” લિશ્મણીના કહેવાથી પોતાને આ જમણુ પ્રાપ્ત થાય છે એવી લિશ્મને શંકા આવી અને એણે એ અન્ન ગ્રહણ કર્યું નહિ. એ દિવસે લિક્ષાટનને સમય પણ થઈ ગએલો હોવાથી એને ઉપવાસ કરવો પડ્યો. આ વાત જાણવામાં આવી ત્યારે ભગવાને લિશ્મણોને કહ્યું, “ગૃહસ્થોએ પ્રથમથી તૈયારી કરી મૂકેલી હોય છતાં લિશ્મણીના કહેવાથી અન્ન પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે ગ્રહણ કરવાની હું રજા આપું છું.” એમ કહી એમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે જાણી જોઇને—ગૃહસ્થોએ પ્રથમથી તૈયારી ન કરેલી હોય ત્યારે—લિશ્મણીના કહેવાથી પ્રાપ્ત થએલું લિક્ષાન્ન ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૨૮ ॥

૭૯. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્યમાન ઉદાપીની પૂર્વાશ્રમની સ્ત્રી લિશ્મણી યર્ષા હતી. એક દિવસે ઉદાપી એકલો જ એની સાથે વાતો કરતો ખેડો.

આ વાન સારા લિશ્તુઓને ગમી નહિ; અને ભગવાને એ મળ્યું ત્યારે. ઉદાધીનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ એકલો એકલી લિશ્તુણી સાથે એકાંતમાં બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

૮૦. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આવસ્તીથી થોડે દૂર એક પૂજે અમણેને લિક્ષાન્ન આપવાનું શરૂ કર્યું હતું (એને આવસથ-પિંડ કહેતા.). પૂર્વર્ગીય લિશ્તુઓ આવસ્તીમાં લિક્ષા માટે ગએલા. ત્યાં તેમને કંઈ પણ ન મળ્યું એટલે તેઓ તે પૂજના આવસથ તરફ ગયા. એમને ત્યાં સારી રીતે સત્કાર કરવામાં આવ્યો. એટલે પૂર્વર્ગીય લિશ્તુઓ હંમેશા ત્યાં જ લિક્ષા માટે જવા લાગ્યા. પછીથી એમણે એવો વિચાર કર્યો કે આરામમાં જવાનું પણ શું કામ છે? પાણું ખીજે દિવસે અહીં આવવાનું જ છે. તેથી આપણે અહીંયાં જ વાસો કરીએ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓ ત્યાં જ રહ્યા. એમને જોઈ ખીજા પંથના અમણેએ ત્યાં જવાનું મૂકી દીધું. લોકો કહેવા લાગ્યા, “આ શાકપુત્રીય અમણે અહીંયાં જ મુકામ રાખી આવસથ-પિંડ ખાયાં કરે છે એ કેવું? આવસથ-પિંડ માત્ર આમને માટે જ નથી; પણ સર્વ પંથના અમણે માટે છે.” ક્રમેક્રમે આ ધાત ભગવાનને કાને ગઈ. તેમણે પૂર્વર્ગીયોનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“આવસથ-પિંડ એક જ દિવસ ગ્રહણ કરવો. એથી વધારે દિવસ ગ્રહણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે આયુષ્માન સ્મરિપુત્ર કોલસ દેશમાં પ્રવાસ કરતાં કરતાં એક આવસથમાં આવી પહોંચ્યો. ઘણે કાળે રથવિર આવેલો છે એમ કહી ત્યાંના લોકોએ એનો ઘણો સત્કાર કર્યો. તે જ દિવસે સાંજે એ મદિ પડ્યો, અને એ આવસથમાંથી ખીજે

ઠેકાણે જમ શક્યો નહિ. બીજો દિવસે એને માટે લોકોએ ભોજન તૈયાર કર્યું. પરંતુ ભગવાને એક કરતાં વધારે દિવસ આવસથ-પિંડ ગ્રહણ કરવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી સારિયુતે એનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. પછીથી એ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે માંદા લિશ્તુને એકથી વધારે દિવસ આવસથમાં રહી લિક્ષા ગ્રહણ કરવાની પરવાનગી આપી; અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

તાંદુરસ્ત લિશ્તુએ એક જ દિવસ આવસથ-પિંડ ગ્રહણ કરવો. એથી વધારે દિવસ ગ્રહણ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૩૧॥

૮૧. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે લોકો તરફથી કંઈ પણ મળતું ન હોવાથી દેવદત્ત ઘેરઘેર જાતે કહી આવી પોતાને અને પોતાના સાથીઓ માટે લિક્ષા મેળવતો. લોકો એના પર ટીકા કરવા લાગ્યા; અને ભગવાને એનો નિષેધ કરી લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ ગણુ^૧ સાથે લિક્ષા સ્વીકારનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં ભગવાને જૂદે જૂદે પ્રસંગે ફેરફાર કર્યો, એ સર્વ ફેરફારનો સમાવેશ નીચેના નિયમમાં કરેલો છે:—

યોગ્ય પ્રસંગ વગર ગણુ સાથે લિક્ષા સ્વીકારવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. લિશ્તુ માંદગી ભોગવતો હોય, ચીવર બનાવવાનો વખત હોય, ખુસાફરીએ નીકળવાનો વખત હોય, હોડીમાં પ્રવાસ કરવાનો વખત હોય, અથવા લિશ્તુઓનો મોટો સમુદાય સાથે હોય તો એ આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ છે એમ જાણવું. ॥૩૨॥

૧. ગણુ એટલે ચાર કે એથી વધારે લિશ્તુઓનો સમુદાય. આવા સમુદાયે એક દિવસે એક જ ઠેકાણે ભોજન કરવું યોગ્ય નથી, એનો આ નિયમનો અર્થ છે.

૮૨. બુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે વૈશાલીમાં લિશ્તુઓને આમંત્રણ-પરંપરા ચાલુ હતી. તેમાં એક ગરીબ લુહારે આખા લિશ્તુસંઘને એક દિવસ પોતાને ઘેર આમંત્રણ કર્યું. આ ગરીબ લુહાર તે શાનું જમણુ આપે એવો વિચાર કરી લિશ્તુઓએ પહેલેથી જ લિક્ષાટન કરી જમી લીધું અને પછીથી એને ત્યાં ગયા. એ ગરીબ લુહારને એના શેઠે વધારે રોજી આપવાથી અને આડોશીપાડોશીઓએ સારી રીતે મદદ કરવાથી એણે લિશ્તુસંઘ માટે ઉત્તમ ભોજન તૈયાર કર્યું. પણ જમતી વખતે લિશ્તુઓ બહુ ઝોણું ખાવા લાગ્યા. એણે કહ્યું, “હું ગરીબ છું એમ માની તમે થોડું ખાશો નહિ. તમારે માટે ઘણું અન્ન તૈયાર કરેલું છે.” લિશ્તુઓએ કહ્યું, “અમે પહેલેથી જ લિક્ષાટન કરીને આવ્યા છીએ. તેથી વધારે ખાવાની ઇચ્છા રહી નથી.” ત્યારે એ ગરીબ લુહાર એમના પર દીકા કરવા લાગ્યો. “કે મેં નિમંત્રણ કરેલું હોવા છતાં લિશ્તુઓ બીજે ઠેકાણે લિક્ષાટન કરીને એ ડેવું?... ભગવાને આ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“પરંપરાથી ભોજન કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

પછીથી જુદે જુદે પ્રસંગે આ નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

યોગ્ય પ્રસંગ વગર પરંપરાથી ભોજન કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. માંદા હોય, ચીવર બનાવવાનો વખત હોય, એ આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ છે એમ જાણવું. ૥૩૩૬

૮૩. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જૈન અંબ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કાણમાતા ઉપાસિકા ઘણી શ્રદ્ધાળુ હતી. એની છોકરી કાણુને બીજે ગામ પરણાવી હતી. એ પોતાને પિયર હતી,

૧. એક આમંત્રણ આપેલું હોવા છતાં બીજે ઠેકાણે જમીને પ્રાપ્ત એ ઠેકાણે જમવા જવું એને પરંપરાથી ભોજન કરવું કહે છે. ૧૩૬

ત્યારે એના ધણીએ એને તેડવા માટે એક માણસ મોકલ્યો. એને ખાલી હાથે મોકલવી હીક નહિ, એવા વિચારથી કાણુમાતાએ એને માટે અપૂપ (વંડા) તૈયાર કર્યા. એટલામાં એક લિશુ લિશા માટે આવ્યો. એને એણે કેટલાક અપૂપ આપ્યા. એણે એ વાત બીજા લિશુને કહી ને બીજાએ ત્રીજાને કહી. એ બધાએ ત્યાં લિશા અદણ કરવાથી કાણુમાતાએ તૈયાર કરેલા બધા અપૂપ ખલાસ થઈ ગયા. તેથી છોકરીને સાસરે મોકલવાનું એને મુલતવી રાખવું પડ્યું. છોકરીને તેડવા માટે એના ધણીએ ફરીથી માણસ મોકલ્યો. લિશુઓએ ફરીથી પણ પહેલાંની માફક લિશા માટે આવી બધા અપૂપ ખલાસ કર્યા. ત્રીજી વાર માણસ આવ્યો ત્યારે પણ આમ જ બન્યું. તેથી સ્ત્રીને મોકલતા નથી એમ કહી, રીસ ચઢાવી કાણુના ધણીએ બીજી વાર લગ્ન કર્યું. એ હકીકત કાણુએ જણી ત્યારે તે રડવા લાગી. ભગવાન લિશા માટે આવ્યા ત્યારે કાણુમાતાએ એમને આ હકીકત કહી સંભળાવી. ભગવાને બંનેને ધર્મોપદેશ કર્યો અને વિહારમાં પાછા ગયા.

એ જ વખતે બીજી એક એવી વાત બની કે એક સાર્થ (વેપારીઓની પોઠ) રાજગૃહથી પ્રવાસે જવાની તૈયારીમાં હતો. એક લિશુ ત્યાં લિશા માટે જઈ ચડ્યો. સાર્થમાંથી એક ઉપાસકે એને સાચવેા આપ્યો. એણે એ વાત બીજા લિશુને કહી અને બીજાએ ત્રીજાને કહી, અને એમ કરતાં ઘણા લિશુઓના જાણવામાં એ વાત આવી. એ બધાએ ત્યાં જ લિશા અદણ કરવાથી એ ઉપાસકનો બધો સાચવો ખલાસ થઈ ગયો. એણે સાર્થનાં બીજાં માણસોને ત્યાં વધુ મુકામ કરવા માટે પિનંતી કરી. પણ તેઓ થોભ્યા નહિ. ફરીથી પાચેવ તૈયાર કરી, બીજે દિવસે એમની પાછળ પાછળ જતાં માર્ગમાં ચોરોએ એને લૂંટી લીધા. તેથી સોડો લિશુઓ પર દીકા કરવા લાગ્યા. કહેવા લાગ્યા કે આ શાક્યપુત્રોય શ્રમણો પ્રમાણુ જણ્યા વિના લિશા અદણ કરે એ કેવું ? આગળ જતાં ભગવાને

એ વાત જાણી, ત્યારે તેમણે એમનો નિરોધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિશ્તુ કોઇ કુટુંબમાં લિક્ષ્ણ માટે જઇ ચઢતાં એને અપૂપ કે મંથ^૧ ગ્રહણ કરવાની વિનંતી કરવામાં આવે તો તેણે એ ત્રણ પાત્ર ભરી એ ગ્રહણ કરવાં. એથી વધારે લે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. એ ત્રણ પાત્ર ભરી લઇ લિશ્તુઓને વહેંચી આપવાં. આવે વખતે આ શિષ્ટાચાર છે એમ માનવું. ॥ ૩૪ ॥

૮૪. છુદ્ધ ભગવાન શાપસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક બ્રાહ્મણે લિશ્તુઓને નિમંત્રણ આપી જમાડ્યા. લિશ્તુઓ એને સાં જમી પાછા એની પાડોશમાં રહેતાં પોતાનાં સગાંવહાલાને ત્યાં જઇ જમ્યા. લિશ્તુઓ ગયા પછી બ્રાહ્મણ પાડોશી-પાડોશીને આમંત્રણ આપવા ગયો. પણ તેમણે કહ્યું, “તે લિશ્તુઓને જ પેટભરી જમાડ્યા નહિ, અને હવે અમને શા માટે બોલાવે છે ?” એ સાંભળી તે બ્રાહ્મણ લિશ્તુઓ પર ટીકા કરવા લાગ્યો. એણે કહ્યું કે ‘લિશ્તુઓ મારે ઘેર જમી પાછા ખીજાને સાં જમે એ કેવું ? શું હું એમને પેટભરીને જમાડી શકું તેમ નહોતું ?’ આ વાત ક્રમે ક્રમે ભગવાને જાણી, ત્યારે તેમણે એ લિશ્તુઓનો નિરોધ કરી બધા લિશ્તુઓને માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિશ્તુ જમીને વામ થયા પછી, ફરીથી જમે કે ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે માંદા લિશ્તુઓ માટે લોકો સાફ સાફ ખાવાનું કરી મોકલતા. તેમાંથી જે ખાતી રહેતું તે જહાર કેંકરી દેવામાં આવતું; અને એ ખાવા માટે ભેંગા ચએલા કાગડાઓ મોરેથી કાલાહલ કરી ચૂકતા. ભગવાને આનંદ પાસે એની પૂછપરછ કરી ત્યારે આનંદે એ હકીકત ભગવાનને કહી સંભળાવી. ત્યારે ભગવાને લિશ્તુઓને

એકંદા કરી કહ્યું, “ માંદા લિશ્તુઓનું કે બીજા લિશ્તુઓનું બાકી રહેલું અન્ન ગ્રહણ કરવાની હું રજા આપું છું. ” એમ કહી ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિશ્તુ જમીને તૃપ્ત થયા પછી લિશ્તુના વધેલા અન્ન વગર બીજું અન્ન ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૫ ॥

૮૫. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે અન્ન આરામમાં રહેતા હતા, તે વખતે જે લિશ્તુઓ કોસલ દેશમાં પ્રવાસ કરતા હતા, એમાંથી એક નિયમ પ્રમાણે વર્તતો નહિ; તેથી બીજા એને ઉપદેશ કરતો. તેથી પહેલાને એના પર રીસ ચઢી. એ બંને આવસ્તીમાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં એક પુત્રે સંધને આપેલા ભોજન પ્રસંગે બીજા લિશ્તુએ જમી લીધું. પહેલો આ વાત જાણતો હતો. એણે આગ્રહ કરી એને ફરીથી પોતાના સગાને ત્યાં જમાડ્યો. જમી રહ્યા પછી એને કહ્યું, “ તું મને ઉપદેશ કરતો હતો; પણ આજે તો તું પોતે પણ એક વખત જમ્યા છતાં ફરીથી જમ્યો. ” સારા લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ. ભગવાને એ લિશ્તુનો નિબંધ કર્યો અને બધા લિશ્તુઓ માટે આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુ જમીને તૃપ્ત થયા હોય છતાં એને જાણી જોઈને આપત્તિ લાગુ કરવાના હેતુથી લિશ્તુઓએ ખાધને વધેલા અન્ન વગર બીજું અન્ન ગ્રહણ કરવાનો આગ્રહ કરે, અને કહે કે ‘ હું લિશ્તુ, આ અન્ન ગ્રહણ કર, આ જમજું જમ, ’ અને બીજાં લિશ્તુ એ અન્ન ગ્રહણ કરે તો તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૬ ॥

૮૬. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે રાજગૃહમાં પર્વત પર જત્રા (ગિરગ્ગસમડગ્રો) ભરાઈ હતી. સપ્તદશવર્ગીય લિશ્તુઓ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. લોકોએ એમને નંદવાડી ઘેવાડી જમાડ્યા અને ખાવાની મીઠાઈ બાંધી આપી વિદાય કર્યા.

તેમણે આરામમાં જાવી પૂર્વગમિને એ ખાવાની ચીજો આપવા માંડી. ત્યારે તેઓ વિકાજે (જપેર પછી) ખાય છે એમ કદી પૂર્વગમિએ તેમના પર ટીકા કરી... અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ વિકાજે ખાય કે જમે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

૮૭. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આનંદનો ઉપાધ્યાય બેઠકડીસીસ જંગમમાં રહેતા હતા. તે લિક્ષાટન કરી કારો ભાત માગી લાવતો અને સૂકવી મૂકતો; અને જ્યારે લિક્ષાટન માટે ન જાય ત્યારે એને પક્ષાળીને ખાતો. આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે એનો નિરોધ કરી લિશ્તુઓ માટે એમણે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ ખાવાની કે જમવાની ચીજો સંધરી રાખીને ખાય કે જમે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

૮૮. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગમિ લિશ્તુઓ ઉત્તમ પદાર્થો મંગાવીને ખાતા. લોકો એમનો પર ટીકા કરવા લાગ્યા. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે પૂર્વગમિનો નિરોધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ધી, માખણ, તેલ; મધ, ગોળનો રસ, માછલાં, માંસ, દૂધ અને દહીં વગેરે જેવા ઉત્તમ પદાર્થો જે લિશ્તુ પોતાને માટે મંગાવીને ખાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે લિશ્તુઓ માંદા પડવા લાગ્યા. તેઓ કહેતા, “પહેલાં અમે ધી, માખણ વગેરે પદાર્થો મંગાવીને ખાતા; અને તેથી અમને સાફ થતું.” આ વાત ભગવાને જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં ફેરફાર કર્યો:—

“ધી, માખણ, તેલ, મધ, ગોળનો રસ, માછલાં, માંસ, દૂધ અને દહીં વગેરે જેવા ઉત્તમ પદાર્થો જે તંદુરસ્ત

લિશ્તુ પોતાને માટે મંગાવીને ખાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

૮૯. છુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે એક પાંચકૂલિક (ચીંચરાનાં ચીવર વાપરનાર) લિશ્તુ સ્મશાનમાં રહેતો હતો. એ લોકોએ આપેલું કંઈ પ્રશ્ન લેતો નહિ. સ્મશાનમાં ઝાડ નીચે કે ઉમરા પર લોકોએ મૂકેલા પિંડ ખાધને નિર્વાહ કરતો. લોકો એના પર ટીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

“ જે લિશ્તુ ન આપેલો આહાર મ્હોંમાં નાંખે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

ત્યારે લિશ્તુએને પાણી પીતાં અને દાતણનો ઉપયોગ કરતાં સંકેત થવા માંડ્યો. તેથી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર ક્યો:—

જે લિશ્તુ પાણી અને દાતણ વગર બીજે ન આપેલો આહાર મ્હોંમાં નાંખે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

૯૦. છુદ્ધ ભગવાન વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગારશાલામાં રહેતા હતા. તે વખતે સંધને ઘણા ખાલ પદાર્થો પ્રાપ્ત થયા હતા. આનંદે વધેલા પદાર્થોનું શું કરવું એ સંબંધે ભગવાનને પૂછ્યું. ત્યારે ભગવાને એ પદાર્થો ગરીબગુરુઓને વહેંચી આપવાને કહ્યું. તેમાં ઘણી પરિમાણિકાઓ પણ હતી. આનંદે દરેકને એક એક અપૂષ આપ્યો. પણ એક પરિમાણિકાના પાત્રમાં જૂલથી બે અપૂષ પડ્યા. ત્યારે બીજી પરિમાણિકાઓ, આ તારો જરૂર એમ કહી એને ધુનકારવા લાગી.

તે જ વખતે બીજી એક એવી બીના બની કે એક આજીવક આરામમાં આવી ચડ્યો. તેને એક લિશ્તુએ ખૂબ ધી નાંખી સાંઈ અન્ન આપ્યું. એ લાંબે એ આત્મે ગયો. માર્ગમાં બીજા આજીવકે ‘ આ અન્ન કમોંથી આવ્યું. ? ’ એવો

પ્રશ્ન કર્યો. એણે જવાબ આપ્યો, “મુંજીદપતિ શ્રમણ જ્ઞાનમતી સમારાધનામાં આ અન્ન મને પ્રાપ્ત થયું.” કેટલાક ઉપાસકોએ એનું આ કથન સાંભળ્યું; અને આરામમાં આવી ભગવાનને નમસ્કાર કરી કહ્યું, “આ તીર્થ (તિથિય) છુદ્ધ, ધર્મ અને સંધની નિંદા જ કરવાની તક સોંપે છે; તેથી આજ સોડોને આપોએ (ભિક્ષુઓએ) પોતાને દાંધે ભોજન આપવું નહિ.” ભગવાને ધર્મોપદેશ કરી એ ઉપાસકોને રવાના કર્યા; અને એ બાળકમાં ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ અચેલક (નન્ન) પરિવ્રાજકને કે પરિવ્રાજિકાને સ્વહસ્તે આપાના કે જમવાના પદાર્થ આપે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

૬૧. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રે પોતાનો ભાઈ જે એનો શિષ્ય હતો તેને કહ્યું, “ચાલ, આપણે ગામમાં ભિક્ષાટન માટે જઈએ.” અને ગામમાં ગયા પછી એને કંઈ પણ અપાવ્યા વગર કહ્યું, “તું અહિંથી આપ્યો જ. તારી સાથે બોલવું કે બેસવું ઉઠવું મને ગમતું નથી. હું એકલો હોઉં છું ત્યારે મને ઠીક પડે છે.” મોડું થવાથી એના ભાઈને ભિક્ષા મળી નહિ. એણે પાછા આવી આ વાત ભિક્ષુઓને કહી...ભગવાને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ ધીજ ભિક્ષુને કહે કે, ચાલ આપણે ગામમાં કે શહેરમાં ભિક્ષા માટે જઈએ, અને ત્યાં એને કંઈ અપાવીને કે અપાવ્યા વગર જ, તારી સાથે બોલવું કે બેસવું ઉઠવું મને પસંદ નથી, હું એકલો હોઉં ત્યારે જ મને ધીજ સાથે બોલવું ને બેસવું ઉઠવું ગમે છે, એમ કહી એને પાછો મોકલે તો—એને લીધે જ—એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

૬૨. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર પોતાના મિત્રને ત્યાં જઈ એની

સ્ત્રી સાથે શયનગૃહમાં બેઠો. એટલામાં એ મિત્ર ત્યાં આવ્યો; અને એણે ઉપનંદને લિહ્યા અપાવીને જવાને કહ્યું. પણ એની સ્ત્રી એને થોડીવાર વધારે બેસવા માટે આગ્રહ કરવા લાગી. તેથી ઉપનંદ ત્યાં જ બેઠો. આ કૃત્ય એના મિત્રને ગમ્યું નહિ. એણે ઉપનંદની ટીકા કરવા માંડી... અને ભગવાને આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિહ્યુ, સ્ત્રી પુરુષ સાથે રહેતાં હોય એવા ઘરમાં પ્રવેશ કરી અંદર બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪૩॥

૬૩. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર પોતાના મિત્રને ઘેર જઈ એની સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેઠો. એ જોઈ એનો મિત્ર એની ટીકા કરવા લાગ્યો. ભગવાને આ વાન જાણી ત્યારે લિહ્યુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિહ્યુ સ્ત્રી સાથે એકાંત આસનમાં બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૪ ॥

૬૪. બીજો કોઈ પ્રસંગે ઉપનંદ આવી જ રીતે એકલો કોઈ એકલી સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેઠો હતો. ભગવાને એ વાત જાણી અને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિહ્યુ એકલો કોઈ એકલી સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બેસે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

૬૫. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્રના ઉપરચાયક કુટુંબમાં ઉપનંદ અને બીજા લિહ્યુઓને નિમંત્રણ હતું. જ્યાં લિહ્યુઓ આવીને પોતપોતાને આસને બેઠા; અને કહેવા લાગ્યા, “વિકાળ યત્તાં પૂર્વે અમને બોજન આપ.” પણ ઉપનંદ બીજાં કુટુંબોમાં ફરતો હતો. તે આવ્યા વગર ઉપાસકે લિહ્યુઓને બોજન પીરસવાની ના પાડી. ઉપનંદને આવનાં વાર યદ, અને તેથી લિહ્યુઓ યાંત્રિથી જખી રાક્યા નહિ. સારા

લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ એક ઠેકાણેથી નિમંત્રણ આવ્યું હોય ને ભોજન પહેલાં ખીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

એક દિવસ ઉપનંદના ઉપસ્થાયક કુટુંબમાંથી વિદ્યારમાં કંઈ ખાવાનો પદાર્થ મોકલવામાં આવ્યો હતો; અને એ ઉપનંદને અનાવીને સંધેને આપવામાં આવે એવું કહેવડાવી મોકલ્યું હતું. ઉપનંદ લિશ્તુ માટે ગામમાં ગયો હતો. તેથી ભગવાને કહ્યું કે એ પાછો આવતાં સુધી એ પદાર્થ એમને એમ જ રાખી મૂકવો. જમતાં પહેલાં ખીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરવાની મનાઈ કરેલી હોવાથી ઉપનંદ જમ્યા પછી ઓળખીતાં કુટુંબોમાં ફરવા લાગ્યો; અને તેથી આરામમાં આવતાં એને ઘણી વાર થઈ. જમવાનો વખત થઈ જવાથી લિશ્તુઓ એ પદાર્થ ખાઈ શક્યા નહિ, અને એ માથુસ એ પાછો લઈ ગયો. સારા લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને એ જાણી ત્યારે તેમણે ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ એક ઠેકાણેથી નિમંત્રણ આવેલું હોય ને ભોજન પહેલાં કે ભોજન પછી ખીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આગળ જતાં એક બે પ્રસંગે વળી આ નિયમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

જે લિશ્તુ યોગ્ય પ્રસંગ વગર, એક ઠેકાણેથી નિમંત્રણ આવેલું હોય ને ભોજન પછી ખીજાં કુટુંબોમાં ફર્યા કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ચીવરદાનનો વખત અને ચીવર ખનાવવાનો વખત એ આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રસંગ છે એમ જાણવું. ॥ ૪૬ ॥

૯૬. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં કપિલવસ્તુમાં નિગ્રાધારામમાં.

રહેતા હતાં. તે વખતે મહાનામ શાક્યને ઘેર ઘી, માખણું વગેરે ઔપધિ ચીજો હતી. ચોમાસામાં સંધને ઔપધિ પૂરી પાડવાની રજા આપવા માટે એણે ભગવાનને વિનંતી કરી; અને ભગવાને એ રિયતિમાં ચોમાસામાં કોઈ ગુંદસ્થ ઔપધિ પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા રાખે તો તે સ્વીકારવાની ભિક્ષુઓને રજા આપી. પરંતુ ભિક્ષુઓ મહાનામ શાક્ય પાસે ચોમા પ્રમાણમાં જ આ ચીજો માગતા. તેથી મહાનામે વધારે માગી લેવાની એમને વિનંતી કરી. તો પણ ભિક્ષુઓ એ અલ્પ પ્રમાણમાં જ મહણ કરતા. તેથી મહાનામે ભગવાનને કહ્યું, “હું આખી જીંદગી મુઠ્ઠી ભિક્ષુઓને ઔપધિ પદાર્થ પૂરા પાડવા છઠ્ઠું પું.” ભગવાનને એ વાત પણ કબૂલ રાખી.

તે વખતે પદ્વર્ગીય ભિક્ષુઓ એકવા પહેરવામાં અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તતા. એમને જોઈ મહાનામે કહ્યું, “તમે આમ અવ્યવસ્થિત રીતે કેમ વર્તો છો ?” એના આ કથનથી પદ્વર્ગીયોને એના પર રીસ થઈ; અને વેર લેવાના ધરાદાયી તેઓ એની પાસે જઈ એાસક માટે એકદમ એક દ્રોણ* ભરી ઘી માગવા લાગ્યા. મહાનામે એમને એક દિવસ ચોખવા કહ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું, “તારી વિનંતીનો શો ઉપયોગ ? ઔપધિ પદાર્થ આપવાની તારી છઠ્ઠા ન હોવા છતાં તું સંધને વિનંતી કરે છે એ કેવું ?” એમનું આ કહેવું સાંભળી મહાનામ એમના પર રીકા કરવા લાગ્યો. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

તંદુરસ્ત ભિક્ષુઓ ચોમાસામાં ઔપધિ મહણ કરવાની વિનંતીનો સ્વીકાર કરવો, બીજી વખત કરવામાં આવેલી વિનંતીનો પણ સ્વીકાર કરવો, અને હુએશાં મહણ કરવાની કોઈ વિનંતી કરે તો તેનો પણ સ્વીકાર કરવો. પરંતુ ઔપધિ ચીજો માગવામાં જે હદ ઓળંગે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

*. ચાર કેડવ (એક મુઠ્ઠી બરાબ એટલું માપ) એટલે એક અસ્થ, ચાર અસ્થ એટલે એક આઢક અને ચાર આઢક એટલે એક દ્રોણ.

૯૭. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ધર્મેનદિકાસર સૈન્ય સાથે કૂચ કરતો હતો. પદ્મવર્ગિય લિખુઓ સૈન્યની કૂચ જોવા માટે ગયા. એમને જોઇ ધર્મેનદિ રાત્રીએ પૂછ્યું, “ તમે અહિં કેમ આવ્યા છો? ” તેમણે કહ્યું, “ અમે મદારાત્રના દર્શન માટે આવ્યા છીએ. ” રાત્રીએ કહ્યું, “ યુદ્ધમાં આનંદ માનનારા મને જોઇને તમને શો ફાયદો થવાનો છે? તમારે માત્ર ભગવાનનું જ દર્શન કરવું એ જ યોગ્ય નથી શું? ” પદ્મવર્ગિયાના આ કૃત્ય ઉપર લોકો દીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને એ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ જે લિખુ સૈન્ય કૂચ કરતું હોય ત્યારે તે જોવા માટે જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે વખતે એક લિખુને મામેા લશ્કરમાં માંદો પડ્યો હતો. એણે એ લિખુએ પોતાને આવી મળી જવું એવો સંદેશો કદાચો. આ વાત એ લિખુએ ભગવાનને કહી, અને ભગવાને એવે પ્રમંગે, ખાસ કારણને લીધે, લશ્કરમાં જવાની રજા આપી અને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

જે લિખુ ખાસ કારણ વગર, સૈન્ય કૂચ કરતું હોય ત્યારે તે જોવા માટે જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪૮॥

૯૮. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મવર્ગિય લિખુઓ કોઈ કારણસર લશ્કરમાં જતા અને ત્રણ દિવસ કરતાં વધારે દિવસ રહેતા. લોકો એમના પર દીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિખુને કોઈ કારણસર લશ્કરમાં જવું પડે તો એણે બે ત્રણ દિવસ લશ્કરમાં રહેવું. એથી વધારે દિવસ રહે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૯ ॥

૯૯. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મવર્ગિય લિખુઓ બે ત્રણ દિવસ લશ્કરમાં રહેતા.

તે દરમિયાન તેઓ નિશાન તાકવાની જગ્યાએ, સેનાની ગણતરી કરવાની જગ્યાએ, વ્યૂહ રચવાને સ્થળે અને અનીક (ટૂકડી) તૈયાર કરવાની જગ્યાએ જતા. તેમાંથી એક લિશ્તુને નિશાન તાકવાની જગ્યાએ ગએલો સારે બાણ વાગ્યું. લોકો એની મરકરી કરવા લાગ્યા; કહેવા લાગ્યા કે, લદત, યુદ્ધ સારૂ થયું નહિ વાર ? તમે કેટલાં નિશાન તાક્યાં ? એ લિશ્તુ ધણો જ શરમાવા લાગ્યો. આગળ જતાં એ વાત ભગવાને જાણી; સારે તેમણે પૂર્વગચિનો નિબંધ કર્યો અને લિશ્તુઓ મારે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

એ ત્રણ દિવસ લશ્કરમાં રહ્યો હોય તે દરમિયાન જે લિશ્તુ નિશાન તાકવાની જગ્યાએ, લશ્કરની ગણતરી કરવાની જગ્યાએ, વ્યૂહ રચવાને સ્થળે અને અનીક તૈયાર કરવાની જગ્યાએ જાય તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૦ ॥

૧૦૦. યુદ્ધ ભગવાન ચેતિષદેશમાં પ્રવાસ કરતાં ભદ્રવતિકા નામના ગામ તરફ જતા હતા. માર્ગમાં ભરવાડ તથા ખેડૂતોએ એમને કહ્યું, “લદત ! ભદ્રવતિકાની પાસે આવેલા આત્રતીર્થમાં આપ જશો નહિ. કારણ કે ત્યાં જટિલના આત્રમમાં એક ભયંકર ઋદિમાન ઝેરી નાગ રહે છે. પણ એમનું કંઈ પણ ન સાંભળતાં ભગવાન ભદ્રવતિકા ગામ ગયા. ભગવાનના સંઘમાંથી સાગત નામે એક લિશ્તુ એ જટિલના આત્રમમાં જઈ એની અસિસાળામાં ઘાસનું આસન તૈયાર કરી પલાંડી વાળી ઘણી સાવચેતીથી એના પર બેઠો. એને જોઈ એ નાગ ક્રોધે ભરાયો, અને એણે મુખમાંથી ધૂમાડો કાઢવાનો આરંભ કર્યો. સાગતે પણ પોતાની સિદ્ધિના બળે ધૂમાડો કાઢવા માંડ્યો. નાગ એ સહન કરી શક્યો નહિ. એણે અગ્નિ કાઢવા માંડ્યો. સાગતે પણ અગ્નિ કાઢ્યો અને પોતાની સિદ્ધિના બળથી એ નાગનું તેજ હરણું કર્યું. ભગવાન કેટલોક કાળ ભદ્રવતિકામાં પસાર કરી, પ્રવાસ કરતાં કરતા કૌશાંબી આવી પહોંચ્યા. સાગત મુણુ એમની સાથે હતો. આત્રતીર્થમાં રહેનારા નાગ સાથે યુદ્ધ

કરી સાગતે એનો પરાજય કર્યો એ વાતો કૌશાંબીમાં પહેલેથી જ ફેલાઈ હતી. ત્યાંના ઉપાસકો ભગવાનનું સ્વાગત કરવા માટે આવ્યા. તેમણે સાગતને પૂછ્યું, “ભદંત, લિશ્તુઓને અમારે શું આપવું?” પૂર્વગામિ લિશ્તુઓએ કહ્યું, “કાપોતિક નામનો શુદ્ધ દારૂ લિશ્તુઓને દુર્લભ છે. તેથી તમે એ તૈયાર કરો.” તેથી એ ઉપાસકોએ પોતપોતાને ઘેર કાપોતિક શુદ્ધ દારૂ તૈયાર કર્યો અને જ્યારે સાગત લિક્ષા માટે આવ્યો ત્યારે એને એ યથેચ્છ પામે. એ પીને એ મત્ત થયો, અને શહેરના દરવાજામાં આવી પડ્યો. કેટલાક લિશ્તુઓ સાથે શહેરમાંથી આરામમાં આવતાં, ભગવાનની એના પર નજર પડી; અને ભગવાન એને લિશ્તુઓ પાસે ઉચકાવી આરામમાં લઈ ગયા. લિશ્તુઓએ એને આરામમાં લઈ જઈ, ભગવાનના પગ તરફ એનું માથું મૂકી, એને જમીન પર સૂવાડ્યો; પણ દારૂના કેદમાં ઉડીને એ ભગવાન તરફ પગ કરીને સૂઈ ગયો. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “લિશ્તુઓ, આ સાગત પહેલાં તથાગત માટે માન નહોતો રાખતો કે?” “હા, ભદંત” લિશ્તુઓએ જવાબ આપ્યો. “પણ હવે એ તથાગત માટે માન રાખે છે કે?” “ના, ભદંત.” “લિશ્તુઓ, આ જ સાગતે આમ્રતીર્થના નામનો પરાજય કરેલો; નદિ વાર?” “હા ભદંત.” “પણ હવે એ નાગ સાથે લડી શકશે કે?” “ના, ભદંત.” “લિશ્તુઓ, જેથી માણસ બેલાન થઈ જાય એવું પેય પીવું શું યોગ્ય છે?” “ના, ભદંત.” આ રીતે સાગતનો નિષેધ કરી ભગવાને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

મુશમેરયપાન^૧ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૫૧॥

૧૦૧. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગામિ લિશ્તુઓએ સપ્તદશવર્ગિયામાંથી એકને ગણીપત્ની કરી દસાવ્યો. દસતાં દસતાં આસ રૂપાઈ જઈ એ મરણુ

૧. મેરય એટલે એક નવનો દારૂ. મુશમેરય સપ્તદશમાં સર્વ માદક પદાર્થોના સમાવેશ થાય છે.

પાખ્યો. સારા લિખુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ગદ્દીપચી કરનારને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૨ ॥

૧૦૨. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સપ્તદશવર્ગીય લિખુઓ અચિરવતી નદીમાં જલક્રીડા કરતા. પસેનદિ રાજા 'મલ્લિકા રાણી સાથે પોતાના મહેલની અગાશીમાં બેઠા હતા. લિખુઓને જલક્રીડા કરતા જોઈ એણે રાણીને કહ્યું, " આ જો અદ્વંત જલક્રીડા કરે છે. " મલ્લિકા રાણી બોલી, " હાં તો ભગવાને આ બાબતમાં નિયમ કરેલો નહિ હોય, અથવા તો આ લિખુઓ અનલિપ્ત હોવા જોઈએ. " આ લિખુઓ જલક્રીડા કરે છે એ હકીકત, પોતે જાતે કલા વગર ભગવાન પોતાની મેળે જાણી શકે એવી એક યુક્તિ પસેનદિ કૌસલરાજાએ શોધી કાઢી. એણે એ લિખુઓને બોલાવી ગાળનો એક રવો એમને આપ્યો, અને કહ્યું કે આ ભગવાન પાસે લઈ જાઓ. તેઓએ એ લઈ જઈ ભગવાનને આપ્યો, અને કહ્યું કે એ પસેનદિ રાજાએ આપ્યો છે. રાજાએ તમને ક્યાં જોયા, એવું ભગવાને પૂછ્યું. એમણે કહ્યું કે અમે અચિરવતી નદીમાં જલક્રીડા કરતા હતા ત્યાં રાજાએ અમને જોયા. ભગવાને એમનો નિરેધ કર્યો; અને લિખુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જલક્રીડા કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૩ ॥

૧૦૩. બુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ઘોષિનારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે છન્ન લિખુ સારી રીતે વર્તતા નહિ. તેને લિખુઓ, આ કરવું યોગ્ય નથી, પેલું કરવું દીક નથી, એમ કહી શિખામણ આપતા. પણ એ હકીકત એવી રીતે જ વર્તતા. સારા લિખુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

અનાદર કરવાથી પાચિત્તિય થાય છે. ॥ ૫૪ ॥

૧૦૪. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા

હતા. તે વખતે પૃથ્વર્ગીય ભિક્ષુઓ સમદશવર્ગીય ભિક્ષુઓને ખીવ-
ડાવતા અને તેથી તેઓ ગભરાઇ જઈ રડવા લાગતા. સારા ભિક્ષુઓને
આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ બીજા ભિક્ષુને ખીવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૫૫ ॥

૧૦૫. છુદ્ધ ભગવાન ભગવદેશમાં મુંડુમારમાં બેસકળા-
વનમાં રહેતા હતા. તે વખતે શીઆળામાં ભિક્ષુઓ તાપણી સળ-
ગાવી એમાં એક મોટું લાકડું મૂકી આસપાસ તાપના બેઠા હતા.
એ લાકડાના પોક્કાણમાં એક મોટા કાળો સાપ હતો. એ બહાર
નીકળ્યો અને ભિક્ષુઓની પાછળ પડ્યો. ભિક્ષુઓ આમ તેમ દોડવા
લાગ્યા. સારા ભિક્ષુઓને આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે
પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે ભિક્ષુ તાપવાના ઉદ્દેશથી દેવતા સળગાવે કે બીજા પાસે
સળગાવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં બે વખત નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

જે ભિક્ષુ ખાસ કારણ વગર, તાપવાના ઉદ્દેશથી દેવતા
સળગાવે કે બીજા પાસે સળગાવડાવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૫૬ ॥

ભિક્ષુ માટે હોય, દીવો સળગાવવો હોય કે અગ્નિશાળામાં
દેવતા સળગાવવો હોય, તો એવા કારણસર દેવતા સળગાવવામાં
આવે કે બીજા પાસેથી સળગાવડાવવામાં આવે તો એમાં વાંધો
નથી. એથી પાચિત્તિય થતું નથી.

૧૦૬. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે
વખતે ભિક્ષુઓ તપોદ્ધમાં^૧ સ્નાન કરતા. એક દિવસ ભિક્ષુઓ
નદાતા હતા ત્યારે બિંબિસાર રાજા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પણ ભિક્ષુઓ

૧. ઉન્દા પાણીનો ઝરો. હજી સુધી આ ઝરો કામમ છે, અને આ
ઝરામાં નદાવા માટે આજુબાજુના ગ્રામના પણા લોકો આવે છે.

નંદાના હોવાથી એને નંદાવા માટે ધણે વખત મુશ્કેલી થાતી હતી. એવું પડ્યું. છેવટે સાંજે ધણે ગોઠીથી એ સ્નાન કરવા પામ્યો; અને શહેરના દરવાજા બંધ હોવાથી રાત્રિ શહેરની બહાર પસાર કરી. સવારે એ ભગવાન હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ભગવાને આટલા વહેલા આવવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે રાત્રિએ બનેલી બીના કહી સંભળાવી. ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો અને એ ત્યાંથી વદાય થયો. પછીથી ભગવાને બધા લિપ્તુઓને બેગા કર્યા અને વારંવાર નંદાનારા લિપ્તુઓનો નિરોધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે લિપ્તુ એક વખત સ્નાન કર્યા પછી પંદર દિવસની અંદર બીજી વખત સ્નાન કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

આ નિયમમાં વખતો વખત નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યા:—

જે લિપ્તુ એક વખત સ્નાન કર્યા પછી પંદર દિવસની અંદર યોગ્ય પ્રસંગ વગર, બીજી વખત સ્નાન કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ઉંડાણાનો છેલ્લો દોઢ મહિનો તથા ચામાસાનો પહેલો એક મહિનો મળી ગરમીના અઢી મહિના, માંડગીનો કાળ, મહેનત કર્યા પછી, પ્રવાસમાં હોવું, વાવાઝોડામાં સપડાવું, આ બાબતોનો યોગ્ય પ્રસંગમાં સમાવેશ થાય છે. ॥ ૫૭ ॥

૧૦૭. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કેટલાક લિપ્તુઓ તથા પરિવાજકો સંકેતથી આવસ્તી આવતા હતા. વાટમાં ચોરાએ એમનાં ચીવર હરી લીધાં. રાજ-સેનિકોએ એ ચોરાને પકડ્યા; અને લિપ્તુઓને પોતાનાં ચીવર ઝાળખી સેવાને કહ્યું. પણ એ પરિવાજકોનાં વસ્ત્રો બેગાં ભળી ગએલાં હોવાથી તેઓ એ ઝાળખી શક્યા નહિ. ત્યારે એ રાજ-સેનિકો લિપ્તુઓની ટીકા કરવા લાગ્યા...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

નવું ચીવર મળે ત્યારે લિશ્તુએ એના પર આસમાની રંગ, કાદવ કે કળો રંગ, એમાંથી કોઈ એક ચીજથી ચિહ્ન કરવું. આ ત્રણમાંથી કોઈ એકનું ચિહ્ન કર્યા વગર નવું ચીવર વાપરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૮ ॥

૧૦૮. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શામ્પપુત્ર ' મારા ભાઈને ચીવર આપેલું છે' એમ કહી એની સંમતિ વગર જ જાવે એ વાપરતો હતો. એના ભાઈએ જ એ વાત લિશ્તુએને કહી...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુને, લિશ્તુણીને, શીખનાર સ્ત્રીને, શ્રામભેરને કે શ્રામભેરીને ચીવર આપેલું છે એમ કહી જેને એ આપવામાં આવ્યું હોય તેની પરવાનગી વગર જાતે એ વાપરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૯ ॥

૧૦૯. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે સમદશવર્ગીય લિશ્તુએ પોતાની ચીજો વ્યવસ્થિત રીતે રાખતા નહિ; અને પદ્મવર્ગીય લિશ્તુએ એ સંતાડી મૂકતા. સમદશવર્ગીય એથી રહવા લાગતા. આ વાત સારા લિશ્તુએને ગમી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુનું પાત્ર, ચીવર, આસન, સોયની ડબી અથવા કમરપટો સંતાડી મૂકે કે બીજા પાસે સંતાડી મૂકવે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૦ ॥

૧૧૦. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. આયુધ્માન ઉદાયી બાણુ મારવામાં હોંચિયાર હતો. એને કાગડા ગમતા નહિ. એણે કાગડાઓ મારી નાંખી એમનાં માથાં સૂળીએ ચડાવી મૂક્યાં. સારા લિશ્તુએને આ વાત ગમી નહિ; અને ભગવાને ઉદાયીને નિષેધ કરી નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ જાણી જોઇને પ્રાણીઓને મારી નાખે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૧ ॥

૧૧૧. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીર્ધ લિધુઓ જાણી જોઇને જંતુઓવાળું પાણી વાપરતા. સારા લિધુઓને આ વાત મળી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ જાણી જોઇને જંતુવાળું પાણી વાપરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

૧૧૨. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીર્ધ લિધુઓ, એક વખત નિયમસર ચૂકાદો થઇ ગયો હોય એવો કંઠ્યો ફરીથી ઉપસ્થિત કરતા; અને કહેતા કે ‘કંઠ્યાનો નિકાસ બરાબર થયો નથી; એનો ફરીથી ફેંસો થવો જોઈએ.’ સારા લિધુઓને આ વાત મળી નહિ...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ જાણી જોઇને એક વખત ફેંસો થયેલો કંઠ્યો ફરીથી ઉપસ્થિત કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૩ ॥

૧૧૩. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાંખ્યપુત્રને હાથે ચેતનાયુક્ત વીર્ય-પાતની આપત્તિ થઈ અને એણે આ વાત લિધુ-ભાઈને કહી, એ ગુપ્ત રાખવા કહ્યું. આગળ જતાં એ વાત બહાર પડી...અને ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિધુ બીજા લિધુની સંઘાદિશય જેવી આપત્તિ બાબતે હોવા છતાં જાણી જોઇને ગુપ્ત રાખે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૪ ॥

૧૧૪. છુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે સમદશગીર્ધ યુવકોમાં ઉપાધિ મુખ્ય હતો. ઉપાધિનાં

માખાપને એવી ચિંતા પેડી કે, આપણા મરણ પછી, મહેનત ક્યાં વગર ઉપાસિ મુખમાં કેવી રીતે રહી શકશે? એમનાં મનમાં એને લખનાં શીખવવાનો વિચાર આવ્યો; પણ એથી ઉપાસિનાં આંગળાં દુખવાનો સંભવ હતો. દિસાળ રાખનાં શીખવે તો વિચાર કરતાં કરતાં એની છાતીમાં દુખશે એવી બીક પેડી. યરાદનો ધંધો શીખવે તો ખસંખોટાં નાણાં પારખનાં પારખનાં એની આંખો દુખશે એમ લાગ્યું. ઉવટે એમને એવો વિચાર મૂક્યો કે એને શાક્યપુત્રીય ભિક્ષુસંઘમાં દાખલ કરીએ તો એ મુખે રહી શકશે, અને એ સંઘથી તેઓ અંદરઅંદર વાતો કરવા લાગ્યાં. એમની વાતો ઉપાસિએ સાંભળી, અને એણે પોતાના સાથીઓને કહ્યું, “ચાલો, આપણે શાક્યપુત્રીય સંઘમાં જઈએ.” એ બધાને એ વાત પસંદ પડી અને બધાએ પોતપોતાનાં માખાપ પાસેથી પરવાનગી મેળવી ભિક્ષુઓ પાસે જઈ પ્રવ્રજ્યા લીધી. ભિક્ષુઓના નિયમ પ્રમાણે, બપોરના બાર વાગ્યા પછી એમને ખાવાનું મળતું નહિ; તેથી રાત્રે ‘અમને કંઈપણ ખાવાનું આપો’ એમ કહી તેઓ રડ્યા કરતા. ભિક્ષુઓ એમનું સાંત્વન કરવાનો પ્રયત્ન કરતા, પણ તેઓ માનતા નહિ. પરાંદિયામાં એમનું રડવું સાંભળી ભગવાને આનંદ પાસે એ વિષે પૂછપરછ કરી, અને આ વાત જ્યારે એમના જાણવામાં આવી ત્યારે આવા ન્હાના છોકરાઓને જેમણે ભિક્ષુસંઘમાં દાખલ ક્યાં તેમનો નિષેધ ક્યો; અને ભિક્ષુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

જે ભિક્ષુ જાણી જોઈને વીશ વરસથી ઓછી ઉંમરના માણસને ઉપસંપદા આપે—એ માણસને અનુપસંપદા જાણ્યો અને તે વખતે હાજર રહેલા ભિક્ષુઓને નિંધ માનવા—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૫ ॥

૧૧૫. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અંત આરામમાં રહેના હતા. તે વખતે એક પોઠ રાજગૃહથી પશ્ચિમ તરફ જતી હતી. એક ભિક્ષુ એની સાથે જવા નીકળ્યો. તેઓ રાખનો કર આપ્યા

વગર નાસી જતા હતા. રાજપુરગોએ એમને માર્ગમાં પકડ્યા અને તેઓએ એ લિશ્તુને કહ્યું, “તું આ ચોર લોકોની પોઠ સાથે કેમ જાય છે?” આગળપર ભગવાનને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે એ લિશ્તુનો નિષેધ કર્યો અને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ જાણી જોઈને સંકેત કરી ચોરોની પોઠ સાથે-એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ-પ્રવાસ કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૬ ॥

૧૧૬. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે એક લિશ્તુ કોસલદેશમાંથી પ્રવાસ કરતાં એક ગામની ભાગોળે થઈને જતો હતો. એ ગામની એક સ્ત્રી પતિ સાથે લડીને એ જ રસ્તે થઈ જતી હતી. એણે લિશ્તુ સાથે જવાની રજા માગી અને લિશ્તુએ એને ‘લક્ષ્મી ચાલ’ એમ કહ્યું. પાછળ જ એનો પતિ આવતો હતો. આ લિશ્તુ પોતાની સ્ત્રીને નસાડીને લઈ જાય છે, એમ ધારી તેણે એને ખૂબ માર માર્યો. ત્યારે તે સ્ત્રીએ એને કહ્યું, “આ લિશ્તુને તમે કેમ મારો છો? એનો એમાં કંઈ પણ વાંક નથી. તમે એની મારી માગો.” એના કહેવા પ્રમાણે પતિએ એની મારી માગી. આવસ્તી ગયા પછી એ લિશ્તુએ આ વાત બીજા લિશ્તુઓને કહી...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ, સંકેત કરી, સ્ત્રી સાથે-એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં પણ-પ્રવાસ કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૭ ॥

૧૧૭. યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટ લિશ્તુને એવી પાપકારક દષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ હતી કે, ‘ભગવાને ઉપદેશોવા ધર્મનો વિચાર કરતાં ભગવાને જે વાતો અંતરાયકારક છે એમ કહ્યું છે તેમનો ઉપભોગ લેનારને એ અંતરાય નથી કરતી.’ એનો આ વિચાર કેટલાક લિશ્તુઓએ જાણ્યો અને એમણે એને એ વિચારથી પાછો વાળવાનો યુક્તિય પ્રયત્ન કર્યો.

એમણે કહ્યું, "આયુષ્માન અરિષ્ટ, તું ભગવાન પર ખોટું આળ મૂકીશ નહિ. એનખાજના પદાર્થોનો ઉપભોગ લેવાથી મોક્ષમાર્ગમાં અંતરાય આવે છે એવું ભગવાને વારંવાર કહ્યું છે." તોપણ અરિષ્ટ ખોતાની પાપદ્રષ્ટિ દૃષ્ટિથી નિવૃત્ત થાય નહિ. ભગવાને આ વાત જાણી ત્યારે તેમણે અરિષ્ટનો નિગેધ કર્યો અને લિશ્તુઓ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ભગવાને ઉપદેશોક્તા ધર્મનો અર્થ હું એવો સમજું છું કે જે ધર્મ (કામોપભોગ) અંતરાયકારક છે એવું ભગવાને કહ્યું છે તેનું સેવન કરવાથી અંતરાય થનાર નથી” એવું જે લિશ્તુ કહે, તેને લિશ્તુઓએ કહેવું, “આયુષ્માન, તું આમ ન કહે, ભગવાન પર આળ મા મૂક. ભગવાન પર આળ મૂકવું ઠીક નથી. ભગવાન (તું કહે છે) તેમ કદી પણ કહે નહિ. ભગવાને અનેક રીતે અંતરાયકારક ધર્મ (કામોપભોગ) અંતરાયકારક છે અને એમનું સેવન કરવાથી અંતરાય પ્રાપ્ત થશે એવું કહ્યું છે.” લિશ્તુઓએ આમ કહેવા છતાં પણ જો એ એવી જ રીતે હઠ પકડી બેસે તો એને એ દૃષ્ટિના ત્યાગ કરવા માટે ત્રણવાર સમજાવવો. ત્રણવાર સમજાવવાથી જો એ દૃષ્ટિ મૂકી કે તો ઠીક; જો ન મૂકી કે તો એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૮ ॥

૧૧૮. ધુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિષ્ટે ખોતાની પાપદૃષ્ટિ મૂકી દર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું નહોતું. તેમ છતાં પૃથ્વર્ગીય લિશ્તુઓ એની સાથે જન્મતા, રહેતા અને એક જગ્યાએ સૂઈ જતા. આ વાત સારા લિશ્તુઓને ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જેણે પાપદૃષ્ટિ મૂકી દર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું ન હોય એવા બીજા લિશ્તુ સાથે જે લિશ્તુ જન્મે, રહે કે એક જગ્યાએ સૂઈ જાય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૯ ॥

૧૧૯. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે અરિહની માફક જ ખંડક નામના ગ્રામભેરને પાપ-દષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. ભગવાને એને લિશ્તુસંધમાંથી કાઢી મૂકવાનું કહ્યું તોપણ પૂર્વગીય લિશ્તુઓ એની સાથે સંબંધ રાખતા. તેથી એમનો નિગેધ કરી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“ભગવાને ઉપદેશેલા ધર્મનો અર્થ હું એવો સમજું છું કે, જે અંતરાયકારક ધર્મ (કામોપલોગ) ભગવાને કહ્યા છે તેમનું સેવન કરનારને એમનાથી અંતરાય નહિ થાય, એવું જે આમભેર પણ કહે, તેને લિશ્તુઓએ કહેવું, “આયુષ્માન્ આમભેર, તું આમ ન કહે. ભગવાન પર આજ ન મૂક. ભગવાન પર આજ મૂકવું ઠીક નથી. ભગવાન (તું કહે છે) તેમ કદી પણ ન કહે. ભગવાને અનેક રીતે અંતરાયકારક ધર્મ (કામોપલોગ) અંતરાયકારક છે અને એમનું સેવન કરવાથી અંતરાય થશે, એવું કહ્યું છે.” લિશ્તુઓએ એમ કહેવા છતાં એ આમભેર એવી જ હંક પકડી બેસે તો લિશ્તુઓએ એને કહેવું, “આયુષ્માન્ આમભેર, આજથી એ ભગવાનને તું પોતાના શાસ્ત્ર (ગુરુ) કહીશ નહિ. બીજા આમભેરો લિશ્તુઓ સાથે બે ત્રણ દિવસ એક જગ્યાએ સૂઈ શકે છે, પણ તારે માટે એ પણ શક્ય નથી. જા, તારૂં કાવે તે થાઓ.” જે લિશ્તુ આવી રીતે કાઢી મૂકેલા આમભેર સાથે બહુ જોડને સંબંધ રાખે, તેની પાસે પોતાની સેવા કરાવે, તેની સાથે જમે કે એક જગ્યાએ સૂઈ બાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૭૦॥

૧૨૦. છુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ભોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે જન લિશ્તુ અવ્યવસ્થિત રીતે વર્તતા; અને લિશ્તુઓ એમ વર્તવું યોગ્ય નથી એમ કહે તો કહેતો કે, સારા હોંશિયાર લિશ્તુને પૂછ્યા વગર તમારું કહેવું હું કબૂલ રાખીશ નહિ. સારા લિશ્તુએને આ

આ વાત ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ ક્યો:-

લિશ્તુઓ નિયમ યાદ દેવડાવે ત્યારે જે લિશ્તુ એમ કહે કે, ‘ત્યાં મુઘી બીજ હાંશિયાર, વિનયધર લિશ્તુને પૂછીને ખાતરી કરી ન લઉં ત્યાં મુઘી હું આ શિક્ષાપદ (નિયમ) ગ્રમાણે વર્તીશ નહિ,’ તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. શીખાઉ લિશ્તુએ નિયમો સમજી લેવા, એ વિષે બીજાઓને પૂછવું, પ્રશ્ન પૂછવા; આને આ બાબતમાં શિક્ષાચાર માનવો. ॥૬૧॥

૧૨૧. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાન લિશ્તુઓને અનેક રીતે વિનયકથાઓ કહેતા હતા, વિનયના ગુણોનું વર્ણન કરતા હતા, અને ઉપાસિના ગુણ વર્ણવતા હતા. ભગવાન ઉપાસિની સ્તુતિ કરે છે એ નેહ લિશ્તુઓ એની પાસે જઈ વિનય શીખતા. પરંતુ પશ્ચર્વાય લિશ્તુઓને આ વાત ગમી નહિ. એમને લાગ્યું કે ને બધા લિશ્તુઓ વિનયમાં પ્રવીણ થાય, તો આપણને વારંવાર દોષ આટાડશે. તેથી ત્યારથી તેઓ વિનયની નિંદા કરવા લાગ્યા; કહેતા કે, આ ઝીણાઝીણા નિયમોનું રટણ ક્યાં કરવામાં શો લાભ છે? એથી માત્ર સંકાઓ અને ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. આ વાત સારા લિશ્તુઓને ગમી નહિ...અને ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ ક્યો:-

પ્રાતિભોક્ષ બોલતી વખતે જે લિશ્તુ એમ કહે કે, “આ ઝીણાં ઝીણાં શિક્ષાપદો (નિયમો) બોલવામાં શો લાભ? એનાથી સંશય, ત્રાસ અને મનમાં બેચેની માત્ર પેદા થાય છે.” (આવી રીતે) શિક્ષાપદોની નિંદા કરવાથી પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

૧૨૨. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પશ્ચર્વાય લિશ્તુઓ નિયમોનો ભંગ કરી પ્રાતિભોક્ષ બોલવામાં આવતો હોય ત્યારે કહેતા કે, આ નિયમનો પ્રાતિભોક્ષમાં

સમાવેશ થાય છે, એ અમે હમણાં જ જણ્યું...એમનો નિષેધ કરી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ, દર પખવાડિયે પ્રાતિમોક્ષ કહી સંભળાવવામાં આવતો હોય ત્યારે કહે કે, “આ નિયમનો સમાવેશ પ્રાતિમોક્ષમાં થાય છે, અને દર પખવાડિયે એ કહી સંભળાવાય છે, એની મને અત્યારે જ ખબર પડી;” પરંતુ એ લિશ્તુ જે, ત્રણ કે એથી વધારે વખત પ્રાતિમોક્ષ કહી સંભળાવતી વખતે હાજર હતો, એવું જો ધણા લિશ્તુ-એના જાણવામાં હોય, તો માત્ર અઝાણપણાને બહાને એ લિશ્તુ આપત્તિમાંથી મુક્ત થતો નથી. એણે એવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. વળી એના પર જડતાનો (મોહનો) આરોપ પણ લાગુ કરવો: ‘આયુષ્મન, પ્રાતિમોક્ષ કહી સંભળાવવામાં આવતો હોય ત્યારે તું સાવધાનતાથી એ તરફ ધ્યાન આપતો નથી, એથી તારું ધણું દુકરાન થાય છે.’ અને એની આ જડતાને લીધે એને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૩ ॥

૧૨૩. છુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગીર્ધ લિશ્તુએ રીસ ચઢાવી વિદૂત મને સમદશ-વગીર્ધ લિશ્તુએ પર પ્રહાર કરતા, તેથી તેઓ રડતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુ પર રીસ ચઢાવી વિદૂત મને પ્રહાર કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૪ ॥

૧૨૪. છુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગીર્ધ લિશ્તુએ રીસ ચઢાવી વિદૂત મને સમદશ-વગીર્ધ લિશ્તુએ પર હાથ ઉગામતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુ પર રીસ ચઢાવી વિદૂત મને હાથ ઉગામે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૫ ॥

૧૨૫. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિશ્તુઓ વગર પુરાવે બીજા લિશ્તુઓને સંઘાદિશેષ આપત્તિ લાગુ કરતા...એ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ પુરાવા વગર બીજા લિશ્તુને સંઘાદિશેષ આપત્તિ લાગુ કરે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૬ ॥

૧૨૬. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિશ્તુઓ સમદશવર્ગીય લિશ્તુઓને શુદ્ધિ-પૂર્વક શંકામાં નાંખતા; અને કહેતા કે, ‘ભગવાને એવો નિયમ કર્યો છે કે વીશ વરસ પૂરાં થયા વગર ઉપસંપદા આપવી નહિ; અને તમને તો વીશ વરસ પૂરાં થયાં નથી. તેથી તમે લિશ્તુ નથી, એમ તો નથી ને!’ તેઓ (સમદશવર્ગીય લિશ્તુઓ) રડવા માંડતા...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ બીજા લિશ્તુને કષ્ટમાત્ર પણ દુઃખ થાય એ હેતુથી શુદ્ધિપૂર્વક શંકામાં નાંખે, તેને એ જ કારણને લીધે પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૭ ॥

૧૨૭. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિશ્તુઓ સન્નજન લિશ્તુઓ સાથે લડતા. સન્નજન લિશ્તુઓ અંદર અંદર વાત કરતા કે આ પદ્મગીય લિશ્તુઓ નિર્લજ્જ છે. એમની સાથે લડવામાં સાર નથી. પદ્મગીય લિશ્તુઓ એમનું ભાષણ સાંભળતા, અને અમને તમે નિર્લજ્જ કેમ કહો છો, એવી ક્ષરિયાદ કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ પોતાના વિરોધી લિશ્તુઓ શું બોલે છે, તે સંતાઇને સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરે, તેને એ જ કારણને લીધે પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૮ ॥

૧૨૮. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પદ્મગીય લિશ્તુઓ નિયમોનો ભંગ કરતા; અને એ

વિશે તપાસ કરી સંધ દરેકને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નક્કી કરે, ત્યારે ગાળે. લાંડતા. એક દિવસે કોઈ કારણસર સંધ એકઠો થયો હતો. પૂર્વગીય લિક્ષુઓ ચીવરો બનાવવામાં ગૂંથાયા હતા; તેથી સંધના કામને પોતાની સંમતિ આપવા માટે પોતાનામાંથી એક જણને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે એમણે સંધની સભામાં મોકલ્યો. સંધે એની જ તપાસ કરી એના પર આપત્તિ લાગુ કરી. આ વાત એના સાથી-દારોએ જાણી ત્યારે તેઓ સંધની નિંદા કરવા લાગ્યા; તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, જો સંધ આવું કરશે એવી અમને ખબર હોત તો અમે એને ત્યાં મોકલ્યો જ ન હોત...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

જે લિક્ષુ ધાર્મિક સંધકૃત્યને સંમતિ આપી પાછળથી નિંદા કરે, તેને પાશ્વિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૬ ॥

૧૨૬. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોઈ કારણસર સંધ ભેગો થયો હતો. પૂર્વગીય લિક્ષુઓ ચીવર કરવામાં ગૂંથાયા હતા; તેથી પોતાના તરફથી સંમતિ આપવા માટે એમણે પોતાનામાંથી એક જણને ત્યાં મોકલ્યો. એ જ લિક્ષુની સંધમાં તપાસ થવા લાગી, એટલે એ સંમતિ આપ્યા વગર વચમાંથી જ ઊડીને ચાલ્યો ગયો...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ ક્યો:—

જે લિક્ષુ સંધમાં કોઈ વાતની તપાસ ચાલી રહી હોય, ત્યારે સંમતિ ન આપતાં વચમાંથી જ ઊડીને ચાલ્યો જાય, તેને પાશ્વિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૦ ॥

૧૩૦. છુદ્ધ ભગવાન રાજ્યદ્વંદ્વમાં વેશુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે દબ્બ મહાપુત્ર સંધના શયનાસનની તથા બોજનની વ્યવસ્થા રાખતો. તેનું ચીવર શુભું થયું હતું. તે સમયે સંધને એક નવું ચીવર મળ્યું અને સંધે તે ચીવર દબ્બને આપ્યું. ત્યારે ‘લિક્ષુઓ પોતાના વઢાલા મનુષ્યને સંધની વસ્તુઓ આપી દે છે,’ એમ કહી

પરુવર્ગીય લિશ્તુઓ ખીજ લિશ્તુઓની નિંદા કરવા લાગ્યા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

સમગ્ર સંઘે ચીવર આપ્યા પછી જો કોઈ લિશ્તુ, ‘લિશ્તુઓ વહાલા માણસને સંઘની વસ્તુઓ આપી દે છે’ એમ કહી નિંદા કરે તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૧ ॥

૧૩૧. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે આવસ્તીના એક પૂજે સંઘ માટે ચીવર તથા ભોજન તૈયાર કર્યું હતું. પરુવર્ગીય લિશ્તુઓએ એ ચીવર ખીજ જ લિશ્તુઓને અપાવ્યાં...ભગવાને આ પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ સંઘને મળનારી વસ્તુ જાણી જોધને વ્યક્તિને અપાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૨ ॥

૧૩૨. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જોઈ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પસેનદિ રાજાએ રખેવાળને બોલાવી ઉદ્યાન સાફ કરવા કહ્યું. રખેવાળે રાજાને કહ્યું, “ઉદ્યાનમાં ખીજનું કંઈ નથી. માત્ર ભગવાન ત્યાં બેઠા છે.” રાજાએ કહ્યું, “આપણે આજે ભગવાનનું દર્શન કરીએ.” એ ઉદ્યાનમાં આવ્યો ત્યારે છુદ્ધની પાસે એણે એક ઉપાસકને જોયો, અને (એ મારો હશે એમ ધારી) રાજા સંત્રસ્ત થયો. પણ પાછો રાજાના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે આ માણસ જો નીચ હોત તો એ ભગવાનની સેવામાં તત્પર રહ્યો ન હોત. ત્યાર પછી પસેનદિ કોસલ છુદ્ધ પાસે આવ્યો, અને નમસ્કાર કરી એક બાળુએ બેઠો. છુદ્ધની આગળ રાજાને નમસ્કાર કરવો યોગ્ય ન લાગવાથી એ ઉપાસકે પસેનદિને નમસ્કાર કર્યો નહિ; અને તેથી રાજાનું મન વિદૂત થયું. ત્યારે ભગવાને રાજાને કહ્યું, “મહારાજ, આ ઉપાસક બહુદ્યુત અને વિરક્ત છે.” આવી રીતે ભગવાને સ્તુતિ કરવાથી રાજાએ પ્રસન્ન થઈ એ ઉપાસકને કહ્યું, “જો કંઈ કામ પડે તો મને કહેજો.” “સારું

મહારાજ" ઉપાસકે જવાબ આપ્યો. ત્યાર પછી ભગવાને પસેનદિને ઉપદેશ કર્યો, અને ભગવાનને નમસ્કાર તથા પ્રદક્ષિણા કરી પસેનદિ રાજ્ય ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

એક દિવસ એ ઉપાસક છત્રી લઈ રાજમહેલ પાસેથી જતો હતો. એને બેલાવી લાવી રાજ્યએ એને પોતાની સ્ત્રીઓને ધર્મ શીખવવાનું કહ્યું. ત્યારે ઉપાસક બોલ્યો, "હું જે કંઈ શીખ્યો છું, તે આર્યો પાસેથી (લિશ્તુઓ પાસેથી) શીખ્યો છું, તેથી તેઓ જ મહારાજના સ્ત્રીમંડળને ધર્મ શીખવવા માટે લાયક છે." રાજ્યને એનું કહેવું બરાબર છે એમ લાગ્યું અને સ્ત્રીમંડળને ધર્મ શીખવવા માટે એકાદ લિશ્તુ મોકલી આપવાની એણે ભગવાનને વિનંતી કરી. એ મુજબ ભગવાને એ કામ માટે આનંદની નિમણૂક કરી. એ એક દિવસ રાજમહેલમાં ગયો હતો, ત્યારે પસેનદિ રાજ્ય અને મલ્લિકા રાણી પોતાના શયનગૃહમાં એકજ સેથા પર સૂતાં હતાં. આનંદને જોઈ મલ્લિકાદેવી એકદમ ત્યાંથી ઉઠી, અને એ ઉતાવળને લીધે એની સાડી નીકળી પડી. આનંદ ત્યાંથી જ પાછો વળી આરામમાં ગયો, અને એણે એ વાત બીજા લિશ્તુઓને કહી...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે લિશ્તુ મૂર્ધાવસિક્ત ક્ષત્રિય રાજાના શયનગૃહનો ઉભરો-રાજા કે રાણી અંદર હોય તે વખતે-આગળથી ખબર આપ્યા વગર ઓળંગે, તેને પાત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ૥૮૩૥

૧૩૩. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠા અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોઈ એક લિશ્તુ અગિરવતી નદીમાં ન્હાતો હતો. તે વખતે એ જ ઠેકાણે બીજો એક બ્રાહ્મણ ન્હાવા માટે આવ્યો; અને સાથે આવેલી પાંચસો કાર્યાપણની ચેલી કાઢે મૂકી, સ્નાન કરી પાછા ફરતાં એ ચેલી ત્યાં જ બૂલી ગયો. બીજો કોઈ લઈ ન જાય તે માટે એ લિશ્તુએ એ ચેલી પોતાની પાસે રાખી. રસ્તામાં ચેલી માદ આવવાથી બ્રાહ્મણ ત્યાંથી જ પાછો ફર્યો. ત્યારે

લિશ્તુએ એ ચેલી એને આપી. લિશ્તુને ધનામ^૧ ન આપવું પડે એ હેતુથી શાહજી ચેલીમાં હમર કાપોપણ દતા એમ કહી એ પોતાની ચેલી લઇ ગયો...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ જડેલું દ્રવ્ય કે કિંમતી વસ્તુ લે કે લેવડાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આ નિયમમાં બે પ્રસંગે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો, અને છેવટે આ પ્રમાણે નિયમ કરવામાં આવ્યો:—

જે લિશ્તુ આરામ કે આવસથની ખહાર જડેલું દ્રવ્ય કે કિંમતી વસ્તુ લે કે લેવડાવે, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. આરામમાં કે આવસથમાં જડેલું દ્રવ્ય કે કિંમતી વસ્તુ, જેની હોય તેને પાછી મળે, એ હેતુથી લઇ કે લેવડાવી, રાખી મૂકવા કહેવું. આવી બાબતમાં આ શિષ્યાચાર છે. ૧૮૪૧

૧૩૪. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જે ૦ અ ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગીય લિશ્તુએ કવેળાએ ગામમાં જઈ રાજ-કથા, ચોરકથા, સેનાકથા, યુદ્ધકથા, અન્નપાનકથા વગેરે કદંગી^૨ વાને કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

“ જે લિશ્તુ કવેળાએ ગામમાં જાય, તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે વખતે કેટલાક લિશ્તુએ આવસ્તી આવતાં સાજને વખતે એક ગામ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંના રહેવાસીઓએ એમને ગામમાં બોલાવ્યા. પરંતુ ભગવાને કવેળાએ ગામમાં જવાની મનાઈ

૧. કાઠની ખોવાએલી વસ્તુ ખીલને જડે તો એ વસ્તુની સેંકડે પાંચ ટકા કિંમત એને આપવી, એવો રિવાજ હતો એને પાલિભાષામાં ‘પુણ્ણવત્ત’ કહ્યું છે.

૨. આ વાતોને પાલિભાષામાં ‘તિરચ્છાનકથા’ કહે છે. વિરોધ માદિતી માટે શ્રી. રાજવાડેએ કરેલું દીપનિકાયનું (મસઠી) ભાષાન્તર (૫. ૧૦) જુઓ.

કરેલી હોવાથી ગામમાં ન જતાં તેઓ બહાર જ વાસે રહ્યા. ત્યાં ચોરોએ એમનાં ચીવર હરી લીધાં. ભગવાનને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેમણે કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, બીજા ભિક્ષુઓની સંમતિથી ક્ષેણાએ ગામમાં જવાની હું પરવાનગી આપું છું.”

બીજે કાંઈ પ્રસંગે એક ભિક્ષુ આવસ્તી આવતાં સાંજને વખતે એક ગામ પાસે આવી પહોંચ્યો; અને સાથે બીજે કાંઈ ભિક્ષુ ન હોવાથી એ ગામમાં પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ. આ વાત ભગવાને જાણી, ત્યારે ઉપરના નિયમમાં એમણે આ પ્રમાણે દેરકાર કર્યો:—

“જે ભિક્ષુ, સાથે બીજે ભિક્ષુ હોય ત્યારે એને પૂછ્યા વગર ક્ષેણાએ ગામમાં જાય તેને પારિત્તિક પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વખતે એક ભિક્ષુને સાપ કરડ્યો. એને સાંજે કરવા માટે દેવતા લાવવા બીજે ભિક્ષુ ગામમાં જતો હતો, ત્યારે એના મનમાં ‘હું ભગવાને કરેલા નિયમનો ભંગ તો નથી કરતો ને,’ એવી શંકા આવી...આ પ્રસંગે ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે દેરકાર કર્યો:—

જે ભિક્ષુ, સાથે બીજે ભિક્ષુ હોય ત્યારે એને ખબર આપ્યા વગર એવા જ અત્યંત જરૂરના કામ વગર ક્ષેણાએ ગામમાં જાય, તેને પારિત્તિક પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮૫૧

૧૩૫. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેવમાં કપિલવસ્તુમાં નિશાધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે હાથીદાંતનું કામ કરનાર એક કારીગરે ભિક્ષુએને સોય મૂકવા માટે ડાબલીઓ (સૂચિગ્રહ) કરી આપવાનું કબૂલ કર્યું હતું. ભિક્ષુઓ એની પાસે જૂદી જૂદી જાતની ડાબલીઓ માગવા લાગ્યા; તેથી બીજી વસ્તુઓ તૈયાર કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું એને માટે ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જે ભિક્ષુ હાડકાંની, હાથીદાંતની કે શીંગડાંની સોય મૂકવાની ડાબલીઓ કરાવે—એની પાસે એ ડાબલી

સાંગી નંખાવી—તેને પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૬ ॥

૧૩૬. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપનંદ શાક્યપુત્ર ઊંચા પક્ષંગ પર સૂઈ જતો...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

નવો ખાટલો કે આસન કરાવતી વખતે એના પાયા નીચેની ‘અટનીધી’ આઠ ‘સુગતઆંગળ’ રાખવા. જે એધી વધારે ઊંચા રાખે, તેને-એ એની પાસે કપાવી નંખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૭ ॥

૧૩૭. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પૂર્વગીય લિખુઓ પક્ષંગ તથા આસન ૩ ભરાવી ઉપર કપડું શીવી તૈયાર કરાવતા. સોઠો એમની નિંદા કરતા...આ પ્રસંગે ભગવાને આવો નિયમ કર્યો:—

જે લિખુ ૩ ભરાવેલો પક્ષંગ કે આસન તૈયાર કરાવે, તેને-તેની પાસે ૩ કપાવી નંખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૮ ॥

૧૩૮. બુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને લિખુઓને આસન વાપરવાની પરવાનગી આપી હતી. પૂર્વગીય લિખુઓ મોટાં મોટાં આસનો વાપરતા. એ માચી કે લાકડાની બેઠક નીચે લટકતાં...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“લિખુએ બેસવાનું આસન કરાવતી વખતે એ પ્રમાણુસર કરાવવું. એ પ્રમાણુ નીચે પ્રમાણે:—લંબાઈ બે સુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ દોઢ સુગતવિતસ્તિ. આ પ્રમાણુનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને-એ આસન કપાવી નંખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે.”

૧. અટની એટલે ઘોડાની ખેરી જેવો કે એવા જ ખીજ કોઈ આકારનો પાયાના તળીયોનો ભાગ.

૨. ત્રણ આંગળ એટલે એક સુગતઆંગળ.

પરંતુ ઉદાથી લિધુ સારી રીતે કદાવર હોવાથી એને માટે આવડું આસન દેકું પડતું. તેથી ભગવાને ઉપરના નિયમમાં આ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો:—

લિધુએ એસવાનું આસન કરાવતી વખતે એ પ્રમાણસર કરાવતું, એ પ્રમાણ નીચે પ્રચાલુ:—લંબાઈ બે મુગતવિતસ્તિ, પહોળાઈ દાઢ મુગતવિતસ્તિ, અને કોર એક વેંત; આ પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને—એ આસન કપાવી નખાવી—પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮૯ ॥

૧૩૯. છુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં ૬૭૦ અં ૦ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાને લિધુએને ખસ થઇ હોય સારે કણ્ડપ્રતિચ્છાદક પંચીયું વાપરવાની પરવાનગી આપી હતી. પણ પૂર્વગીય લિધુએ આવાં પંચીયાં પ્રમાણ બહાર વાપરતા; તેથી ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

લિધુએએ કણ્ડપ્રતિચ્છાદક પંચીયું પ્રમાણસર કરાવતું, એ પ્રમાણ આ પ્રમાણ:—લંબાઈ ચાર મુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ બે મુગતવિતસ્તિ. એ પ્રમાણનું અતિક્રમણ કરે તેને—એની પાસે પંચીયું કપાવી નખાવી—પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯૦ ॥

૧૪૦. આવસ્તીના નિવાસ દરમિયાન પૂર્વગીય લિધુએએ ચોમાસામાં વાપરવાના પંચીયાના પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કર્યું; તેથી ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

ચોમાસામાં વાપરવાનું પંચીયું કરાવતી વખતે લિધુએએ એ પ્રમાણસર બનાવડાવતું, એ પ્રમાણ આ પ્રમાણ:—લંબાઈ ૭ મુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ અઢી મુગતવિતસ્તિ. આ પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરે તેને—એ પંચીયું કપાવી નખાવી—પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯૧ ॥

૧૪૧. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે ભગવાનનો મશીયાઈ ભાઈ નંદ અત્યંત દેખાવડો હતો; અને એ મુગતચીવર જેવડું ચીવર ધારણ કરતો...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કયો:—

જે લિખુ મુગતચીવર જેવડું અથવા એથી મોટું ચીવર ખનાવડાવે, તેને-એ ચીવર કપાવી નખાવી-પાચિત્તિય પ્રાપ્ત થાય છે. મુગતચીવરનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે -લંબાઈ નવ મુગતવિતસ્તિ અને પહોળાઈ છ મુગતવિતસ્તિ. આ મુગતચીવરનું પ્રમાણ. ॥ ૯૨ ॥

ચાર પાટિદેસનિય

૧૪૨. છુદ્દ ભગવાન આવસ્તીમાં જેઠ અઠ આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે કોઈ એક લિખુણી આવસ્તીમાં લિક્ષાટન કરી પાછા આવતાં એક લિખુને જોઈ બોલી, “આર્થ, લિક્ષા લો.” એ લિખુએ એની સર્વ લિક્ષા લઈ લીધી, અને લિક્ષાટનનો વખત વીતી ગયો હતો; તેથી એ લિખુણીને જૂખ્યા રહેવું પડ્યું. અનુક્રમે ત્રણ દિવસ મુધી આ જ વાત જની. ચોથે દિવસે કંપાયમાન થતી થતી રસ્તે યદને એ આવતી હતી, એટલામાં સામેથી રથમાં બેસીને આવનાર એક શેડે એને બાલુએ ખસી જવા કહ્યું. એ અખડાઇને લાં જ પડી ગઈ. શેડે નીચે ઉતરી એની માથી માગી. ત્યારે એણે કહ્યું, “એમાં તમારો કંઈ પણ વાંક નથી. જૂખથી વ્યાકુળ થવાને લીધે હું પડી ગઈ.” એની જૂખનું કારણ સમજાવું, ત્યારે એ શેડ લિખુઓની નિંદા કરવા લાગ્યો...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કયો:—

જે લિખુ ગામમાં ગએલી અજ્ઞાતિ લિખુણી પાસેથી ખાવાનો કે ભોજનનો પદાર્થ પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે, તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો:—ભાઈઓ, મારાથી

નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પારિદેસનિય) બની હું એ
કબૂલ કરું છું. ॥ ૧ ॥

૧૪૩. બુદ્ધ ભગવાન રાગઝૂલમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે
વખતે એક કુટુંબમાં આમંત્રિત લિપ્તુઓ ભોજન કરતા હતા ત્યારે
પદ્મગીર્ધ લિપ્તુણીઓ ઝૂલરથોને કહી પદ્મગીર્ધ લિપ્તુઓને નાના
પ્રકારના પદાર્થો પીરસાવતી...આ પ્રસંગે ભગવાને નીચે પ્રમાણે
નિયમ કર્યો—

નિમંત્રિત લિપ્તુઓ કોઈ કુટુંબમાં ભોજન કરતા હોય,
ત્યારે એમની ખરદાસ્ત કરવા માટે કોઈ લિપ્તુણી, આ તરફ
દાળ લાવે, આ તરફ શાક લાવે, એમ કહી ઉભી રહે,
તો એ લિપ્તુઓએ, જ્યાં મુઘી લિપ્તુઓ જમી રહે ત્યાં
મુઘી તું અહિંથી દૂર થા, એમ કહી એનો નિવેધ કરવો.
જો એમનામાંથી એક પણ લિપ્તુ એનો નિવેધ ન કરે, તો
એ બધાએ પાતાનો દોષ કબૂલ કરવો:—ભાણમાં અમારાથી
નિંદા અને અયોગ્ય વાત: (પારિદેસનિય) બની, અમે એ
કબૂલ કરીએ છીએ. ॥ ૨ ॥

૧૪૪. બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જો ૦ અં ૦ આરામમાં
રહેતા હતા. તે વખતે ત્યાંના એક કુટુંબમાં સ્ત્રીપુરુષો બધાં સંઘનાં
ભક્ત હતાં. શ્રદ્ધાથી અને સંપત્તિથી એ કુટુંબની સતત અભિવૃદ્ધિ
ચલી હતી. કોઈ કોઈ વાર તો ખાવાની સર્વ ચીજો લિપ્તુઓને
આપી એ કુટુંબનાં માણસો જાતે જૂખ્યાં રહેતાં...આ પ્રસંગે
ભગવાને નીચે પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

“જે કુટુંબો શૈલસંમત^૧ હોય, તે કુટુંબોમાં જમ જે લિપ્તુ

૧. શૈલસંમત એટલે સર્વ જમને બેભદ્રધર્મના અધિકારી કરાવ્યા
હોય તેવા ઝૂલરથોનાં કુટુંબો.

ખાવાના કે ભોજનના પદાર્થો પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે; તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો:-લાઈઓ મારાથી નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પારિવેશનિય) બની. એ હું કબૂલ કરું છું.”

આ નિયમમાં આગળ જતાં એક બે પ્રસંગે આ પ્રમાણે દેશકાર કરવામાં આવ્યો:-

જે કુટુંબો શૈક્ષસંમત હોય, તે કુટુંબોમાં જઈ અગાઉથી આમંત્રણ ન કરેલું હોય છતાં જે નિરોગી ભિક્ષુ ખાવાનો કે ભોજનનો પદાર્થ પોતાને હાથે લઈ ખાય કે જમે તેણે પોતાનો દોષ કબૂલ કરવો. લાઈઓ મારાથી નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પારિવેશનિય) બની છે. હું એ કબૂલ કરું છું. ॥ ૩ ॥

૧૪૫. બુદ્ધ ભગવાન શાક્યદેશમાં ત્રિચોધારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે શાક્યોના દાસ જંગલમાં નાસી જઈ બંડ કરતા. એક વાર શાક્યોની કેટલીક સ્ત્રીઓ જંગલમાં રહેનારા ભિક્ષુઓ મારે ખાવાના તથા ભોજનના ઉત્તમ પદાર્થો લઈને જતી હતી, ત્યારે આ બંડખોરોએ એમના પર હસ્તો કરી એમને લૂંટી લીધી. આગળ જતાં

૧. આ કેસણે મૂળ શબ્દ ‘સહરયા’ એવો છે. પહેલા પારિવેશનિયમાં પણ એ એવી રીતે જ છે. જે વખતે આ નિયમો પર દીક્ષા લખાઈ, તે વખતે કોઈ પણ ભિક્ષુએ પોતાને હાથે કોઈ પણ પદાર્થ લઈ ખાવો નહિ, એવો સિદ્ધાન્ત પડી ગયો હતો; અને તેથી આ નિયમની દીક્ષામાં ‘સહરયા’ એ શબ્દનો અર્થ બિલકુલ કરવામાં આવ્યો નથી, અને મૂળ સિદ્ધાન્તને નહીં સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. મન્નિજ્ઞમનિકાયમાં ધરીકારમુત્તમાં (P.T.S. Majjhimnikaya Part II, P. 52) કાશ્યપ બુદ્ધ કુંભારને ઘેર જઈએ ઘેર નહોતો ત્યારે પોતાને હાથે એના વાસણમાંથી અન્ન લઈ ખાય છે, એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, એક વખત એવો હતો કે જ્યારે ભિક્ષુઓ અદ્વાવાનું કુટુંબોમાં જઈ પોતાને હાથે અન્ન લઈ ખાતા હોવા એમ.

શાક્યોએ એમને પકડ્યા...આ પ્રસંગે ભગવાને આ પ્રમાણે નિયમ કર્યો:—

જંગલનાં સંશય તથા લેખમનાં નિવાસસ્થાનોમાં રહેનારો ભિક્ષુ (શ્રદ્ધસ્થાને) પહેલેથી ખખર આપ્યા વગર આરામમાં આણેલી ખાવાની કે ભોજનની ચીજ પોતાને હાથે લઇ ખાય કે જમે, તેણે પોતાનો દાપ કપ્પલ કરવો:— ભાઇઓ, મારાથી નિંદા અને અયોગ્ય વાત (પાટિદેસનિય) ખની. હું એ કપ્પલ કરું છું. ॥ ૪ ॥

પંચોતેર સેખિય

સેખિય એટલે શીખવા જેવા નિયમો. આમાંથી ધણાખરા નિયમો પૂર્વગમિઓએ કરેલા દોષોને લીધે ભગવાને આવસ્તીમાં રહેતા હતા ત્યારે કર્યા. પરંતુ એ દોષોનું સંવિસ્તર વર્ણન કરવામાં ખાસ લાભ ન હોવાથી, અને નિયમો ઉપરથી જ એ દોષોનું સહેલાઈથી અનુમાન થઇ શકે તેમ હોવાથી, અત્રે માત્ર નિયમોનું ભાષાંતર જ આપવામાં આવે છે.

૧૪૬. પરિમંડળ^૧ પહેરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૧॥

૧૪૭. પરિમંડળ ઓઢીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૨॥

૧૪૮. શરીરને સારી રીતે આચ્છાદિત કરીને ગામમાં જઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૧॥

૧૪૯. શરીરને સારી રીતે આચ્છાદિત કરીને ગામમાં બેસીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૪૧॥

૧૫૦. સુસંવૃત થઈ ગામમાં જઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૫૧॥

૧. પરિમંડળ એટલે જાન કે બોજ સાધુઓ પહેરે ■ તે પ્રમાણે કાઢી ઘાલ્યા વગર વટુંવાકાર પહેરવું તે

૨. નિયમ કરવો=સંવક્ષા કરવાયા

૧૫૧. સુસંવૃત થઈ ગામમાં બેસીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૧॥

૧૫૨. નજર નીચી રાખી ગામમાં જઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૨॥

૧૫૩. નજર નીચી રાખી ગામમાં બેસીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૩॥

૧૫૪. ચીવર ઉઘાડતો ઉઘાડતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૪॥

૧૫૫. ચીવર ઉઘાડતો ઉઘાડતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૫॥

૧૫૬. મોટેથી હસતો હસતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૬॥

૧૫૭. મોટેથી હસતો હસતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૭॥

૧૫૮. ગામમાં જતી વખતે ધીમ્મથી બોલીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૮॥

૧૫૯. ગામમાં બેઠો હોઈ ત્યારે ધીમ્મથી બોલીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૬૯॥

૧૬૦. શરીર હલાવતો હલાવતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૭૦॥

૧૬૧. શરીર હલાવતો હલાવતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૭૧॥

૧. વિશુદ્ધમાર્ગમાં કલ્પ ઉઃ—

અયો સિપેવ્ય ચવસ્તુનિ યુગમત્તદયો સિયા ।

વનમકટલોલસ ન ચિત્તસ વસં વજે ॥

અર્થ:—નજર નીચી રાખવી; ધન પાસેની માત્ર જે ક્ષામ જમીન જ નેવી; વનમકટ જેવા અંચળ મનને વસ થવું નહિ.

૧૧૨. હાથ હલાવતો હલાવતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૭૭॥

૧૧૩. હાથ હલાવતો હલાવતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૦॥

૧૧૪. માથું ધુણાવતો ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૧॥

૧૧૫. માથું ધુણાવતો ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૨॥

૧૧૬. કેડ પર હાથ મૂકી ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૩॥

૧૧૭. કેડ પર હાથ મૂકી ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૪॥

૧૧૮. માથા પર ઝાઢીને ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૫॥

૧૧૯. માથા પર ઝાઢીને ગામમાં બેસીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૬॥

૧૨૦. ઝેડી ઊંચી રાખીને ગામમાં જઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૭॥

૧૨૧. ગામમાં પલ્લત્તિકા^૧ પર બેસીશ નહિ, એવો એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૮॥

[ઉપરના ૨૬ નિયમો લિશ્તુઓના સદાચારને પોષક છે, એમ જાણવું.]

૧૨૨. ધ્યાન રાખી પિંડપાત (લિક્ષા) ગ્રહણ કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૧૮૯॥

૧. પલ્લત્તિકા એટલે આસનપુરણી જેવું જંઝવાનું આસન. આ ધણું ખરું વસ્તુ બનાવતા.

૧૭૩. પાત્ર તરફ ધ્યાન રાખી પિંડપાત અદ્વજ કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૨૮॥

૧૭૪. ભાતને માટે જોઈએ તેટલી જ દાળ લઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૨૯॥

૧૭૫. પાત્ર ભરાઈ ન જાય, એવી રીતે પિંડપાત અદ્વજ કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૦॥

૧૭૬. ધ્યાન રાખીને ભોજન કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૧॥

૧૭૭. પાત્ર તરફ ધ્યાન રાખીને ભોજન કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૨॥

૧૭૮. અનુક્રમે એક બાજુથી જમ્યા કરીશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૩॥

૧૭૯. ભાતને માટે જોઈએ એટલી જ દાળ ખાઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૪॥

૧૮૦. વચમાંનો જ ભાત લઈને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૫॥

૧૮૧. વધારે મેળવવાની ઈચ્છાથી દાળ કે શાક ભાતથી ઢાંકી રાખીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૬॥

૧૮૨. માદા ન હોઈ ત્યારે દાળ કે ભાત પોતાને માટે તૈયાર કરાવીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૭॥

૧૮૩. ટીકા કરવાના ઉદ્દેશથી બીજાના પાત્ર તરફ જોઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૮॥

૧૮૪. મોટો કોળીયો લઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૩૯॥

૧૮૫. કોળીયો પ્રમાણમાં લઈશ, એવો નિયમ કરવો. ॥૪૦॥

૧૮૬. કોળીયો મોઢા મુઘી લાવ્યા વગર મોઢું ઉઘાડીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૧૥

૧૮૭. જમતી વખતે હથેળી મ્હોંમાં ઘાડીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૨૥

૧૮૮. મોઢામાં કોળીયો હોય ત્યારે બોડીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૩૥

૧૮૯. હાથમાંનો કોળીયો મ્હોંમાં ફેંકીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૪૥

૧૯૦. કોળીયાનો ભાગ મ્હોંઘી ભાંગીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૫૥

૧૯૧. ગાલમાં અન્ન ભરીને જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥૪૬૥

૧૯૨. હાથ તરછોડતાં તરછોડતાં (હાથે કાંધ ચોંટયું હોય તો તે ખંખેરતાં) જમીશ નહિ એવો નિયમ કરવો. ૥ ૪૭ ૥

૧૯૩. ભાત આમતેમ ઉગાડતો જમીશ નહિ એવો નિયમ કરવો. ૥ ૪૮ ૥

૧૯૪. જીભ આમતેમ હલાવતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥ ૪૯ ૥

૧૯૫. ચપ ચપ અવાજ કરતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥ ૫૦ ૥

૧૯૬. મુર મુર અવાજ કરતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥ ૫૧ ૥

૧૯૭. હાથ ચાટતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥ ૫૨ ૥

૧૯૮. પાત્ર ચાટતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ૥ ૫૩ ૥

૧૪૯. હેઠ ચાટતો જમીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૫૪॥

૨૦૦. એકે હાથે પાણીનો ખાસો લઈશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૫ ॥

૨૦૧. ભાતના દાણા રહી ગયા હોય એવું ખાત્ર ધોઈને એ પાણી ગામમાં નાંખીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥૫૬॥

[ઉપરના ત્રીશ નિયમો ભોજન વિશે છે.]

૨૦૨. છત્રી હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૭ ॥

૨૦૩. લાકડી હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૮ ॥

૨૦૪. તરવાર હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૫૯ ॥

૨૦૫. આયુધ (ધનુશ વગેરે) હાથમાં હોય એવા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૦ ॥

૨૦૬. ખાવડીયો પહેરેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૧ ॥

૨૦૭. ચપલ પહેરેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૨ ॥

૨૦૮. વાહન પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૩ ॥

૨૦૯. પથારીમાં પડેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૪ ॥

૨૧૦. પડલત્રિયા પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૫ ॥

૨૧૧. માથે લૂગડું વિંધાયેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૬ ॥

૨૧૨. માંદા પર એઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૭ ॥

૨૧૩. હું જેમીન પર બેસી આસન પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૮ ॥

૨૧૪. હું નીચા આસન પર બેસી ઉંચા આસન પર બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૬૯ ॥

૨૧૫. હું ઉભો રહી, બેઠેલા નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૦ ॥

૨૧૬. હું પાછળથી જતો હોઉં ત્યારે આગળ ચાલનાર નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૧ ॥

૨૧૭. હું રસ્તાની બહાર ચાલતો હોઉં ત્યારે રસ્તામાં ચાલનાર નિરોગી માણસને ધર્મોપદેશ કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૨ ॥

[ઉપરના સોળ નિયમો ધર્મોપદેશ કરવા વિશે છે.]

૨૧૮. માંદો ન હોઉં ત્યારે ઉભો રહી શૌચ કે લઘુશંકા કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૩ ॥

૨૧૯. ધાસ ઊગ્યું હોય એવી જગ્યાએ, માંદો ન હોઉં ત્યારે શૌચ કે લઘુશંકા કરીશ નહિ, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૪ ॥

૨૨૦. માંદો ન હોઉં ત્યારે પાણીમાં શૌચ કે લઘુશંકા નાહુ કરું, એવો નિયમ કરવો. ॥ ૭૫ ॥

સાત અધિકરણસમથ

સંઘમાં ઉત્પન્ન થએલી લડવાડની શાંતિ અને માંડવાળ કરવા માટે:—

૨૨૧. સમુખવિનય આપવો. (૧)

૨૨૨. સ્મૃતિવિનય આપવો. (૨)
 ૨૨૩. અમૃદવિનય આપવો. (૩)
 ૨૨૪. પ્રતિજ્ઞાતકરણ કરવું. (૪)
 ૨૨૫. બાહુમતિથી નિકાલ કરવો. (૫)
 ૨૨૬. 'જેનું પાપ તેને' વિધિ કરવો. (૬)
 ૨૨૭. વૃણાવસ્તારવિધિ કરવો. (૭)

વ્યાખ્યા—

૧. સંમુખવિનય:—કોઈ પણ લિખુએ અપરાધ કર્યો હોય અને એના પર આરોપ મૂક્યો હોય, ત્યારે તેની તપાસ સંધ આગળ કરવી. સંધની સમક્ષ તપાસ કરી કજીયો મટાડવો, એને સંમુખવિનય આપવો એમ કહે છે.

૨. સ્મૃતિવિનય:—આ વિનય સામાન્ય લિખુને આપી શકાતો નથી. અદ્વંત જેવા અત્યંત સદાચરણી લિખુને આપી શકાય છે. એના પર જો કોઈ લિખુ ભળતો જ આરોપ મૂકે અને એ લિખુ એ આરોપ ખોટો છે એવું સંધને સમગળવીને કહે, તો આવે પ્રસંગે સંધ એની સ્મૃતિ (સ્મરણ) યોગ્ય કરાવી, એને સ્મૃતિવિનય આપે છે. ત્યાર પછી ફરીથી એવો આરોપ મૂકવામાં આવે તો એ નકામો બખગાટ છે, એમ માનવામાં આવે છે.

૩. અમૃદવિનય:—કોઈ લિખુ માંડો થયો હોય ત્યારે એને દાથે ધણા દોષ થાય છે; અને એ સાંજે થયા પછી તપાસ કરવામાં આવતાં, મને કંઈ પણ યાદ નથી, અથવા સ્વપ્ના જેવું કંઈક કંઈક યાદ આવે છે એવું એ કહેવા માંડે, તો માંડપણમાં એનાથી થએલા દોષોની સંધ તરફથી એને માફી મળે છે; અને એ દિવસથી એ સાંજે થયો, એમ માનવામાં આવે છે. આને અમૃદવિનય આપવો એમ કહે છે.

૪. પ્રતિજ્ઞાતકરણ:—કોઈ પણ લિખુ પર એની ગેરહાજરીમાં આરોપ મૂકવો નહિ; અને એ એ આરોપ કબૂલ કરે તો એટલેથી જ એ કબૂલો મટાડવો; અને પ્રતિજ્ઞાતકરણ કહે છે.

૫. બહુમતિથી નિકાલ:—કોઈ પણ બાબતનો નિકાલ સહેલાઈથી ન થતો હોય, તો એ બહુમતિથી કરવામાં આવે છે. આવે પ્રસંગે બધા લિખુઓની સંમતિથી એક અત્યંત ગુણુદ લિખુને મતગ્રાહક (સલાકાગ્રાહપક) તરીકે ચૂંટવામાં આવે છે. અને એ બધાના મત લઈ, બહુમતનો વિચાર કરી યોગ્ય ચૂકાદો આપે છે.

૬. જેતું પાપ તેને:—કોઈ લિખુ ધડીમાં દોષ કબૂલ કરતો હોય અને ધડીમાં નાકબૂલ કરતો હોય, તો એવે પ્રસંગે એનો પક્ષપાત કે વિરોધ ન કરતાં, બધા સંઘ એ ઠેકાણે આવતાં મુધી એનો બહિષ્કાર કરે છે. આ વિધિને 'જેતું પાપ તેને' (તસ્ત-વાપિટ્યસિકા) વિધિ કહે છે.

૭. તૃણાવસ્તારવિધિ:—સંઘમાં તડ પડી નાનાં નાનાં કારણો માટે ન્યારે લગ્વાડો ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે અને તડમાં શાંતિ સ્થાપિત કરવા માટે આ વિધિ કરવામાં આવે છે. ગંદી જમીન જેવી રીતે આપણે ધાસથી ઢાંકી દઇએ છીએ, તેવી રીતે લિખુઓને હાથે થએલી નાનીમૂની ભૂલો આ વિધિથી ઢાંકી દેવામાં આવે છે. તેથી એને તૃણાવસ્તારવિધિ કહે છે.

આ વિધિ ક્યે ક્યે પ્રસંગે કરવા તેનો વિસ્તાર ચુક્લવગ્ગના ચોથા ખંધકમાં કરેલો છે. અર્થાત્ એનો સંગ્રહ પહેલા ભાગમાં.

૧. લાલ, ધોળા વગેરે રંગની સળીયો મતદારોને આપી, એમણે પાછી આવેલી સળીયો ઉપરથી બહુમત નક્કી કરવાનો રિવાજ હતો. આ સળીયોને શલાકા (સલાકા) કહેતા.

યવો ન્નેષ્ઠતો દત્તોઃ પણ તેમ કર્યું હોત તો ત્યાં ઘણો વિસ્તાર કરવો પડ્યો હોત અને પાછો અહીં એ નિયમો ત્યાં એ પ્રકરણનો સંબંધ મેળવવો પડ્યો હોત; તેથી વિસ્તારની બીકથી આ નિયમોની દ્રષ્ટિમાં અહીં જ માહિતી આપી છે.

પારાજિકા, સંઘાદિશેષ વગેરે નિયમો બોલી રહ્યા પછી પ્રાતિ-
મોક્ષ બોધનારા લિશ્તુ એ બાળ્યમાં સંઘના સમાસદો શુદ્ધ છે કે
નથી, એવો ત્રણ વાર પ્રશ્ન પૂછે છે અને બધા સમાસદો મૌન રહે,
તો તેઓ તે તે દોષોથી મુક્ત છે, એવું માની લે છે. બધો પ્રાતિ-
મોક્ષ (એટલે આ ૨૨૭ નિયમો) બોલી રહ્યા પછી તે કહે છે,
“ ભાઈઓ, મેં પ્રાતિમોક્ષનું નિદાન કહી સંભળાવ્યું. આ
પારાજિકાઓ, તેર સંઘાદિશેષ, બે અનિયન, ત્રીસ નિસ્સંગિય
પાચિત્તિય, બાણું પાચિત્તિય, ચાર પાટિદેસનિય, પંચોતેર સેખિય, સાત
અધિકરણમય, (આ સર્વ નિયમો) કહી સંભળાવ્યા. આટલા
(નિયમો) નો એ ભગવાનના સૂત્રમાં સમાવેશ થાય છે અને દર
પખવાડિયે એ કહી સંભળાવવામાં આવે છે. આ બાળ્યમાં બધાંએ
એકતાથી, મુદિત મનથી અને ટૂંટી બબેડો કર્યા વગર વર્તવું. ”

આ પછી લિશ્તુણીના નિયમો આવવા ન્નેષ્ઠએ. તેમના
નિયમોમાં આઠ પારાજિકા, સત્તર સંઘાદિશેષ, ત્રીસ નિસ્સંગિય
પાચિત્તિય, એકસો છાસઠ પાચિત્તિય, આઠ પાટિદેસનિય, અને પંચોતેર
સેખિયનો સમાવેશ થાય છે. લિશ્તુઓના નિયમમાં અને આમાં
ઘણું સામ્ય છે. પહેલી ચાર પારાજિકા એક જ જાતની છે. બાકીની
બીજી ચાર લિશ્તુણીઓ માટે વધારાની છે તે આ પ્રમાણે:—(૧)
દીયણ ઉપરના ભાગમાં પુરુષ ને વિકૃત મને સ્પર્શ કરે અને તેવા જ
ભાવથી લિશ્તુણી તે સ્વીકારે તો લિશ્તુણીને પારાજિકા આપત્તિ થાય
છે. (૨) બીજી લિશ્તુણીએ પારાજિકા આપત્તિ કરી હોય અને તેની
જાણ હોવા છતાં ને તે છુપાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેમ

ભાગ ત્રીજો

મહાશ્રાવકોનો પરિચય

‘અસીતિ’ મહાસાવક’ એટલે એંશી મહાશ્રાવક એવા અર્થનો ઉલ્લેખ બુદ્ધધોપાચાર્યની અટૂંકયામાં અનેક ઠેકાણે આવે છે. પરંતુ એમનાં નામ કોઈ પણ સ્થળે આપેલાં ન હોવાથી, આ મહાશ્રાવક કોણ, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ચેરગાથામાં ૨૬૪ ચેરોની ગાથાઓ છે, અને અપદાનમાં ચેરોનાં ૫૫૦ આપદાનો છે. તેથી આમાંથી એંશી મહાશ્રાવકો કયા હતા, એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

અંગુત્તરનિકાયમાંના એકકનિપાતમાં એતદગ્ગ નામનું એક પ્રકરણ છે. જુદા જુદા ભિક્ષુઓને, ભિક્ષુણીઓને, ઉપાસકોને અને ઉપાસિકાઓને તે તે ગુણમાં બુદ્ધે અગ્રસ્થાન આપેલું હોવાથી આ પ્રકરણને ‘એતદગ્ગ’ કહે છે. એમાં સાત વગ્ગ હોઈ બધાં મળીને એંશી સુતો છે. ઘણું ખર્ચ દરેક વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને એક એક સુત છે. પણ ચુદ્ધપંથકને ઉદ્દેશીને બે, સુભૂતિને ઉદ્દેશીને બે અને આનંદને ઉદ્દેશીને પાંચ સુતો છે; તથા તપુસ્સ અને ભલ્લિકનો એક જ સુતમાં સમાવેશ કરેલો છે. એટલે આ એંશી સુતોમાં

૧. કોઈ કોઈ જગ્યાએ ‘અસીતિ મહાચેર’ એવો ઉલ્લેખ પણ નજરે પડે છે. પરંતુ ત્રિપિટક સાહિત્યમાં નામોક્તિ સ્થવિરોનાં જે નામ મળી આવે છે, તે બધાનો એતદગ્ગ પ્રકરણમાં સમાવેશ થયેલો જોવામાં આવે છે. આ સ્થવિરો બધા મળીને એકતાળીશ છે. તેથી જીન એગણ્યયાળીશ કયા, તે ઠરાવવામાં મુશ્કેલી પડે છે. ભિક્ષુણી, ઉપાસક અને ઉપાસિકાઓનું મહત્ત્વ દિવસે દિવસે ઓછું થઈ જવાથી ‘અસીતિ મહાસાવક’ કહેવાને બદલે ‘અસીતિ મહાચેર’, કહેવાનો પણ પ્રયાત પડ્યો હોય એમ લાગે છે.

એકંદર ૭૫ વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ છે. તેમાંથી ૪૧ લિશુઓ, ૧૩ લિશુણીઓ, ૧૧ ઉપાસકો તથા ૧૦ ઉપાસિકાઓ છે.

બુદ્ધના આવકસમૂહનો, એક ઠેકાણે, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઉલ્લેખ આ એનદમ પ્રકરણમાં છે. પણ અહીં આપેલી વ્યક્તિઓને મહાત્માવક કહી શકાય કે કેમ, એ પ્રશ્ન છે. એક તો એમાં લિશુ અને લિશુણીઓનો જ નહિ, પણ ઉપાસક અને ઉપાસિકાઓનો પણ સંબંધ કરેલો છે; અને ખીચું, એમની સંખ્યા એંશી થતી નથી.

બુદ્ધના આવકોમાં લિશુ, લિશુણી, ઉપાસક અને ઉપાસિકા, એવા ચાર ભેદ હતા. તેમાંથી લિશુ તથા લિશુણીઓના સંઘ જુદા જુદા હતા, અને ઉપાસક તથા ઉપાસિકાઓના સંઘ હતા જ નહિ. પરંતુ ધર્મની બાબતમાં ચારેને સરખો જ અધિકાર રહેતો. જેવી રીતે લિશુ તથા લિશુણીસંઘમાં સોતાપન્ન, સકલગામી અને અનાગામી હતાં, તેવી જ રીતે ઉપાસક તથા ઉપાસિકાઓમાં પણ એ હતાં. ઉપાસક અર્થતઃ થાય તો એ ધણું ખર્ચ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન રહેતાં લિશુ થતો. મહાપરિનિબ્બાનસુત્રમાં એક ઠેકાણે આરંભે બુદ્ધને કહે છે: “ભગવન્, હવે આપ પરિનિર્વાણ પામે. આ આપનો પરિનિર્વાણકાળ છે. તમે કહેશું કે ‘હે માર, જ્યાં સુધી મારા લિશુઓ...લિશુણીઓ...ઉપાસક...,ઉપાસિકાઓ વ્યક્ત, વિનીત, વિશારદ, બુદ્ધુત, ધર્મધર, ધર્માનુધર્મપ્રતિપન્ન, સામીચીપ્રતિપન્ન, ધર્મ પ્રમાણે વર્તનારાં, મારો ધર્મ શીખી ઉત્તમ રીતે ઉપદેશ કરવા માટે શક્તિમાન તથા વાદવિવાદમાં હાર ન પામે એવાં આવક તથા આવિકાઓ યથે નહિ, ત્યાં સુધી હું પરિનિર્વાણ પામશ નહિ.’ પરંતુ હવે તમારાં લિશુ તથા લિશુણીઓ વગેરે તમારા કહેવા પ્રમાણે આવક તથા આવિકાઓ યથે છે, તેથી હવે આપ પરિનિર્વાણ

પામે. આ આપનો પરિનિર્વાણકાળ છે. ૧ "

આ ઉપરથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે, વ્યવહારમાં ને કે ભિક્ષુ તથા ભિક્ષુણીઓને ઉપાસક-ઉપાસિકાઓ નમસ્કાર વગેરે કરી માન આપતાં; તો પણ શાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં અને ધર્મચરણમાં બંધાને સરખાં જ માનવામાં આવતાં. હવે આ એનદળ પ્રકરણમાં ૭૫ વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ હોવા છતાં એમને ૮૦ મહાત્માવક કહી શકાય કે કેમ, એ પ્રશ્ન બાકી રહ્યો. એનો સીધી રીતે જવાબ આપવો મુશ્કેલ છે: પાલિ સાહિત્યમાં ૮૦ મહાત્માવકોની યાદી કેમ પણ ડેકાણે આપેલી નથી. તેથી એમનો સંબંધ આ એનદળ પ્રકરણ સાથે લગાડવા વગર બીજો ઉપાય નથી. જૂના દીકાકારોને અનુસરી, મધ્યમપદ્મોપી સમાસ કરી, જેમ તેમ કરી અર્થ બેસાડ્યા વગર છૂટકો નથી. 'અસીતિ મહાસાવકા' નો 'અસીતિયા સુલેહિ યણિતા મહાસાવકા' એવો પદ્મછેદ કરીએ તો કદાચ એનો અર્થ બેસે. ૮૦ મુત્તો નેધને એમાંની વ્યક્તિઓની ગણતરી કર્યા વગર જ 'અસીતિ મહાસાવકા' કહેવાનો પ્રચાર પડ્યો હોય, એવો પણ સંભવ છે. કાલે તેમ હોય, તો પણ એતદળ પ્રકરણ વગર બીજા અત્યંત પ્રાચીન એવી મહાત્માવકોની યાદી ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, આ પ્રકરણમાં આવેલી વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો અંશુતરનિકાય-અમૃતકથાને (મનોરથપુરણને) આધારે અને જ્યાં બની શકે ત્યાં મુત્ત તથા વિનયપિટકને આધારે, 'મહાત્માવકોનો પરિચય' એ મથાળા નીચે દ્રંકમાં આપું છું.

એનદળ પ્રકરણમાં જે જે વ્યક્તિઓ સંબંધે જે જે મુત્તો છે, તે તે મુત્તોનાં બાધાંતર તે તે વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રોની શરઆતમાં અવતરણમાં આપ્યાં છે.

૧. ભિક્ષુ-ભિક્ષુણી તથા ઉપાસક-ઉપાસિકાઓનો ઉલ્લેખ બહુ બહુ કદમમાં છે. છતાં એમને લગાડેલાં વિશેષણો એક જ હોવાથી અહીં એ સર્વ લગીત થોડા શબ્દોમાં કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૧

✓ આજ્ઞાત કૌણ્ડિન્ય

“ ભિક્ષુઓ, ઘણો વખત સંધમાં રહેનારા મારા ભિક્ષુ આવકોમાં કૌણ્ડિન્ય પહેલો છે. ”

બોધિસત્ત્વના જન્મ પછી તરત જ જે આઠ બ્રાહ્મણોએ એનું ભવિષ્યકથન કર્યું, તે બધામાં આ અત્યંત જીવાન હતો. કૌણ્ડિન્ય એ એનું ગોત્ર છે તથા એનું નામ મુદત છે એવું જનક-અટ્ટકથા-કારનું કહેવું છે. બીજા બ્રાહ્મણોએ બોધિસત્ત્વનું ભવિષ્ય સંદિગ્ધરીતે કહ્યું, કે જે એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેશે તો ચકવર્તી થશે; અને સંન્યાસી થશે તો ધ્રુવ થશે. પણ કૌણ્ડિન્યે એનાં લક્ષણો જોઈ કહ્યું, કે એ જરૂર ધ્રુવ જ થશે. બોધિસત્ત્વે ધરને ત્યાગ કર્યો તે વખતે કૌણ્ડિન્યના સાથીદારો હયાત ન હતા. તેથી એણે એમનાં છોકરાં-એને કહ્યું, “ જોતમે ગૃહત્યાગ કર્યો છે, અને એ જરૂર ધ્રુવ થશે. તેથી આપણે પણ પ્રવ્રજ્યા લઈ એના ધર્મામૃતનો લાભ લઈએ. ” એ સાત બ્રાહ્મણોના છોકરાંઓમાંથી ચાર જણે કૌણ્ડિન્યની સાથે પ્રવ્રજ્યા લીધી અને આ પાંચ જણા ‘પંચવર્ગીય’ ‘ભિક્ષુઓ’ એ નામથી ઝાળખાવા લાગ્યા. ઉરુવેલા પ્રદેશમાં જ્યારે બોધિસત્ત્વે તીવ્ર તપસ્થાનો આરંભ કર્યો, તે વખતે આ એમની સેવા કરતા હતા. પણ બોધિસત્ત્વે દેહદંડનની નિષ્ફળતા જાણી પરિમિત આહાર સેવાનું શરૂ કર્યું, એટલે એ પતિત થયો એમ માની આમણે એનો ત્યાગ કર્યો અને તેઓ વારાણસી ગયા. પછીથી ધ્રુવને બોધિવૃક્ષનીચે ધર્મજ્ઞાન થયું. ત્યારે એમણે આજાર કલ્યાય અને ઉદ્ધક રામયુત નામના પોતાના બોધિસત્ત્વાવસ્થામાંના બે ગુરુઓને પ્રથમ-ધર્મોપદેશ કરવાનો વિચાર કર્યો. પણ એ બંને થોડા વખત પહેલાં જ

૧. ત્રિપિટકમાં આનું ‘લગ્ન્યા કોણ્ડજ્ઞ’, અને લક્ષિતવિસ્તરની શરૂઆતમાં ‘જ્ઞાન કૌણ્ડિન્ય’ એવું નામ આપેલું છે.

મરણ પામ્યા હતા. તેથી આ પંચવર્ગિય લિશ્તુઓને પ્રથમ ઉપદેશ કરવાનો વિચાર કરી, યુદ્ધ ભગવાન હિરુવેલાથી, ફરતા ફરતા અપાઠ માસની પુનમની લગભગ વારાણસીમાં ઋષિપત્તનમાં—જ્યાં પંચવર્ગિય લિશ્તુઓ રહેતા હતા ત્યાં—આવી પહોંચ્યા.

એને જોઇ પંચવર્ગિયામાંના એકે ખીજને કહ્યું, “આ ટાંગી અમણુ આવે છે. આ આવે છે એ પતિત ગૌતમ. એનો કોઇ પણ રીતે આદરસત્કાર કરવો જોઇએ નહિ. એક માત્ર આસન આપવું. એની ઇચ્છા હોય તો બેસે, ને ન હોય તો ન બેસે !” પણ જોમ જોમ યુદ્ધ ભગવાન પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ પંચવર્ગિયોના વિચાર ડગમગવા લાગ્યો. એક જણે આસન પાથર્યું, તો ખીજએ પગ ધોવા માટે પાણી આપ્યું, અને બાકીનાઓએ લિક્ષાપાત્ર તથા ચીવર લઇ એમનું સન્માન કર્યું. ભગવાને પોતાને ધર્મજ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર થમાની હકીકત એમને કહી સંભળાવી; પણ શરૂઆતમાં એમનો વિશ્વાસ બેસે નહિ. છેવટે અપાઠ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે ભગવાને એમને પ્રથમ ધર્મોપદેશ કર્યો. એના ઉપર પંચવર્ગિયામાંથી પ્રથમ કૌણ્ડિન્યની શ્રદ્ધા બેઠી. ત્યારે યુદ્ધ ભગવાન બોલી ઉઠ્યા, “રે કૌણ્ડિન્ય, તને જ્ઞાન થયું છે. (અઙ્ગાસિ ઘત મો કોણ્ઠઙ્ગો, અઙ્ગાસિ ઘત મો કોણ્ઠઙ્ગો)” સારથી એનું ‘આરાત કૌણ્ડિન્ય’ એવું નામ પડ્યું.

૨ અને ૩

સારિપુત્ર અને મોઝલ્લાન

“લિશ્તુઓ, મારા મહાજ્ઞાની લિશ્તુઆવકામાં સારિપુત્ર શ્રેષ્ઠ છે.”

“લિશ્તુઓ, મારા ઋદ્ધિમાન લિશ્તુઆવકામાં મહામોઝલ્લાન શ્રેષ્ઠ છે.”

આ બંને જણા રાંજગૃહ પાસે ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણકુટુંબોમાં જન્મ્યા હતા. તેઓ યુદ્ધ ભગવાનથી ઉંમરે મોટા હતા. સારિપુત્ર

ઉપતિથ્થ^૧ ગામના એક આગળ પંડિત કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો; તેથી એનું 'ઉપતિથ્થ' એ જ નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. સારિ નામની બ્રાહ્મણીનો પુત્ર હોવાથી એને સારિપુત્ર કહેતા હતા; અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. કોલિત^૨ ગામના અગેવાન કુટુંબમાં જન્મ થવાથી મોગ્ગસ્થાનનું 'કોલિત' એ જ નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. એ મોગ્ગલી નામની બ્રાહ્મણીનો પુત્ર હોવાથી એને મોગ્ગસ્થાન કહેતા; અને એ આગળ જતાં આ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. આ બે કુટુંબોમાં ઘણી પેઢીઓથી સારો સંબંધ હતો. તેમાં સારિપુત્ર અને મોગ્ગસ્થાન સમવયસ્ક અને સમાનશીલ હોવાથી એ બંનેની ગાઠ મૈત્રી બંધાઈ. બહાર ગામ કાઠ પછુ ઠેકાણે જવાનું હોય તો એ એકબીજાને છોડીને જતા નહિ.

રાજગૃહમાં ડુંગર ઉપર દર વરસે જત્રા ભરાતી. એને ગિરગ્ગ-સમજના (નિર્વ્યઘસમજ્યા) કહેતા. એક વખત આ બંને જણ ત્યાં જઈ નાયતમાશો જોવામાં ગૂંથાયા હતા, તેવામાં પૂર્વના પુણ્યપ્રભાવથી એમના મનમાં એકાએક એવો વિચાર આવ્યો કે, સો વરસ પછી આમાંથી એક પછુ પ્રાણી બાકી રહેશે નહિ. તે બંને જણ વિચારમાં લીન થયા. છેવટે કોલિતે ઉપતિથ્થને કહ્યું, “ભાઈ, તું રાજની માફક આનંદી દેખાતો નથી એનું કારણ શું ?” ત્યારે ઉપતિથ્થે પોતાના મનમાં રમી રહેલો વિચાર એને કહી સંભળાવ્યો; અને કોલિતને એની વિચારમજતાનું કારણ પૂછ્યું. કોલિતે પછુ જ્યારે પોતાના મનમાં જરાજર એ જ વિચાર ઉદ્ભવ્યો છે એવું કહી સંભળાવ્યું, ત્યારે બંને જણે ત્યાં જ ધરતો ત્યાગ કરી પરિત્રાજક થવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને બંને જણ રાજગૃહમાં રહેતા પ્રસિદ્ધ સંજય

૧. સારિપુત્ર અને મોગ્ગસ્થાન પ્રખ્યાત થયા પછી જ્યાં એમનો જન્મ થયો તે ગ્રામ, એમનાં નાનપણના નામ પરથી આજખાતે લાગ્યાં હોય એવો પણ સંભવ છે.

૨. ઉપરની નોંધ જુઓ.

પરિત્રાજકના શિષ્ય થયા. પરંતુ સંજયના ધર્મના અભ્યાસથી એમના મનને શાંતિ મળી નહિ. તેથી તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, બીજા પંથના અમણા સાથે ધર્મચર્ચા કરીને જે આપણામાંથી કોઈને ખરો રસ્તો હાથ લાગે, તો એણે તરત જ એ વાત બીજાને કહેવી, અને બંને જણે મળી એ પંથમાં દાખલ થવું.

વારાણસીમાં ધર્મચર્ચાની રચાપના કરી તથા સાદે લિપ્તુએને ધર્મોપદેશ માટે આસપાસ મોકલી, છુદ્ધ ભગવાન પોતે ઉરવેલાં આવ્યા. ત્યાં એમણે ઉરવેલકારયપ, નદીકારયપ અને ગયાકારયપ નામના ત્રણ પ્રસિદ્ધ જટિલ તપસ્વી ભાઈએને પોતાના સંઘમાં દાખલ કર્યા; અને એમના પંથના સર્વ જટિલોને લિપ્તુએ બનાવી, આ મહાન લિપ્તુસમુદાય સાથે રાજગૃહ આવ્યા. ત્યાં બિંબિસાર રાજાએ એમનો ધણો સત્કાર કરી એમને તથા લિપ્તુસંઘને રહેવા માટે વેણુવન નામનો બગીચો દાનમાં આપ્યો. છુદ્ધ ભગવાન આ ઉદાનમાં રહેતા હતા તે દરમિયાન એક દિવસે અસ્સજી (અશ્વજીત) લિપ્તુ રાજગૃહમાં લિક્ષાટન કરતો હતો. એની પ્રસન્ન મુદ્રા જોઈ સારિપુત્રના મનમાં એને માટે એકદમ આદર ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ લિક્ષાટન વખતે પ્રથમ પૂછવો એ યોગ્ય નથી, તેથી કંઈ પણ બોલ્યા વગર એ અસ્સજીની પાછળ રાજગૃહમાંથી બહાર પડ્યો; અને અસ્સજીને સહેર બહાર મળી એની કુશળતા વગેરે પૂછી બોલ્યો, “આયુષ્મન, તારી મુદ્રા પ્રસન્ન દેખાય છે. તારો ગુરુ કોણ ? તું કયા ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરે છે ?”

અસ્સજી:—આયુષ્મન, શાક્યકુલમાંથી નીકળી પ્રવ્રજ્યા લીધેલો એક મહાત્મમણ છે. એ ભગવાન મારા ગુરુ છે. એ ભગવાનના ધર્મ પ્રમાણે હું આચરણ કરું છું.

સારિપુત્ર:—તારા ગુરુનો ધર્મ કયો ? એ કયો મત પ્રતિપાદન કરે છે ?

ઉપ' અસ્સજી:—હું આ પંથમાં હમણું જ દાખલ થયો છું, તેથી મારા ગુરુનો ધર્મ હું વિસ્તારથી કહી શકીશ નહિ; પરંતુ હું તને દૂંઢમાં એ કહી શકીશ.

સારિપુત્ત:—સંક્ષેપમાં કે વિસ્તારથી કહે તેમ કહે. એનો ભાવાર્થ કહે એટલે થયું. મારે સારાંશ જોઈએ છે. ધણા શબ્દો લઈને શું કરવાનું ?

અસ્સજી:—કારણ વડે ઉત્પન્ન થએલા જે પદાર્થો (પંચસ્કથ વગેરે દુઃખદ પદાર્થો) છે તેમનું કારણ તથાગતે જ્ઞાતાવ્યું છે, અને એમનો નિર્દોષ કેવી રીતે થઈ શકે તે પણ જ્ઞાતાવ્યું છે. મહાત્મજીનો આ જ મત છે.^૧

આ સાંભળી સારિપુત્તના અંતઃકરણમાંથી અંધકાર એકદમ દૂર થયો. જે દુઃખ પેદા થાય તેનો નાશ પણ થવો જ જોઈએ; અને એ મોક્ષનો માર્ગ તે આ જ, એવી એની ખાતરી થઈ. એણે મોગ્ગલ્લાન પાસે જઈ આ વાત કહી સંભળાવી. ત્યારે મોગ્ગલ્લાને કહ્યું, “ આ પંથમાં આપણે આશ્રયે રહેનારા આ અઢીસો બિશુઓ છે, તેમને પણ આપણે આ વાત કહીએ.” એમની પાસે જઈ સારિપુત્ત અને મોગ્ગલ્લાને એમને કહ્યું, “ આ પરિવ્રાજકપંથમાં તમે અમારે આશ્રયે રહો છો. પણ અમે દહે ભગવાનના પંથમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે પણ અમારી સાથે આવો.” એ બંનેએ પોતાનો વિચાર સંજય પરિવ્રાજકને પણ જણાવ્યો. ત્યારે સંજયે કહ્યું, “ તમે આમ કરશો

૧. મૂળ ગ્રાંથા આવી છે:—

ये धम्मा हेतुप्पमवा हेतु-तेसं तथागतो आह ।

तेसं च यो निरोधो एवंवादी. महासम्मो ॥

આ ગ્રાંથા ધણી પ્રસિદ્ધ હોઈ, ઘણે ઠેકાણે સિદ્ધાલેખોમાં મળી આવે છે.

નહિ. આપણે ત્રણે જણા આ પરિત્રાજકસંઘના પ્રમુખ થઈશું.” પણ સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાને એનું કહેવું કાને ધર્યું નહિ; અને પોતાને આશ્રયે રહેનારા અઠીસો પરિત્રાજકોને સાથે લઈ તેઓ ભગવાન પાસે ગયા. સંજયને એથી ઘણું દુઃખ થયું.

ભગવાન તે વખતે વેણુવનમાં રહેતા હતા. સારિપુત્ર અને મોગ્ગલ્લાનને આવતા જોઈ એમણે ભિક્ષુઓને કહ્યું, “કેવિંત અર્ને ઉપતિથ્થ એ બેજણા આ તરફ આવે છે. તેઓ મારા અગ્રશ્રાવક થશે.” ભગવાનની પાસે આવી, એમણે તથા એમની સાથેના પરિત્રાજકોએ પોતાને ભિક્ષુસંઘમાં દાખલ કરવાની ભગવાનને વિનંતી કરી. ભગવાન બોલ્યા, “ભિક્ષુઓ, આમ આવો. ધર્મનું ઉત્તમ રીતે વિવરણ કર્યું છે. દુઃખનો પૂર્ણ રીતે નાશ કરવા માટે અલ્પચર્યનું પાલન કરો.” આ જ એ બધાની ઉપસંપદા થઈ.

ત્રિપિટકગ્રંથમાં જોણે પ્રવેશ કર્યો હોય, તેને સારિપુત્ર તથા મોગ્ગલ્લાનની મહત્તા વિશે કહેવાની જરૂર નથી. સારિપુત્રે ઉપદેશોમાં ઘણાં મુતો મુતપિટકમાં છે. સેલ બ્રાહ્મણે ‘આપનો સેનાપતિ કોણ?’ એવો પ્રશ્ન કર્યાથી ભગવાન કહે છે:—

મયા વચ્ચિત્તં ચર્કં ધમ્મચર્કં અનુત્તરં ।

સારિપુત્તો અનુચક્ષેત્તિ અનુજ્ઞાતો તથાગતં ॥^૧

મેં પ્રસ્થાપિત કરેલું ચર્ક—ચ્રેષ્ઠ ધર્મચર્ક—સારિપુત્ર ચક્ષાવે છે. તથાગતની પગલાડે આસનાર એ છે.

મોગ્ગલ્લાનની યોગસિદ્ધિના સંબંધમાં તો મુત અને વિનયપિટકમાં અનેક વાતો મળી આવે છે. તેથી મયાળે ઉતારામાં એ બંનેનું અતિ સંક્ષેપમાં મથાર્થ ગુણવર્ણન કરેલું છે, એ જુદું કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

૪.

મહાકારયપ

“અત્યંત સાદાધર્મ રહેનારાં મારા બિશુઆવકોમાં મહા-
કારયપ શ્રેષ્ઠ છે.”

વારાણસીના ઋષિપત્તનમાં ધર્મચક્રની પ્રસ્થાપના કરી અને ઉરુવેલ કારયપ વગેરે સાધ્યોને બિશુસંધર્મમાં દાખલ કરી છુદ્ડ ભગવાન રાજગૃહ આવ્યા, તે વખતે મગધ દેશના મહાતીર્થનામના ગામમાં એક અત્યંત શ્રીમંત સાક્ષણકુટુંબમાં મહાકારયપનો જન્મ થયો. એનું નાનપણનું નામ પિપ્પલિ હતું. એ મોટો થયો ત્યારે

૧. દરેક અવતરણની શરૂઆતમાં આવેલ ‘બિશુઓ’ એ રાજા અર્હાથી માળવામાં આવ્યો છે. મૂળ વાક્ય ‘સુતવાદાને ચદિદં મહાકરસપો’ એવું છે. વિશુદ્ધિમાર્ગના બીજ પરિચ્છેદમાં તેર ધ્રુવગોલ વર્ણન છે. તે પછી ત્રિપિટકમાં મુખ્યત્વે કરીને ચાર ધ્રુવગોનો ઉલ્લેખ નબરે પડે છે. એ ચાર ધ્રુવગો આ પ્રમાણે છે—જંગલમાં જ રહેવું, ચીંધરાંનાં જ ચીવર ધારણ કરવાં, ત્રણ જ ચીવરો શાખવાં અને આમંત્રણનો સ્વીકાર ન કરતાં માત્ર શિક્ષા પર જ નિર્વાહ કરવો. મહાકારયપ આજીવન આ ધ્રુવગો પાળતા હતા; અને બીજ બિશુઓને એ પાળવા માટે ઉપદેશ કરતાં હતા. તેથી સાદાધર્મી રહેનારા બિશુઓમાં એને અમરશ્યાન ગ્રાહ થયું.

૨. ભગવાન છુદ્ધ થઈ રાજગૃહ આવ્યા તે વખતે એમની ઉંમર બોધામાં બોધી સાહત્રીશ વરસની તો હોવી જ જોઈએ. મનોરથપૂરણીના કહેવા પ્રમાણે આ વખતે મહાકારયપનો જન્મ થયો એમ માનીએ તો ભગવાનના પરિનિર્વાણસમયે મહાકારયપની ઉંમર તેંતાળીશ વરસની હોવી જોઈએ. એટલી જુવાન વયે, રાજગૃહમાં ભરાએલી પહેલી સંગીતિનો (સમાનો) એને અન્વેષણ નીમવામાં આવે એ સંભવિત નથી. મનોરથપૂરણીની વિરુદ્ધ બીજો પણ એક સંજોગ પૂરાવો મળી આવે છે. કરસપસંયુત્તના પાંચમા સુત્તમાં ભગવાન કરસપને કહે છે, “હે કરસપ, હવે હું વૃધ્ધ થયો છું. આ ચણનાં પાંચુટ્ટો (ચીંધરાંના વસ્ત્ર) પહેરવાં તારે માટે ભારે પડશે.” તેંતાળીશ વરસની ઉંમર પહેલાં છુદ્ધકાળમાં તો જરૂર માણસ ધરશે થતો ન હોવો જોઈએ.

પરણવા માટે એની માએ એની પાછળ તગાદો ચલાવ્યો. આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિશ્ચય અને માતૃપ્રેમ એ બેના સાંડસામાં બિચારો સપડાયો. છેવટે એક સોનીને હજાર મહેરો (નિષ્ક) આપી, એણે એક સોનાની ઉત્તમ સ્ત્રીપ્રતિમા બનાવડાવી, અને એને વસ્ત્રો, દાગીનાઓ અને કસોથી ચણુમારી માને કહ્યું, "જો આવી સુંદર સ્ત્રી મળે તો હું પરણું." કારવપ ધારતો હતો કે એવી સુંદર સ્ત્રી મળશે નહિ અને આપણે અવિવાહિત રહી રાકીશું. પણ એની મા ઘણી ખટપટી હતી, એણે આ હોંશિયાર બ્રાહ્મણને એવી સુંદર સ્ત્રીની શોધ માટે દેશેદેશ મોકલી આપ્યા. તે વખતે મડદેશની સ્ત્રીઓ સૌંદર્ય માટે ઘણી પ્રખ્યાત હતી. તેથી એ બ્રાહ્મણ પહેલાં એ દેશના શાગલ નામના એક નગરમાં ગયા; અને એ સુવર્ણપ્રતિમા નદીકાંઠે મૂકી ત્યાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા. કૌશિક ગોત્રના એક બ્રાહ્મણની દાસી, એની (બ્રાહ્મણની) દીકરી ભદ્રાને ન્હવાડી, જાતે ન્હાવા માટે નદીએ આવી. એ સુવર્ણપ્રતિમા જોઈ પોતાના શેઠની દીકરી ત્યાં આવી હોય, એવો એને ભાસ થયો; અને મોટેથી, હાથ ઉંચો કરી બોલી, "અલિ એ, એકલી અહીં આવી બેસતાં તને શરમ નથી આવતી?" એ બ્રાહ્મણ બોલ્યા, "બહેન, આવી જાનની સુંદર સ્ત્રી પણ કોણ છે?"

દામી:—તમારી આ પ્રતિમા જડ છે. પણ અમારી ભદ્રા સૌંદર્યની શ્રવંત મૂર્તિ છે. આ પ્રતિમા સાથે એની તુલના કેમ કરી શકાય?

એ બ્રાહ્મણ કૌશિક બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા, અને 'અમે કાશ્યપના બાપ તરફથી એના છોકરા માટે કન્યા શોધવા નીકળ્યા છીએ, અને અમારી ખાતરી છે કે આપની છોકરી કારવપને પસંદ પડશે' વગેરે સર્વ કહ્યું. કારવપનો બાપ કૃપિત્ર બ્રાહ્મણ ઘણો પ્રસિદ્ધ હતો; તેથી આવા કુટુંબમાં પોતાની છોકરી જ્યાં એ કૌશિકને ગમતી જવાન હતી. બ્રાહ્મણોનું કહેવું એને પસંદ પડ્યું; અને એ પ્રમાણે પરસ્પર કુટુંબોમાં પરબ્યવહાર થઈ વિવાહ નક્કી થયો.

કારયપની ઉંમર વીસ વરસની અને ભદ્રાની સોળ વરસની હતી. વિવાહ નક્કી થયાંની વાત જાણવામાં આવી કે તરત જ એ બંનેએ એક બીજાને એવા આશયના કાગળ લખી મોકલ્યા કે, સંસારમાં રહેવાની મારી ધ્રુજી નથી; તેથી લગ્નપાશમાં બદ્ધ થવાથી નકામો ત્રાસ માત્ર થશે. આ બંને કાગળ ભદ્રા તંથા કારયપના વાલીઓના હાથમાં આવ્યા, અને એમણે એ વાંચીને બારોબાર ફાટી નાંખ્યા. ‘કાચી ઉંમરનાં છે, ફાવે તે સારો નરસો વિચાર મનમાં લઈ બેસે છે,’ એવું એમને લાગ્યું હોય એમાં નવાઈ નથી. એ રીતે મહાકારયપ અને ભદ્રાને, ધ્રુજી ન હોવા છતાં, લગ્નપાશમાં બદ્ધ કરવામાં આવ્યાં.

એ વખતના રિવાજ પ્રમાણે રાત્રે બંનેને એક જ શયનશુદ્ધમાં અને એક જ પસંગ પર સૂવું પડતું. પરંતુ બંનેની વચ્ચેમાં બે ફૂલના હાર મૂકી ભદ્રા કારયપને કહેતી, “જેના તરફનો હાર કરમાઈ જાય તેના મનમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો, એમ સમજવું.” જ્યાં સુધી મહાકારયપના પિતા જીવતા હતા ત્યાં સુધી એ કે ભદ્રા ધર છોડી શકે તેમ ન હતું. પણ એક ધરમાં રહેવાથી એમના અખંડ પ્રહસનમાં અને ઉદાત્ત પ્રેમમાં કદી પણ ખજ પડ્યો નહિ. જ્યારે મહાકારયપનાં માબાપ મરણ પામ્યાં, ત્યારે તેણે ભદ્રાને કહ્યું, “તે પોતાને ધેરથી આવેલું દ્રવ્ય તથા આ ધરમાં જે છે તે બધું દ્રવ્ય આજથી તાર્ક છે.”

ભદ્રા:—પણ આપ ક્યાં જાઓ છો ?

કારયપ:—હું હવે પ્રમત્ત્યા લેવાનો છું.

ભદ્રા:—આપનો આ વિચાર મને પણ પસંદ છે. હું પણ આપની પાછળ આવું છું.

મહાકારયપ પરિત્રાજ્ઞના વેપમાં ઘરમાંથી બહાર પડ્યો. ભદ્રા પણ એની પાછળ પાછળ પરિત્રાજ્ઞિકા થઈ નીકળી પડી. એના નોકર ચાકરોએ તથા માલિકીના ગામમાં રહેનારી રૈયતે એમને

ઓળખી કારયા અને પાપ જ કરવા માટે અતિશય આમલ કર્યો. પણ મહાકારયપનો વિચાર નહોતો પણ ડાહ્યો નહિ. ગામથી કેટલેક દૂર ગયા પછી એણે ભદ્રાને કહ્યું, “ભદ્રા, તારા જેવી સુંદર સ્ત્રી મારી પાછળ પાછળ આવી જતી જોઈ, પ્રવલ્લા લીધી તો પણ આ બનેનો ધરસંબધ તુલ્યો નહીં એવી કુકળપના લોકોના મનમાં આવે એવો સંભવ છે. આવા વિષકારમય વિચારોને આપણે કારણભૂત કેમ થવું? ચાલ, આ બે રસ્તા જોઈએ પડે છે; તું એક રસ્તે જા અને હું બીજો રસ્તે જઈશ.”

ભદ્રા:—આપ કહેલો છો તે ઠીક છે. આપ મોટા છો, તેથી આપ જજાણે રસ્તે જાવો અને હું ડાહ્યે રસ્તે જઈશ.^૧

તે દિવસે ભગવાન રાજગૃહ અને નાથંદા એ બેની વચમાં આવેલા બહુચુલક નાગના એક વટવૃક્ષ નીચે બેઠા હતા. મહાકારયપે એમને જોયા, અને એમની ભવ્ય મુદ્રા જોઈ એની ખાતિરી થઈ કે મારા ગુરુ આ જ છે.

ભગવાને એને ઉપદેશ કર્યો, અને મહાકારયપને સાથે લઈ ભગવાન એ વડના ઝાડ નીચેથી ચાલી નીકળ્યા. માર્ગમાં વિશ્રાંતિ માટે ભગવાનની બેસવાની ઇચ્છા જણાવાથી મહાકારયપે પોતાનું એકવાનું વસ્ત્ર જમીન ઉપર પાથર્યું. એ પર બેસી ભગવાને કહ્યું, “કારયપ, તારું વસ્ત્ર ઘણું સુંવાળું લાગે છે.”

કારયપ:—ભગવાન, આપ એ લો ત્યારે.

ભગવાન:—જો એ હું લઉં તો તું શું ઓઢીશ?

કારયપ:—આપની એટલી સંઘાટિ મને આપશે, તો હું એ ઓઢીશ.

ભગવાન:—પણ કારયપ, આ ચીંથરાંની બનાવેલી સંઘાટિ ઘણા દિવસ વાપરવાથી ઘણું થઈ ગઈ છે. સામાન્ય માણસ એ વાપરી શકે તેમ નથી.

૫

અનુરુદ્ધ

"મારા દિવ્યચક્ષુ લિપ્તગ્રાવકામાં અનુરુદ્ધ એક છે."

અનુરુદ્ધનો જન્મ અમિતોદન શાક્યને ઘેર^૧ થયો. મહાનામ શાક્ય એનો મોટો ભાઈ. પિતાના મરણ પછી ઘરની બધી વ્યવસ્થા એ જ રાખતો હતો. અનુરુદ્ધને સંસારનું બિલકુલ જ્ઞાન ન હતું. છુદ્ધ ભગવાનની ખ્યાતિ સર્વત્ર ફેલાઈ એટલે મોટાં મોટાં શાક્ય-કુટુંબોમાંથી જુવાન માણસો લિપ્ત થઈ એમના સંઘમાં દાખલ થવા લાગ્યા. ત્યારે મહાનામે અનુરુદ્ધને કહ્યું, "આપણા કુટુંબમાં કોઈ પણ લિપ્ત થયો નથી. તેથી કાંતો તું લિપ્ત થા, અથવા હું લિપ્ત થાઉં." અનુરુદ્ધે કહ્યું, "મારાથી એ કામ થઈ શકશે નહિ. તેથી નમે જ લિપ્ત થાઓ."

મહાનામે આ વાન કબૂલ કરી, અને નાના ભાઈને સંસાર કેમ ચલાવવો તે વિશે માહિતી આપવા માંડી. ખેતર કેવી રીતે ખેડવું, બી કેવી રીતે વાવવું, પાણી કેમ પાવું, કાપણી કેવી રીતે

૧ 'અમિતોદનસકસસ મેહે વટિસંધિ ગણિદ્.' જ્ઞાનંદને વિશે લખના આ જ અર્કકથામાં "અમિતોદનસકસસ મેહે નિચ્ચાતિ" એવું લખ્યું છે. પરંતુ મજ્જિમનિકાયના ચૂળહજ્જકખન્ધસુત્તની અર્કકથામાં આ કુટુંબ વિશે નીચે પ્રમાણે માહિતી આપી છે:—શુક્રોદન, શુક્રોદન, શાક્યોદન, ઘોસોદન અને અમિતોદન એ પાંચ ભાઈઓ હતા. અમિતાદેવી એમની બહેન, અને તિષ્વરથવિર એનો (અમિતાદેવીનો) ઠાકરો. તથાગત અને નંદ શુક્રોદનના ઠાકરા; મહા નામ અને અનુરુદ્ધ શુક્રોદનના, અને જ્ઞાનંદરથવિર અમિતોદનનો. એ ભગવાન કરતાં નાનો અને મહાનામ મોટો હતો.

અહીં આપેલા અનુક્રમ પ્રમાણે અમિતોદન સૌથી નાનો બધ હોય એમ લાગે છે, અને એનો પુત્ર જ્ઞાનંદ ભગવાન કરતાં હમરે નાનો હતો એ થામ્ય જ છે. પરંતુ અમિતોદનને ઘેર અનુરુદ્ધનો જન્મ થયો, એ મનોરપપૂરણના કથનમાં આથી સળજ વિરોધ આવે છે.

કાર્યપે આગ્રહ કરી એ માગી લીધી, અને એ દિવસથી કોઈ પણ દિવસ ગૃહસ્થે આપેલું વસ્ત્ર એણે વાડું નથી. એ પોતાનાં ચીવર ચીથરાનાં જ બનાવતો અને એ પણ જ રાખતો. એ જંગલમાં રહેતો અને પિંડપાંત (લિક્ષા) પર જ નેવાંહ કરતો.

કસ્સપસંયુતના ચૂંદ્રપ્રમસુતમાં ભગવાનહવામાં હાથે હલાવી લિશ્તુઓને કહે છે, “લિશ્તુઓ, આ મારો હથેલુઓ હવામાં ચોંટી પણ જતો નથી અને બદ્ધ પણ થતો નથી. મા પ્રમાણે કુટુંબોમાં લિક્ષાટન કરતાં જે લિશ્તુનું ચિત્ત ત્યાં બદ્ધ થું નથી; જેમની લાભ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમને લાભ પ્રાપ્ત થાઓ, તથા જેમની (હાથકોની) ઇચ્છા હોય તેઓ પુણ્ય સંપાદન કરો, આયો વિચારો જે પોતાને મળેલી વસ્તુથી જેવી રીતે સંતુષ્ટ થાય છે તેવી જ રીતે બીજાને મળેલી વસ્તુથી પણ આનંદિત થાય છે—આવી જાતનો લિશ્તુ કુટુંબોમાં લિક્ષાટન કરવા માટે લાક્ષણિક છે. લિશ્તુઓ, કુટુંબોમાં લિક્ષાટન કરતી વખતે કાર્યપનું ચિત્ત ત્યાં બદ્ધ થતું નથી... પોતાને મળેલી વસ્તુથી એ જેવી રીતે સંતુષ્ટ થાય છે, તેવી જ રીતે અન્યને પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુથી પણ આનંદિત થાય છે... લિશ્તુઓ, લોકો મારો ધર્મોપદેશ સાંભળશે અને પ્રુથક્કરે તથા મારો યોગ્ય સત્કાર કરશે, એવી સુદિધી જે લિશ્તુ ધર્મોપદેશ કરે છે, તેનો એ ધર્મોપદેશ શુદ્ધ નથી... પણ જે, લોકો મારો ધર્મોપદેશ સાંભળી ધર્મ શું તે સમજશે અને એ પ્રમાણે વર્તશે, એવી શુદ્ધ ભાવનાથી, કેવળ કરુણાથી, દયાથી અને અનુકંપાથી ધર્મોપદેશ કરે છે, તેનો એ ધર્મોપદેશ શુદ્ધ છે. લિશ્તુઓ, કાર્યપ આવી જ સુદિધી પીત્તઓને ધર્મોપદેશ કરે છે.”

શુદ્ધ ભગવાનના પરિનિર્વાણ પછી ત્રણ મહિને રાજગૃહમાં ધર્મ તથા વિનયનો સંગ્રહ કરવા માટે પાંચસો લિશ્તુઓની જે (સંગીતિ) ભરાઈ હતી, તેમાં મહાકાર્યપને પ્રમુખ (સંઘસ્થવિર) તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યો હતો. આ હિપરથી, સંઘમાં મહાકાર્યપનું કેટલું બહું માન હતું એ સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.

૫

અનુરુદ્ધ

“ભારા દિવ્યચક્ષુ ભિન્નુત્રાવકામાં અનુરુદ્ધ શ્રેષ્ઠ છે.”

અનુરુદ્ધનો જન્મ અમિતોદન શાક્યને ઘેર^૧ થયો. મહાનામ શાક્ય એનો મોટો ભાઈ. પિતાના મરણ પછી ઘરની બધી વ્યવસ્થા એ જ રાખતો હતો. અનુરુદ્ધને સંસારનું બિલકુલ જ્ઞાન ન હતું. છુદ્ધ ભગવાનની પદ્ધતિ સર્વત્ર ફેલાઈ એટલે મોટાં મોટાં શાક્ય-કુટુંબોમાંથી જુવાન માણસો ભિન્નુ થઈ એમના સંઘમાં દાખલ થવા લાગ્યા. ત્યારે મહાનામે અનુરુદ્ધને કહ્યું, “આપણા કુટુંબમાં કોઈ પણ ભિન્નુ થયો નથી. તેથી કાંતો તું ભિન્નુ થા, અથવા હું ભિન્નુ થાઉં.” અનુરુદ્ધે કહ્યું, “ભારાથી એ કામ થઈ શકશે નહિ. તેથી તમે જ ભિન્નુ થાઓ.”

મહાનામે આ વાત કબૂલ કરી, અને નાના ભાઈને સંસાર કેમ ચલાવવો તે વિશે માહિતી આપવા માંડી. ખેતર કેવી રીતે ખેડવું, ખી કેવી રીતે વાવવું, પાણી કેમ પાવું, કાપણી કેવી રીતે

૧ ‘અમિતોદનસક્કસ મેહે વટિસંધિ મણિહ.’ આનંદને વિશે લખના આ જ અર્ધકથામાં ‘અમિતોદનસક્કસ મેહે નિઘ્વાત્તિ’ એવું લખ્યું છે. પરંતુ મજ્જિમનિકાયના ચૂળકુબ્બ કખન્ધસુત્તની અર્ધકથામાં આ કુટુંબ વિશે નીચે પ્રમાણે માહિતી આપી છે:—શુક્લોદન, શુક્રોદન, શાક્યોદન, ધોતોદન અને અમિતોદન એ પાંચ ભાઈઓ હતા. અમિતાદેવી એમની બહેન, અને તિપ્પરથવિર એનો (અમિતાદેવીનો) છોકરો. તથાગત અને નંદ શુક્લોદનના છોકરા; મહા નામ અને અનુરુદ્ધ શુક્રોદનના, અને આનંદરથવિર અમિતોદનનો. એ ભગવાન કરતાં નાનો અને મહાનામ મોટો હતો.

અહીં આપેલા અનુક્રમ પ્રમાણે અમિતોદન સૌથી નાનો બધ હોય એમ લાગે છે, અને એનો પુત્ર આનંદ ભગવાન કરતાં ઉંમરે નાનો હતો એ થાય જ છે. પરંતુ અમિતોદનને ઘેર અનુરુદ્ધનો જન્મ થયો, એ મનોરમપૂરણીતા કથનમાં આથી સબળ વિરોધ આવે છે.

કરવી વગેરે બાબતોનું શિક્ષણ મદાનામ આપતો હતો, ત્યારે અનુરુદ્ધે કહ્યું, “આમાં તો ઘણી જ ખટપટ દેખાય છે. તેથી ધરની દેખરેખ તમે જ રાખો. હું લિશ્તુ ચંપશું.” પણ એ માટે એની માએ એને સંમતિ આપી નહિ. તેથી એ હક પકટી બેઠો. ત્યારે એણે કહ્યું, “શામ્ય લોકોનો રાગ લાદિય ને તારી સાથે લિશ્તુ થતો હોય તો હું તને પરવાનગી આપું.”

લાદિય અનુરુદ્ધનો મિત્ર હતો. અનુરુદ્ધની માને લાગ્યું કે રાજપાટ હોડી એ લિશ્તુ થવા તૈયાર થશે નહિ. પણ અનુરુદ્ધ એની પાસે ગયો અને એને પણ લિશ્તુ થવા માટે આમદ કરવા લાગ્યો. લાદિયે કહ્યું, “તું સાત વરસ મુધી થોભ. ત્યાર પછી આપણે બન્ને લિશ્તુ ચંપશું.” પણ અનુરુદ્ધ આટલાં બધાં વરસ રાતો થોભે ? ૭ વરસ, પાંચ વરસ, ચાર, ત્રણ, બે, એક વરસ, સાત મહિના, એમ કરતાં કરતાં લાદિય સાત દિવસ પછી અનુરુદ્ધની સાથે જવા માટે તૈયાર થયો. એક અઠવાડિયા પછી લાદિય, અનુરુદ્ધ, આનંદ, ભુશ, કિમ્બિલ અને દેવદત્ત, એ ૭ શામ્યપુત્રો તથા એમની સાથે ઉપાસિ નામનો હજમ, એવી રીતે સાત જથ્થુ ચતુરંગ સૈન્ય સજ્જ કરી, સૈન્ય સાથે કપિલવસ્તુથી થોડે દૂર ગયા; અને ત્યાંથી સેનાને પાછી વાળી શામ્ય દેશની સીમા ઓળંગી. શામ્યપુત્રોએ પોતાના શરીર પરના અક્ષકાર ઉતારી એક ખેસમાં બાંધ્યા, અને ઉપાસિને કહ્યું, “આ અક્ષકાર લઈ તું ઘેર જા. આ દ્રવ્ય તારા નિર્વાહ માટે પૂરતું છે.”

એ પોટલું લઈ પાછા જતાં ઉપાસિના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, શામ્ય ક્ષત્રિયો ઘણા તામસી હોય છે. “આણે અમારા પુત્રોને નસાડી મૂક્યા” એમ કહી મારો શિરચ્છેદ કરવામાં તેઓ પાછી પાની નહિ કરે. આ આટલા મોટા શામ્યકુમાર ઘર છોડી લિશ્તુ થાય છે, તો મારે ઘરમાં રહી શું કરવું છે ? એવા વિચારોથી એણે એ પોટલું એક ઝાડ સાથે બાંધ્યું, અને એ શામ્યકુમારોની પાછળ

પાંડવ જવા લાગ્યો. ‘તું પાછો કેમ આવ્યો!’ એવો એમણે પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે ઉપાસિએ પોતાના મનમાં આવેલા વિચાર એમને કહી સંભળાવ્યા.

તે વખતે બુદ્ધ ભગવાન અનુપ્રિય નામના મસ્ત્રોના^૧ ગામમાં રહેતા હતા. આ ૭ શામ્યકુમારો ઉપાસિની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને ભગવાનને નમસ્કાર કરી બોલ્યા, “ભગવન, અમે શામ્ય ભેડો ધણા અભિમાની છીએ. તેથી આપ અમારા આ ઉપાસિ દગ્ગમને પહેલી ઉપસંપદા આપો, એટલે એને નમસ્કાર અને એની સેવા કરવાની ફરજ પડવાથી અમારૂં શામ્યકુટુંબાભિમાન નષ્ટ થશે.”

એમની વિનંતી પ્રમાણે ભગવાને પહેલી ઉપાસિને અને ત્યાર પછી એ ૭ શામ્યપુત્રોને પ્રમન્યા આપી. એ ચોમાસામાં અનુરૂદ્ધે ધ્યાનસમાધિનો અભ્યાસ કરી દિવ્યચક્ષુગ્ધાન પ્રાપ્ત કરી લીધું.

ભગવાનના પરિનિર્વાણને સમયે અનુરૂદ્ધ પાસે હતો. ભગવાન ક્યાં ક્યાં ધ્યાનોમાંથી પરિનિર્વાણ પામ્યા, એ એણે અંતર્ગતથી જાણ્યું, એવા અર્થનો ઉક્તેષ મહાપરિનિર્વાણસુત્તમાં મળી આવે છે.

૬

કાલિગોધાનો પુત્ર ભદ્રિય

“ઉચ્ચ કુળમાં જન્મેલા મારા ભિશ્નુઆવેશમાં કાલિગોધાનો પુત્ર ભદ્રિય ત્રેષ છે.”

અનુરૂદ્ધનો મિત્ર ભદ્રિય તે આ જ. એની માનું નામ કાલિગોધા હતું, એ ૨૫૫ જ છે. પરંતુ એનો જાપ ફાણ હતો, અને એને પોતાના ગુણને લીધે કે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ થયો હતો તેથી શામ્ય દેશની રાજગાદી મળી, તેનો પત્તો લાગતો નથી.

અનુરૂદ્ધની સાથે એણે પ્રવ્રજ્યા લીધી. એ જંગલમાં કે ઝાડ નીચે રહેતો હોય ત્યારે, ‘અહો સુખ, અહો સુખ’ એમ બોલ્યાં

કરતો. એ સાંભળી કેટલાક લિશ્તુઓએ ભગવાનને કહ્યું, “ ભદ્રંત, આ ભદિય એકસો રહેતો હોય ત્યારે, ‘અહો સુખ, અહો સુખ’ એમ બોલ્યાં કરે છે. તેથી એમ જણાય છે કે એને બ્રહ્મચર્ય પાલનથી સંતોષ થતો નથી. એને પોતાનું રાજ્યસુખ માદ આવતું હોવું જોઈએ. ”

ભગવાને ભદિયને બોલાવી આપ્યો, અને એના એ ઉદ્દગારોનો અર્થ શો એમ પૂછ્યું. એણે કહ્યું, “ ભદ્રંત, જ્યારે હું રાજા હતો ત્યારે રાજમહેલની અંદર અને બહાર, નગરની અંદર તથા બહાર, તથા આખા દેશમાં મારા સરીરસંરક્ષણ માટે જળપરદસ્ત તૈયારીઓ રાખવામાં આવતી. એમ હોવા છતાં હું હંમેશાં સાચક અને ભયભીત રહેતો હતો. પણ હવે હું જ્યાં જ્યાં રહું છું ત્યાં ત્યાં નિઃશંક અને નિર્ભયતાથી રહું છું. મને કશાની પણ ચિંતા નથી. જંગલમાં રહેનારાં હરણાંઓની માફક માફ ચિત્ત સ્વતંત્ર છે, અને તેથી જ મારા મ્હોમાંથી, ‘ અહો સુખ, અહો સુખ, ’ એવા ઉદ્દગાર નીકળે છે. ”

૭

લકુપ્તક (દીવણ) ભદિય

“ મારા મંજુબાપી (મધુર બોલનાર) લિશ્તુઆવકોમાં લકુપ્તક ભદિય એક છે. ”

આનો જન્મ આવસ્તીના એક શ્રીમંત કુળમાં થયો હતો; અને જ્યારે છુદ્ધ ભગવાન પહેલવહેલા આવસ્તીમાં આવ્યા, તે જ વખતે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી એણે પ્રત્રજ્યા લીધી, એટલી જ હઠીકત મનોરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. પણ નિદાનવચ્ચના સિમ્ધુસંસુતમાં એને વિશે એક સ્તવ છે. એ વિશેષ મહત્વનું લાગવાથી એનું રૂપાંતર અહીં આપીએ છીએ:—

ભગવાન આવસ્તીમાં જેતવનમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે લકુપ્તક ભદિય ત્યાં આવ્યો. એને દ્રવ્યો જોઈને ભગવાને લિશ્તુઓને કહ્યું, “ હે લિશ્તુઓ, આ જે દુર્વર્ણ, કદ્રૂપો,

દીગલો અને ત્રિમુખોની મરહરીઓને પાત્ર એવો ત્રિમુખ આવે છે તેને તમે જ્ઞેયો ?”

“હા ભદ્રંત,” ત્રિમુખોએ જવાબ આપ્યો.

“હે ત્રિમુખો, એ મોટો બુદ્ધિશાળી અને મહાનુભાવ છે. એની કોઈ પણ સમાધિ નથી કે જે એને પ્રાપ્ત ન થઈ દોષ. જે આદર્શ માટે મદાન સોફો ધરેલો ત્યાગ કરી પ્રવૃત્તિ લે છે, તે અન્નચર્યની પરાક્રમીઓ એણે સાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે.” એમ કહી ભગવાન નીચેની ગાથાઓ બોલ્યા:—

હંતા પોઞ્જા મયૂરા ય દરિયયો પમદા મિગા ।

મધ્યે મોદસ્મ માયન્તિ નરિય કાર્યાન્મિ તુલ્યતા ॥૧॥

પયમેય મનુસ્સેસુ દ્વદરો જે વિ પદ્મજયા ।

મો દિ તત્ત્વ મદાહોતિ જેથ યાલો સરીરયા ॥૨॥

(૧) દક્ષે કૌંચ, મોર, દાથી અને મૃગ એ બધા સિંદયા બીદે છે. અહીં શરીરની સરખામણી કામની નથી.

(૨) તેવી જ રીતે માણસોમાં પણ નાનો હોવા છતાં જે પ્રતાવાન હોય છે, તે જ મોટો છે. મોટા શરીરવાળા મૂર્ખને મોટો કહી શકાય નહિ.

૮

પિંડાલ ભારદ્વાજ

“સિંદગર્જના” કરનારા મારા ત્રિમુખાવકોમાં પિંડાલ ભારદ્વાજ શ્રેષ્ઠ છે.”

આનો જન્મ રાજગૃહ નગરમાં એક શ્રાદ્ધણકુળમાં થયો હતો. ભારદ્વાજ એ એનું નામ હતું. મોટો થવા પછી વેદાધ્યયનમાં

૧. સિંદગર્જના અથવા સિંદનાદનો અર્થ મોટે મોટેથી બોલવું એવો નથી. મુદાની વાત કહી એ પ્રતિપાદન કરવાનું સામર્થ્ય હોવું, તેને સિંદગર્જના અથવા સિંદનાદ કહે છે.

પારંગત યઈ, એ પાંચસો શિષ્યોને વેદાનું અધ્યયન કરાવતો હતો. સ્વભાવતઃ જરા લોભી હોવાથી પોતાના શિષ્યો સાથે જમવા માટે આમંત્રણ મેળવવા એ ઘણી ખટપટ કરતો. તેથી એનું ‘પિંડાલ’ એટલે ‘પિંડમાટે લોભ’ એવું નામ પડ્યું. ભગવાન રાજગૃહ આધ્યાત્મ્યે એમનો ધર્મોપદેશ સાંભળી ભારદ્વાજ ભિક્ષુ થયો, અને થોડા વખતમાં જ અર્હત્પદને પામ્યો.

આ મનોરથપૂરણીની વાત યઈ. પણ સજાતત્ત્વસંયુત્તના ત્રીણ પવણાસકના એવીશમાં મુત્તની અર્ધકયામાં^૧ આની જૂદી જ દકીકત મળી આવે છે:—

“આ અત્યંત ગરીબ બ્રાહ્મણ હતો, અને ભિક્ષુસંધને થતો લાભ તથા સહાર જોઈ ઉદરનિર્વાહ માટે ભિક્ષુ થયો હતો. એણે ભિક્ષા માટે એક મોટું માટીનું પાત્ર રાખ્યું હતું અને એ ભરીને ભાતનું આસામણ (મવાગૂ) તે પી જતો; એ પાત્ર ભરીને વડાં ખાતો તથા ભાત જમતો. એના ખાઉધરા સ્વભાવ વિશે ભિક્ષુઓએ ભગવાનને વાત કરી. ભગવાને એને ‘પાત્રસ્થવિકા’ (કાંચળા) વાપરવાની પરવાનગી આપી નાહ. એ પોતાનું પાત્ર ખાટલા નીચે મૂકતો. એ બહાર કાઢતાં ને નીચે મૂકતાં ધસાઈ જવા લાગ્યું અને તેથી એમાં માત્ર પાસેરનો જ ભાત (નાલ્લિકોદન) સમાવા લાગ્યો. આ વાત ભગવાને જાણી, ત્યારે તેમણે એને પાત્રસ્થવિકા વાપરવાની રજા આપી. આ પ્રમાણે પિંડ માટે ભિક્ષુ થયો તેથી એનું નામ ‘પિંડાલ’ પડ્યું. એનું ગોત્ર ભારદ્વાજ હતું. જંને નામ એકદાં કરી એને ‘પિંડાલ ભારદ્વાજ’ કહેતા.”

ઈંદ્રિયસંયુત્તના એગણપચાસમાં સુતમાં પિંડાલ ભારદ્વાજ પોતાને અર્હત્પદ પ્રાપ્ત થયાનું આ વિચરણ કર્યાની આ પ્રમાણે કથા છે:—

૧. માત્ર સચામી અક્ષરોમાં છાપેલી અર્ધકયાને આધારે આ દકીકત આપેલી છે.

“ એક વખત બુદ્ધ ભગવાન કૌશાંબીમાં ધોષિતારામમાં રહેતા હતા. તે વખતે પિંડોલ ભારદ્વાજે, ‘ હવે જન્મ રહ્યો નથી, અહ્યર્થ પરિપૂર્ણ થયું, કર્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું, અને હવે પછી ભવ નથી એ હું જાણું છું’ એવી રીતે અર્હત્યદપ્રાપ્તિનું આવિષ્કરણ કર્યું. આ વાત ભગવાનને નિવેદન કરી શિશુઓએ કહ્યું, ‘ ભદ્રંત, પિંડોલ ભારદ્વાજે આયું કેમ કર્યું હશે ?’ ભગવાને કહ્યું, ‘ સ્મૃતિ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોની^૧ લાવના પરિપૂર્ણ થયાથી ભારદ્વાજે અર્હત્યદપ્રાપ્તિનું આવિષ્કરણ કર્યું છે...આ ઇન્દ્રિયો જન્મજરામરણનો અંત કરનારી છે.’ ”

કૌશાંબીના નિવાસ દરમિયાન ત્યાંના રાજા ઉદયન અને ભારદ્વાજની વચ્ચે સંવાદની હકીકત ઉપર કહેલા સ્થાપતન-સંયુતના સુતમાં આપેલી છે. એ પ્રસંગ કેવી રીતે બન્યો તેનું એ સુતની અર્ધકથામાં નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે:—

એક દિવસ પિંડોલ ભારદ્વાજ ગંગા^૨ નદીને (યમુનાને ?) કિનારે આવેલા ઉદકસ્થાન નામે ઉદયન રાજાના બગીચામાં આવી વિશ્રાંતિ લેવા માટે એક ઝાડ નીચે બેઠો. ઉદયન રાજાએ તે વખતે દારૂ પીવાની સમ્રાદ્ધિ કરી હતી. સાત દિવસ સુધી યથેચ્છ મદ્યપાન કરી આઠમે દિવસે પોતાના સ્ત્રીપરિવારને લઈ એ બગીચામાં આવ્યો, અને ત્યાં નાચ તમાશાની શરૂઆત થઈ. રાજા એક શય્યા પર પડ્યો હતો અને એક સ્ત્રી એના પગ દબાવતી હતી. એટલામાં એને ગાદી ઊંધ આવી. આમતેમ ફરી મોજમગ્ન કરવાનો આ જ સમય છે એમ જાણી અન્ય સ્ત્રીઓએ પોતાનાં સિન્ન સિન્ન વાદ્યો ત્યાં જ મૂકી ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો. ફળફૂલ તોડતી તેઓ પિંડોલ ભારદ્વાજ ન્યાં બેઠો હતો ત્યાં આવી પહોંચી, અને એને જોઈ તદન શાંતરૂપિણી એની પાસે આવી એને નમસ્કાર કરી, એક તરફ

૧. અહીં ઇન્દ્રિય શબ્દ સામર્થ્ય કે સહિતવાચક છે.

૨. સિંદલદીપમાં ધણી ખરી નદીઓને ગંગા જ કહેવાનો રિવાજ છે.

બેડી. લોભનો ત્યાગ કરવો, ઇર્ષ્યા છોડી દેવી, માત્સર્યનો નાશ કરવો વગેરે ક્રમથી પિંડોલ ભારદ્વાજે એમને ઉપદેશ કર્યો.

આ તરફ પગ દબાવનારી સ્ત્રીએ પગ દલાવી દલાવીને રાજને જાગાડ્યો. ‘બીજી સ્ત્રીઓ ક્યાં ગઈ ?’ એવું એણે પૂછ્યું; ‘ત્યારે એણે કહ્યું, “આપને એમનું શું કામ છે ? તેઓ એક શ્રમણને ઘેરો ધાલી બેડી છે.” ચૂલામાં નાંખેલા મીઠાની માફક છલુછલાટ કરતો એ રાજ અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ ઉઠ્યો. પાસેના એક આસોપાલવના ઝાડ પર રાત્રી કીડીયોનો રાફડો હતો. એ કાઢી ભારદ્વાજના માથા પર ફેડવા માટે એણે એ ડાળી નીચી નમાવી. પરંતુ એ રાફડો તૂટીને રાજના જ માથા પર પડ્યો. બધું શરીર ડાંગરના ફોતરાંથી છવાઈ ગયું હોય એવું થયું અને શરીરપર બળતી મશાસો લગાડવામાં આવી હોય એવી બળતરા થવા લાગી.

રાજ ક્રોધાયમાન થયો છે એવું જોઈ પિંડોલ ભારદ્વાજે પોતાની ઋદ્ધિના બળથી ત્યાંથી આકાશમાં પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં બેઠેલી સ્ત્રીઓ રાજ પાસે બાવી અને રાજનું શરીર સાફ કરવાને બદલે નીચે પડેલી કીડીયો ઉપાડીને રાજના શરીરપર નાંખવા લાગી. તે બોલી, “બીજી રાજનો શ્રમણને નમસ્કાર કરે છે; પણ અમારા રાજસાહેબ શ્રમણના માથાપર કીડીયોનો રાફડો ફેડવાની ઇચ્છા રાખે છે !” રાજને પોતાનો અપરાધ માલુમ પડ્યો, અને બાગના રખેવાળને બોલાવીને એણે કહ્યું, “આ શિક્ષુ જો ફરીથી અહીં આવે તો મને ખબર આપજો.”

કેટલાક દિવસ પછી ભારદ્વાજ ફરીથી એ બગીચામાં આવી એક ઝાડ નીચે બેઠો. ઇનામ મેળવવાની આ સારી તક જોઈ એમ જાણી રખેવાળે દોડતા જઈ રાજને ખબર આપી. ત્યારે સાથે વાઘો વગેરે ન લેતાં માત્ર સુનંદા મંત્રીઓ સાથે ઉદ્યન રાજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એનો ભારદ્વાજ સાથે નીચે પ્રમાણે સંવાદ થયો:—

રાજા બોલ્યો, “ બો ભારદ્વાજ, કેટલાક ભિક્ષુઓ ભુવાન હોવા છતાં આજીવન અહ્યયર્થ પાળે-છે, એ કેવું ? ”

ભારદ્વાજ:—મહારાજ, ભગવાને કહ્યું છે કે, ‘ ભિક્ષુઓ, જે સ્ત્રીઓ તમારી માતાની ઉંમરની હોય, તેમને માતા સમાન માનો; જે બહેનની ઉંમરની હોય તેમને બહેનો તરીકે માનો; અને જેઓની ઉંમર છોકરીઓ જેટલી હોય, તેમને તમારી છોકરીઓ માનો. ’

રાજા:—પણ, હે ભારદ્વાજ, મન ધણું ચંચળ છે. માતાની ઉંમરની, બહેનની ઉંમરની કે છોકરીની ઉંમરની સ્ત્રીઓ વિશે પણ કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એના દમન માટે બીજો કોઈ ઉપાય છે કે જેથી તરુણ ભિક્ષુઓ આજીવન અહ્યયર્થ પાળી શકે ?

ભારદ્વાજ:—મહારાજ, ભગવાને કહ્યું છે કે પગના તળાપાથી તે ઉપર માથાના વાળ નીચેના ત્વચાથી ઢંકાએલા અને અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલા આ શરીરનું તમે સારી રીતે નિરીક્ષણ કરો; આ શરીરમાં વાળ, લોભ, નખ, દાંત, આમડી, માંસ, સ્નાયુ, હાડકાં, અસ્થિમજ્જા, વૃક્ક, હૃદય, મકૃત, ક્લોમ, પ્લીહા, ફેફસાં, આંતરડાં, આંતરડાંની આસપાસની દોરી, ઔદર્ય (પેટમાંના પદાર્થ), વિષ્ટા, પિત્ત, શ્લેષ્મ, પદ્, લોહી, સ્વેદ, મેદ, અગ્નિ, વસા, ધૂંક, નાકમાંનો મેલ, લસિકા,^૧ મૂત્ર વગેરે પદાર્થો છે. મહારાજ, આ ભાવનાથી, આ કારણને લીધે તરુણ ભિક્ષુઓ આજીવન અહ્યયર્થ પાળે છે.

રાજા:—બો ભારદ્વાજ, જે ભિક્ષુઓએ આવી રીતે શરીરની ભાવના, શીઘ્રની ભાવના, સમાધિની ભાવના અને પ્રેક્ષાની ભાવના કરી હોય તેમને માટે અહ્યયર્થ પાલનનું કામ સહેલું છે. પરંતુ જેમણે એવી ભાવના ન કરી હોય, તેમને માટે એ અવધે પડશે. કારણ કે કોઈ વાર અશુચિ દૃષ્ટિથી દેહ તરફ જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પણ

૧. ‘ લસિકા ’ એટલે ‘ અવયવોના સાંધામાં રહેલા ચીકણા પદાર્થ ’ એવું બુદ્ધયોધાચાર્યનું કહેવું છે. સંસ્કૃતમાં એનો અર્થ ‘ લાળ ’ થાય છે.

સૌંદર્ય નજરે પડે છે. *

ભારદ્વાજ:—મહારાજ, આવા જુવાન લિપ્તુઓને ભગવાને કહ્યું છે કે લિપ્તુઓ, તમે ઇન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરો. નેત્રાથી રૂપ દેખી ચહેરા તથા હાવભાવ વગેરે (કામાસક્તિ પૂર્વક) ગ્રહણ કરશો નહિ. નેત્રંદ્રિયનું રક્ષણ ન કરવામાં આવે તો વિષમ ક્ષોભ, દૈર્ઘનસ્ય વગેરે પાપકારક, અકુશલ વિચાર મનમાં પેસે છે; તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરો. (આ જ પ્રમાણે બીજી ઇન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરવાની રીત પણ સમજી લેવી). મહારાજ, આ જ કારણને લીધે જુવાન લિપ્તુઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે.

રાજા:—ઘણું મુંઝર ! ઘણું મુંઝર ! બો ભારદ્વાજ, એ ભગવાનનું આ કથન ઘણું જ મુંઝર છે. આ જ કારણથી તરુણ લિપ્તુઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતા હોવા નોંધ્યો. જ્યારે હું શરીર, વાણી અને મન સંયમમાં રાખ્યા વગર, સ્મૃતિ કાયમ રાખ્યા વગર, અસંવૃત ઇન્દ્રિયોથી અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરું છું, ત્યારે કામવિકાર પૂર્ણ રીતે મારો પરાભવ કરે છે. પણ જ્યારે હું કાયા, વાચા અને મન સંયમમાં રાખી, સ્મૃતિ કાયમ રાખી, સંવૃત ઇન્દ્રિયોથી અંતઃપુરમાં જાઉં છું, તે વખતે કામવિકાર મારો પરાભવ કરી શકતા નથી.

આવી રીતે ભારદ્વાજનો સત્કાર કરી ઉદ્ધવન રાજા બુદ્ધનો ઉપાસક થયો.

રાજગૃહવાસી શ્રેષ્ઠીએ ચંદનનું પાત્ર વાંસની ટોચે લટકાવી મૂક્યું હતું. યોગસિદ્ધિના બળથી ભારદ્વાજે એ ત્યાંથી લઇ લીધું, એવી કથા ચુલ્લવગ્ગના પાંચમા અધ્યકમાં છે, અને મનોરથપૂરણીમાં પણ એ લીધેલી છે. પરંતુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી એનું વિશેષ મહત્ત્વ ન લાગવાથી એ અહીં વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવી નથી.

* કામાસક્તિ જળવાન હોય અને ઇચ્છાસક્તિ દુર્બળ હોય તો પોતાના શરીરમાંના અશુભ પદાર્થોનું ધ્યાન કરતી વખતે સ્ત્રીને પુરુષનું ને પુરુષને સ્ત્રીનું સ્પર્શથી ઘાય છે અને તે તે પદાર્થમાં સૌંદર્ય જ દેખાય છે, અને તેથી આવું બને છે.

૯

પુણ્ય મન્તાનિપુત

“ મારા ધર્મોપદેશક લિશ્તુશ્રાવકોમાં પુણ્ય મન્તાનિપુત શ્રેષ્ઠ છે.”

આ આગાત કૌણ્ડિન્યનો લાણેજ યાય. એની માનું નામ મન્તાની હતું; તેથી એને મન્તાનિપુત કહેતા. કપિલવસ્તુ પાસે દ્રોણ-વસ્તુ નામના બ્રાહ્મણગ્રામમાં એનો જન્મ થયો. છુદ્દનો ધર્મ જાણી અર્હતપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી કૌણ્ડિન્ય સ્વદેશ આવ્યો અને એણે પોતાના આ લાણેજને પ્રવ્રન્યા આપી. ત્યાર પછી આગાત કૌણ્ડિન્ય પાછો છુદ્દ પાસે આવ્યો, અને ભગવાનની પરવાનગી લઈ એકાકી રહેવાના હિંદુશથી યજ્ઞન્ત સરોવરના પ્રદેશમાં ગયો. પુણ્ય કપિલવસ્તુ પાસે જ રહેતો હતો. ભગવાનના ધર્મમાં પારંગત થઈ એ ધણી શિષ્યોને શીખવાડતો હતો; તો પણ એણે ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કર્યું નહોતું. કેટલાંક વરસ પછી પોતાના શિષ્યોને આગળ મોકલી પાછળથી એકલો જ એ ભગવાનના દર્શન માટે જવા નીકળ્યો. આથી આગળની હકીકત મળિઝમનિકાપના રથ-વિનીત સુતમાં જ આપેલી છે. તે આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન રાજગૃહમાં વેળુવનમાં રહેતા હતા. વર્ષાવાસ પૂરો થયા પછી જાતિભૂમિથી^૧ લિશ્તુઓ ભગવાનના દર્શન માટે આવ્યા અને ભગવાને નમસ્કાર કરી એક બાલુએ બેસા. ભગવાને એમને કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, જાતે અપેચ્છ હોઈ લિશ્તુઓને અપેચ્છકથા કહેનારો, જાતે સંતુષ્ટ હોઈ લિશ્તુઓને સંતોષની કથા કહેનારો, જાતે પ્રવિવિક્ત હોઈ લિશ્તુઓને પ્રવિવેકકથા કહેનારો, જાતે અસંસૃષ્ટ હોઈ લિશ્તુઓને અસંસર્ગકથા કહેનારો, જાતે આરબ્ધવીર્ય હોઈ લિશ્તુઓને વીર્યસંપન્નકથા કહેનારો, જાતે શીલસંપન્ન હોઈ લિશ્તુઓને શીલસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે સમાધિસંપન્ન હોઈ લિશ્તુ-

એને સમાધિસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે પ્રગાસંપન્ન હોઇ ભિન્ન-
 ભુએને પ્રગાસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે વિમુક્તિસંપન્ન હોઇ ભિન્ન-
 એને વિમુક્તિસંપત્તિકથા કહેનારો, જાતે વિમુક્તિજ્ઞાનદર્શનસંપન્ન
 હોઇ ભિન્નએને વિમુક્તિજ્ઞાનદર્શનસંપત્તિકથા^૧ કહેનારો ઉપદેશક,
 વિતાપક, સંદર્શક, સમાદપક અને સમુત્તેજક છે એવી જેની સંભાવના
 કરવામાં આવતી હોય, એવો જાતિભૂમિના ભિન્નઓમાં કોઈ છે ?”

‘પુણ્ય મન્તાનિપુત્ર આવી જાતનો ભિન્ન છે’ એવું એમણે
 ભગવાનને કહ્યું. સારિપુત્ર ત્યાં પાસે જ બેઠો હતો. એણે પોતાના
 મનમાં જ કહ્યું, “સદ્બ્રહ્મચારીઓ જેની આવી સ્તુતિ કરે, તે
 પુણ્ય ખરેખર ધન્ય હોવો જોઈએ ! એની સાથે અમારો મેળાપ
 થાય અને સંભાષણનો લાભ મળે તો ઘણું સાફ થાય !”

ભગવાન યોગ્ય વખત સુધી રાજગૃહમાં રહી અનુક્રમે ઉપદેશ
 કરતા કરતા આવસ્તી આવ્યા. પુણ્યને આ ખબર મળી. ત્યારે એ
 પણ એકસો જ ત્યાં આવ્યો, અને અનાયપિંડિકના આરામમાં જઈ
 ભગવાનને મળ્યો. ભગવાને એને ધર્મેષદેશ કર્યો. ત્યારે એ
 ભગવાનને નમસ્કાર કરી વિદ્યાંતિ માટે પાસેના અધવનમાં જવા
 નીકળ્યો. એને જોઈ બીજા એક ભિન્નએ સારિપુત્ર પાસે જઈ એને
 કહ્યું, “આયુભન, તું જે પુણ્યની સ્તુતિ કરતો હતો, તે ભગવાનને
 નમસ્કાર કરી હમણાં જ અધવનમાં જવા નીકળ્યો છે.”

એ સાંભળી ઝટપટ પોતાનું આસન છાંડી સારિપુત્ર, પુણ્યનું
 માથું દેખાય એટલે દૂર રહી, એની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.
 પુણ્ય અધવનમાં પેસી બપોરને વખતે વિદ્યાંતિ લેવા માટે એક
 ઝાડ નીચે બેઠો. સારિપુત્ર પણ ત્યાં જ બીજા એક ઝાડ તળે બેઠો.

સાવંકાળે સારિપુત્ર પુણ્ય પાસે જઈ, એની આગતાસ્વાગતા

૧ આ દસ કથાઓને ‘દસકથાવલ્લુ’ અને એ કહેનારા સમર્થ

ભિક્ષુને ‘દસકથાવલ્લુલાભી’ કહે છે.

કરી એક બાજુએ બેઠો; અને એને કહ્યું, “ભગવાનના નેતૃત્વ નીચે આપણે જે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ, તે શીલવિશુદ્ધિ માટે છે શું?”

“ના, આયુષ્મન,” પુણ્યે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે આપણે શું ચિત્તવિશુદ્ધિ માટે, દૃષ્ટિવિશુદ્ધિ માટે, કાંક્ષાવિતરણવિશુદ્ધિ માટે, માર્ગમાર્ગજ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ માટે, પ્રતિપદા-જ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ માટે, જ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ માટે ભગવાનના નેતૃત્વ નીચે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ?” સારિપુત્રે અનુક્રમે આવા ૭ પ્રશ્ન પૂછ્યા, અને પુણ્યે એ બધાનો નકારાત્મક જવાબ આપ્યો. ત્યારે સારિપુત્રે કહ્યું, “તો પછી આપણે શા માટે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ?”

પુણ્ય:—ઉપાદાન (આસાક્ત) વગર પરિનિર્વાણનો લાભ મેળવી શકીએ એ હેતુથી જ આપણે બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ.

“આ દરેક વિશુદ્ધિમાં શું ઉપાદાનવિરહિત પરિનિર્વાણ છે?” એવો સારિપુત્રે પ્રશ્ન પૂછ્યો. ત્યારે તેનો જવાબ પણ પુણ્યે નકારાત્મક આપ્યો. ‘શું પરિનિર્વાણ આ સાતની બહાર છે?’ એ પ્રશ્નનો પણ પુણ્યે નકારમાં જ જવાબ આપ્યો. સારિપુત્રે એનું સ્પષ્ટીકરણ માગ્યું; ત્યારે પુણ્ય બોલ્યો, “ધારો કે કૌસલ રાજાને

૧. આ સાત વિશુદ્ધિઓનું સવિસ્તર સ્પષ્ટીકરણ વિશુદ્ધિમાર્ગમાં કરેલું છે. એમનો સૂકમાં અર્થ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) લાભ, સત્કાર વગેરેની દૈશ્વધી શીલનું પાલન ન કરતાં, માત્ર જગતનું કલ્યાણ કરવા માટે અને આત્મજોષ માટે શીલનું પાલન કરવું તે શીલવિશુદ્ધિ. (૨) શુદ્ધ સમાધિ પ્રાપ્ત કરી લેવી તે ચિત્તવિશુદ્ધિ. (૩) બુદ્ધના મધ્યમમાર્ગ વિશે દૃષ્ટિ સાફ કરવી તે દૃષ્ટિવિશુદ્ધિ. (૪) એ વિશે હત્યન્ન યનારી શંકાઓનું સમાધાન કરી લેવું તે કાંક્ષાવિતરણ-વિશુદ્ધિ. (૫) એ માર્ગનો ભાવના કરતી વખતે, માર્ગ કયો અને અમાર્ગ કયો, તેનું જ્ઞાન મેળવી લેવું તે માર્ગમાર્ગજ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ. (૬) અમાર્ગનું જ્ઞાન થયા પછી તેનો ત્યાગ કરી ધ્યેય તરફ લઇ જનારા માર્ગનું (પ્રતિપદાનું) પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું તે પ્રતિપદાજ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ. (૭) ધ્યેયનું (નિર્વાણનું) અનુભવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તે જ્ઞાનદર્શનવિશુદ્ધિ.

કોઈ જરૂરના કામ માટે એકાએક શ્વાવસ્તીથી સાકેત જવાનું છે; અને એણે વાટમાં સાત ટપાના રથ તૈયાર રખાવ્યા. પહેલા રથમાંથી ઉતરી બીજામાં ને બીજામાંથી ત્રીજામાં, એમ સાતમા રથમાં બેસી એ સાકેત પહોંચ્યો. ત્યાં એના આપ્તમિત્રોએ એને પૂછ્યું કે, ‘શું મહારાજ આ રથમાં બેસી શ્વાવસ્તીથી સાકેત આવ્યા?’ પણ રાત્રીએ પોતે સાત રથમાં બેસી કેવી રીતે આવ્યો તે એમને કહી સંભળાવ્યું. તેથી જ રીતે આ સાત વિશુદ્ધિએ નિર્વાણનાં પગથિયાં છે (એટલે કે એમના વગર નિર્વાણ નથી; પણ તેથી એ પગથિયાં નિર્વાણ પણ કહી શકાય નહિ).’’

સારિપુત્રે પુણ્યનું નામ પૂછ્યું, અને એ એણે કહ્યું, ‘ત્યારે એ બોલ્યો, “ઘણું સુંદર! ઘણું સુંદર! ભગવાનનો વિદ્વાન શ્વાવક જેવી રીતે પ્રશ્નોના જવાબ આપે, તેવી રીતે તમે આપ્યા છે. તમારા જેવા સહજજ્ઞ્યારી જેને મળ્યો હોય તેઓ ઘણા ભાગ્યશાળી છે.” તમારા જેવાને માથા પર લઈ દરે તોપણ સહજજ્ઞ્યારીઓને લાભ છે. તમારું દર્શન યવાથી હું પણ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

પુણ્યે સારિપુત્રનું નામ પૂછ્યું, અને એ જણ્યા પછી કહ્યું; “બુદ્ધગુરુની યોગ્યતાના આવક સાથે મારો સંવાદ થયો એની મને કદપના નહોતી. મેં એ જાણ્યું હોત તો આવી રીતે પ્રશ્નોના જવાબ પણ આપી શક્યો ન હોત...તમારા દર્શનથી હું પોતાને ઘણો ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

આ પ્રમાણે એ મહાનાગોએ (મહાન અર્હંતોએ) એકબીજાનું અભિનંદન કર્યું.

૧૦

મહાકાત્યાયન

“સંક્ષિપ્ત ઉપદેશનો વિસ્તારથી અર્થ કરનારા મારા લિપ્તશ્વાવકોમાં મહાકાત્યાયન શ્રેષ્ઠ છે.”

• આ રથવિનીવસુત્તનો સારાંશ છે.

ઉઝ્ઝિનીના ચંડપ્રયોગ રાગના પુરોહિતનો આ પુત્ર થાય. એની કાંતિ સોના જેવી હતી, તેથી એનું નામ ‘કાંચન’ પાડ્યું હતું. પરંતુ એ કાલ્યાણ એ ગોત્રનામથી જ પ્રસિદ્ધ થયો. વેદવેદાંગમાં પારંગત થએલા હોવાથી પિતાના મરણ પછી જીવાનીમાં જ એને પુરોહિતનું સ્થાન મળ્યું. એ જ વખતે જીદની કીર્તિ ચારે તરફ ફેલાવા લાગી હતી. ચંડપ્રયોગ જીદના દર્શન માટે અત્યંત ઉત્સુક હતો; પરંતુ પોતાના રાગ્યની હદ બહાર એ જઈ શકે તેમ નહોતું. છેવટે સર્વાનુમતે પુરોહિત કાલ્યાણને મોકલી જીદને ઉઝ્ઝિની લાવવા એવું નક્કી થયું. કાલ્યાણને કહ્યું કે આપ જો મને ધનન્યા લેવાની પરવાનગી આપો તો જ હું જઈશ. રાગને એ કબૂલ કરવું પડ્યું. ‘જીદદર્શન માટે મોટા પરિવારની જરૂર નથી’ એમ કહી ચૂટી કાઢેલા સાત માણસો સાથે લઈ મહાકાલ્યાણ જીદ પાસે આગ્યો; અને ભગવાનનો ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરી એ સાતે મનુષ્યો સાથે અર્હતપદ પામ્યો.

નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થયા પછી મહાકાલ્યાણ ભગવાનને, ‘ભગવન, ઉઝ્ઝિની પધારે તો સારું,’ એમ કહેવા લાગ્યો. કાલ્યાણની ઇચ્છા, પોતાની જન્મજૂમિમાં તથાગતે પધારવું એવી છે, એ ભગવાને જાણ્યું; તોપણ કેટલાંક કારણોને લીધે જાતે ત્યાં જવાનું એમને હીક લાગ્યું નહિ, અને એમણે કાલ્યાણને એ તરફ જવાની રજા આપી. જીદનું વચન ફેરવી શકાય તેમ નથી, એ કાલ્યાણ જાણતો હતો. તેથી વધારે આગ્રહ ન કરતાં પોતાના સાત સાથીઓને સાથે લઈ એ ઉઝ્ઝિની જવા નીકળ્યો. માર્ગમાં ‘લેશપ્પનાળિ’ નામે એક નાનું સરખું શહેર આવ્યું. ત્યાં આ લિસુઓને ગિલકુલ લિસા મળી નહિ. આ વાતની એક વેપારીની મરીજ છોકરીને ખબર પડી; એટલે એણે પોતાના વાળ વેચી એ દ્રવ્યથી રસોઈ તૈયાર કરાવી કાલ્યાણ વગેરેને લિસા કરાવી.

આ તરુણ છોકરીની વાત અહીં આપવા જેવી છે. એના મા-આપ નાની ઉંમરે જ મરણ પામવાથી દાદાએ એને ધણી રૂપિયા

પોતાની છોકરીની માફક હિછેરી. એના સૌંદર્યની અને ખાસ કરીને એના લાંબા વાળની એ શહેરમાં ખ્યાતિ હતી. બીજા એક શ્રીમંત માણસની છોકરી અત્પ્રકૃષ્ટા હતી. એણે આ છોકરીના વાળની હળ્લર કાર્પાપણ સુધી કિંમત આપવા માંડી. પરંતુ દ્રવ્ય લાઇને આ નૈસર્ગિક આભરણ વેચવા માટે એ કદી પણ તૈયાર થઇ નહિ. આવડા મોટા શહેરમાં મહાકાત્યાયન જેવા શિક્ષુને શિક્ષા ત મળે, એ જોઇ એને અત્યંત લાગી આવ્યું; અને પોતાના શહેરની આબરુ રાખવા માટે પોતાને હાથે પોતાના વાળ કાપી દાઇની મારફતે એ જ શ્રીમંત છોકરીને ત્યાં વેચવા મોકલ્યા. એ લૂગડામાં હાંકી, એક હાથે આંસુઓ લૂંછતી અને બીજે હાથે વાળ તથા પોતાનું તૂડુંતૂડું થઈ રહેલું હૃદય પકડી રાખતી દાઇ એ શ્રીમંત છોકરીને ત્યાં જઇ પહોંચી.

વાળ જોઇ એ છોકરી પોતાના મનમાં બગડી, “મેં એને કેટલા બધા પૈસા આપવા માંડ્યા હતા! પણ હવે મને એ એની ખરી કિંમતે જ મળશે!” દાઇના હાથ પર આઃ કાર્પાપણ મૂકી એ બોલી, “તું એ કોઈ પણ ઠેકાણે લઇ જઇશ તો પણ એ વાળની કિંમત આઃ જ કાર્પાપણ ઉપજશે!” બિચારી દાઇ કંઈ પણ ન બોલતાં એ કાર્પાપણ લઇ પાછી ફરી. એ બધું દ્રવ્ય ખરચી એ ગરીબ છોકરીએ મહાકાત્યાયન વગેરેને શિક્ષા કરાવી.

મહાકાત્યાયન ઉજ્જયિની આવ્યો ત્યારે મૂંઝેલે એનો સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો. વાત કરતાં કરતાં વાટમાં બનેલી આ વાત કાત્યાયને રાગને કહી; ત્યારે રાગએ પોતા મંત્રીને મોકલી મોટા આદરસત્કાર સાથે એ ગરીબ છોકરીને ઉજ્જયિની તોડાવી અને એને પોતાની પટરાણી બનાવી. એને જ છોકરો થયો તેનું એના (છોકરીના) બાપના નામ ઉપરથી ‘ગોપાલ’ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું; અને તેથી એને ‘ગોપાલમાતા દેવી’ કહેતા. એણે રાગ પાસે કૌચનવનોદાનમાં મહાકાત્યાયન માટે એક વિદાર બંધાવ્યો. આ રીતે ઉજ્જયિનીમાં મહાકાત્યાયનનો ઘણો સત્કાર થયો, તેમ જતાં એને ગંગાપ્રમુનાના

પ્રદેશમાં રહેવાનું વધારે ગમતું, કારણ કે ત્યાં છુદ્ધર્શન સુલભ હતું.

મનિષ્ઠમનિકાયાનાં મધુપિંડિક, મદાકાત્યાયનભરેકરત અને ઉદ્દેસ-
વિભંગ એ ત્રણ સુતોમાં મદાકાત્યાયને ભગવાનના સંદિગ્ધ ઉપદેશનો
વિસ્તારથી અર્થ દર્શી સંભળાવ્યો છે. મધુર અથવા મધુરિયમુતમાં
મદાકાત્યાયનનો મધુર રાગ સાથે યએલો સંવાદ છે. એ ધણે જ
બોધપ્રદ લાગવાથી એનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે:—

એક વખત મદાકાત્યાયન +મધુરામાં શુંદાવનમાં રહેતો હતો.
મધુરાનો અવંતિપુત્ર નામે રાગ મદાકાત્યાયનના દર્શન માટે ત્યાં
આવ્યો, અને કુશલપ્રશ્ન વગેરે પૂછી બોલ્યો, “ભો કાત્યાયન, બ્રાહ્મણ
વર્ણ જ શ્રેષ્ઠ છે અને બીજા વર્ણ નીચ છે; બ્રાહ્મણોને જ મોક્ષ છે,
બીજાઓને નથી; બ્રાહ્મણો બ્રહ્મદેવના મુખમાંથી પેદા થયા એવું
બ્રાહ્મણોનું કહેવું છે. આ બાબતમાં આપનો મન શો છે?”

કાત્યાયન:—મહારાજ, આ કેવળ બકવાદ છે! ધારો કે બીજા
વર્ણના લોકો શ્રીમંત થાય, તો બ્રાહ્મણો મોટી સ્વામિભક્તિથી એમની
સેવા કરવા માટે તૈયાર હોય છે કે નહિ?

રાગએ ‘હા’ એવો જવાબ આપ્યા પછી કાત્યાયને કહ્યું,
“તે એમ હોય તો બધા વર્ણ સમાન છે એવું સાબીત નથી થતું?
અને બ્રાહ્મણવર્ણ શ્રેષ્ઠ છે, એ માત્ર બકવાદ જ છે એવું સિદ્ધ નથી
થતું? તે બ્રાહ્મણ પાપકર્મ કરે તો એ નરકમાં નહિ જાય, અને શૂદ્ર
કરે તો એ જગે એવું બની શકે ખરું? અથવા બ્રાહ્મણ પુણ્યકર્મ
કરે તો એ સ્વર્ગમાં જશે, અને શૂદ્ર કરે તો એ નહિ જાય
એવું બની શકે ખરું?”

રાગએ નકારમાં જવાબ આપ્યો, એટલે કાત્યાયને આગળ

+ મધુરાને જોઈ ત્રણમાં ‘મધુરા’ એવું નામ છે, અને એના ઉપરથી
મદ્રાસ ઈલાકામાંના મદુરા શહેરનું નામ લેવામાં આવ્યું હોય, એવી કેટલાક
પ્રાચ્યપંડિતોની માન્યતા છે. શુંદા [સં. ગુન્દા] એટલે કદંબુરતક નામનું
થાસ. ‘દ્યાદ્વિદમુસ્તકો ગુન્દા’ (અમરકોશ).

ચલાયું, “તમારા રાજ્યમાં કોઈ બ્રાહ્મણ ચોરી કે કોઈ ખીંજો ગુન્હો કરે તો એને માફી મળે, અને શરૂ એવો જ ગુન્હો કરે તો એને શિક્ષા થાય, એવો કાયદો છે કે ?”

રાજા:—એમ કદી પણ થઈ શકે નહિ. બ્રાહ્મણ હોય કે શરૂ હોય, દરેકને એના ગુન્હા પ્રમાણે યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવે છે.

કાત્યાયન:—અને બ્રાહ્મણ લિશ્તુ થાય તો એને માત્ર માન મળે, અને શરૂ લિશ્તુ થાય તો એને ન મળે એવું બને છે કે ?

રાજા:—મારા રાજ્યમાં બધા વર્ણના ચારિત્રવાન લિશ્તુએને સરખું જ માન મળે છે.

કાત્યાયન:—જો એમ હોય તો બધા વર્ણ સમાન છે એમ નથી સિદ્ધ થતું ? અને બ્રાહ્મણ વર્ણ એક છે, એ માત્ર બંધવાદ છે એવું નથી સાબીત થતું ?

અર્વાતિપુત્ર રાજા મહાકાત્યાયનના લાપણીથી ખુશ થયો અને એને શરણે ગયો; એટલે કે, એનો ઉપાસક થયો. પણ ‘મને શરણે ન જતાં ભગવાનને શરણે જવું જ યોગ્ય છે, કારણ કે હું પણ ભગવાનને જ શરણે ગએલો છું’ એવું મહાકાત્યાયને એને કહ્યું.

રાજા:—પણ એ ભગવાન હાથમાં ક્યાં છે ?

કાત્યાયન:—મહારાજ, એ ભગવાન પરિનિર્વાણ પામ્યા છે.

આ સાંભળી રાજાને થણો ખેદ થયો, અને એણે કહ્યું, “જો એ ભગવાનનું દર્શન થઈ શકે તેમ હોત તો મેં દરવીશ તો શું પણ સૌ યોજનોનોએ પ્રવાસ કર્યો હોત. જો કે હવે એમનું દર્શન થઈ શકે તેમ નથી, તોપણ હું એમને શરણે જાઉં છું.”

૧૧ અને ૧૨

ચૂળપંચક અને મહાપંચક

“મનોમય દેહ ઉત્પન્ન કરનારા મારા લિશ્તુબ્રાહ્મણમાં ચૂળપંચક એક છે.”

“એતોવિવતંકુરાલ” બિશ્નુઆવકોમાં ચૂળપંથક શ્રેષ્ઠ છે.”

“સંજાવિવતંકુરાલ” બિશ્નુઆવકોમાં મદાપંથક શ્રેષ્ઠ છે.”

રાજગૃહમાં ધનચેષ્ટી નામે એક શ્રીમંત વેપારી રહેતો હતો. એની જુવાન છોકરી એના જ એક જુવાન નોકર સાથે પ્રેમમાં પડી. એમનો પ્રેમ એટલો બધો ગાઢ થયો કે એક દિવસ તેઓ બંને જે સ્નિગ્ધસ્તુ હાથમાં આવી તે સર્વ લઘુ ઘરમાંથી નાસી ગયાં, અને દૂરના એક ગામમાં જઈ રહ્યાં. કેટલાક વખત પછી એ જુવાન છોકરી ગર્ભવતી થઈ. આવે વખતે પોતાનાં માઆપ યાદ આવે એ સ્વાભાવિક હતું. ગમે તેવો મોટો અપરાધ કયોં હોય તોપણ માઆપ આપણને હામા કરશે, એવું એને લાગ્યાં કરતું. પણ માંધર્મવિધિથી વરસો એનો પતિ રાજગૃહનું નામ સાંભળતાં જ મલરાઈ જતો, અને આજે જઈયું, કાલે જઈયું, એમ કરી દિવસ કાઢી નાંખતો.

નવ માસ પૂરા થયા ત્યારે એક દિવસે પતિ કામ પર ગયો. એવું જોઈ, ઘરમાંના સરસામાન ઢેકાણેસર મૂકી અને આડોશી-પાડોશીને કહીને એ યુવતી એકલી જ રાજગૃહ જવા માટે નીકળી પડી. પતિ ઘેર આવ્યો ત્યારે આડોશીપાડોશી પાસેથી આ હકીકત સાંભળી. એટલે દોડતા જઈ એણે એને પકડી પાડી. વાટમાં જ એક ઢેકાણે એણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. હવે મા પાસે જઈને શું કામ છે, એમ વિચારી પતિ સાથે એ પોતાને રહેવાને ચામ પાછી કરી. આ છોકરો વાટમાં જન્મ્યો તેથી એનું નામ ‘પંથક’ પાડ્યું. એની પછી, કેટલાંક વર્ષો પછી એવીજ રીતે મુસાફરી કરતાં માર્ગમાં બીજો પુત્ર જન્મ્યો. એટલે પહેલાને ‘મદાપંથક’ અને બીજાને ‘ચૂળપંથક’ કહેવા લાગ્યા.

ન્હાનપણમાં બીજા છોકરાઓ સાથે આ બે રમતા હોય ત્યારે

“ચાર ધ્યાન અપાટળ” બોળંબી જનારાને એતોવિવતંકુરાલ, અને આકાર-આનંદાદિક અરૂપાવયર આશવનો અપાટળ” બોળંબી જનારાને સંજાવિવતંકુરાલ કહે છે.

કેટલાક છોકરાઓ, ‘મારા દાદા, મારી દાદી, મારા દાકા,’ એમ કહેતા. એ સાંભળી મહાપંથક માને પૂછતો, “આપણાં આવાં સગાંઓ નથી, મા ?” એ કહેતી, “બેટા, રાજગૃહમાં તારાં ઘણાંએ સગાંવહાલાં છે.

“ત્યારે તું અમને ત્યાં કેમ નથી લઈ જતી ?”

‘ત્યાં જવું હીક નથી,’ એમ લોચા વાળી એ એનું સમાધાન કરવાનો પ્રયાત્ન કરતી; પણ એ હંમેશાં હઠ પકડી બેસતો. છેવટે એણે પતિને કહ્યું, “આ છોકરાઓ મને ઘણો ત્રાસ આપે છે, અને પોતે પણ ત્રાસ પામે છે ! મારા આપા મને શું ખાઈ જવાના છે ? ચાલો, આપણે આ છોકરાઓને લઈ ત્યાં જઈએ.”

પતિ:—એમની સામે જઈ ઉભા રહેવાનું મારે માટે તો તદ્દન અશક્ય છે. પણ ચાલ, હું તને રાજગૃહ સુધી મૂકવા આણું.

એને આ વાત પસંદ પડી, અને છોકરાઓને લઈ એ બંને પ્રવાસ કરતાં કરતાં, રાજગૃહના નગરદ્વાર પાસેની એક ધર્મશાળામાં આવી ઉતર્યા. એણે ‘હું છોકરાઓને લઈને આવી છું’ એવો પોતાના માઆપને સંદેશો કહેવડાવ્યો. એમણે થોડું દ્રવ્ય આપી એક માણસ સાથે ઉલટો સંદેશો કહેવડાવ્યો કે, ‘અમે તારું મોડું બેવા ઇચ્છતા નથી. પણ આ દ્રવ્ય લઈ છોકરાઓને બે આપતી હો, તો એમને આ જ માણસની સાથે મોકલી દે. આ દ્રવ્ય તમારા બંનેના ઉદરપોષણ માટે પૂરતું છે. તમને જ્યાં હીક લાગે ત્યાં જઈને રહો.’ છોકરાઓનું કષ્ટાણુ થતું હોય તો લક્ષે ચાપ, એવો વિચાર કરી, માઆપે મોકલેલું દ્રવ્ય લઈ એણે એ બંને છોકરાઓને આવેલા માણસને સ્વાધીન કર્યાં.

એ બંને છોકરાઓ દાદાને ઘેર સારી રીતે ઉછરતા હતા. મહાપંથક દાદાની સાથે ઘણીવાર ભગવાનનો ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે જતો હતો, અને એને લીધે એના મનમાં ઘર છોડી લિલ્લુ ચવાની ઉત્કટ ઇચ્છા ઉદ્ભવી. એણે દાદાજીને પોતાનો આ વિચાર જણાવ્યો. એના દાદા પણ ભગવાનના ભક્તજ દના. તેથી એમને

પૌત્રના બોલવાથી દુઃખ ન થતાં ઉઘટો આનંદ થયો, અને એને ભગવાનની પાસે લઈ નહિ એને પ્રવ્રજ્યા આપવાની ભગવાનને એમણે વિનંતી કરી. એક પિંડપાતિક બિશ્નુ દ્વારા ભગવાને એને પ્રવ્રજ્યા અપાવી. આગળ જતાં આ મહાપંથક યુદ્ધસાસનમાં અને આકાશાનંત્યાદિક ચાર અરપાવચર આયતનોમાં પારંગત થયો.

પોતાના ભાઈને પણ યુદ્ધધર્મોપદ પાવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થવાથી દાદાની પરવાનગીથી મહાપંથકે ચૂળપંથકને પણ પ્રવ્રજ્યા આપી, અને એને:—

પદુર્મ યયા કૌકનર્દ સુગર્ભ ।

પાતો સિયા કુલુમચોતગર્ભ ॥

અંગીરસે પસ્ત વિરોચમાર્ત ।

તપમ્તમાદિષ્ઠમિષમ્તલ્લિક્ષે ॥^૧

આ ગાથા શીખવવાનો આરંભ કર્યો. પરંતુ પૂર્વધર્મવિષાદવશાત્ ચાર મહિના મહેનત કરવા છતાં પણ ચૂળપંથકના મગજમાં એ પેસે નહિ. ત્યારે મહાપંથકે કહ્યું, “આ શાસનમાં તારી અભિવૃદ્ધિ થાય એ શક્ય નથી. ચાર મહિનામાં જો તું એક ગાથા શીખી શકે નહિ તો તું બિશ્નુકૃત્યોમાં પ્રવીણતા કેવી રીતે મેંપાદન કરીશ ?” એમ કહી એણે એને કાઢી મૂક્યો !

ખિચારો ચૂળપંથક મોટા ભાઈએ વિદ્યારમાંથી કાઢી મૂકવાને લીધે વિદ્યારની બહાર રહ્યો હતો. એમો રહ્યો. ભગવાને એને જોયો, અને

૧. કૌસલસંયુતમાં બુદ્ધનું ગુણવર્ણન કરવાના ઉદ્દેશથી અંદનંગલિક ઉપાસકે, તથા અંશુનરનિપ્રયના પંથકનિપાતમાં પિંગિયાની શ્રાદ્ધો આ-
ગાથા ગાયાનો ઉલ્લેખ છે. અને તેમ હોય તો પણ બુદ્ધસ્તુતિની ગાથાઓમાં આ ગાથા ઘણી પ્રાચીન હોવી જોઈએ, એવું ઉપરની વાત પરથી પણ માલુમ પડે છે. એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—“જેવી રીતે કૌકનર્દ નામનું સુગંધી કમળ પ્રાતઃકાલમાં પ્રકુલિત થઈ સુમંથ આપે છે, તેવી રીતે શોભાયમાં અને અંતરિક્ષમાં પ્રકાશમાં સૂર્ય જેવા અંગીરસ (બુદ્ધ) ને જો.”

રડવાનું 'કારણ પૂછ્યું. જનેલી હકીકત જાણવામાં આવી ત્યારે ભગવાને કહ્યું, " તું રહીશ નહિ. હું તને આ નિર્મળ વસ્ત્રનો કપડો આપું છું. એના પર, 'હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું, હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું,' એમ કહી ધ્યાન ધર." . . .

ભગવાને કહેલા નિયમ પ્રમાણે, 'હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું, હું આ સ્વચ્છ કંઈ છું' એમ બોલતો બોલતો અને હાથથી એ ધસતો ધસતો ચૂળપંચક એના પર ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. એના પર વધારે ને વધારે કસ્યતીઓ પડેલી ને એ વધારે ને વધારે મેઘ યએઘું દેખાવા લાગ્યું; ત્યારે ચૂળપંચકે પોતાની મેજે આત્મબોધ થયો. ' માફ અંતઃકરણ અત્યંત પરિગૃહ હોઇ એ આ શરીરના પંજમાં સપડાવાને લીધે આ વસ્ત્રખંડની માફક વધારે ને વધારે મલિન થતું જાય છે,' એમ એ મનમાં જ બોલવા લાગ્યો; અને ત્યાં ને ત્યાં જ અર્હતપદનો લાલ કરી લીધો. ખાસ કરીને એ ' મનોમય શરીર ' + ઉત્પન્ન કરવામાં અત્યંત પ્રવીણ થયો.

ખીજે દિવસે ભગવાનને અને લિશ્તુસંઘને પ્રસિદ્ધ જીવક વેણે ઘેર ભિક્ષાનું નિમંત્રણ હતું. પરંતુ લાઇએ કાઠી મૂકેલા હોવાથી ચૂળપંચક ત્યાં જઈ શક્યો નહિ. ભગવાન અને લિશ્તુઓ પોતપોતાના આસનો પર બેઠવાઈ ગયા એટલે જીવક જાતે પીરસવા આવ્યો. ભગવાને પાત્ર પર હાથ મૂક્યો. 'આમ કેમ?' એવો જીવકે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, "વિદારમાં હજી એક લિશ્તુ બાકી રહ્યો છે."

જીવકે એને બોલાવવા માટે એકદમ માણસ મોકલ્યો. આ તરફ તરુણ ચૂળપંચક પોતાને મજેલી નવીન સિદ્ધિનો પ્રયોગ કરતો બેઠો હતો. એણે પોતાના જેવા દબર લિશ્તુઓ નિર્માણ કર્યા હતા. જીવકના માણસે એમને જોયા અને ત્યાં તો એક સરખા જ ધણા લિશ્તુઓ બેઠેલા છે, એવું જીવકને જઈ નિવેદન કર્યું...આના ઉપર

+ મનોમય શરીર એટલે સિદ્ધિના જગથી પોતાના જેવા દબરો દેહ નિર્માણ કરવા તે.

ભગવાને એવો ઉપાય બતાવ્યો કે જે પહેલો લિપ્તુ દેખાય તેનું ચીવર પકડી, ‘ ભગવાન તને બોલાવે છે, ’ એમ કહેવું. છવકના માણસે એ પ્રમાણે કર્યું; એટલે ખરા યૂગપંથક વગર ખાટીના સર્વ મનોભવ કાયધારી લિપ્તુઓ ગ્રાસ થયા; અને યૂગપંથક એ માણસ સાથે આવી લિપ્તુમંદમાં સામેલ થયો.

૧૩

મુબ્રતિ

“ નિષ્કામવૃત્તિ લિપ્તુઆવકોમાં મુબ્રતિ શ્રેષ્ઠ છે. ”

“ દક્ષિણાર્દ લિપ્તુઆવકોમાં મુબ્રતિ શ્રેષ્ઠ છે. ”

આ આવસ્તીમાં મુમનશ્રેષ્ઠીને ઘેર જન્મેલો. મુબ્રતિ એ એનું નામ. છુદ્ધ ભગવાને નિમંત્રણ કરી અનાયપિંડિકે આવસ્તી તેડી આરુપ્યા અને જ્ઞેતવન વિદાર દાન આપ્યો, તે વખતે છુદ્ધોપદેશ સાંભળીને આ લિપ્તુ થયો. સ્વભાવથી જ આ નિષ્કામવૃત્તિ હતો, અને તેથી એને ખીચી લિપ્તુઓની માફક મનસ્તાપ શાંત કરવા માટે પ્રયાસ પડ્યો નહિ. તેથી ભગવાને એને નિષ્કામવૃત્તિ લિપ્તુઓમાં અમરસ્થાન આપ્યું. મૈત્રીનું ખ્યાન મુબ્રતિને અત્યંત પ્રિય હતું. મૈત્રીની ભાવના ક્યાં વગર એ આગળ ગયું ભરતો નહિ. એ દરેક ઘેર મૈત્રીયુક્ત ચિત્તથી જ શિક્ષા મદલ્ય કરતો. તેથી એને દક્ષિણાર્દ લિપ્તુઓમાં અમરસ્થાન પ્રાપ્ત થયું. પાત્રિ સાંહિત્યમાં મુબ્રતિ વિશે થોડો ઉલ્લેખ છે; પણ મૈત્રી એ જ એનું શ્રીદ હોવાથી, મહાયાન-સાંહિત્યમાં એનું ઘણું જ મદસ્ત્વ હતું એમ લાગે છે. આ પંથના જે ઘણા જ થોડા મંથો ઉપલબ્ધ છે, તેમાં વજ્રચ્છેદિકા એ એક છે; અને આ મુત્ર ભગવાને મુબ્રતિને ઉદ્દેશીને જ ઉપદેશયું છે.

૧૪

અદિરવનિય રેવત

“ આરણ્યક લિપ્તુઆવકોમાં અદિરવનિય રેવત શ્રેષ્ઠ છે. ”

ત્યારે ભગવાને એ ન આપી; કારણકે, તે વખતે દેવતા અર્દત્પદને પામ્યા નહોતો. સારણિતે ફરીથી જવાની પરવાનગી માગી, ત્યારે લિશ્તુસંઘ સાથે ભગવાન પણ ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયા. દેવતાના નિવાસસ્થાને જવા માટે બે રસ્તા હતા. સીધો રસ્તો સાં યોજનનો અને પાસેનો રસ્તો ત્રીસ યોજનનો. પણ આ રસ્તામાં અશ્વજો ધણી હતી અને ખાવાપીવાની તકલીફ હતી. ક્યે રસ્તે જઈશું, એવો આનંદે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે પાસેનો રસ્તો લેવાને ભગવાને કહ્યું. આનંદે બોલ્યો. “પણ ભદ્રંત, આ રસ્તે લિશ્તુસંઘને અમનજની મુશ્કેલી પડશે.” ભગવાને કહ્યું, “આનંદ, તારે એની ચિંતા ન કરવી. આપણી સાથે સીવલિ છે, એ બધી જવસ્થા રાખશે.”

ભગવાન નિવાસસ્થાન પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે દેવતા એમની તથા લિશ્તુસંઘની રહેવા કરવાની યથાશક્તિ જવસ્થા કરી. ભગવાને એને કહ્યું, “દેવતા, આ તો લિંસક પ્રાણીઓનું જંગલ દેખાય છે. અહીં વાઘ, સિંહ વગેરેની ગર્જનાઓ તથા હાથીની બૂમો સાંભળી તને શું લાગે છે?”

દેવતા કહ્યું, “ભદ્રંત, આવે પ્રસંગે મને ખીક ન લાગતાં, મારા મનમાં અરણ્યને માટે એક જાતનો પ્રેમ થાય છે.” એનો આ જવાબ સાંભળી ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને અરણ્યનિવાસથી શા શા ફાયદા થાય છે એ વિશે દેવતાને વિસ્તાર પૂર્વક ઉપદેશ કર્યો.

ભગવાન લિશ્તુસંઘ સાથે આવસ્તી પાછા આવ્યા ત્યારે વિશાખા ઉપાસિકાએ, આ પ્રવાસ કેવો નીવડ્યો તથા દેવતાનું નિવાસસ્થાન કેવું છે વગેરે બાજતોની લિશ્તુઓ પાસે પૂછપરછ કરી. જે લિશ્તુઓ અર્દત્પદને પામ્યા હતા, તેમણે દેવતાના નિવાસસ્થાનની સ્તુતિ કરી; પરંતુ સામાન્ય લિશ્તુઓને એ અરણ્યમય સ્થાન ગમ્યું

૧. સીવલિએ મોટા મોટા પ્રવાસ કર્યા હતા; અને પૂર્વાર્જિત પુણ્યના

૧. ૧૫૫થી એને ઠાઠ પણ ઠેઠાણે અવનનનો તોડો પડ્યો નહોતો. સીવલિની ત્રણે જાણના અદારમાં પ્રકરણમાં જોવી.

નહિ, એવું એમના બોલવા પરથી વિચાર્યાને માંદમ પડી આવ્યું. તેથી એણે એ પ્રવાસ વિશે ભગવાનને પૂછ્યું. ત્યારે ભગવાન નીચેની ગાથા બોલ્યા:—

ગામે યા યદિ ઘારઙ્ગો નિગ્ધે યા યદિ યા યલે ।

યત્યારહન્તો વિહરન્તિ તં મૂર્ધિ રામણેવ્યકં ॥

“ ગામમાં કે અરણ્યમાં, નીચાણવાળી જમીન પર કે સપાટ જમીન પર, જ્યાં અર્હન્ત રહે છે તે સ્થાન રમણીય છે. ”

અરણ્યવાસી ઘણા લિશ્તુઓ હતા; પણ દેવતની માફક અત્યંત વિકટ જગ્યામાં રહેનારો બીજો કોઈ ભાગ્યે જ હશે. તેથી એને આરણ્યક લિશ્તુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

૧૫

કાંક્ષા દેવત

“ ધ્યાનરત લિશ્તુઆવકોમાં કાંક્ષા દેવત શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ આવસ્તીના એક શ્રીમંત કુટુંબમાં થયો હતો. એ બીજા ભોંકોની સાથે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવા જતો. કેટલાક વખત પછી સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી એ લિશ્તુ થયો. શું કરવું યોગ્ય છે અને શું અયોગ્ય છે, એ વિશે એને ઘણી શંકા ઉત્પન્ન થતી; અને ૨૬ લિશ્તુઓ પાસે એ મંજંધમાં એ સારી રીતે પૂછપરછ કરતો. નાની સૂની બાળતોમાં પણ એને શંકા ઉત્પન્ન થતી; તેથી લિશ્તુઓ એને ‘કાંક્ષા દેવત’ કહેવા લાગ્યા, અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. એ સમાધિલાવનામાં અત્યંત દક્ષ રહેતો, અને એમાં જ આનંદ માનતો. તેથી ધ્યાનરત લિશ્તુઓમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૧૬

સોણ કોળિવિસ

“ ઉત્સાહી લિશ્તુઆવકોમાં સોણ કોળિવિસ શ્રેષ્ઠ છે. ”

સારિપુત્તનો આ સૌથી નાનો ભાઈ. ત્રણે બહેનો અને ભાઈઓમાં સારિપુત્ત સૌથી મોટો, અને આ સૌથી નાનો.^૧ આ બિંદુ ન થાય તે માટે એના માળાપે એને નાનપણમાં જ પરણાવવાનો વિચાર કર્યો. એને માટે નક્કી કરેલી છોકરી, એની દાદી તથા દાદાને પગે લાગવા માટે આવી હતી. તે વખતે, દાદાએ એને ‘તું આ તારી દાદીમા કરતાં વધારે વરસ સુધી છવ’ એવો આશીર્વાદ આપ્યો. ત્યારે બચ્ન-કદા રેવતે કહ્યું, “તમે કહો છો શું? આ સુંદર દેખાતી છોકરી શું આપણી દાદીમા જેવી જ દેખાશે?” દાદાએ કહ્યું, “રે છોકરા, તું કંઈ સમજતો નથી. પુણ્યવાન પ્રાણીઓ હોય તે જ આવી રીતે વૃદ્ધ થાય છે.”

એ સાંભળી રેવત ચિંતામાં પડી ગયો. ‘અરેરે, આ સુંદર શરીર દાદીમા જેવું કરચલીઓ પડેલું, જેના માથાના વાળ ધોળા થઈ ગયા છે અને દાંત પડી ગયા છે, એવું થશે? આવા રૂપ પર આશક થઈ શું કરે? મારે મારા લાઇનો માર્ગ જ પકડવો જોઈએ.’ આવા વિચારોથી રેવતનું મન ભરાઈ આવ્યું, અને એણે ઘરમાંથી નાસી છૂટવાનો વિચાર કર્યો.

લગ્નનો દિવસ નક્કી થયો. સગાંસબંધીઓ ભેગાં થયાં, પણ સવારથી રેવતનું મન આ મંગલકાર્યમાં ન હતું. સમવયસ્ક છોકરાઓ સાથે એ અહીંથી ત્યાં દોડ્યાં કરતો હતો. માળાપે કહ્યું, “આવે પ્રસંગે તું આમથી તેમ દોડ્યા કરે એ તને શોભે છે?” રેવત ખોલ્યો, “મારા સાથીઓ સાથે જરા રમું, તેમાં શું થઈ ગયું?” છોકરો નાદાન છે, એમ કહી માળાપે પોતાના મનનું સમાધાન કરી લીધું. પણ લગ્નવિધિની શરૂઆત થતાં પહેલાં રેવતે પોતાના સાથીદારોને પાછળ નાંખી એવી તો દોટ મૂકી કે એ ફરીથી પોતાના

૧. એની બહેનોનાં આલા, ઉપચાલા અને સીસપચાલા એ ત્રણ નામ થેરીગાયમાં તથા એની અને થેરેગીવાની અફકયામાં મળી આવે છે. ત્રણે ભાઈઓનાં નામ, અંતુકને સારિપુત્ત, વગ્નવપુત્ત અને રેવત હતાં.

માઆપ કે સગાંસંબંધીઓના હાથમાં આવ્યો નહિ !

એક જમણમાં કેટલાક લિખુઓ રહેતા હતા. ત્યાં આવી રેવત એમની પાસે પ્રવ્રજ્યા માગવા લાગ્યો; પણ તેમણે કહ્યું, “ છોકરા, તું છે કેાણ ? આ વરગગ્નનો પહેરવેશ શું અને પ્રવ્રજ્યા માગે છે એ શું ? ”

એ સાંભળી રેવતે ‘મને લૂંટી લે છે, રે લૂંટી લે છે, ’ એવી ખૂમો પાડવા માંડી.

લિખુઓ બોલ્યા, “ અરે લલા છોકરા, અમારે તારી પાસેથી કંઈ પણ નથી લેખતું; અને નાહક ખૂમો કેમ પાડે છે ? ”

“ ભદંત, મારાં વસ્ત્રપ્રાવરણ હરી લેવાની તમારી ઇચ્છા નથી એ હું સારી રીતે જાણું છું. પરંતુ મારા મોટા ભાઈએ મેળવેલી સંપત્તિ તમે મને આપવા ઇચ્છતા નથી. ”

“ અરે, પણ તારો મોટો ભાઈ કેાણ ? એણે મેળવેલી સંપત્તિ તે કંઈ ? અને અમારી પાસે એ શી રીતે આવી ? ”

“ મારા મોટા ભાઈનું નામ હિપતિથ્ય; પણ એ સારિપુત્ર એ નામથી જ પ્રસિધ્ધ છે. એની મિશ્કત કંઈ, એ તમને કહેવાની જરૂર છે શું ? ”

સારિપુત્ર સર્વ લિખુસંઘમાં પ્રસિધ્ધ જ હતો; અને એના નાના ભાઈને શોભે એવી હોંશિયારી રેવતનામાં લેખ એ લિખુઓએ કૈાતુક કર્યું અને એને શ્રામણોર-પ્રવ્રજ્યા આપી.

શ્રામણોર થયા પછી રેવત એક લયંકર ખદિરવનમાં રહેતો હતો, અને ત્યાંજ એ અર્હતપદને પામ્યો. સારિપુત્રને એને મળવાની ઇચ્છા હતી. પણ એક બે વાર ખદિરવન જવાની પરવાનગી માગી

ન્યા કેાંણે ‘ સુમુહર્ત સાવધાન ’ કહેતાંની સાથે જ પરમાંથી નાસી જનાર નાસાયણનું (રામદાસ સ્વામીનું) વાંચકોને સ્મરણ થયા વગર રહેશે નહિ.

ત્યારે ભગવાને એ ન આપી; કાગળકે, તે વખતે દેવત અર્હતપદને પામ્યો નહોતો. સ્મારિપુત્રે ફરીથી જ્વાની પરવાનગી માગી, ત્યારે લિશ્તુસંઘ સાથે ભગવાન પણ ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયા. દેવતના નિવાસસ્થાને જવા માટે બે રસ્તા હતા. સીધો રસ્તો સાક યોજનનો અને પાસેનો રસ્તો ત્રીશ યોજનનો. પણ આ રસ્તામાં અઘ્યણો ધણી હતી અને ખાવાપીવાની તકલીફ હતી. ક્યે રસ્તે જઈશું, એવો આનંદે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે પાસેનો રસ્તો શેવાને ભગવાને કહ્યું. આનંદે બોલ્યો. “પણ ભદંત, આ રસ્તે લિશ્તુસંઘને અનજાનની મુશ્કેલી પડશે.” ભગવાને કહ્યું, “આનંદ, તારે એની ચિંતા ન કરવી. આપણી સાથે સીવલિ છે, એ બધી વ્યવસ્થા રાખશે.”

ભગવાન નિવાસસ્થાન પાસે આરી પહોંચ્યા, ત્યારે દેવતે એમની તથા લિશ્તુસંઘની રહેવા કરવાની યથાશક્તિ વ્યવસ્થા કરી. ભગવાને એને કહ્યું, “દેવત, આ તો હિંસક પ્રાણીઓનું જંગલ દેખાય છે. અહીં વાઘ, સિંહ વગેરેની ગર્જનાઓ તથા હાથીની ખસો સાંભળી તને શું લાગે છે?”

દેવતે કહ્યું, “ભદંત, આવે પ્રસંગે મને ખીક ન લાગતાં, મારા મનમાં અરણ્યને માટે એક જાતનો પ્રેમ થાય છે.” એને આ જવાબ સાંભળી ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને અરણ્યનિવાસથી શા શા ફાયદા થાય છે એ વિશે દેવતને વિસ્તાર પૂર્વક ઉપદેશ કર્યો.

ભગવાન લિશ્તુસંઘ સાથે આવસ્તી પાછા આવ્યા ત્યારે વિદ્યાખા ઉપાસિકાએ, આ પ્રવાસ કેવો નીવડ્યો તથા દેવતનું નિવાસસ્થાન કેવું છે વગેરે જાણતોની લિશ્તુઓ પાસે પૂછપરછ કરી. જે લિશ્તુઓ અર્હતપદને પામ્યા હતા, તેમણે દેવતના નિવાસસ્થાનની સ્તુતિ કરી; પરંતુ સામાન્ય લિશ્તુઓને એ અરણ્યમય સ્થાન ગમ્યું

૧. સીવલિએ ગ્રાહ્ય ગ્રાહ્ય પ્રવાસ કર્યો હતા; અને પૂર્વાર્જિત પુણ્યના પ્રતાપથી એને કોઈ પણ ઠેકાણે અનજાનનો તોડો પડ્યો નહોતો. સીવલિની કથા આ ભાગના અદારમાં પ્રકરણમાં જોવી.

નહિ, એવું એમના બોલવા પરથી વિચાર્યાને માંડમ પડી આવ્યું. તેથી એણે એ પ્રસાસ વિશે ભગવાનને પૂછ્યું. ત્યારે ભગવાન નીચેની ગાથા બોલ્યા:—

ગામે યા યદિ ચારઙ્ગે નિદ્રે યા યદિ યા થલે ।

ચત્યારહન્તો વિહરન્તિ તં ભૂમિં રામણેઽયકં ॥

“ ગામમાં કે અરણ્યમાં, નીચાણવાળી જમીન પર કે સપાટ જમીન પર, જ્યાં અર્હન્ત રહે છે તે સ્થાન રમણીય છે. ”

અરણ્યવાસી ઘણા લિશ્તુઓ હતા; પણ દેવતની માફક અત્યંત વિકટ જગ્યામાં રહેનારો બીજો કોઈ ભાગ્યે જ હશે. તેથી એને આરણ્યક લિશ્તુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

૧૫

કાંક્ષા દેવત

“ ધ્યાનરત લિશ્તુઆવકામાં કાંક્ષા દેવત શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ આવસ્તીના એક શ્રીમંત કુટુંબમાં થયો હતો. એ બીજા ભોંકોની સાથે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવા જતો. કેટલાક વખત પછી સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી એ લિશ્તુ થયો. શું કરવું થોડું છે અને શું અથોડું છે, એ વિશે એને ઘણી શંકા ઉત્પન્ન થતી; અને જદ લિશ્તુઓ પાસે એ સંબંધમાં એ સારી રીતે પૂછપરછ કરતો. નાની સુની બાળતોમાં પણ એને શંકા ઉત્પન્ન થતી; તેથી લિશ્તુઓ એને ‘ કાંક્ષા દેવત ’ કહેવા લાગ્યા, અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. એ સમાધિલાવનામાં અત્યંત દક્ષ રહેતો, અને એમાં જ આનંદ માનતો. તેથી ધ્યાનરત લિશ્તુઓમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૧૬

સોણ કોળિવિસ

“ ઉત્સાહી લિશ્તુઆવકામાં સોણ કોળિવિસ શ્રેષ્ઠ છે. ”

સોણ એ એનું નામ અને કોળિવિસ અટક. એનો જન્મ કાલચંપા નગરમાં થયો હતો. એ ધરનો અત્યંત થીમંત હતો. એના સુકુમારપણાની ખ્યાતિ એ વખતે સર્વ મુગધ દેશમાં ફેલાઈ હતી; અને તેથી જ બિંબિસાર રાજાએ એને ખાસ તેડાવ્યો હતો. આની આગળની સર્વ હકીકત પહેલા ભાગમાં (કલમ ૪૬-૫૦) આવી ગઈ છે.

૧૭

સોણ કુટિલર્થ

“પ્રેમાળ ભાપણ કરનારા ભિક્ષુત્રાવકામાં સોણ કુટિલર્થ એક છે.”

રાજગૃહની કાલી નામની એક સ્ત્રીને અવંતીરાષ્ટ્રમાં કુરુધર નામે શહેરમાં એક બહુ ધનાઢ્ય કુળમાં પરણાવી હતી. માત્ર છુદ્ધની કીર્તિ સાંભળાને જ એ છુદ્ધોપાસિકા^૧ થઈ. એનો આ પુત્ર. એના કાનમાં એક કરોડની કિંમતના કુંડલ હતાં; તેથી ‘કુટિલર્થ’ કહેવાની જગ્યાએ સામાન્ય ભોંકા એને કુટિલર્થ જ કહેતા; અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

મહાકાલ્યાણન કુરુધરમાં એક પર્વત પર ઘણી વાર નિવાસ કરતો, અને એનો ઉપદેશ સાંભળવા માટે સોણ એની પાસે જતો આવતો. સોણને સંસારમાં કોઈ પણ પ્રકારની કમતરતા નહોતી. તો પણ મહાકાલ્યાણનો ઉપદેશ સાંભળવાને લીધે સંસાર પરથી એનું મન હટી ગયું; અને એણે વારંવાર વિનંતી કરી મહાકાલ્યાણ પાસે પ્રવ્રજ્યા લીધી. એનું વર્ણન પહેલા ભાગમાં (કલમ ૫૧-૫૪) આવી જ ગયું છે.

૧૮

સીવલિ

“લાભી ભિક્ષુત્રાવકામાં સીવલિ એક છે.”

૧. આની વાત આ ભાગના ૭૫ મા પ્રકરણમાં જુવો.

એની માનું નામ મુખવાસા. એ એક કોલિય રાજની છોકરી હતી. ઉદાનવચ્ચમાં એની વાત આ પ્રમાણે આપેલી છે:—

ભગવાન બુદ્ધ કુંડિયા નામના નગર પાસે કુંડધાન નામના વનમાં રહેતા હતા. કોલિય રાજની છોકરી મુખવાસા સાત વરસ મુધી ગર્ભવંતી હતી, અને તે વખતે સાત દિવસથી પ્રસવ વેદનાથી પીડાતી હતી. (૧) તે ભગવાન સમ્યક્સંબુદ્ધ છે ખરો, ને આવા દુઃખના વિનાશ માટે ધર્મોપદેશ કરે છે; (૨) એ ભગવાનનો શ્રાવકસંઘ સન્માર્ગથી ચાલનારો ખરો, ને આવી જાતના દુઃખના વિનાશ માટે પ્રયત્ન કરે છે; (૩) એ નિર્વાણ મુખકારક ખરું, જેમાં આવી જાતનું દુઃખ નજરે પડતું નથી. આ ત્રણ સદ્ધિ-ચારોથી એ પોતાની અસહ્ય વેદનાઓ સહન કરતી. પોતે આવી રીતે દુઃખ ભોગવે છે, એ વાતની એણે પતિને કહી ભગવાનને ખબર આપી. તે સાંભળી, ‘એ મુખી થાઓ,’ એવો ભગવાને આશીર્વાદ આપ્યો; અને એ જ વખતે મુખવાસા પ્રસવવેદનામાંથી મુક્ત થઈ, અને એણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. પછી એણે લિશ્તુસંઘ સાથે ભગવાનને નિમંત્રણ આપી સાત દિવસ મુધી દાન સમારંભ કર્યો. તે વખતે સારિપુત્તે સીવલિને ‘અંસારમાં કેમ લાગે છે,’ એવો પ્રશ્ન કર્યો. ત્યારે તે બોલ્યો, “સાત વરસ મુધી માતાના ઉદરમાં રહેલા મને સંસારનું મુખ શું પૂછા છે × ?”

સીવલિ મેટા થયા પછી લિશ્તુ થયો. એણે ધણા દૂર દૂરના પ્રવાસ કર્યા હતા; અને પૂર્વના પુણ્યને લીધે એને પ્રવાસમાં ચીવર, પિંડપાત વગેરેની કદી પણ મરડેલી પડતી નહિ. એના પ્રવાસની યાદી આ બે શાયાઓમાં આપેલી છે:—

નિગ્રોધં પઠમં પરિસ્સ દુતિયં પણ્ડવપદ્ધવતં ।

તતિયં અચિરવતિયં ચતુર્થ્યં ઘરસાગરં ॥

* આ વખતે સીવલિની ઉંમર જન્મથી માત્ર ૧૮ દિવસની જ હતી, એવું ઉદાનઅદ્-ચાન્દાં કહ્યું છે.

પથમે દિમચન્ત સો છન્તુ છદન્તમાગમિ ।

સત્તમે ગન્ધમાદર્મ અદ્દમં અય રેચતં ॥

અર્થ:—પ્રથમ નિમોધન આગ્યો, ત્યાર પછી રાજગૃહમાં પાંચ વર્ષ ત ઉપર, ત્રીજો આવસ્તીની અગિરવતી નદી પર, એથો મહાસમુદ્ર સુધી, પાંચમો હિમાલય પર, છઠો પશ્ચિમસરોવર પર, સાતમો ગન્ધમાદન પર અને આઠમો (ભગવાનની સાથે) અદિરવનિય દેવને મળવા માટે.

આવા પિંકટ પ્રસાસોમાં પણ સીવગ્નિને તકલીફ પડી નહિ, તેથી એને લાભી લિસુઓમાં અગ્રચાન પ્રાપ્ત થયું.

૧૯

વક્કલિ

“ શ્રદાવાન લિસુઆવકોમાં વક્કલિ ટ્રેડ છે. ”

એનો જન્મ આવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. વક્કલિ એનું નામ. નાનપણમાં જ એ વેદવેદાંગમાં પારંગત થયો હતો, અને મુદ્દને જોતાં જ એની એમના પર અત્યંત શ્રદા બેઠી. રાજ ભગવાનને જોયા વગર એને ચેન પડતું નહિ. પરંતુ શ્રદા બદલવતી થવાથી અને પ્રજાના કાર્યને જગ્યા ન મળવાથી નિર્વાણમાર્ગમાં વક્કલિને મોટી અડચણ હતી થઇ. એની આગળની વાત અન્ધસંયુતના ખીમ પગલાસકના એથા વગ્ગમાં વક્કલિસુતમાં આપેલી છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતા હતા. તે વખતે વક્કલિ એક કુંભારને ઘેર અત્યંત માંદો હતો. એક ઉપસ્થાયકને કહી

“ એક નિમોધવટ્ઠ પાસે આગ્યો અને ત્યાં એને એક દેવતાએ લિસા આપી, એણે મનોરથપૂરણીયું કહેણું છે. પરંતુ પ્રથમ એ કપિલવસ્તુમાં નિમોધારામમાં આગ્યો, એમ કહેણું વધારે સહક્રિય છે. ”

૧. કુંભારને ઘેર એટલે વાસણ બનાવવાના કારખાનામાં (સાલામાં), એણે અદૃશ્યાકારનું કહેણું છે.

એણે આ હકીકત ભગવાનને પહોંચાડી. ભગવાને કુંભારને ઘેર આવ્યા, ત્યારે વક્રલિ, એમને માન આપવા માટે ખાટલા પરથી ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ ભગવાને કહ્યું, “ વક્રલિ, આમ ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી. અહીં આસનો પાથરેલાં છે. હું ત્યાં બેસી શકું છું. ” ભગવાન એક આસન પર બેઠા અને બોલ્યા, “ વક્રલિ, તને કેમ લાગે છે ? તારી માંદગી ઓછી થતી જાય છે ને ? ”

વક્રલિ:—તમને શું કહું ! મને બિલકુલ ઠીક લાગતું નથી. અત્યંત તીવ્ર વેદનાઓ થાય છે. પરંતુ એમનો અંત શી રીતે આવે તે દેખાતું નથી.

ભગવાન:—પણ વક્રલિ, તારા મનને કોઈ સંકા કે પશ્ચાત્તાપ તો પીડી નથી રહ્યો ને ?

વક્રલિએ હકારમાં જવાબ આપ્યો. એટલે ભગવાને કહ્યું, “ આ માનસિક પીડા તારા આચરણમાં કંઈ નિષ્ઠા કૃત્ય થએલું હોય તેથી તો નથી થતી ને ? ”

“ ના, જદંત, ” વક્રલિએ જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે વક્રલિ, તારા મનમાં આટલી બધી પીડા કેમ થવાં કરે છે ? ”

“ ભગવાનના દર્શને જવા માટે જે શક્તિ જોઈએ, તે મારામાં નથી; તેથી જ મારા મનમાં બેચેની રહ્યાં કરે છે. ”

“ વક્રલિ, આ મારા અંતે કોહી જનારા (પૂનિ) દેહ તરફ જોવાથી શો ફાયદો થવાનો છે ? જે ધર્મ જાણે છે, તે મને જાણે છે; અને જે મને જાણે છે, તે ધર્મ જાણે છે. વક્રલિ, હું તને એમ પૂછું છું કે રૂપ નિત્ય કે અનિત્ય ? વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર, વિજ્ઞાન—એ બધાં નિત્ય કે અનિત્ય ? ”

“ આ સર્વ સંકેપ અનિત્ય છે, ” વક્રલિએ જવાબ આપ્યો.

“દે વક્સિ, ત્યારે એમ જાણી, વિદ્યાન આર્થ શ્રાવક આ પંચસ્કંધ વિશે વિરક્ત થાય છે અને વૈરાગ્યથી વિમુક્ત થાય છે.”

આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરી ભગવાન શ્રદ્ધાદૃઢ પર્વત તરફ ગયા. ત્યારે વક્સિએ પોતાના ઉપસ્થાપકોને કહ્યું, “ભાઈઓ, મને ખાટલા સાથે ઉપાડી ઋષિગિરિની તળેટીમાં કાશશિલામાં લઈ જાઓ. મારા જ્ઞેવાએ ગામમાં મરણ પામવું, મને યોગ્ય નથી લાગતું.”...એને ત્યાં લઈ ગયા પછી વક્સિ વિમુક્ત થયો, અને એણે સત્પ્રયોગ કરી આત્મદત્તા કરી. કેટલાક વખત પછી બિંદુઓ સાથે ભગવાન ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એમણે વક્સિને ખાટલા પરથી નીચે લટકતો જોયો. તે વખતે જ્યાં ત્યાં અંધકારમય ધુમ્મસ પ્રસરેલું હતું. એ બનાવી ભગવાને બિંદુઓને કહ્યું, “બિંદુઓ, તમારો માર છે. વક્સિનું વિજ્ઞાન ક્યાં ઉત્પન્ન થયું છે એની એ શોધમાં છે; પરંતુ વક્સિ પરિનિર્વાણ પામેશે દોવાથી એના વિજ્ઞાનને પુનર્જન્મ નથી.”

૨૦

રાહુલ

“નિયમો શીખવાની આસ્થા રાખનારા બિંદુશ્રાવકોમાં રાહુલ એક છે.”

રાહુલની વાત પહેલા ભાગમાં (કલમ ૩૨-૩૪) આવી ગઈ છે. એને ઉદ્દેશને ભગવાને ઉપદેશોમાં અંબજટિકૃરાહુલોવાદ, મહારાહુલોવાદ અને સૂળરાહુલોવાદ એવાં મનિજમનિકાવમાં ત્રણ સુતો છે. એ અનુક્રમે શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ જે શુદ્ધચાસનનાં ત્રણ પગથિયાં છે, એ વિશે છે. શીલમાં ભગવાને સત્યને અતિશય મહત્ત્વ આપ્યું છે, અને પ્રથમ સુતમાં એ વિશેજ ઉપદેશ છે. અશોક રાજાએ પણ પોતાના ઘાઘ્રામાં આવેલા શિલાલેખમાં આ સુતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એનો સારાંશ શુદ્ધલીલાસારસમહંના ત્રીજા ભાગમાં

(પ્ર. ૨૧) આવેલો જ છે. બાકીનાં બે મુત્તોનો સારાંશ અહીં આપવામાં આવે છે:—

(૧) ભગવાન આવસ્તીમાં આવેલા જોતવનમાં અનાયપિંગિકના આરામમાં રહેતા હતા. એક દિવસ પોતાનું પાત્રચીવર લઈ ભગવાન આવસ્તીમાં ભિક્ષા માટે ગયા. રાહુલ પણ એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. એને જોઈ ભગવાને કહ્યું, “ રાહુલ, સર્વ પ્રકારનું રૂપ માઈ નથી. તે હું નથી તથા એ મારો આત્મા નથી. આ પ્રત્યાયી મથાર્ય રીતે જાણવું.”

રાહુલ બોલ્યો, “ ભગવન, શું માત્ર રૂપ જ પોતાનો આત્મા નથી એમ જાણવું ? ”

ભગવાન:—રાહુલ, વેદના, સંજ્ઞા, સંસ્કાર અને વિજ્ઞાન પણ એમ જ જાણવાં.

ભગવાને ઉપદેશ કરવાથી, ‘ આજે શા સાર ભિક્ષા માટે જતું,’ એવો વિચાર કરી રાહુલ આવસ્તીમાં ન જતાં બહાર જ એક ઝાડ નીચે બેઠો. એને જોઈ સારિપુત્રે કહ્યું, “ રાહુલ, આનાપાન-સ્મૃતિની (પ્રાણાયામની) ભાવના વધારવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.”

સાંજે સાંથી ઉઠી રાહુલ ભગવાન પાસે આવ્યો અને ‘ આનાપાનસ્મૃતિની ભાવના કેવી રીતે કરવી ? ’ એવો પ્રશ્ન કર્યો. ભગવાન બોલ્યા, “ પૂર્વજન્મના કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા કેશભોમાદિક કંઈક શરીરવચ્ચે એ આધ્યાત્મિક પૃથ્વીધાતુ છે. આધ્યાત્મિક પૃથ્વીધાતુ શું કે બહારની પૃથ્વીધાતુ શું, બંને સરખી જ. એ મારી નથી, એ હું નથી, એ મારો આત્મા નથી, એમ પ્રત્યાયી મથાર્ય રીતે જાણવું. રાહુલ, પિત્તરોગેષ્માદિક આધ્યાત્મિક આપોધાતુ શું કે બહારની આપોધાતુ શું, એ બધી સરખી જ. એ મારી નથી, એ હું નથી, એ મારો આત્મા નથી. એ પ્રત્યાયી મથાર્ય રીતે જાણવું. અન્નનું પાચન કરનારી, દાહ કરનારી વગેરે આધ્યાત્મિક તેજોધાતુ શું કે બહારની તેજોધાતુ શું...

આસોન્દ્રાસાદિક આધ્યાત્મિક વાયુધાતુ શું કે બહારની વાયુધાતુ શું...આધ્યાત્મિક આકાશધાતુ શું કે બહારની આકાશધાતુ શું, એ બંધી સરખી જ. એ મારી નથી, એ હું નથી, એ મારો આત્મા નથી, એ પ્રત્યથી યથાર્થ રીતે બળ્યું.

“ રાહુલ, પૃથ્વીના જેવી મનની ભાવના કર. પૃથ્વી પર લોકો શુચિ તેમ જ અશુચિ પદાર્થો ફેંકે છે; પણ પૃથ્વી એથી કંટાળતી નથી. એવી રીતે મનની ભાવના કરવાથી તારા મન પર અનિષ્ટ સ્પર્શોનો આઘાત થશે નહિ. પાણીની માફક મનની ભાવના કર. પાણીમાં લોકો શુચિ તેમ જ અશુચિ પદાર્થો ધુવે છે...અગ્નિની માફક મનની ભાવના કર. શુચિ અને અશુચિ પદાર્થો અગ્નિ સરખી રીતે જ બાળી નાંખે છે...વાયુના જેવી મનની ભાવના કર. શુચિ તેમ જ અશુચિ પદાર્થો પર વાયુ સરખી રીતે જ વાય છે; પણ એથી એ કંટાળતો નથી...આકાશની માફક મનની ભાવના કર. આકાશ દશામાં જ સંલગ્ન થતું નથી. આ પ્રમાણે ભાવના કરવાથી તારા મન પર અનિષ્ટ સ્પર્શોનો આઘાત થશે નહિ.

“ રાહુલ, મૈત્રીની ભાવના કર. મૈત્રીની ભાવના કરવાથી તારી દ્વેષભ્રુદ્ધિ નષ્ટ થશે. ક્રુષ્ણાની ભાવના કર. ક્રુષ્ણાની ભાવના કરવાથી તારી ત્રાસદાપકભ્રુદ્ધિ નષ્ટ થશે. મુદિતાની ભાવના કર. મુદિતાની ભાવના કરવાથી તારી અસંતોષભ્રુદ્ધિ નષ્ટ થશે. ઉપેક્ષાની ભાવના કર. ઉપેક્ષાની ભાવના કરવાથી તારી પ્રત્યાઘાતભ્રુદ્ધિ નષ્ટ થશે. અશુભની ભાવના કર. અશુભની ભાવના કરવાથી તારો કામચિકાર નષ્ટ થશે. અનિત્યતાની ભાવના કર. અનિત્યતાની ભાવના કરવાથી તારો અહંકાર નષ્ટ થશે.

“ રાહુલ, આનાપાનસ્મૃતિની ભાવના કર. આનાપાનસ્મૃતિની

૧. અશુભભાવના એટલે શરીરમાં રહેલા અસ્વિર્માસાદિ અમંગલ પદાર્થોનું ચિંતન કરી ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી તે. જુલ્હ, ધર્મ અને સંઘ [મરાઠી] પૃ. ૩૫ જુવો.

જાવના અર્થાત દિતકારક છે. એ કેવી રીતે કરવી ? રાહુલ, એકાદ લિધુ જગતમાં, ઝાડ નીચે કે કાઠ એકાંત સ્થળે જઈ શરીર સીધું રાખી ઘણી સાવધાનતાથી એસે છે. એ સાવધાનતાથી શ્વાસ લે છે અને સાવધાનતાથી ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે. દીર્ઘ શ્વાસ લેનો હોય તો દીર્ઘ શ્વાસ લે છે એવું જાણે છે; દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ મૂકનો હોય તો દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે એવું જાણે છે; ટૂંકા શ્વાસ લેનો હોય તો ટૂંકા શ્વાસ લે છે એવું જાણે છે; ટૂંકા ઉચ્છ્વાસ મૂકતો હોય તો ટૂંકા ઉચ્છ્વાસ મૂકે છે એવું જાણે છે; સર્વ દેહની સ્મૃતિ રાખીને શ્વાસ લેવાનો અને ઉચ્છ્વાસ મૂકવાનો અભ્યાસ કરે છે; કાયસંસ્કાર શાંત કરી શ્વાસ લેવાનો અને ઉચ્છ્વાસ મૂકવાનો અભ્યાસ કરે છે. પ્રીતિનો અનુભવ લઈ શ્વાસ લેવાનો અને ઉચ્છ્વાસ મૂકવાનો અભ્યાસ કરે છે. સુખનો અનુભવ લઈ શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તસંસ્કાર જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તસંસ્કાર શાંત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. ચિત્ત જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તને પ્રમુદિત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તનું સમાધાન કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ચિત્તને વિમુક્ત કરી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. અનિત્યતા જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; વૈરાગ્ય જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. નિરોધ જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે; ત્યાગ જાણીને શ્વાસોચ્છ્વાસ કરવાનો અભ્યાસ કરે છે. આવી રીતે જો તું આનાપાનસ્મૃતિની ભાવના કરીશ તો અંતકાળના શ્વાસ ઉચ્છ્વાસને પણ તું જાણી શકીશ. તને ન સમજનાં એમનો નિરોધ થશે નહિ.”

ભગવાન આમ બોલ્યા. આનંદિત મનથી રાહુલે ભગવાનના ઉપદેશનું અભિનંદન કર્યું.

+ + + +

(૨) યુદ્ધ ભગવાન આવસ્તીમાં રહેતા હતા. એક દિવસ રાહુલને પોતાનું આસન આપી અને એને સાથે લઈ ભગવાન .

અધવનમાં ગયા અને એક જાડ નીચે બેઠા. રાહુલ પણ એમને વંદન કરી એક બાજુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “ચમ્પુ નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ?”

“ભદ્રંત, એ અનિત્ય છે.”

“જે અનિત્ય હોય તે સુખકારક છે કે દુઃખકારક ?”

“દુઃખકારક, ભદ્રંત.”

“અને જે અનિત્ય, દુઃખકારક અને ત્રિપરિણામધર્મી હોય તે માર છે, તે હું છું અને એ મારો આત્મા છે, એમ માનવું યોગ્ય છે?”

“ના, ભદ્રંત.”

આ પ્રમાણે ૩૫, ચમ્પુવિજ્ઞાન, ચમ્પુસ્પર્શ અને એથી ઉત્પન્ન થનારી સુખદુઃખાદિ વેદનાઓ, સંસાર, સંસ્કાર, વિજ્ઞાન; શ્રોત્ર, રાગ...શ્રોત્રવિજ્ઞાન; ઘ્રાણ, ગંધ...ઘ્રાણવિજ્ઞાન; શ્રુત્વા, રસ...શ્રુત્વાવિજ્ઞાન; કાય, સ્પર્શ...કાયવિજ્ઞાન; એ બધા વિશે ભગવાને પ્રશ્ન પૂછ્યા, અને રાહુલે એમના ઉપર પ્રમાણે યથાયોગ્ય જવાબ આપ્યા. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “રાહુલ, વિદ્વાન આર્યશ્રાવકો આમ બહુ આ સર્વ પદાર્થો વિશે વિરક્ત થાય છે, અને વૈરાગ્યથી વિમુક્ત થાય છે.”

ભગવાનના આ ઉપદેશથી રાહુલ અર્હતપદ પામ્યો.

૨૧

રાષ્ટ્રપાલ

“અદાથી પ્રવળ્યા લીધેલા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં રાષ્ટ્રપાલ શ્રેષ્ઠ છે.”

આની વાત મંજીઝમનિકાયમાંના રૂઢપાલસુતમાં આવેલી હોઈ એનો જ અનુવાદ મનોરથપૂરણીમાં કરેલો છે. રૂઢપાલસુતનો માર્ગાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન જુદા કુરુદેશમાં પ્રવાસ કરતા કરતા મોંટા ભિક્ષુસંઘ સાથે ચુંદલકોટિત નામના કુરુ લોકોનાં શહેર પાસે આવી પહોંચ્યા.

ત્યાંના બ્રાહ્મણો એમની કીર્તિ સાંભળી એમના દર્શન માટે ગયા. કોઇ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, કોઇ કુચલપ્રથમ પૂછી, કોઇ હાથ જોડી, કોઇ પોતાનું નામગોત્ર કહી તથા કોઇ મૂંગે મોટે જ જાણ એક બાલુએ બેઠા. એ બ્રાહ્મણોને ભગવાને જ્યારે ધર્મોપદેશ કર્યો, ત્યારે રાષ્ટ્રપાથ પણ ત્યાં હતો. એના મન પર એકદમ એ ધર્મોપદેશનું પરિણામ થયું, અને એણે પ્રત્યક્ષે લેવાનો પોતાનો વિચાર ભગવાનને જણાવ્યો. પણ એનાં માઆપની પરવાનગી ન હોવાથી એને પ્રત્યક્ષે આપવાની ભગવાને ના પાડી. તેથી ઘેર જઈ પોતાનાં માઆપ પાસે પ્રત્યક્ષે લેવા માટે પરવાનગી આપવાની એ હઠ પકડી બેઠો. એમણે એને ઘણી રીતે સમજાવ્યો, અને પોતે શ્રવતાં હોય ત્યાં સુધી પરવાનગી આપી શકાશે નહિ, એમ કહ્યું. ‘કાંતો પરવાનગી કે કાંતો મરણ’ એમ કહી રાષ્ટ્રપાથ ત્યાં જ જમીન પર પડ્યો, અને અન્ન લેવાનું બંધ કર્યું. એના મિત્રમંડળ તથા સગાંવહાણાંઓએ પણ એને સમજાવવાનો ધણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ રાષ્ટ્રપાથના હઠ નિશ્ચય આગળ એમનો કોઇ પણ ઉપાય ચામ્યો નહિ. ઉંચટે માઆપે પરવાનગી આપીને એનું જેમ તેમ કરી સમાધાન કર્યું; અને અન્ન ખાધાથી ચરીરમાં થોડું જળ આવ્યું કે તરત જ ભગવાન પાસે જઈ એણે પ્રત્યક્ષે લીધી. બે અઢવાડિયાં પછી ભગવાન એને સાથે લઈ લિલુસંઘ સાથે આવસ્તી આવ્યા.

ત્યાં રહેતો હતો તે વખતે એકાંતમાં રહી રાષ્ટ્રપાથે મહાપ્રયત્ને અર્હત્યદ પ્રાપ્ત કર્યું, અને ભગવાન પાસે જઈ માઆપને મળવા જવાની પરવાનગી માગી. આર્યમાર્ગમાં એની યજ્ઞેલી ઉન્નતિ જોઈ, ભગવાને એને પોતાને દેશ જવાની રજા આપી. શિક્ષાટન માટે જ્યારે એ યુદ્ધકોટિત શહેરમાં દાખલ થયો, ત્યારે એનો પિતા વયક્ષા દિવાનખાનામાં હજમત^૧ માટે બેઠો હતો. રાષ્ટ્રપાથને

૧. મૂળ સંસ્કૃત ‘ઝલિષ્ઠાપેતિ.’ એ પર દીક્ષ-‘કલ્પકેન કેષુ અપહરાપેતિ.’ પરંતુ બીજે એવો પણ અર્થ થઈ શકે કે વયક્ષા દિવાનખાનામાં ચિત્રગ્રમ

જોઈ, ‘આ મુંડકાએ, આ શ્રમલુકાએ અમારા એકના એક માનીના છોકરાને શિક્ષુ કર્યો’ એમ એ બખડ્યો. અર્થાત્ રાષ્ટ્રપાલને પોતાના પિતાને ઘેર ગાળો વગર ખીજી કંઈ ચીજ મળી નહિ. એ પાછો જવા નીકળ્યો, ત્યારે તેના ઘરની એક દારી કુદમાપ^૧ નામનું વાસી અન્ન ફેંકવા માટે બહાર આવી હતી. એને જોઈ રાષ્ટ્રપાલે કહ્યું, “બહેન, આ અન્ન જો નાંખી જ દેવાનું હોય તો મારા પાત્રમાં એ નાંખ.” એણે એ અન્ન એના પાત્રમાં નાંખ્યું, અને એટલામાં એની ખાતરી થઈ કે, મારા શેઠનો છોકરો તે આ જ, તરત જ ઘરમાં જઈ એણે એ બખર પોતાની સંજાણીને કહી. તે બેસી “જો આ વાન ખરી હોય તો હું તને દાસ્યમાંથી મુક્ત કરીશ.” એમ કહી એણે પોતાના ઘણીને રાષ્ટ્રપાલને સોંપવા માટે મોકલ્યો.

રાષ્ટ્રપાલ એક ભીંતની છાયામાં બેસી એ વાસી અન્ન ખાતો હતો. એ જોઈ એના પિતાએ કહ્યું, “બેટા રાષ્ટ્રપાલ, આ વાસી અન્ન તું કેમ ખાય છે? તને તાંદે ઘર નથી કે?”

શૈઃ—શેઠ સાહેબ, અમને અમારું ઘર ક્યાંથી હોય? અમે એ ક્યારનુંએ છોડી દીધું છે. મારે ઘેર ગયો હતો ખરો પણ ત્યાં ગાળો વગર મને ખીજું કંઈ પણ મળ્યું નહિ.

પિતાએ એને ઘેર આવવા માટે આગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે દિવસે જોજન થઈ ગયેલું હોવાથી એણે આમંત્રણ ન સ્વીકારતાં ખીજ દિવસ માટે સ્વીકાર્યું. રાષ્ટ્રપાલ સવારમાં જોજન માટે આવ્યો, ત્યારે બાપે પોતાની સર્વ ધનદોષત જતાવી એને સંસારમાં લાવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરી જોયો. છેવટે એની સ્ત્રીઓ^૨ પાસે એના

કરાવતો હતો. અહીં ટીકાને અનુસરીનેજ અર્થ કર્યો છે. હનમતના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયેલો ખીજે કોઈ પણ દેકાણે જોવામાં નથી.

૧. કુદમાપ એટલે જવનો જનાવેલો પદાર્થ.

૨ આ સ્ત્રીઓ કેટલી હતી, તે મૂળ ગ્રંથમાં કે અટૂંકયામાં ક્યાંએ કહેલું નથી અટૂંકયામાં ઘણી નવંદીઓ હતી, એવું દંતકથાત્મક વર્ણન છે.

પગ પકડાવ્યા. પણ આ બંધાનું પરિણામ રાષ્ટ્રપાલના મન પર બિલકુલ થયું નહિ. એણે કહ્યું, “ મને ત્રાસ શા માટે આપો છો ? જે જમાડવાનો વિચાર હોય તો જમાડો ! ” પિતાએ અને ઉત્તમ પ્રકારનું બોજન આપ્યું. જોજન પછી એ પોતાની રહેવાની જગ્યાએ કૌરવ્ય રાજના જગીયામાં ગયો.

તે જ રખેને ભિગવ નામના ઉદ્યાનપાલને કૌરવ્ય રાજ્યએ ઉદ્યાન સાફ કરવાનો દૂકમ ક્યો. એણે રાજને ખબર આપી કે, ‘ ઉદ્યાનમાં કોઈ પણ જાતની ખીક નથી. માત્ર એકસો રાષ્ટ્રપાલ—જેની આપ વારંવાર સ્તુતિ કરે છે—એક જાત નીચે બેઠો છે. ’ એ સાંભળી કૌરવ્ય રાજ્યએ ઉદ્યાનફીડનો વિચાર છોટી દીધો અને મોટા પરિવાર સાથે એ રાષ્ટ્રપાલના દર્યાન મારે આવ્યો. કુશલપ્રશાદિ પુછ્યા પછી એણે રાષ્ટ્રપાલને ત્યાં પાથરેલા ગાલિયા પર બેસવાને વિનંતી કરી. પણ રાષ્ટ્રપાલ પોતાના આસન પરથી જડ્યો નહિ. એણે રાજને જ એ ગાલિયા પર બેસવાને કહ્યું.

રાજ નીચે બેઠો અને રાષ્ટ્રપાલને કહ્યું, “ જરાબસન, વ્યાધિ-વ્યસન, ભોગવ્યસન અને જ્ઞાતિવ્યસન, એ ચાર વ્યસનોને લીધે ભોકો પ્રવળ્યા લે છે. કોઈ ધરડો થએલો હોય છે, અને હવે પોતાને હાથે ખીજું કંઈ થઈ શકે તેમ નથી, તેથી પ્રવળ્યા લે છે. કોઈ જન્મથી વ્યાધિમગ્ન હોય છે, અને સંસારથી કંટાળીને સંન્યાસી થાય છે. કોઈની સંપત્તિ એકાએક નષ્ટ થાય છે, અને આ ભોગવ્યસનને લીધે એ સંન્યાસી થાય છે. કોઈનાં લાઇલાંકુ અકસ્માત મરણ પામે છે, અને આ જ્ઞાતિવ્યસનને લીધે એ લિપ્ત થાય છે. પણ તમે તો આ ચારે વ્યસનોથી મુક્ત છો. તેમ છતાં આ ઉંમરે લિપ્ત થયા, એનું કારણ શું ? ”

રાષ્ટ્રપાલ—મહારાજ, એ સમ્યક્ સંબુદ્ધે જે ચાર વાતો કહી છે, તે સાંભળીને, જોઈને અને જાણીને હું લિપ્ત થયો છું. (૧) જીવલોક હંકાયાં કરે છે, એને આસરે નથી; (૨) એનું રક્ષણ

કરનાર કોઈ નથી, એને સુરક્ષિત સ્થાન નથી; (૩) એનું સ્વકીય એવું કંઈ નથી, બધું છોડી દઈ એને જવું પડશે; (૪) એને તમિ નથી, તૃપ્તિનો એ દાસ છે. આ એ ચાર વાતો છે, જે સાંભળીને, જોઈને અને જાણીને હું લિપ્તુ થયો.

આ વાતોનો અર્થ રાજાને બરાબર સમજાયો નહિ, અને એ મંબંધી એણે પ્રશ્ન પૂછ્યા. ત્યારે રાષ્ટ્રપાલ બોલ્યો, “ મહારાજ, વીશ પચીશ વરસની ઉંમર દરમિયાન, જ્યારે તમે શસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા મેળવી, તે વખતની ને આજની તમારી પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થયો છે કે ? ”

રાજા:—જો રાષ્ટ્રપાલ, હું શું કહું ! ત્યારે હું જીવાન હતો. મારા શરીરમાં વિશ્વક્ષણ શક્તિ હતી. પણ હવે હું એંશીની આસપાસ છું. એક જગ્યાએ પગ મૂકવા જઈ છું તો એ બીજી જ જગ્યાએ પડે છે ! આવી મારી સ્થિતિ છે !

રાષ્ટ્ર:—આવી જ, મહારાજ, ભગવાને કહ્યું છે કે, જીવસ્રોત્ક હંકાયાં જાય છે, એને યોજવાની જગ્યા નથી.

રાજા:—કેટલું સુંદર ! જો રાષ્ટ્રપાલ, એ ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સાત્ય છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, તમારા શરીરમાં લાંબા વખતથી ધર કરી રહેલો એવો કોઈ રોગ છે કે ?

રાજા:—હા. મને સંધિવાતનો વિકાર છે, અને હું એવો બેહોરા થઈ જાઉં છું કે કેટલીક વાર તો મારા પ્રાણ નીકળી જતા હોય એમ જ બધાને લાગે છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ. આવે વખતે તમારા સમાંસંબંધીઓ તમારું રક્ષણ કરી શકે છે ? ’ ચાલો, આપણે બધા સાથે મળી મહારાજનું દુઃખ વહેંચી લઈ એમને સુખી કરીએ, ? એમ તોએ કહી શકે છે કે ?

રાગ્ન:—ના, બો રાષ્ટ્રપાલ.

રાષ્ટ્ર:—આને ઉદ્દેશીને જ ભગવાને કહ્યું છે કે, શ્રવણોકત્તું રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી; એને માટે મુરસિન જગ્યા નથી.

રાગ્ન:—કેટલું મુંઝે ! બો રાષ્ટ્રપાલ, એ ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, હમણું આપ બધી સંપત્તિના ઉપભોગ શો છો. પણ અંતકાળે એનો ત્યાગ કરી તમારા કર્મ પ્રમાણે એકલા નહિ જવું પડે કે ?

રાગ્ન:—એમાં શો સંશય ?

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, આને ઉદ્દેશીને જ, ભગવાને કહ્યું છે કે શ્રવણોકત્તું પોતાનું એવું કંઈ પણ નથી; ખરું છોડી દીધે એને જવું પડશે.

રાગ્ન:—કેટલું મુંઝે ! બો રાષ્ટ્રપાલ, ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, અત્યંત આખાદ એવા આ કુરુ દેશના તમે અધિપતિ છો; અને ધારો કે કોઈ માણસ આવી તમને કહે કે પૂર્વ તરફ આવું જ એક ખીણું સમૃદ્ધ રાખ્યું છે. ત્યાં ધનધાન્ય, હાથીધોડા વગેરે ધણું છે. અને જો બની શકે તો તમે એ રાષ્ટ્ર અતી નહિ શો કે ?

રાગ્ન:—એમાં શંકા શી ?

રાષ્ટ્ર:—મહારાજ, આને ઉદ્દેશીને જ ભગવાને કહ્યું છે કે શ્રવણોકત્તું તમિ નથી; તૃષ્ણાનો એ દાસ છે.

રાગ્ન:—કેટલું મુંઝે ! બો રાષ્ટ્રપાલ, એ ભગવાનનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે.

૨૨

કુણ્ડધાન

“પ્રથમ સત્તાકા લેનારા શિષ્યશ્રાવકોમાં કુણ્ડધાન પહેલો છે.”

એનો જન્મ આવસ્તીના એક બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. વેદાધ્યયન વગેરે કરી વિદ્વાન્ થયા પછી પાછલી અવસ્થામાં એણે ઔદ્ધ-સંઘમાં પ્રવળ્યા લીધી. એ શિક્ષા માટે ગામમાં જતો હોય ત્યારે એની પાછળ પાછળ એક સ્ત્રી પણ જતી; અને પાછા આવતી વખતે એની પાછળ પાછળ આવતી. તેથી ગામની સ્ત્રીઓ તથા છોકરાંઓ એની મરકરી કરવા લાગ્યાં. ‘ધાનની કુશકી થઈ, ધાનની કુશકી થઈ’ + એમ તેઓ કહેતાં. ત્યારે ધાન પણ ‘નમે કુશકી’ વગેરે કહી એમને ગાળો ભાંડતો. તેથી એનું નામ ‘કુણ્ડધાન’ પડ્યું. એ કોકો સાથે લટે છે એવી લક્ષ્યવાનને ખબર પડી. એટલે એને ખેલાવી લાવી ધમ્મપદમાંની આ બે ગાથાઓ એમણે કહી સંભળાવી:-

માયોષ્ઠ ફરુસં કચ્છિ વુત્તા પટિવદેય્યુ તં ।

દુક્ખા દિ સારમ્મકથા પટિદણ્ઠા ફુસેય્યુ તં ॥

સચ્ચે નેરેસિ અત્તાર્નં કંતો હપહતો યથા ।

પસ પત્તોસિ નિચ્ચાર્નં સારમ્મો ત્તે ન વિજ્ઞતિ ॥

૧. હાલમાં જેમ આમત્રણપત્રિકા અથવા ટિકિટો મોકલીને કેટલાક સમારંભોમાં, એ લઈને આવનારો નિજ અંદર પેસવા દેવામાં આવે છે, તેવી રીતે આગળના વખતમાં જુદા જુદા રંગની સળીઓ આપતા, અને એ લઈને આવનારને અંદર પેસવા દેવામાં આવતો. આ સળીઓને ‘સત્તાકા’ કહેતા. મત આપનાર માટે પણ આવી સળીઓનો હપથોગ થતો. પૃ. ૧૭૮ જુવો.

+ મૂળ પાંચિ સપ્પ ‘ધાનો કોણ્ઠો જાતો’ એવા છે. સંસ્કૃતમાં ‘ધ.ના:’ સીલિંગી હોઈ બહુવચની છે. અહીં એની પાછળ પાછળ જનારી સ્ત્રી ખરી નહોતી, પણ એનાં પૂર્વકર્મને લીધે હત્યન્ન થઈ હતી, આ વાત વિસ્તાર પૂર્વક ન આપતાં, માત્ર સંભવનીય તેટલા જ અંશનો સ્વીકાર કર્યો છે.

અર્થ:—ખીમને ગાજો ભાંડીય નહિ. તું ગાજો ભાંડીય તો લોકો પણ તને ભાંડશે. આ પ્રમાણે તેરીમેરી દુઃખકારક છે, એથી તારા પર પ્રત્યાધાન થશે. ઊંધા પાડેલા વાસણની માફક જો તું મનમાંથી અવાજને બદાર પડવા નહિ દે તો તું નિર્વાણની પાસે જ છું; કારણ કે તારે મારે પ્રત્યાધાનશુદ્ધિ રહી નથી.

પછીથી ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલી પોતાના પ્રવત્નથી ધાનલિધ્ન અર્ધત થયો. તો પણ એનું કુળધાન એ જ નામ કામમ રહ્યું. એનું પુણ્ય એવું કંઈ જગજગત હતું કે, ઉપાસકોએ આમંત્રણ-સક્ષાકાએ મોકલી હોય ત્યારે ધણુંખર્ચ પહેલી સક્ષાકા એને મળતી; અને તેથી જ પહેલાં સક્ષાકા લેનારા લિધ્નઓમાં એને અમર્યાદા પ્રાપ્ત થયું.

૨૩

વંગીસ

“ પ્રનિભાયાણી નિધુઆવકોમાં વંગીસ શ્રેષ્ઠ છે. ”

મનોરથપૂરણીના કહેવા પ્રમાણે આ આવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ્યો હતો. વંગીસ એ એનું નામ. જુવાનીમાં સર્વ વેદમાં પારંગત થઈ એણે એક વિશ્વક્ષણ મંત્ર + સંપાદન કર્યો હતો. એનાથી એ મરેલા માણસના માથા પર ટાપલીઓ મારી એ માણસ ક્યાં જન્મ્યો હશે તે કહી આપતો. બ્રાહ્મણોએ એનું માહાત્મ્ય અતિશય વધાર્યું હતું. તેઓ બંધ કરેલા વાદનમાં એને બેસાડી ગામે-ગામ લઈ જતા, અને લોકોને કહેતા કે, જે વંગીસને જુએ છે તેને

૧. ‘કંસો રૂપહત’ એનો અર્થ ‘કાણું થએલું પિત્તળનું’ વાસણ’ એવો કર્યો છે, પણ ‘ઘણું પાડેલું’ એવો અર્થ કરવો વધારે સચુકિત લાગે છે. એના પર પ્રહાર કરતા છતાં એમાંથી અવાજ નીકળતો નથી. તેવી જ રીતે વાહ્પ્રહાર થવા છતાં પોતાનું મન જો અંતર્મુખ (ઘણું પાડેલું) થાય તો મ્હોમાંથી અપરાધ નીકળશે નહિ.

+ આને ‘શવશીપ’ મંત્ર કહેલો છે.

દ્રવ્યોના કે કીર્તિઓ લાભ થાય છે અને મરી ગયા પછી એ સ્વર્ગમાં જાય છે. આવી રીતે તેઓ ધણા પૈસા એકઠા કરતા.

બ્રાહ્મણોની સાથે ચારે દિશાઓમાં ફરી વંગીસ પાછો શ્રાવસ્તી આવ્યો, ત્યારે એને ભગવાનના દર્શન માટે જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ, અને એ પ્રમાણે એ ભગવાનને મળવા ગયો. અને આવી આવી જાતનો મંત્ર આવડે છે, એવું એણે ભગવાનને કહ્યું; ત્યારે ભગવાને એને ત્રણ જૂદા જૂદા મરેલા માણસોની પરીક્ષા કરવા કહ્યું. એણે ખેતી ખરાબર પરીક્ષા કરી; પણ ત્રીજીની પરીક્ષા એ કરી શક્યો નહિ; કારણ કે એને જીવતાં જ અર્હત્વદ પ્રાપ્ત થયું હતું. પોતાના મંત્ર ફોફટ ગયો તેથી વંગીસને ધણું દુઃખ થયું; અને ભગવાન પાસેથી નવો મંત્ર લીખવાની આશાથી એ લિપ્તુ થયો. અને તથ્યપૂરણીની વાતનો સારાંશ આ છે.

પરંતુ સંયુતનિકાયમાં વંગીસસંયુત નામનું એક જાર સુતોતું પ્રકરણ છે. તેમાંના છેલ્લા સુતની અટૂકવામાં વંગીસની વાત જૂદી જ રીતે આપેલી છે. એનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે:—

એની મા વાદપટુ પરિત્રાજિકા હતી. એને પાંચસો જાતના વાદ આવડતા હતા, અને એ સર્વ પરિત્રાજિકોને વાદમાં જીતતી. પણ છેવટે એક પરિત્રાજિકે એને વાદમાં હરાવી. ત્યારે એણે એની સાથે લગ્ન કર્યું. એ જાનેને જે પુત્ર થયો, તે આ વંગીસ. આ પછુ પોતાનાં માબાપની માફક વાદપટુ થઈ વાદવિવાદ કરતો ફર્યા કરતો. એ ઉપરાંત, એની પાસે બીજી એક વિદ્યા હતી. એનાથી એ મરેલા માણસના માથા પર ટાપડીઓ મારી એ ક્યાં જન્મ્યો હશે, તે કહી આપતો. (આક્રીની જમી વાન લગભગ ઉપરના જેવી જ છે.)

પરંતુ છુદ વંગીસસંયુતનું અને ખાસ કરીને એમાંના છેલ્લા સુતનું નિરીક્ષણ કરવાથી એમ માલુમ પડે છે કે, એ પહેલાં મોટો કવિ હતો; અને પોતાનાં કાવ્યોથી લોકરંજન કરતો ફર્યા કરતો (કાવેવ્યમત્તા વિચરિન્હ પુબ્બે). કવિ હોવાથી લિપ્તુ થયો,

તો પણ એના કામાદિ વિકારો અતિ પ્રબળ હતા. અને એમનું દમન કરવા માટે એને પોતાના મનને ઉપદેશ કરવો પડતો. કેટલીક વાર સભામાં બેઠો હોય ત્યારે ભગવાન પર કે બીજા કોઈ વિષય પર કવિતા કરી એ ત્યાંને ત્યાં ગાઈ સંભળાવતો; અને આ ગુણને લીધે જ એને પ્રતિભાશાળી ભિક્ષુઓમાં અમર્યાદા પ્રાપ્ત થયું.

૨૪

ઉપસેન વંગંતપુત્ર

“ બધાને પ્રસન્ન કરનારા ભિક્ષુઆવકોમાં ઉપસેન વંગંતપુત્ર એક છે. ”

આ સારિપુત્તનો નાનો ભાઈ સારિપુત્તને જેવી રીતે માના નામ ઉપરથી ‘ સારિપુત્ર ’ કહેતા, તેવી રીતે આને બાપના નામ ઉપરથી ‘ વંગંતપુત્ર ’ કહેતા. જીવાનીમાં જ, વેદાભ્યાસ પૂરા થયો કે તરત જ એ ભિક્ષુ થયો. ઉપસંપદા લીધા બાદ એક જ વરસ પછી સંઘની અભિવૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી એણે બીજા એક જીવાન માણસને પોતાના હાથ નીચે પ્રવ્રજ્યા આપી. આ વાતની ભગવાનને ખબર પડી; ત્યારે તેમણે એનો નિગેધ કર્યો અને એવો નિયમ કર્યો કે, જેને ભિક્ષુ થવાને દસ વરસ થયાં ન હોય, તેણે પોતાના હાથ નીચે બીજાને ઉપસંપદા આપવી નહિ.^૧ ઉપસેનના મન પર એનું ઘણું સાઈ પરિણામ થયું, અને અરણ્યવાસ વગેરેથી એણે પોતાની જાનને જ નહિ પણ બીજા તરફ ભિક્ષુઓને પણ સાઈ વચ્ચે લગાડ્યું. દસ વરસ સંઘમાં રહ્યા પછી નિયમ મુજબ એણે ઘણા શિષ્યો ક્યાં. તેઓ પણ પોતાના ઉપાધ્યાયની માફક અત્યંત સાદાઈથી રહેતા. એમને લઈને એક વખત ઉપસેન જુહદર્શન માટે આવ્યાની દરીકન બીજા ભાગમાં (કલમ ૩૪) આવી જ ગઈ છે.

સંજાયાતનસંયુત્તા બીજા પણ્યાસકના બીજા વચ્ચના સાનમા

સુતમાં ઉપસેનના અંતકાળની વાત આપેલી છે. તેના સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

સારિપુત્ર અને ઉપસેન રાજગૃહમાં રહેતા હતા. તે વખતે ઉપસેનને સાપ કરડ્યો. એણે લિમ્બુએને કહ્યું, “ મારા શરીરને ખાટલા પર નાંખી બહાર લઈ જાઓ. નહિ તો એ અહીં જ બૂસા જેવું થઈ જશે.” સારિપુત્રે કહ્યું, “ તારા શરીરમાં કંઈ પણ વ્યંગ દેખાતું નથી. તેમ છતાં, એ બૂસા જેવું થઈ જશે, એમ કેમ કહે છે!”

ઉપસેને કહ્યું, “ જેને આ ઇદ્રિયો મારી છે અથવા તે હું જ છું એમ લાગે છે, તેની જ ઇદ્રિયોમાં વિકાર થવો સંભવનીય છે. પણ મને એમ નથી લાગતું; તેથી મારા શરીરમાં વ્યંગ શી રીતે દેખાય!”

આ સંવાદ થયા પછી ઉપસેનને ખાટલા ઉપર સુવાડી બહાર લઈ જવામાં આવ્યો, અને ત્યાં એ મરણ પામ્યો.

સાદાઈનું વલણ લગાડી પોતાના શિષ્યોને અને એથી ખીજા લિમ્બુએને તથા ભગવાનને એ પ્રસન્ન કરતો; તેથી ગંધાને પ્રસન્ન કરી શકે. લિમ્બુએમાં એને અમર્યાદા પ્રાપ્ત થયું.

૨૫

દબ્બ મહાપુત્ર

શયનાસિનોની વ્યવસ્થા કરનારા લિમ્બુશ્રાવકોમાં દબ્બ મહાપુત્ર એ છે.”

આ મહાપુત્રના રાજ્યમાં અનુપિય નગરમાં એક મહારાજાને ઘેર જન્મ્યો હતો. માતાને નવ માસ ભરાયા પછી એ એકાએક મરણ પામી. એને ચિતા પર સુવાડી અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. તે વખતે અગ્નિના તાપથી પેટ ફૂટી જઈ ગઈ નીચે એક બાળુએ દ્રવ્યતુણ (ધરો) પર પડ્યો. એમાંથી જીવતો છોકરો નીકળ્યો; અને એને લાવીને એની દાદીને સોંપવામાં આવ્યો. દ્રવ્યતુણ પર પડીને બચ્યો તેથી દાદીએ એનું નામ દબ્બ (દ્રવ્ય) જ પાડ્યું. મોટા

થયો ત્યારે દાદીમાની રજા લઈ એ લિશ્તુ થયો. એની કાર્યદક્ષતા જોઈ સંધે એને શયનાસનોનો વ્યવસ્થાપક નીમ્યો. આ કામ એ સારી રીતે ખમવતો હતો. પણ એને લીધે મેતિય અને ભુમ્મજક એ બે લિશ્તુઓ એના વેરી થયા. બીજા ભાગની ૧૨, ૧૩ તથા ૬૨ માં કલમોમાં એમની વાત આવી જ ગઈ છે. દબ્બનું ચીવર છૂંધું થયું ત્યારે સંધે એને પોતાની માલિકીનું ચીવર આપ્યું અને એથી પૂર્વગામિ લિશ્તુઓ સંધે દોષ દેવા લાગ્યા; આ વાત આ જ ભાગની ૧૩૦ માં કલમમાં છે. આ ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે, અપવાદ તરીકે થોડા લિશ્તુઓ બાદ કરતાં દબ્બ મસ્લપુત વ્યવસ્થાપક તરીકે સર્વ લિશ્તુસંધે પ્રિય હતો, અને એને લીધે જ શયનાસનોની વ્યવસ્થા કરનારા લિશ્તુઆવેશમાં એને અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

૨૬

પિલિંદવચ્છ

“ દેવતાઓને પ્રિય હોય એવા લિશ્તુઆવેશમાં પિલિંદવચ્છ એક છે. ”

એનો જન્મ આવસ્તીના એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયેલો હતો. પિલિંદવચ્છ એ એનું નામ. મોટો થયા પછી લિશ્તુ થઈ અનુક્રમે એ અર્હતપદ પામ્યો. તો પણ લિશ્તુઓને અને બીજાઓને ‘વૃષલ’ કહીને બોલાવવાની એની કુટેવ ગઈ નહિ. આ વિશે ઉદાનવચ્છમાં જે વાત છે, તેનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે:—

એક સમયે ભગવાન રાજગૃહમાં વેણુરતમાં રહેતા હતા. તે વખતે પિલિંદવચ્છ લિશ્તુઓને ‘વૃષલ’ કહી બોલાવતો. આ વાતની ભગવાનને ખબર પડી, એટલે એમણે પિલિંદવચ્છને બોલાવી એ વિશે તપાસ કરી. ‘હું એવું કહું છું’ એવું પિલિંદવચ્છે કબજા કર્યું. પણ એના મનમાં કુદૃષ્ટાદિ ગિલકુલ નથી, એ જાણી ભગવાને લિશ્તુઓને કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, પાંચસો જન્મ આ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલો

હોવાથી 'વૃક્ષ' શબ્દ એના મ્હેમાં બેસી ગયો છે. પણ એના મનમાં કપટ કે અભિમાન નથી. "

૨૭

બાહ્ય દારૂચીરિય.

" તરત જ બોધ પ્રાપ્ત કરી લેનારા લિખુઆવકોમાં બાહ્ય દારૂચીરિય શ્રેષ્ઠ છે. "

આ બાહ્ય રાજ્યમાં દરિયા કિનારા પર આવેલા કોઈગામમાં જન્મેલો હતો, અને હોડી ચલાવીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. એક વખત નૌકામાં બેસી એ મુવલ્યુંબૂમિ જતો હતો. માર્ગમાં તોફાનમાં સપડાઈ નૌકા ટૂંબી ગઈ. પરંતુ સારે નશીબે એને એક લાકડાનો કકડો હાથ લાગ્યો. એની મદદથી તરતો તરતો એ મુખ્યપારક પટ્ટન પાસે કિનારે જઈ પહોંચ્યો. એનાં વસ્ત્રાવરણ સમુદ્રનાં મોજાંમાં તણાઈ ગયાં હતાં; એટલે એવી નઅસ્થિતિમાં જવું શરમ ભરેલું લાગવાથી પાસેના તળાવને કાંઠે પથરાએલી શેવાળ^૧ પહેરી અને એક મૂલકપાલ હાથમાં લઈ ગામમાં લિલા માટે ગયો. મુખ્યપારકના લોકો એને જોઈ ધણા પ્રસન્ન થયા. એમને લાગ્યું કે આ કોઈ સાધુ પુરુષ હશે; અને સત્યપરીક્ષા કરવા માટે એમણે એને નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો આપવા માંડ્યાં. શેવાળ પહેરવાથી પોતાને આટલું બધું માન મળે છે, એ જોઈ બાહ્યે એ વસ્ત્ર લેવાની સાધ ના પાડી. ત્યારથી એનો વધારે ને વધારે સત્કાર થવા લાગ્યો. શેવાળ કરતાં પાટીયાનો કકડો વધારે સારો અને સુગમનાવાળો છે, એમ વિચારી પાટીયાના કકડાને દોરડીએ બાંધી એ એ પહેરતો, તેથી એનું 'દારૂચીરિય' એવું નામ પડ્યું. આ ગુણોને લીધે લોકો એને અતિશય છાપરે ચઢાવવા લાગ્યા, તેથી એને પણ પોને અર્હત્પદને પ્રાપ્ત થયો છે એવું લાગવા માંડ્યું.

૧. ઉદાન-અટ્ટકામાં, ' આકાશનાં ફળે વાંકની દોરીએથી બાંધી એ એણે પહેલો ' એમ છે.

પૂર્વજ-માં આદિયની જે કાંઈ સગી થતી હતી, એવી એક દેવના આદિયના આશ્રમ પાસે રહેતી હતી. આદિયની આવી માન્યતા થએલી જોઈ એ બોલી, “ બેટા આદિય, તું અર્દન્ત તો નથી જ, પણ અર્દસ્વના માર્ગની પણ તને ખબર નથી. ”

આદિય:—ત્યારે હે દેવના, દુનિયામાં અર્દન્ત કે અર્દન્તને કે-રસ્તે ચાલનારા કયા સાકો છે ?

દેવના:—આદિય, ઉત્તરદેશમાં આવસ્તી નામનું નગર છે. ત્યાં દાક્ષમાં સમ્યક્સંબુદ્ધ ભગવાન રહે છે. એ જાતે અર્દન્ત દોષ અર્દસ્વની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મોપદેશ કરે છે.

દેવનાના આ કથનથી આદિયને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયું; અને તરત જ મુખ્યારક્ષી આવસ્તી જવા માટે ઉપડ્યો. રસ્તામાં એણે કાંઈ પણ કેકાણે એક રાતથી વધારે મુકામ કર્યો નહિ. એ જોતવન-વિદ્યારમાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે એને ખબર પડી કે ભગવાન હમણાં જ આવસ્તીમાં ભિક્ષા માટે ગયા છે. આદિય પાછળ પાછળ જઈ ભગવાનને એક ગલીમાં મળ્યો અને વંદન કરી ઉપદેશ કરવા માટે પ્રાર્થના કરી. ભગવાને કહ્યું કે, આ ભિક્ષાટનનો વખત છે, ધર્મોપદેશનો નથી. પણ આદિય બોલ્યો, “ ભદન્ત, અમે કેટલો વખત છવીએ એનો શો નિયમ ? મને આપનો ઉપદેશ જસદીથી સંભળાવો. ” એના અભ્યક્તે લીધે ભગવાને એને દ્વંદ્વમાં આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો:—

“આદિય, તું જે જુએ તે તે જોયું છે, એટલું જ થવા દે; તું જે સાંભળે તે સાંભળ્યું છે, એટલું જ થવા દે; તું જે અનુભવે તે અનુભવ્યું છે, એટલું જ થવા દે; અને જે જાણે તે જાણ્યું છે, એટલું જ થવા દે. તું આવો અભ્યાસ કર. જો આવો અભ્યાસ કરીશ, તો દષ્ટ, શ્રુત, અનુભૂત અને જ્ઞાત એમાં તું પોતાને જોઈશ નહિ. અને જ્યારે તું પોતાને એમાં નહિ જુએ ત્યારે આ લોકમાં,

પરસોકમાં કે બીજે કોઈ પણ દેકાણે તેને જન્મ નથી; અને આ જ દુઃખનો અંત છે. ”

આ ઉપદેશ સાંભળી બાહિય ત્યાં ને ત્યાં જ અહંતપદ પામ્યો. ભગવાન ત્યાંથી નીકળી ગયા પછી એક ત્રીયાએલી ગાયે બાહિયને મારી નાંખ્યો. લિક્ષાટનથી પાછા આવતાં ભગવાનને એનું મડદું જોયું, અને એને એક ખાટલા પર ઉપડાવી લિમ્બુઓ દ્વારા ગામ બહાર લઈ જઈ બાળી નાંખાવ્યું; અને એનાં અસ્થિ પર સ્તૂપ બંધાવ્યો. એની શી ગતિ થઈ, એવો જ્યારે લિમ્બુઓએ પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે ભગવાને, એ પરિનિર્વાણ પામ્યો, એમ કહ્યું. અત્યંત થોડા વખતમાં નિર્વાણપદનો બોધ થયો તેથી તરત જ બોધ પ્રાપ્ત કરી લેનારા લિમ્બુ-આવકોમાં એને અમરથાન મળ્યું.

૨૯

કુમાર કાર્યપ

“ ઉત્તમ બાપણ કરનારા લિમ્બુઆવકોમાં કુમાર કાર્યપ શ્રેષ્ઠ છે. ”

રાજગૃહની એક તરુણી અને લિમ્બુણી થવાની ઉલ્કટ ઇચ્છા હતી. પણ એને માબાપની પરવાનગી મળી નહિ. પરંપરા પછી એણે પોતાના પતિનું મન મનાવી એની પાસેથી પરવાનગી મેળવી અને એ લિમ્બુણી થઈ. લિમ્બુણી થયા પછી એનામાં ગર્ભવતીનાં લક્ષણો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં, અને એ વાત બધે ફેલાઈ ગઈ. એ બાબતની તપાસ કરવા ભગવાને ઉપાસિની યોજના કરી. એણે વિશાખાને તથા આવસ્તીની અન્ય ઉપાસિકાઓને બોલાવી, એ બાબતની સારી રીતે તપાસ કરી એવો ચૂકાદો આપ્યો કે, એમાં એ તરુણી લિમ્બુણીનો કંઈ પણ વાંક નથી, કારણ કે લિમ્બુણી થતાં પહેલાં જ એ ગર્ભવતી હતી. ભગવાનને પણ આ ચૂકાદો પસંદ પડ્યો. એને જં છોકરો થયો તેને ધસેનદિ રાજને સોંપવામાં આવ્યો. ધસેનદિએ એનું

કારયપ નામ પાડ્યું, અને એ મોટો થયો ત્યારે એને પ્રવચના અપાવી. કારયપ નામના બીજા પણ લિશ્તુઓ હતા; તેથી એને ‘કુમાર કારયપ’ કહેવાનો પ્રચાર પડ્યો, અને આગળ જતાં એ એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. મન્નિજમનિકાયના વર્ગીકસુતની અદ્વૈતકથામાં પણ આવી જ રીતે કુમાર કારયપની વાત આપેલી છે.

૨૬

મહાકોટિત

“પ્રતિસંભિદાજ્ઞાન પ્રાપ્ત યએન્ના લિશ્તુઆવકોમાં મહાકોટિત શ્રેષ્ઠ છે.”

આનો જન્મ આવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. કોટિત એ એનું નામ. આગળ જતાં, લિશ્તુ થયા પછી, એને મહાકોટિત કહેવા લાગ્યા. મન્નિજમનિકાયના મહાવેદસ્યસુતમાં તેમ જ સંયુત અને અંશુત્તરનિકાયમાંના ધણાં સુતોમાં એણે સારિપુત્રને ઘણા મહત્વના પ્રશ્નો પૂછવાનો ઉલ્લેખ છે; અને એ ઉપરથી એને પ્રતિસંભિદાજ્ઞાન થયું હતું, એ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. પરંતુ દુઃખકારક વાત એટલી જ છે કે, આ સર્વ સુતોમાં અથવા તો એમની અદ્વૈતકથાઓમાં મહાકોટિતના ચરિત્ર પર વિશેષ પ્રકાશ પડે એવી હકીકત મળી આવતી નથી.

૩૦

આનંદ

“ખટ્વત લિશ્તુઆવકોમાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

૧. અર્થ, ધર્મ, નિરુદ્ધિ અને પ્રતિજ્ઞાન, એવી ચાર પ્રતિસંભિદાઓ છે. પદાર્થના ચતુર્થ જ્ઞાનને અર્થપ્રતિસંભિદા, કાર્યકારણના જ્ઞાનને ધર્મપ્રતિસંભિદા, ભાષાજ્ઞાનને નિરુદ્ધિપ્રતિસંભિદા અને નિર્વાણના જ્ઞાનને પ્રતિજ્ઞાનપ્રતિસંભિદા કહે છે. આ ચાર પ્રતિસંભિદાઓનો વિસ્તાર ત્રિપિટકાન્તર્ગત ‘પટિસંભિદામંગલ’ એ ગ્રંથમાં કરેલો છે. અભિધર્મપિટકના ચિત્રગ પ્રકરણમાં પણ એમના પર લીકા છે.

“ સ્મૃતિમાન્ લિશ્તુત્રાવકામાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

“ ગતિમાન્^૧ લિશ્તુત્રાવકામાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

“ ધૃતિમાન્ લિશ્તુત્રાવકામાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

“ ઉપરચાયક લિશ્તુત્રાવકામાં આનંદ શ્રેષ્ઠ છે.”

અત્યાર સુધી આવી ગએલા લિશ્તુત્રાવકામાં કે હવે પછી આવનારા-
ત્રાવકામાં એથી વધારે સુતો કાઢીને પણ મળેલાં નથી. પણ આનંદને
પાંચ આપવામાં આવ્યાં છે. એ ઉપરથી ત્રિપિટકસાહિત્યમાં
આનંદની કેટલી યોગ્યતા છે, તેનું સહેજે અનુમાન કરી શકાશે. એ
ભગવાનનો પિત્રાઈ ભાઈ; અમિતોદન શાક્યનો પુત્ર; અને ભગવાન
કરતાં ઉંમરે ન્હાનો હતો. અનુરૂદ્ધની સાથે જે પાંચ શાક્યકુમારોએ
પ્રવ્રજ્યા લીધી, તેમાંથી આ એક. આ એટલો બધો બહુશ્રુત હતો કે,
ભગવાનના પરિનિર્વાણ પછી એમના ઉપદેશનું સંકલન કરવા માટે
મહાકાશ્યપને એની ઘણી મદદ થઈ. ઘણાં ખરાં સુતના આરભમાં
‘एवं मे सुतं . (એવું મેં સાંભળ્યું છે)’ આ વાક્ય હોય છે.
ભગવાનના પરિનિર્વાણ પછી ત્રણ મહીને રાજગૃહમાં ભરાએલી
સભામાં (સંગીતિમાં) મહાકાશ્યપે આનંદને, “ તેં શું સાંભળ્યું
છે ? ” એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યારે એણે ‘एवं मे सुतं’ એમ કહી
ભગવાન પાસેથી સાંભળેલાં ઉપદેશાત્મક સુતો કહી સંભળાવ્યાં એવો
અદૂકયાકારનો ખુલાસો છે, આ જો કે બધે ઠેકણે લાગુ પડતો નથી—
કારણ કે, એવું મેં સાંભળ્યું છે; એક વખતે આયુષ્યમાન્ આનંદ
અમુક સ્થળે રહેતો હતો, એવી પ્રસ્તાવનાવાળાં પણ કેટલાંક સુતો મળી
આવે છે—તો પણ કેટલાંક ખાસ સુતો પહેલી સભામાં આનંદે જ
કહેલાં હોવાં જોઈએ, અને ત્યારથી ઉપરનું વાક્ય દરેક સુતની શર-
આતમાં મૂકવાની પદ્ધતિ રૂઢ થઈ હોવી જોઈએ. ભગવાનનો અત્યંત
અમૂલ્ય ઉપદેશ જેણે શીઘ્રગતિથી પોતાના અંતઃકરણમાં સાચવી મૂક્યો,

તેને બદ્ધુત, સ્મૃતિમાન, ગતિમાન અને ધૃતિમાન લિધુઓમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત થયું, એમાં શી નવાઈ ?

આનંદ ખરેખરો ભક્ત હતો. ભગવાનના પરિનિર્વાણ મુધી એને અર્દાપદ પ્રાપ્ત થયું નહિ. એ માત્ર 'સ્નાતાઆપન્ન' હતો. તો પણ ભગવાન પર એનો નિસ્સીમ પ્રેમ હતો. નાગસમાજ, નાગિત, ઉપવાણ, મુનકંખત, ચુન્દ્રામણેર, સાગત, રાધ, અને મેધિય એ બધાઓએ વચમાં વચમાં ભગવાનની સેવા (ઉપસ્થાન) કરી છે. તો પણ આનંદના જેવો એ બધામાં કોઈ પણ નહોતો. ક્યે વખતે ભગવાનને શું જોઈએ છે, કોઈની મુલાકાત કેવી રીતે કરાવવી, વગેરે સર્વ બાબતોમાં આનંદ કુશલ અને દક્ષ હતો. માત્ર એક મહા-પરિનિષ્વાનસુતઃ વાંચવાથી જ આનંદને ઉપસ્થાપકોમાં અગ્રસ્થાન કેમ મંજ્યું તે સ્હેજે સમજશે.

૩૧

ઉરુવેલ કાર્યપ

“ મહાપરિવારલિધુગ્રાવકોમાં ઉરુવેલ કાર્યપ શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ આલ્લજીકુળમાં થયો હતો. એ ઉંમરે ભગવાનથી કંઈક મોટો હતો. મોટો થયા પછી જટિલપંથમાં દાખલ થઈ મોટા પરિવાર સાથે એ ઉરુવેલ પ્રદેશમાં રહેતો હતો. નદીકાર્યપ અને ગંમાંકાર્યપ એ એના ન્હાના ભાઈઓ પણ જટિલોના આગેવાન થઈ એ જ પ્રદેશમાં રહેતા હતા. એમને ભગવાને પોતાના શિષ્ય કેવી રીતે કર્યો, એનું વર્ણન જુદ્દલીલાસારસંગ્રહમાં (ભાગ ૨, પ્રકરણ ૬) આવી ગયું છે.

૩૨

કાળુદાથી

“ કુલપ્રસાદક લિધુગ્રાવકોમાં કાળુદાથી શ્રેષ્ઠ છે. ”

* એનો સારાંશ જુદ્દલીલાસારસંગ્રહના ત્રીજા ભાગના અંતમાં આપેલો છે.

આપણો યોધિસત્ત્વ, યોધિવૃક્ષ, રાહુલમાતા દેવી, કંથક અથ, છત્ર સારથિ અને કાણુદાથી એ બધા એક જ દિવસે જન્મ્યા હતા. કાણુદાથી યોધિસત્ત્વનો બાળમિત્ર હતો. એનું નામ ઉદાથી; પણ જરા કાળો હોવાથી એને કાણુદાથી કહેતા. યોધિસત્ત્વ યુદ્ધ થઈ જ્યારે બધે પ્રસિદ્ધ થયા, ત્યારે શુદ્ધોદન રાગ્નએ એને કપિલંવસ્તુ લાવવા માટે ધણી દૂત રાજગૃહ મોકલ્યા. પણ એ બધા ય યુદ્ધનો ધર્મોપદેશ સાંભળી અર્હન્ત થઈ જતા અને એ જ સુખમાં નિમગ્ન રહેતા. છેવટે કાણુદાથીની આ કામ માટે યોજના કરવામાં આવી. એ જો કે અર્હન્ત થયો, તો પણ યુદ્ધને સ્વદેશ લઈ જવાનું કામ કરવાનું બૂલી ગયો નહિ.^૧

મજ્જિમનિકાયના લઘુકિકાપમસુત્તમાં અને સંયુત્તનિકાયનાં કેટલાંક સુતોમાં એક ઉદાથી નામના ભિક્ષુનો ઉલ્લેખ છે; અને જો કે અર્ટુકયામાં એ તથા આ કાણુદાથી એ બંને એક જ છે, એવો આધાર મળી આવતો નથી, તો પણ એ બંને એક જ હતા એવું અનુમાન કરીએ તો હરકત નથી. ખીન્ને એક ઉદાથી ભિક્ષુ વિનય-ગ્રંથમાં વારંવાર આવે છે. પરંતુ એ આ ન હોય કાણુદાથી નામનો ખીન્ને એક ભિક્ષુ હતો એવું વિનય-અર્ટુકયા ઉપરથી માલુમ પડે છે.^૨ ગૃહસ્થોનાં કુટુંબોમાં આ સર્વને પ્રિય થઈ પડતો; તેથી એને કુલપ્રસાદક ભિક્ષુશ્રાવકોમાં અસ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

* બુદ્ધિસીલાસારસંચય બા. ૨, પ્રકરણ ૮.

૧. અયં हि सेव्यसकस्य उपज्जायो लालुदायी नाम भन्तामिग-
सप्पटिभागो निहारामतादिमनुयुत्तानं अज्झतरो लोसमिक्खु । (પટમ-
સંપાદિસેષ-અર્ટુકયા)

આ સેવ્યસકનો ઉપજ્ઞાય નામે લાલુદાયો, જ્ઞાન્ત મુન એવો, લપવા
વગેરેમાં મુખ માનનારા ભિક્ષુઓમણિ એક લોસી ભિક્ષુ હતો.

બકુલ^૧

“નિરાગી લિસુશ્રાવકોમાં બકુલ પહેલો છે.”

આનો જન્મ કૌશાંબીના એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં થયો હતો. ભગવાન કરતાં એ ઉંમરે મોટો હતો. જન્મ્યા પછી પાંચમે દિવસે^૨ એને ન્હાવા માટે યમુના પર લઈ ગયા હતા; તે વખતે એ દાદના લાય- માંથી સરી જઈ નદીમાં પડ્યો, અને એને એક મોટું માછલું ગળી ગયું.^૩ એ માછલું એકદમ નદીના પ્રવાહમાં નીચે તથાઈ વારાણસી આગળ માછીની જાળમાં સપડાયું. એ માછીએ એક શ્રીમંતને ઘેર જઈ એ વેચ્યું. ઉત્તમ માછલું જોઈ શેઠાણી જાતે જ એ કાપવા બેઠાં, અને એ કાપતાં એમાંથી આ છોકરો જડ્યો. શેઠાણીને બિલકુલ સંતાન ન હતું. તેથી આ પુત્રલાલથી એને અતિ આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક હતું. એણે એનું સારી રીતે લાલનપાલન કર્યું. પરંતુ છોકરો માછલાના પેટમાંથી નીકળ્યો હતો એ વાત ચારે તરફ ફેલાઈ. ત્યારે પેલા કૌશાંબીના શાહુકારનાં માણસો વારાણસી આવીને છોકરાને પાછો માગવા લાગ્યાં; અને તેથી ટૂંકે ઉપસ્થિત થયો. છેવટે ફરિયાદ રાજ પાસે ગઈ. રાજાએ કહ્યું, “આ માએ એને નવ માસ સુધી પેટમાં રાખ્યો; તેથી એ એની મા નથી એમ કહી શકાય નહિ. પણ ખીજાએ એને માછલાના પેટમાંથી સહીસલામત બહાર કાઢ્યો

૧. બાકુલ એવો પાક પણ મળી આવે છે.

૨. આ મન્વિગ્નનિકાયના બકુલસુતની અર્ધકયાનું કથન છે, અને એ વધારે પ્રાણ લાગવાથી એનો સ્વીકાર કર્યો છે. મનોરથપૂરણીમાં ‘એ જન્મ્યો તે દિવસે જ એને યમુના પર લઈ જવામાં આવ્યો’ એવું છે.

• Now the Lord had prepared a great fish to swallow up Jō-nah. And Jō-nah was in the belly of the fish three days and three nights (Jon. 1-17). અહીં બાઇબલમાંની આ એનાઈની વાતનું સ્મરણ થાય છે.

અને એનું લાલનપાલન કર્યું, તેથી એની પણ ચોખ્ખતા માના જોટલી જ છે. હવે તમે એમ કરો કે, આ છોકરાને બંને કુટુંબોના વારસ ગણો. ”

રાગના ચૂકાદા પ્રમાણે બંને કુટુંબોમાં એનું પાલન પોષણ થવા લાગ્યું. એ કોઈવાર કૌશાંબીમાં તો કોઈવાર વારાણસીમાં રહેતો; અને તેથી જ એનું નામ બકકુલ (બિકુલ) પડ્યું.

કૌશાંબીમાં ભગવાનનો ધર્મ શ્રવણ કરી એ લિશ્તુ થયો, એવું મનોરથપૂરણીનું કહેવું છે; પરંતુ બકકુલસુતની અર્ધકથામાં એવું લખ્યું છે કે, એ વારાણસીમાં લિશ્તુ થયો.^૧

લિશ્તુ થયા પછી એણે પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગુળર્યું, તેનું વર્ણન બકકુલસુતમાં જ છે. એનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે:—

આયુષ્માન્ બકકુલ રાજગૃહમાં વેણુવનમાં રહેતો હતો. તે વખતે બકકુલનો જૂનો મિત્ર અચેલ (નમ) કાસ્યપ એની પાસે આવ્યો, અને એને કહ્યું, “આયુષ્માન્ બકકુલ, તને લિશ્તુ થયે કેટલાં વરસ થયાં ? ”

બૃહ:—એંશી વરસ.^૨

કાઠ:—આ એંશી વરસમાં તેં કેટલીવાર સ્ત્રીસમાગમ કર્યો ?

બૃહ:—આયુષ્માન્ કાસ્યપ, તેં બળતો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો ! એમ ન પૂછતાં, તું એવું પૂછ કે, આ એંશી વરસમાં તારા મનમાં કેટલી વાર કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો ?

૧. મજ્ઞિમભાણુકાના પહેલા અને આ ફરકની મનોરથપૂરણીના કૃતિને ખજર હતી, એમ જણાવ છે. “પંચમદિવસે...પેષેછોતિ મજ્ઞિમમમાણકા ।” એ જ પ્રમાણે આ જગ્યાએ, “વારાણસિંતિ મજ્ઞિમમમાણકા ।”

૨. બકકુલે પ્રશ્નચા લીધી, તે વખતે બેનો ઉંમર એંશી વરસની હતી, એવું બંને અર્ધકથાઓનું કહેવું છે. એ દિસાએ મરણ વખતે એની ઉંમર ૧૬૦ વરસની હોવી એકાએક વખતે અર્ધકથાઓની આ અવિશયાક્રિત હોવાને પણ સંભવ છે.

કાઠ:—કીક, ત્યારે કેટલી વાર કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો તે કહે.

બા:—આયુષ્મન્ કારયપ, આ એંશી વરસમાં મારા મનમાં એક વખત પણ કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો હોય એવું મને યાદ નથી. એટલું જ નહિ, પણ દ્વેષભુદ્ધિ કે ખીજને અને પોતાની જાતને ત્રાસ આપવાની ભુદ્ધિ પણ મારામાં કદી ઉત્પન્ન થઈ નથી. મેં ગૃહસ્થે આપેલું ચીવર કદી પણ મદલ્ય કર્યું નથી. કદી ખીજ પાસેથી ચીવર શીવડાવી લીધું નથી. કદી ગામમાં બેઠો નથી કે જમ્યો નથી. ભિક્ષુણી-ઉપાશ્રયમાં કદી ગયો નથી...કદી મને રોગ થયો નથી અને એસડ દાખલ મેં કદી એક દરડે પણ ખાધી નથી. કદી તકીયે અટેલીને બેઠો નથી, અને કદી ગામમાં એમામું પસાર કર્યું નથી. પ્રવ્રજ્યા પછી હું સાત જ દિવસ પૃથ્વજન^૧ હતો; સાત જ દિવસ દેવાદાર થઈ મેં રાષ્ટ્રપિંડનું ભક્ષણ કર્યું. પણ આંત્રે દિવસે અર્હતપદ મેળવ્યું.

બાકુલનું આ ભાષણ સાંભળી અગ્રેષ્ઠ કારયપ પ્રસન્ન થયો અને એનો સિદ્ધ થયો. ત્યાર પછી આજે હું પરિનિર્વાણ પામનાર છું, એમ કહી બાકુલે બધા વિદ્યારમાં જઈ ભિક્ષુઓને બોલાવી આપ્યા અને ભિક્ષુસંઘમાં બેઠો બેઠો પરિનિર્વાણ પામ્યો.

૩૪

સોલિત

“પૂર્વજન્મ યાદ હોય એવા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં સોલિત શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો હતો. એનું નામ સોલિત. આમળ જતાં મોટો થયા પછી એ ભિક્ષુ થયો, અને ખ્યાનસમાધિની લાવના કરી પૂર્વજન્મસ્મૃતિગ્ધાનમાં પ્રવૃત્ત થયો.

૧. પૃથ્વજન એટલે સામાન્ય મનુષ્ય, જેણે આર્યમાત્ર મદલ્ય કર્યો નથી તે. આવો માણસ શિક્ષા પર નિર્બાંધ કરે તે એ દેશનો કરજદાર બને છે. પરંતુ અર્હત બન્યા પછી દિવામાંથી મુક્ત થઈ રાષ્ટ્રીય અને આપ છે.

વિનયમંથમાં ચોથી પારાજિકાની ટીકામાં માત્ર એનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. અન્ય સ્થળે એની માહિતી મળી આવતી નથી.

૩૫

ઉપાસિ

“વિનયધર ભિક્ષુશ્રાવકોમાં ઉપાસિ એક છે.”

એ જાતનો હળમ હતો. એની વાત અનુરુદ્ધની વાતમાં (પ્ર. ૫) આવી ગઇ છે. પહેલી સંગીતિમાં મહાકારયપે એને જ પૂછીને વિનયનો મંમદ કર્યો, એવું વિનય-અટ્ટકયામાં કહ્યું છે. એ ઉપરથી વિનયધર-પરંપરાનો આ પહેલો આચાર્ય હતો, એમ જણાય છે.

૩૬

નંદક

“ભિક્ષુણીઓને ઉપદેશ કરનારા ભિક્ષુશ્રાવકોમાં નંદક એક છે.”

આ શ્રાવસ્તીમાં એક સારા કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો; અને મોટો થયા પછી ભિક્ષુ થયો. એ ભિક્ષુણીઓને અત્યંત નિરપૃહતાથી ઉપદેશ કરતો. એ વિશે નંદકોવાદ નામનું એક સુત મન્નિઝમનિકાયમાં છે જ. એ ઉપરાંત, ભગવાન એના ઉપદેશને કેટલું મદત્ત આપતા, એનો એક દાખલો અંશુતરનિકાયના નવક નિપાતમાં મળી આવે છે:—

એક વખત નંદક શ્રાવસ્તીમાં અનાયપિંડિકના આરામમાં આવેલી ઉપરયાનશાળામાં ભિક્ષુઓને ઉપદેશ કરતો બેઠો હતો. ભગવાન ત્યાં આવ્યા, અને એનો ઉપદેશ પૂરો થતાં સુધી દરવાજાની બહાર ઉભા રહ્યા. ત્યાર પછી એમણે ધીમે રહીને બારણું ખખડાવ્યું. ભિક્ષુઓએ બારણું ઉઘાડ્યું એટલે ઉપરયાનશાળામાં જઈ ભગવાન ત્યાં જોડેલો આસન પર બેઠા અને બોલ્યા, “નંદક, તેં ભિક્ષુઓને ઘણો લાંબો ઉપદેશ કર્યો. દરવાજા બહાર ઉભા રહી મારી પીઠ કુખવા લાગી.”

નંદકે બોલ્યો, “બદત, આપ બહાર ઉભા હતા એની ને

મને ખબર પડી હોત તો આટલો વખત ઉપદેશ કરવાનું મને સંજયું જ ન હોત. ”

નંદકને ઓશિયાળા જેવો ચમ્પેલો જોઇ ભગવાને કહ્યું “ નંદક, તેં સારા માણસને શોભે એવું જ આવરણ કયું છે. તારા જેવા સારા લિક્ષુઓને ભેમા મળ્યા હો ત્યારે આ જે જ વાતો શોભે છે—કાં તો ધાર્મિક સંભાષણ કે ખીજું, આયર્થન. ”

૩૭

નંદ

“ ઇંદ્રિયોનું રક્ષણ કરનારા લિક્ષુગ્રાવકોમાં નંદ શ્રેષ્ઠ છે. ”

આ મહાપ્રજાપતી ગોતમીનો છોકરો; ભગવાનનો સાવકો અને મશીયાઈ લાઈ. ત્રિપિટકમાં જ એને વિશે ઘણી માહિતી મળ્યા આવે છે. ઉદાનવગ્ગમાં એને વિશે જે માહિતી છે તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

“ આ લિક્ષુ યથો હતો તો પણ પોતાની સ્ત્રીનું રમરણ કરી અત્યંત દુઃખ પામતો હતો. તેથી ભગવાને એને ઋદ્ધિના બળથી દેવસોકમાં લઈ જઈ અપ્સરાઓ બતાવી. મરી ગયા પછી આપણને અપ્સરાઓનો લાભ થશે, એ વિચારથી એ સ્ત્રીની લત છોડી દઈ, સારી રીતે ઋદ્ધિચર્યનું પાલન કરવા લાગ્યો. પણ આ વાત લિક્ષુઓએ જાણી; એટલે તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, નંદ માત્ર નોકર છે; વેનન (પગાર) મળે એ હેતુથી ઋદ્ધિચર્ય આવરે છે. આથી એને વૈરાગ્ય થયું, અને એ નિર્વાણપદને પામ્યો. ”

નિદાનવગ્ગના લિક્ષુખંચુત્તમાં આ મુંબંધી જે દર્શાવે છે તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન જુદા આવસ્તીમાં રહેતા હતા. તે વખતે આયુષ્માન નંદ—ભગવાનનો મશીયાઈ લાઈ—સારી ઇસ્તરી કરેલાં ચીવર પહેરી, આંખમાં અંજન ઘાલી તથા સ્વચ્છ પાત્ર હાથમાં લઈ ભગવાન પાસે

ગયો. ભગવાને એને કહ્યું, “નંદ, તારા જેવા શ્રદ્ધાપૂર્વક ધર છોડી પ્રવ્રજ્યા લીધેલા કુલપુત્રને માટે આવી રીતે વર્તવું યોગ્ય નથી. આર-
બ્યક, પિંડપાતિક અને પાંસુકુલિક ચઢ, કામોપભોગમાં નિસ્પૃહ થવું,
એ જ તારે માટે યોગ્ય છે.”

ત્યાર બાદ નંદ કેવી રીતે વર્તવા લાગ્યો, તેનો ઉલ્લેખ અંશુતરનિકાયના અષ્ટકનિપાતમાં મળી આવે છે. ભગવાન કહે છે,
“લિપ્તુઓ, જો કોઈને કુલપુત્ર કહી શકાય તેમ હોય, તો તે નંદને જ
કહી શકાય તેમ છે. કોઈને બલવાન કહેવો હોય, દેખાવડો કહેવો
હોય, તીવ્રકામી કહેવો હોય, તો નંદને જ તેમ કહી શકાશે. નંદ
છદ્ધિયોનું રક્ષણ કરવામાં દક્ષ, ભોજનમાં પ્રમાણુ સામ્યવનારો, અસ્થનિદ્રા
સેનારો તથા સ્મૃતિસંપ્રજન્યથી સુક્ત (સાવધાન) જો ન હોત, તો ખીળ
શાને લીધે એ પરિપૂર્ણ અને પરિશુદ્ધ સ્વહૃદય આચરી શક્યો હોત ?

“ લિપ્તુઓ, નંદ જે જે દિશાઓ તરફ જુએ છે તે તે દિશા
તરફ, પોતાના મનમાંના લોભ, દૌર્ભાનસ્ય વગેરે પાપ વિચાર ઉત્પન્ન
ન થાય, એવા નિશ્ચયથી જ જુવે છે. એવી રીતે એ પોતાની
છદ્ધિયોનું રક્ષણ કરે છે.

“ એ વિચાર કરીને પિંડપાત ઘડણું કરે છે. કીડા માટે, મદ
માટે, શણગાર માટે કે અસંકાર માટે એ આહાર ઘડણું કરતો નથી.
માત્ર આ શરીરનું પાલન થાય, ત્રાસ દૂર થાય, પ્રહર્યર્થને મદદ થાય,
એટલા માટે જ એ આહાર ઘડણું કરે છે. આ આહારથી બૂખની
વેદનાઓ નષ્ટ કરી, હું (વધારે જમીને) નવી વેદનાઓ ઉત્પન્ન
કરીશ નહિ, આ અન્નથી મારી શરીરયાત્રા સુખાવદ થશે, મને
દોષ લાગશે નહિ અને મારા મનને સુખ પ્રાપ્ત થશે, એવો વિચાર
કરી એ પિંડપાત ઘડણું કરે છે. આ પ્રમાણે એ પોતાના ભોજનમાં
પ્રમાણુ જાળે છે.

“ લિપ્તુઓ, નંદ આખો દિવસ ચંક્રમણ કરી કે બેસી રહી
પોતાના ચિત્તનું આળસ દૂર કરે છે. એ જ રીતે રાતના પ્રથમ યામમાં

પણ વર્તી પછી મધ્યમયામમમાં જમણે પડ્યે, પગ પર પગ રાખી ઘણી સાવધાનતાથી સિંદની માફક સૂઈ જાય છે.^૧ પાછો રાતના છેલ્લા યામમાં ઉડીને ચંદ્રમણ કરી કે બેસીને મનમાંથી આજસ દૂર કરે છે. એવી રીતે એ અદ્યપનિદ્રા લે છે.

“ નંદને જે જે વેદનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેની તેને જાણ હોય છે. એવી રીતે એ સ્મૃતિસંપ્રજન્યયુક્ત રહે છે. ”

૩૮

મહાકવિન

“લિશ્તુએને ઉપદેશ કરનારા લિશ્તુઆવકેમાં મહાકવિન શ્રેષ્ઠ છે.”

એ સરહદ ઉપરની કુકુટવતી નામની નગરીમાં રાજકુળમાં જન્મ્યો હતો, અને પિતાના મરણ પછી રાજા થયો. આવસ્તીથી આવેલા વેપારીઓ પાસેથી ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી, એ લિશ્તુ થવા ઉત્સુક થયો, અને જાગમાંથી ખરોખાર પોતાના અમાત્યો સાથે આવસ્તી જવા નીકળ્યો. એની પટરાણી અનોખા દેવી આ વર્તમાન સાંભળી એની પાછળ પોતાના પરિવાર સાથે આવસ્તી જવા નીકળી. ભગવાનને અને આ બધાંને મેળાપ ચંદ્રલાગા નદીને तीરે થયો. કવિન અને એના અમાત્યોને ભગવાને લિશ્તુ બનાવ્યા; અને ઉપ્પન્નવણા લિશ્તુણી દ્વારા અનોખા દેવી તથા એના સ્ત્રીપરિવારને લિશ્તુણીઓ બનાવી.

આ મનોરથપૂરણીની વાતનો સારાંશ છે, અને એ સંયુત-અદૃકયાની વાત સાથે મળતો આવે છે. સંયુતના મૂળમુતમાં * કવિન વિશે જે હકીકત છે તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

૧. આવા રાયનને સિંદ-રાધ્યા કહે છે.

* નિદાનવચ્ચ, લિક્ષણસંયુત, સુત ૧૧. જાડે દેકાણે ધણુંખરું મનોરથ-પૂરણી અને સંયુત-અદૃકયાની હકીકત મળતી આવતી નથી. પરંતુ આ દેકાણે બંનેની હકીકત લગભગ મળતી આવે છે.

ભગવાન આવસ્તીમાં રહેતા હતા. એમણે આયુષ્માન મહા-કપ્પિનને દરથી આવેતો જોયો અને લિશ્તુઓને કહ્યું, “ લિશ્તુઓ, આ આ તરફ આવનારા જોરા, પાતળા, ઉંચા નાકવાળા લિશ્તુને તમે જોઈ શકો છો કે ? એને દરેક જાતની સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ છે; અને જોને માટે કુલપુત્ર ધરનો ત્યાગ કરે છે, તે બ્રહ્મચર્યપર્યવસાનનો (નિર્વાણનો) એણે સાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે. ”

આ ઉતારા ઉપરથી મહાકપ્પિન રાગ હતો કે નહીં એ જો કે કહી શકાય તેમ નથી, તો પણ એના વર્ણન ઉપરથી, એ સરહદ ઉપરના રાજકુળમાં જન્મ્યો હોવો જોઈએ, એવો ભાસ થાય છે.

૩૯

સાગત

“ તેજોધાતુકુસલ^૧ લિશ્તુઆવકોમાં સાગત શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ આવસ્તીમાં એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો; અને મોટા થયા પછી એ લિશ્તુ થયો. અર્હત થતાં પહેલાં જ એને યોગસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, અને એનાથી એણે ભદ્રવતિકા ગામમાં એક ભયંકર નાગનું તેજ હરણ કર્યાની વાત ખીજા ભાગમાં (કલમ ૧૦૦) આવેલી જ છે.

૪૦

રાધ

“ વક્તા લિશ્તુઆવકોમાં રાધ શ્રેષ્ઠ છે. ”

આનો જન્મ રાજગૃહમાં એક બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો. રાધ એ એનું નામ. ઘડપણમાં સ્ત્રી તથા છોકરાંઓ તરફથી અવગણના થવા લાગી તેથી એણે લિશ્તુ થવાનો વિચાર કર્યો. પણ એને, ધરડો

૧. સમાધિ સિદ્ધ કર્યા પછી ચોવાના તેજથી ખીજાને આંછ નાંખવાનું અથવા ખીજાનું તેજ હરણ કરવાનું ‘સાગત્ય’ હોય તેને ‘તેજોધાતુકુસલ’ કહે છે.

હોવાથી, પ્રત્યક્ષ આપણા કાષ્ઠ તૈયાર થાય નહિ. છેવટે સારિયુત સ્થવિર દ્વારા ભગવાને એને પ્રત્યક્ષ અપાવી. મનિઝમ અને સંયુત-નિકાષમાં, ભગવાને એને ઉપદેશોનાં ધણાં મુતો છે. સંયુતોમાં તે રાધસંયુત નામનું એક પ્રકરણ જ છે. તેમાં એક જગ્યાએ ભગવાન કહે છે, “નાના છોકરા અને છોકરીઓ માટીનાં ધર બનાવીને રમે છે; અને જ્યાં મુધી એ ધર પર એમની આસક્તિ હોય છે ત્યાં મુધી તેઓ એ ધર પર પ્રેમ રાખે છે. પણ જ્યારે એમને એ ધરાને કંટાળો આવે છે ત્યારે હાથ તથા પગથી એમને લાંગી નાંખી માટી જ્યાં ત્યાં ઉડાડી મૂકે છે. તે જ રીતે; હે રાધ, તું રૂપવેદના વગેરે રસધોનો નાશ કર (એમના પર આસક્તિ ન રાખ). ”

૪૧

મોધરાજ

“ રક્ષ મીવર ધારણ કરનારા બિશુઆવકોમાં મોધરાજ એક છે.”

બાવરી નામનો એક પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણ આવસ્તીથી દક્ષિણદેશમાં ગોદાવરીના કાંઠે જઈ રહ્યો, અને ત્યાં એણે એક મહાપરક ક્યો.^૧ એ યજ્ઞ પૂરો થયો ત્યારે એક બ્રાહ્મણે આવી બાવરી પાસે પાંચસો મહોરો માગી. પણ બાવરીએ કહ્યું, “ મારી પાસે જે કંઈ હતું તે મેં યજ્ઞમાં વાપરી નાંખ્યું. મારી પાસે હવે કંઈ પણ રહ્યું નથી. ” ત્યારે તે બ્રાહ્મણે ક્રોધાયમાન થઈ, ‘સાતમે દિવસે તારા માથાના સાત ટકડા થાઓ ’ એવો શાપ આપ્યો. તેથી બાવરી ધણો મલરાઈ ગયો. એની હિતેચ્છુ દેવતા ત્યાં પ્રગટ થઈ અને એણે એને કહ્યું, “ માયું કયું અને એ કુટે છે કેવી રીતે તેની એ ઢાંગી, લોભી બ્રાહ્મણને ખજર નથી ! ”

બા.૦:—હે દેવતા, ત્યારે તું એ અમને કહીશ કે ?

દેવતા:—મને પણ એની ખજર નથી. પણ કપિલવસ્તુમાંથી

૧. આ વાત મુતનિપાતમાંના પાસવણવગ્ગની શરૂઆતમાં છે.

બહાર નીકળેલો અને ઈશ્વરે રાગના વંશમાં પેદા થયેલો સર્વજ્ઞ બ્રહ્મ તને એ કહી શકશે.

બ્રહ્મ એ નામ સાંભળતાંની સાથે જ આવરીને ધણે આનંદ થયો. પણ ધડપણને લીધે એ જાતે આવસ્તી જઈ શકે તેમ નહોતું. તેથી એણે પોતાના સોળ શિષ્યોને ત્યાં મોકલ્યા. એ બધા બ્રહ્મના શિષ્ય થયા. તેમાંથી મોઘરાગ એ એક હતો. એ તદ્દન સાદું ચીવર ધારણ કરતો, તેથી સાદું ચીવર ધારણ કરનારા લિસુઓમાં એને અગ્રસ્થાન મળ્યું.

લિસુણીઓ

૪૨

મહાપ્રજાપતિ ગોતમી

“ ચિરપ્રવર્જિત લિસુણીઆવિકાઓમાં મહાપ્રજાપતિ ગોતમી પહેલી છે. ”

એનો જન્મ દેવદહ નગરમાં મહાસુપ્પણ્ણ શાક્યને ઘેર થયો હતો. માયાદેવીની આ નાની બહેન. આ બંને પરણ્યા લાયક થઈ સારે શુદ્ધાદન શાક્યે એમની સાથે લગ્ન કર્યું. યોધિસત્ત્વના જન્મ પછી, કેટલાક વખત પછી આને નંદ નામે એક છોકરો થયો. માયાદેવી, પ્રસૂતિ પછી સાતમે દિવસે મરણ પામી; અને ત્યારથી યોધિસત્ત્વનું લાલન પાલન કરવાનો બધો લાર એને માથે પડ્યો. ગોતમીએ પોતાના પુત્રથીએ વધારે પ્રેમથી યોધિસત્ત્વનું પાલન કર્યું. એ લિસુણી કેવી રીતે થઈ, તેની સર્વ હકીકત ચુલ્લવગ્ગમાં અને અંગુત્તરનિકાયના અટ્ટકનિપાતમાં આપેલી છે. એનો સારાંશ પહેલા ભાગમાં (કલમ ૮૭) જોઈ લેવો. અર્હતપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી એણે કહેલી ગણાતી એવી ૭ ગાથાઓ ઘેરીગાથામાં આપેલી છે. તેમાંની છેલ્લી ગાથા આ પ્રમાણે છે:—

ઘટ્ટનં ઘત અસ્યાય પ્રાયા જનયિ ગોતમં ।

દ્યાધિમરણતુન્નાનં દુક્કલ્લકલ્લનં દ્યપપાનુદિ ॥

અર્થ:—ખરેખર, બહુજનના દસ્યાણ માટે માયાએ જોતમને જન્મ આપ્યો. વ્યાધિ અને મરણથી પીડાએલા લોકોનો દુઃખપુંજ એણે (ગોતમે) નષ્ટ કર્યો.

૪૩

ખેમા (ક્ષેમા)

“ મહાપ્રત્તિ ભિક્ષુણીઆવિકાઓમાં ખેમા શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ મહારાષ્ટ્રમાં સાગલ નામના નગરમાં રાજકુળમાં થયો હતો. એ અત્યંત દેખાવટી હતી, અને એનું લગ્ન મગધ દેશના બિંબિસાર રાજા સાથે થયું હતું. ભગવાન રાજમૃદ પાસે વેળુવનમાં રહેના હતા ત્યારે બિંબિસાર રાજા વારંવાર એમના દર્શન માટે જતો હતો. પરંતુ ‘ રૂપ અનિત્ય છે, રૂપ પર આસક્તિ રાખશો નહિ, ’ એવો પૈરાગ્ય ઉપજાવે તેવો ઉપદેશ ભગવાન કરે છે, એવું ખેમાના સાંભળવામાં આવ્યું હતું; તેથી એ વેળુવનમાં જવા ઇચ્છતી નહોતી. તે ત્યાં જાય એ હેતુથી રાજાએ પોતાના કવિ પાસે વેળુવનની વનથી પરકાવ્ય બનાવડાવી એ એની આગળ ગવડાવ્યું. ઉદ્યાનશ્રીનાં એ રસમય વર્ણન સાંભળી ખેમાને ત્યાં જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઇ, અને એણે રાજાની પરવાનગી માગી. રાજાએ કહ્યું, “ વેળુવનમાં જઈ ભગવાનનું દર્શન કર્યા વગર આવીશ નહિ. ” એ કંઈ પણ બોલી નહિ. પણ રાજાએ એની સાથેના નોકરોને કહ્યું કે, જો ખેમા ભગવાનનું દર્શન કર્યા વગર પાછી ફરે તો મારી આગા એને યાદ દેવડાવજો.

ખેમા વેળુવનની શોભાનું અવલોકન કરી, ભગવાનનું દર્શન કર્યા વગર પાછી ફરવા લાગી ત્યારે નોકરોએ એને રાજાનાં રમરણ કરાવ્યું. તેથી કમને એને ભગવાનના દર્શન જવાની ફરજ પડી. ભગવાનની પાસે આવીને જુએ છે, તો તેમની પાછળ એક

આત્મંત લાવડુંપવતી સ્ત્રી પવન નાંખતી ઉભી છે. એને જોઇ જેમાએ પોતાના મનમાં કહ્યું, “આવી દિવ્ય સ્ત્રીઓ ને મહર્ષિની સેવા માટે તત્પર હોય છે, તેના દર્શન માટે જતાં મને શરમ આવે છે! ધિક્કાર છે અને મારી મોટાંઈ ને! આ અપ્સરાની દાસી તરીકે પણ હું શોભું નહિ!”

જેમાના મનમાં આ વિચારપરંપરા ચાલુ હતી એટલામાં જ એ મુંદર સ્ત્રીમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર થવા લાગ્યો. થોડીવારમાં એ પ્રેમ, ધરદી અને મરી ગએલી દેખાઈ. એ જોઇ જેમાનું પોતાના રૂપનું અભિમાન નષ્ટ થયું. ત્યારે ભગવાન જોત્યા, “કરોળીયાની જાળની માફક પોતાની આસપાસ જાળ ચૂંથી કામાસક્ત મનુષ્યો એમાં બદ થાય છે. પરંતુ એને પણ તોડી નાંખી અને કામચૂપનો ત્યાગ કરી (સત્યરૂપો) નિરપેક્ષતાથી પરિવાજક થાય છે.”

આ ઉપદેશ કાને પડતાંની સાથે જ જેમા ત્યાં ને ત્યાં જ અદર્પિત પામી. પછીથી ઇંજિસાર રાગની પરવાનગીથી એ લિલ્લુણી થઈ.

અખ્યાકનસંયુતના પહેલા સુતમાં જેમા અને પસેનદિ કોસલ રાજાને સંવાદ છે; તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

ભગવાન શ્રાવસ્તીમાં જોતવનમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા. તે વખતે જેમા લિલ્લુણી કોસલ દેશમાં પ્રવાસ કરતાં શ્રાવસ્તી અને સાકેતની વચમાં આવેલા તોરણવત્થુ ગામમાં વર્ષાવાસ માટે રહી હતી. પસેનદિ કોસલ રાજાએ સાકેતથી શ્રાવસ્તી આવતાં એક રાત તોરણવત્થુ પાસે મુકામ કર્યો. એ રાત્રે કોઈ આહ્વાણ કે શ્રમણનો ઉપદેશ સાંભળવાની એને ઇચ્છા થઈ; અને ગામમાં તપાસ કરવા માટે એણે માણસ મોકલ્યો. પંચુ જેમા વગર બીજને કોઈ વિદ્વાન શ્રમણ કે આહ્વાણ ત્યાં આગળ નહોતો. એ

૧. મૂળ ગ્રંથા ઇન્દ્રમહમાં છે. આ એનું ભાષાન્તર નથી; પણ સાર માવ છે.

માણસે ન્યારે ખેમાના પાંચિયનું વર્ણન કર્યું, ત્યારે રાગ્નએ એની જ મુઠાકાત ક્ષેવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને એ હતી ત્યાં જઈ, એને નમસ્કાર કરી એ એક બાજુએ બેઠો અને બોલ્યો, “આઈ, તથાગત મરણ પછી હોય છે કે નહિ?”

ખેમા:—મદારાજ, ભગવાને આ કશું નથી.

રાગ્ન:—એનું શું કારણ વાર?

ખેમા:—મદારાજ, આ ટેકાણે હું નમને એવો પ્રશ્ન પૂછું છું કે, તમારી પાસે એવો કોઈ ગણક છે કે જે આ ગંગામાંની રેતીની ગણના કરી શકે, અથવા જે મદાસાગરનું પાણી માપી શકે?

રાગ્ન:—આઈ, આમ શી રીતે કરી શકાય? મદાસાગર તો ગંભીર હોઈ અમાપ છે.

ખેમા:—મદારાજ, તેવી જ રીતે, જે રૂપથી તથાગતનું માપ કાઢી શકાય તે તથાગતનું રૂપ નાશ પામ્યું છે. જે વેદનાઓથી... જે સંઘાથી...જે સંસ્કારોથી...જે વિજ્ઞાનથી તથાગતનું વિજ્ઞાન માપી શકાય તે નષ્ટ થયું છે. તેથી મરણ પછી તથાગત હોય છે કે નહિ, વગેરે પ્રશ્નોના સીધા જવાબ આપી શકાય તેમ નથી.

પસેનાદિ રાજા ખેમાનું અલિનંદન કરી આવસ્તી આવ્યો, અને ત્યાં એણે ભગવાનને એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યા. ભગવાને પણ ખેમાની માંકે જે એના જવાબ આપ્યા. ત્યારે તે બોલ્યો, “આ ઘણી નવાઈની વાત છે. ખેમા લિમ્બુણીએ પણ આ પ્રશ્નોના આવી રીતે જ જવાબ આપ્યા.”

આ ઉપરથી ખેમાને પ્રસાવની લિમ્બુણીઓમાં અમસ્થાન કેમ પ્રાપ્ત થયું હતું, તે સ્હેજે ધ્યાનમાં આવે તેમ છે.

૪૪

ઉપવણ્ણ

“ઋદ્ધિમતી લિમ્બુણીશ્રાવિકાઓમાં ઉપવણ્ણ શ્રેષ્ઠ છે.”

... એ આવસ્તીમાં એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં જન્મી હતી. એની કાંતિ

કમળના જેવી હતી તેથી એનું નામ ઉત્પલવણાં (ઉત્પલવણી) પાડવામાં આવ્યું. એ હંમર લાયક થઈ ત્યારે એના સૌંદર્યની કીર્તિ સાંભળી ઘણા રાજપુત્રો અને શ્રેષ્ઠિકુમારોએ એની માગણી કરી. એના બાપ પર આ એક મોટું સંકટ આવી પડ્યું. છોકરીને પ્રવચ્ચા લે તો આપણે આમાંથી મુક્ત થઈ શકીએ, એવું વિચારી એણે છોકરીને કહ્યું, “ તું લિશ્તુણી થઈ શકીશ કે ? ” આ સાંભળી છોકરીને અત્યંત આનંદ થયો અને એ લિશ્તુણી થવા માટે તરત જ તૈયાર થઈ. એ રીતે એને લિશ્તુણી બનાવવામાં આવી.

લિશ્તુણીસંયુત્તમાં એનો માર સાથે થયેલો સંવાદ છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે:—

ઉત્પલવણા સવારના પહોરમાં એક પ્રખુસ્તિત શાલવૃક્ષ નીચે ઉભી હતી. તે વખતે પાપી માર ઉત્પલવણામાં બીક તથા લોભહર્ષ (કમકમાટી) ઉત્પન્ન કરવાના અને એને સમાધિમાંથી બદ્ધ કરવાના હેતુથી ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો, “ આ સુપુષ્પિત શાલવૃક્ષ નીચે તું એકલી ઉભી છે. તારા જેવી બીજી સુંદર સ્ત્રી મળવી મુશ્કેલ છે. ગાંઠી છોકરી, તને ધૂર્ત લોકોની બીક નથી લાગતી ? ”

ઉત્પલવણા બોલી, “ આ ઠેકાણે સેંકડો કે હજારો ધૂર્તો આવે તો પણ મારા એક વાળ પણ તેઓ વાકો કરી શકે તેમ નથી. હે માર, હું જો કે એકલી છું, છતાં તારાથી બ્હીતી નથી.... મારું મન મારા કાણમાં છે. ઋદ્ધિપાદ^૧ હું પૂર્ણ રીતે જાણું છું; અને હું સર્વ બંધનમાંથી મુક્ત થઈ છું. હે માર, હું તારાથી ગભરાતી નથી. ”

૪૫

પદાચારા

“ વિનયધર લિશ્તુણીશ્રાંવિકાઓમાં પદાચારા શ્રેષ્ઠ છે. ”

૧. ઇંદ, વીર્ય, ચિત્ત અને મીમાંસા એ ચાર ઋદ્ધિપાદ છે. એમનાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

એ આવસ્તીમાં એક શ્રીમંત માણસના કુટુંબમાં જન્મી હતી. એ ઉંમર લાયક થઇ ત્યારે એનું મન પોતાના બાપના એક નોકર પર ચોંટ્યું. આ વાત ઘરમાં, સ્વાભાવિક રીતે જ, કોઇ પણ જાણતું નહોતું. આગળ જતાં સ્વચ્છાતિના એક યુવક સાથે એનું લગ્ન નક્કી થયું; એટલે એ નોકરને સાથે લઇ, અને સાથે લઇ જઈ શકાય તેવાં ઘરેણાં વગેરે લઇ એ ઘરમાંથી નાસી ગઇ. એ બે આવસ્તીથી ત્રણ ચાર યોજન દૂર એક ગામડામાં જઇ રહ્યાં. કેટલાક વખત પછી એને ગર્ભ રહ્યો, અને નવ મહિના પૂરા થતાં એ પોતાના બાપને ત્યાં જવા માટે તૈયાર થઈ. પતિને આ વાત ગમતી નહોતી, તેથી તે આજે જવાશે, કાલે જવાશે, એમ કંઈ કરતો હતો. છેવટે તે એકલી જ જવા નીકળી. ધણીએ પાછળ જઇ એને પકડી પાડી. વાટમાં જ એને છોકરો જન્મ્યો. તેથી આવસ્તી જવાનો વિચાર માંડી વાળી એ પોતાને રહેવાને ગામ પાછાં આવ્યાં. કેટલાંક વરસ પછી એને ફરીથી ગર્ભ રહ્યો, અને નવ માસ પૂરા થતા, પતિ હા ના કંઈ કરતો હતો તેથી એ એકલી જ આવસ્તી જવા માટે નીકળી.^૧

માર્ગમાં એક નિર્જન પ્રદેશમાં પતિએ એને પકડી પાડી. ત્યાં જ એને પ્રસવવેદના થવા લાગી. એટલામાં અકાળે વાદળ ચડી આંધ્રાં અને વરસાદ પડી જ્યાં ત્યાં પાણી જ પાણી થઈ રહ્યું. આવી સ્થિતિમાં મારી ઉપર કંઈ પણ આચ્છાદન હોવું જોઈએ, એવું એણે પતિને કહ્યું. પતિએ ચાલકા વગેરે ખોડી એક ઝુપડી બનાવવા માંડી. એનું છાપડું દાંકવા માટે એક રાક્ષસની પાસેનું ધાસ ઉપાડતાં, ત્યાં રહેતો એક ભયંકર કૃષ્ણસર્પ એને પગે કરડ્યો, અને એ ત્યાંને ત્યાં જ મરણ પામી નીચે પડ્યો. આ તરફ એની સ્ત્રી યસ્રત થઇ અને પુત્રને જન્મ આપ્યો. આખી રાત બંને છોકરાને છાતીએ રાખી એણે મહા દુઃખમાં પસાર કરી. એને વારંવાર વિચાર થયાં

૧. અહીં મુખીનો આ વાત મૂળપંથક અને મહાપંથકની માતાની વાત એવી જ છે.

કરે કે 'મને અનાથ લેખને મારા પતિ મને ત્યજી દઇને તો ચાલ્યા ગયા નહીં હોય ને !'

પણ ખીજે દિવસે આમતેમ કરતાં એને એની શી ગતિ થઇ હતી તેની ખબર પડી. તેથી છોકરાએને લઈ કોઈ પણ ઠેકાણે ગામની નજીક જવાની ઇચ્છાથી એ એમ જ આગળ ચાલી. એણે નાના છોકરાને ખોળામાં અને મોટા છોકરાને હાથમાં ઝાલ્યો હતો. વાટમાં વરસાદને લીધે એક વહેળામાં ઘણું પાણી આવ્યું હતું. તેથી મોટા છોકરાને આ તીરે મૂકી તથા નાનાને પેલે તીરે લઈ જઈ, એને ચીંથરાંની પથારીમાં સૂવાડી એ મોટા છોકરાને લેવા માટે પાછી આવતી હતી. એ વહેળાના મધ્યભાગમાં આવી પહોંચી એટલામાં એણે એક સીંચાણને નાના છોકરાને પકડવા માટે આવતો દોડો. જોરથી હાથ દલાવી એ એ સીંચાણને નસાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પણ એથી મા મને બોલાવે છે એમ ધારી મોટા છોકરાએ વહેળામાં પડતું મૂક્યું અને એ તણાઇ ગયો !

આ તરફ નાના છોકરાને બચાવવા માટે એ દોડવા લાગી એટલામાં સીંચાણે એને ઊપાડી નાસી ગયો. તેથી અત્યંત શોકાતુર થઇ,

પુત્ર બે મરી ગયા, પતિ-મરણ રે થયું;

એમ બોલતી બોલતી એ આવસ્તી આવી. ત્યાં પોતાનાં માબાપ તથા ભાઇઓ, ધરને આગ લાગવાથી સાથે જ બળી મૂવાની હકીકત એણે સાંભળી ! તેથી તો એ તદ્દન ગાંડીતુર થઇ, બોલવા લાગી કે,—

પુત્ર બે મરી ગયા, પતિ મરણ રે ! થયું;

બાપ મા બળી મુવાં, ભાઈ સાથ હે હરિ !!

૧. મુળ ગ્રામી થેરી—અપહાનમાં છે:—

उमो पुता कालयता पन्थे मय्हं पति मतो ।

माता पिता च माता च एकचितकस्मि दय्हरे ॥

બંને પુત્ર મરી ગયા. રસ્તામાં મારો પતિ મરી ગયો. માબાપ તથા ભાઇ એક જ ચિત્તા પર બળી ગયા.

આવી સ્થિતિમાં એ નાગી નાગી ભટક્યાં કરતી, અને કોઇ જગત્ આપે તો ફાટી ફાટીને એના કક્કા કરી નાંખતી; તેથી એનું 'પટ્ટાચારા' એવું નામ પડ્યું. એક દિવસ ભગવાન જુદા જોતવનમાં ધણા સોડા આગળ ધર્મોપદેશ કરી રહ્યા હતા; એટલામાં એ ત્યાં આવી અને એક બાણુએ ઉભી રહી. ત્યારે ભગવાને મૈત્રી-ભાવનાથી એના તરફ જોયું અને કહ્યું, "બહેન કેમણે આવ, બહેન કેમણે આવ." આ શબ્દો કહી પડ્યાં જ એના મનમાં અત્યંત સત્ત્વ ઉત્પન્ન થઇ, અને એ એકદમ નીચે ખેંચી ગઇ. પાસે ઉભેલા એક માણસે પોતાનું ઉપવસ્ત્ર એના શરીર પર ફેંક્યું. એ પહેરી એ ધર્મશ્રવણ કરવા લાગી. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, "પુત્ર, પિતા અથવા ભાઈભાંડુઓ આપણું રક્ષણ કરી શકતાં નથી. જેના પર કાળનો પંજો આવી પડ્યો હોય, તેનું સગાંવહાલાં રક્ષણ કરી શકતાં નથી. એ જાણીને શીલસંવૃત્ત ચર્ચાવા માણસે એકદમ નિર્વાણમાર્ગે માર્ગને સરણ જવું." "

ત્યાર પછી એ ભિક્ષુણીસંઘમાં દાખલ થઈ અને ક્રમે ક્રમે અર્હતપદ પ્રાપ્ત કર્યું. ભિક્ષુસંઘમાં જેવી રીતે ઉપાસિ સ્થવિર વિનય-નિયમોમાં પ્રવીણ હતા, તેવી રીતે ભિક્ષુણીસંઘમાં આ હતી. તેથી વિનયધર ભિક્ષુણીઓમાં એને અધરયાન મળ્યું.

૪૬

ધમ્મદિના

" ધર્મોપદેશક ભિક્ષુણીઆવિકાઓમાં ધમ્મદિના એક છે. "

૧. મૂળ આ ગાથાઓ ધમ્મપદમાં છે:—

ન સન્તિ પુત્તા તાણાય, ન વિતા ન પિ ચમ્મવા ।

અન્તકેનાધિપત્રસ નતિ જાતીસુ તાણતા ॥

જ્ઞાતમત્યવસં અત્વા પણિહતો છાલસેવુતો ।

નિન્દાનગમનં મગ્ગં સિલ્પમેવ વિલોપયે ॥

રાજગૃહમાં વિશાખં નામનો એક શ્રેષ્ઠી ધિગ્નિસાર રાજનો મિત્ર હતો. રાજની સોખતથી જ એ ભગવાનના ઉપદેશ તરફ વળ્યો અને ધીમે ધીમે અનાગમી થયો. ધર્મદિન્ના એ એની સ્ત્રી હતી. ‘પણ જે દિવસે એને અનાગમિક્ષણ મળ્યું’, તે દિવસે રાજની માફક એનું સ્વાગત કરવા માટે ધર્મદિન્નાએ લંબાવેલ હાથનો એણે સ્વીકાર કર્યો નહિ. જમતી વખતે પણ એણે બોલ્યાં ‘આત્મા વગર જમી લીધું’. તેથી પોતાને હાથે કંઈ અપરાધ થયો હશે એમ ધારી ધર્મદિન્નાએ એને પ્રશ્ન કર્યો. એણે બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી અને એ બોલ્યો, “આજથી મારી પાસે બેસવું કે જમવું તારે માટે યોગ્ય નથી. આ ઘરમાં છે તે બધી સંપત્તિ લઈ એનો ફાવે તે ઉપયોગ કર. ફાવે તો અહીં રહે, ફાવે તો તારી માને ઘેર જ.” ધર્મદિન્નાને આ વાત ગમી નહિ, અને ઘણીની પરવાનગી લઈ એ લિપ્તુણી વધ. કેટલોક કાળ ગામડામાં એકાંતવાસમાં નિર્ગમન કરી એણે અર્હત્પદ મેળવ્યું અને એ પાછી રાજગૃહ આવી. વિશાખ શેઠને એના આગમનની ખબર મળી, ત્યારે એની પરીક્ષા લેવા માટે, એ હતી ત્યાં જઈ એણે એને ધર્મ સંબંધી અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. એના ધર્મદિન્નાએ યોગ્ય જવાબ આપ્યા, સારે વિશાખે એ સર્વ વાત ભગવાનને નિવેદન કરી. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “હે વિશાખ, ધર્મદિન્ના લિપ્તુણી પંડિતા છે, મહાપ્રજ્ઞાવતી છે. જો તેં મને આ પ્રશ્નો પૂછ્યા હોત, તો મેં પણ તને આવા જ જવાબ આપ્યા હોત.”

૪૭

નંદા

“ધ્યાનરત લિપ્તુણીઆવિકાઓમાં નંદા શ્રેષ્ઠ છે.”

આ મહાપ્રજ્ઞપત્ની ગોતમીની છાકરી. ઉંમરે ભગવાન કરતાં

૧. વિશાખ તથા ધર્મદિન્નાનો સંવાદ તથા જમવાનું આ કથન મન્નિઝમનિપ્રયના સ્થૂળવેદંસ્વ સુતમાં છે.

એ જરા મોટી હતી. એના સૌંદર્ય ઉપરથી એને રૂપનંદા એમ પણ કહેતા. એ પરણી હતી કે નહિ, અને. પરણી હોય તો એના પતિનું નામ શું, એ વિશે કંઈ પણ માહિતી મળી આવતી નથી. મહા-પ્રજાપતીએ પ્રવચ્ચા લીધી ત્યાર બાદ એ પણ બિશુણી થઇ. પરંતુ સૌંદર્યના ગર્વને લીધે એ ભગવાનના દર્શને જતી નહિ. પણ એક દિવસ આપોઆપ બિશુણી તરીકે એને યુદ્ધદર્શન માટે જવું પડ્યું, અને ભગવાને એમાની માફક એને પણ દરેક ટાણે જેની કાંનિ બદલાતી જતી હતી એવી સ્ત્રી બનાવી એના રૂપગર્વનું દરણું કાઢ્યું.

થેરીગાથામાં એક દુકનિપાંતમાં અને બીજી ધંચકનિપાતમાં એમ બે નંદા છે. એમની ગાથાઓની અર્ધકથામાં થેરી-અપદાનને અનુસરી પહેલીનું અભિરૂપ નંદા અને બીજીનું મુંદરી નંદા એવાં નામ આપેલાં છે. પહેલી એમકે શાક્યની છોકરી અને બીજી શુદોદન તથા મહાપ્રજાપતી માતમીની છોકરી. બંનેને પોતાના સૌંદર્યનો ગર્વ હતો, અને એમાની માફક જ ભગવાને એ દરે લીધે; એવું અપદાન ઉપરથી માલુમ પડે છે. મનોરથપૂરણીકારે મુંદરી નંદાને રૂપનંદા કહી છે એમ જણાય છે. આ બંનેને ભગવાને ઉપદેશોથી જે ગાથાઓ થેરીગાથામાં મળી આવે છે, તેમાંની પહેલી બંને ઠેકાણે એક જ છે. તે આ પ્રમાણે:—

આતુરં અસુચિ પૂર્તિ વસ્ત જન્દે સમુચયં ।

અસુમાય ચિત્તં માયેદિ વક્કમં સુસમાહિતં ॥

અર્થ:—હે નંદા, આ દેહ પીડિત, અશુચિ અને જડો છે, એમ જાણ; અને એકાગ્રતાથી એના ગંદાપણાની ભાવના કર.

૪૮

સોણા

“ઉત્સાહી બિશુણીઆવિકાઓમાં સોણા શ્રેષ્ઠ છે.”

આનો જન્મ આવસ્તીના એક કુટુંબમાં થયો હતો. આગળ જતાં મોટી થઇ લગ્ન થયા પછી એને ઘણાં હાકરાં થયાં. મોટાં

થવા પછી એ પણ પોતપોતાના સંસારમાં રમ્યાં પડ્યાં રહેવા લાગ્યાં. પણ આ ડાશીની કોઈ ખબર લેતું નહિ. તેથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી, સોણા ભિક્ષુણી થઈ. એને ઘણું છોકરાં હતો તેથી એને બહુપુત્રિકા સોણા એમ પણ કહેતા. વૃદ્ધાવસ્થામાં ભિક્ષુણી થવા છતાં પણ એણે અતિ ઉત્સાહથી બુદ્ધોપદેશનું પાલન કરી અર્હતપદ પ્રાપ્ત કર્યું. થેરીગાયામાં એની ગાથાઓ છે. તેમાંથી બે નીચે આપી છે:—

દસ પુત્રે વિજાચિત્વા આસ્મ રૂપસમુસ્સયે ।

તત્તોહં દુઃખલા જિણ્ણા મિલ્લુનિં ઉપસંકમિ ॥

સા મે ધમ્મમદેસેસિં સમ્માયતનધાતુયો ।

તસ્સા ધમ્મં સુણિત્વાન કેસે છેસ્વામ પઠ્ઠજિ ॥

અર્થ:—આ જન્મમાં દસ છોકરાંને જન્મ આપી, ધરતી થઈ સારે હું એક ભિક્ષુણી પાસે આવી. એણે મને ધર્મોપદેશ કર્યો; સ્કન્ધ, આપતન અને ધાતુ શું છે, તે કહ્યું. એનો ધર્મ સાંભળી કેરાવપન કરાવી હું ભિક્ષુણી થઈ.

૪૯

સકુલા

“દિવ્યચક્ષુ પ્રાપ્ત થએલી ભિક્ષુણીશ્રાવિકાઓમાં સકુલા શ્રેષ્ઠ છે.”

એની વિશેષ હકીકત મળી આવતી નથી. આવસ્તીના એક કુટુંબમાં એનો જન્મ થયો હતો અને મોટી થવા પછી ભિક્ષુણી થઈ ખ્યાનસમાધિથી એણે દિવ્યદષ્ટિ સંપાદન કરી, એટલી જ હકીકત મનોરથપૂરણીમાં છે. પરંતુ થેરીગાયાની અરૂંકયામાં એ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મી હતી એવો ઉલ્લેખ છે. ખુદ થેરીગામાં પોતાના મંબંધમાં એની આ પ્રમાણે બે ગાથાઓ છે:—

૧. થેરી-અપદાનમાં પણ ‘પચ્છમે ચ મહે દાનિ । જાતા વિપ્પકુલે અહં ॥’ એવું સપ્તવાનું કહેવું છે.

અગારહિમ ઘસતોહં ઘમ્મં સુત્વાન મિકલુનો ।

અહંસં વિરજં ઘમ્મં નિલ્લ્યાનં પદમચ્ચુતં ॥

સાહં પુત્તધોતરંઞ ઘનઘઞ્જઞ્ચ હંદ્વિયં ।

કેસે હેદાપયિત્વાન પઘ્વજિં અનગારિયં ॥

અર્થ:—હું, ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતી ત્યારે મેં એક બિશ્નુ પાસેથી ધર્મ શ્રવણ કરી, વિશુદ્ધ અચ્યુતસ્થાન નિર્વાણ મેળવ્યું; અને છોકરા, છોકરીઓ તથા ધનધાન્યનો ત્યાગ કરી, કેશવપત્ન કરાવી બિશ્નુણી થઈ.

૫૦.

ભાદા કુણ્ડલકેસા

“તરતજ બોધ થએલી બિશ્નુણીશ્રાવિકાઓમાં ભાદા કુણ્ડલકેસા શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ રાજગૃહમાં એક શ્રેષ્ઠકુળમાં થયો હતો. ભાદા એનું નામ. એ જન્મી તે જ દિવસે રાજપુરોહિતને એક છોકરો થયો. એના જન્મ વખતે શહેરનાં આયુષી પ્રજ્વલિત થયાં. તેથી રાજ ગભરાઈ ગયો અને બીજે દિવસે પુરોહિતને કહ્યું. “રાત્રે આયુષી પ્રજ્વલિત થવાથી મારા લોકોને બીક લાગી.” પુરોહિત બોલ્યો, “આપના જ મહેલમાં આમ બન્યું એમ નથી; આખર શહેરમાં આવી જ બીના બની છે. મારા ઘરમાં જે છોકરો જન્મ્યો છે તે બધાનો સત્તુ થશે, એનું આ પૂર્વાચિન્દ છે. પણ એથી તમારા શ્રવને કંઈ પણ બેખમ નથી. તમારી જો ધન્ય હોય, તો એ છોકરાને હું અહીંથી બહાર મોકલી દઉં.”

પોતાને કેઈ પણ જાતનું નુકસાન નથી, એમ જોઈ રાજાએ એ છોકરાને પુરોહિતને ત્યાં જ રહેવા દીધો. પુરોહિતે એનું નામ ‘રાતુક’ જ પાડ્યું. તે આમતેમ દોડવા ફેરવા સમર્થ થયો કે તરતજ મોરીઓ કરવા લાગ્યો. બાપે એને કબજામાં રાખવાનો અને તેટલો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એનો કેઈ પણ ઉપાય આપ્યો નહિ.

એટલે ઉંમર લાયક ચતાં જ કાળાં વસ્ત્ર પહેરવા આપી તથા ચોરીમાં કામ લાગે એવાં હથિયારો સ્વાધીન કરી બાપે એને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. એ દિવસથી એ ચોરી પર પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યો.

રાજા શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો ત્યારે પુષ્કળ ઘરની ભીંતમાં બાકારાં પડેલાં જોઇ, એણે સારથિને પૂછ્યું, “ભીંતમાં બાકારાં શા માટે પાડવામાં આવ્યાં હશે?” સારથિએ કહ્યું, “મહારાજ, શત્રુક નામનો એક ચોર આવી રીતે બાકારાં પાડી ચોરીઓ કરે છે.” આ સાંભળી રાજાએ ક્રોધાવનને જોલાવી એને કહ્યું, “આપણા શહેરમાં જો ચોર ચોરીઓ કરી જાય છે તેને તું પકડતો કેમ નથી?”

ક્રોધ—મહારાજ, એ ચોરી કરતાં નજરે પડતો નથી. તેથી અમે તેને પકડી શકતા નથી.

રાજા—જો આજ ને આજ તું એને પકડી લાવીશ, તો જ શુધી શકીશ; નહિ તો તને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવશે.

રાજાનો આ પ્રયોગ લાગુ પડ્યો. એ જ રાત્રે ક્રોધવાસે જ્યાં ત્યાં છૂપી પોલિસ મૂકી દીધી, અને ચોરીના માલ સાથે શત્રુકને પકડી, ખીજે દિવસે રાજા આગળ ખડો કર્યો. રાજાએ ક્રૂરતા કર્યો કે દક્ષિણ તરફના દરવાજામાંથી શહેર બહાર લઇ જઇ એનો શિરચ્છેદ કરવો. શહેરના દરેક ચોકમાં મારજૂક કરી ફેરવતા ફેરવતા એને લઇ જતા હતા, એટલામાં ભદ્રાની એના પર નજર પડી, અને એ એના પર એટલી બધી આશંક થઈ કે, જો શત્રુક પતિ ન મળે તો આપઘાત કરીશ, એવું એણે પોતાનાં માબાપને સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધું. એકની એક છોકરી! ધણુંએ સમજાવ્યું પણ કેમે કરી માને નહિ! એટલે બાપ દોડતો દોડતો ક્રોધવાસ પાસે ગયો અને એક હજાર કાપીપણુ લાંચ આપી જોડ્યો, “ફાવે તેમ કરો, પણ આ ચોર મને સોંપી દો.” ક્રોધવાસે સાંજ પડતાં મુધી શત્રુકને આમતેમ ફેરવ્યો, અને સાંજ પડી એટલે ફાંસીની શિક્ષા થએલા ખીજા જ એક ચોરને એને બદલે દાર મારી, શત્રુકને શ્રેષ્ઠીના

નોકરોને દવાએ ક્યો. તેઓ એને ઘેર લઇ ગયા. શેઠે એને ચંદનો-
દકથી ન્દવાડી અને સર્વ આબૂપણોથી સજ્જગારી સદાના મહેલમાં
મોકલ્યો. એણે અત્યંત આનંદિત થઇ એની આગતાસ્વાગતા કરી.

પણ શત્રુકર્તુ મન ત્યાં ચોટ નહિ. કંઈ પણ યુક્તિ કરી
સદાનાં ધરણ્યાં લઇ નાસી જવાની એને ધણી ઇચ્છા થઇ, અને
એણે સદાને કહ્યું, “મારે તને કંઈ કહેવું છે.” સદાને એના આ
એક જ ચબ્દથી, જાણે કે પોતાને હજાર કાર્યાપણ મળી ગયા હોય
ને, એટલો બધો આનંદ થયો. એ બોલી, “આર્ય, તમારે જો કહેવું
હોય તે કહો.”

શઠ:—તને લાગે છે કે હું તારે લીધે બગી ગયો. પરંતુ એ
સત્ય નથી. જે વખતે મને પકડવામાં આવ્યો તે જ વખતે ચોરોની
કુંગરપર રહેનારી દેવતાની મેં બાધા રાખી હતી, તેથી હું છૂટ્યો.
તેથી આજ, આપણે એ બાધા ઉતારીએ.

સદાએ એના કહેવા પ્રમાણે બાધા ઉતારવાની બ્રધી તૈયારી
કરી, અને સર્વ અલંકાર તથા વસ્ત્રઆભૂષણો પહેરી એ એની સાથે
એ કુંગરપર ગઇ. ત્યાં પહોંચ્યા પછી એણે એને કહ્યું, “હવે તારો
સાક્ષો કાઢી એમાં આ બાધાં ધરણ્યાંએનું પોટકું બાંધ.”

સદા:—પણ આર્ય, મારો અપરાધ શો ?

શઠ:—હું બાધા ઉતારવા માટે આવ્યો છું એ તને ખરું જ્ઞા
રીતે લાગ્યું ? હું તો આ દેવતાનું કાળજી સુદાં ફાડી ખાઉં. તારાં
ધરણ્યાં લઇને નાસી જવું, એટલા જ ઉદ્દેશથી હું તને અહીં લઇ આવ્યો.

સદા:—પણ આર્ય, આ ધરણ્યાં તેમ જ હું શું તમારી નથી ?

શઠ:—અમે આ પ્રેમભાષા સમજતા નથી. તારાં ધરણ્યાં તે
તારાં, અને મારાં તે મારાં !

સદા:—તારે જો એમ જ કરવું હોય તો છેવટે મને આટલું
તો કરવા જ દો કે, આમ અલંકૃત સરીરે જ તમને આગળથી ને
પાછળથી બેટી લેવા દો.

શાંઃ—ડીક ત્યારે ! એમ કર.

એ એને આંગળથી ભેટી, અને પાછળથી ભેટતી વખતે એકંદ્રમં જોરથી ધક્કો મારી એને એ કુંઝર ઉપરથી નીચે ખીણમાં હડસેલી મૂક્યો. નીચે પડતાં પડતાં જ શત્રુંકેના બૂકેભૂકા ઉડી ગયા. એટલે ત્યાંની વનદેવતા બોલી, “ખંધે જ ઠેકાણે પુરુષનું ડહાપણ ચાત્રે છે એમ નથી. પ્રસંગ આવી પડતાં ચાંણાક્ષ સ્ત્રી પણ પોતાનું ડહાપણ ખતાવી આપે છે.”

આવી સ્થિતિમાં ઘેર જવું ચોગ્ય નથી, એમ લાગણથી ભરેલ એક નિર્મથોના આશ્રમમાં ગઈ, અને ત્યાં પ્રવ્રજ્યાની યાચના કરી. એમણે તાડફળના ગોટલાથી એના વાળ એમી કાઢી એને પ્રવ્રજ્યા આપી. ફરીથી વાળ વધવા લાગ્યા ત્યારે એ કુંડલાકાર થયાં. તેથી લોકો એને ‘કુંડલકેસા’ કહેવા લાગ્યા.

નિર્મથોના પંથમાં નિષ્ણાત યજ્ઞ એ વાદવિવાહ કરતી ફરવા લાગી. કોઈ પણ ગામની પાસે આવી પહોંચે એટલે ત્યાં એક રેતીના ટગસો કરી એના પર એ જાંબુદીની ડાળા રોપતી; અને કહેતી કે, જે કોઈ યજ્ઞ ટે બાંધણું મારી સાથે વાદવિવાહ કરવા માટે તૈયાર હોય તે બા ડાળાપર પગ મૂકીને પસાર થાય. આવસ્તીમાં આવી રીતે ડાળા રોપીને એ શહેરમાં ગઈ હતી એટલામાં સારિપુત્રે છોકરાઓ પાસે એ ડાળા પગ તળે ધુંદાવી નાંખી, અને ભદ્રાના આજ્ઞાનનો સ્વીકાર કરી બધા લોકોના દેખતાં વાદવિવાહ કરી એને ઢરાવી. તેથી નિર્મથોના પંથનો ત્યાગ કરી ભદ્રા લિસુણી યજ્ઞ.

ઉપરની વાત મનોરથપૂરણીમાં અને ઘેરીગાથાની અંકથામાં

૧. નસો સન્નેસુ ઠાનેસુ પુરિસો હોતિ પઞ્ચિત્તો ।

ફરવી પિ પઞ્ચિત્તા હોતિ, તત્થ તત્થ વિચક્કરણા ॥

આ ગાથા ઘેરી-અપદાનમાં છે, અને મનોરથપૂરણીમાં પણ એ વાંચેલી છે.

૨. નેનસપ્રદાયને પૂર્વે નિર્મથસપ્રદાય કહેતા હતા.

પણ મળી આવે છે. પરંતુ ખુદ ઘેરીગાયમાં એની પાંચ ગાયોએ છે. તેમાંથી પહેલી ચાર નીચે પ્રમાણે છે:—

હૂનકેસી પદ્મધરી પક્ષાટી પુરે ચરિં ।

અયજ્ઞે ઘજ્ઞમતિનો યજ્ઞે ચાવજ્ઞદક્ષિની ॥ ૧ ॥

દિવાયિદારા નિકલમ્મ ગિજ્ઞકૂટમ્હિ પચ્ચતે ।

અદસં પિરજંણુદં મિકલુસકુપુરવસ્સતં ॥ ૨ ॥

નિદ્ધચ જ્ઞાનું યમ્હિત્થા સમ્મુલ્લા પજ્જલિ અદં ।

પહિ મદે તિ અયચ સા મે આસુપસમ્પદા ॥ ૩ ॥

ધિવેણા અક્કા ચં મગધા ઘજ્ઞી કાસી ચ કોસલા ।

અનળા પચ્ચાસ વસ્તાનિ રઠ્ઠુપિણ્ઠં અમુજ્ઞિદં ॥ ૪ ॥

(૧) જેના વાળ ખેંચી કાઢવામાં આવ્યા હતા, જેના દાંતપર મેલ ખાત્રી ગયો હતો અને જેણે એક જ વચ્ચ ધારણ કર્યું હતું, એવી હું (નિર્ગ્રંથ બિમ્બુણી) હતી. જે અયોગ્ય હોય તેને હું યોગ્ય માનતી, અને જે યોગ્ય હોય તેને હું અયોગ્ય માનતી.

(૨) દિવસે શૃંગકૂટ પર્વત પર મએલી ત્યારે બિમ્બુસંધે પુરસ્કૃત કરેલા વિમલ પુદ્ગલને મેં જોયા.

(૩) ઘુંટણીએ પંડી, હાથ જોડી, હું સામી ઉભી રહી; ‘ભદ્રા આ ધર્મમાં આવ,’ એમ ભગવાન બોલ્યા, અને એ જ મારી ઉપસંપદા થઈ.

(૪) અંગ, મગધ, વજ્જ, કાશી અને કોસલ—એ દેશોમાં મેં (ઉપદેશ કરતાં કરતાં) પ્રવાસ કર્યો છે. આજ પચાસ વરસ થયાં હું ત્રણમુક્ત થઈ રાષ્ટ્રપિત્ર ખાડે છું.^૧

૧. આ ગાયોએ અને અપદાનમાં આવેલી ભદ્રાની વાત મળતી આવે છે. પરંતુ સારિપુત્રે એને બિમ્બુણી જનાવી એ વાત અપદાનમાં મળી આવતી નથી.

૫૧

ભદ્રા કપિલાની^૧

“પૂર્વ જન્મને યાદ કરનારી લિમ્બુણીશ્રાવિકાઓમાં ભદ્રા કપિલાની શ્રેષ્ઠ છે.”

આની હકીકત મહાકારયપત્રી વાતમાં (પ્ર. ૪) આવી જ ગઇ છે. મહાકારયપત્રે જન્મણે રસ્તે મોકલી ભદ્રા ગમે રસ્તે ઠેક લિમ્બુણી-ઉપાશ્રમમાં ગઇ, અને લિમ્બુણી ચર્ચ. ઘેરી-ગાથામાં મળી આવતી એની ચાર ગાથાઓમાંથી છેલ્લી ગાથા આ પ્રમાણે છે:—

દિસ્યા આદીનવં લોકે ડમ્બો વલ્લજિતા મયં ।

દ્યમ્હ ચીળાસવા દન્તા સોતિભૂતમ્હ નિલ્લુતા ॥

અર્થ:—આ સંસારમાં દોષ માલમ પડવાથી અમે બંનેએ પ્રવ્રજ્યા લીધી. હવે અમારી વાસનાઓનો ક્ષય થયો છે, અમે દાન્ત થયા છીએ, શાંત થયા છીએ, અમે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા છીએ.

૫૨

ભદ્રા કુમ્માના

“અભિસાસાભિની^૨ લિમ્બુણીશ્રાવિકાઓમાં ભદ્રા કુમ્માના શ્રેષ્ઠ છે.”

આ આપણા બેશાધસત્ત્વની પત્ની; અને રાહુલની માતા. મહાપ્રજ્ઞપતી ગોતમીની સાથે એણે પણ પ્રવ્રજ્યા લીધી. ઘેરીગાથામાં એની ગાથાઓ મળી આવતી નથી; પણ ઘેરી-અપદાનમાં ચરોધરાતું એક મોટું અપદાન છે. તે ઉપરથી ચરોધરા આ જ દોષી જોઈએ, એમ સાગે છે. એ આખું અપદાન અહીં આપી ચકાવ તેમ નથી.

૧. ‘કપિલાની’ એવો પાઠ પણ મળી આવે છે.

૨. ન્હી ન્હી ભવની સિદ્ધિઓ બતાવવી, દિવ્ય યોગ, બીજના મનમાં શું છે તે જણવું, પૂર્વજન્મ યાદ દોવો, દિવ્ય ચક્ષુ તથા અધર્મ-સાચો જ્ઞાન એવી છ અભિજ્ઞાઓ છે.

એના ચરિત્ર સાથે મળતાં આવતાં કેટલાંક વાક્યોનો સારાંશ માત્ર આપ્યો છે:—

પુષ્કળ લિપ્તુણીઓને સાથે લઈ એ ઋદ્ધિમતી (યશોધરા) સંજીવની પાસે આવી, અને એને નમસ્કાર કરી બોલી, “ હવે મારી ઉંમર ૭૮ વરસની થઈ છે. હવે જીંદગી થોડી બાકી, રહી છે. તમને છોડીને હું જનાર છું, મારો મોક્ષ મેં મેળવી લીધો છે. આ સંસારમાં જે મારે હાથે તમારો કંઈ અપરાધ થયો હોય તો મને ક્ષમા કરો... ‘ઉપકાર કરનારી, સુખદુઃખમાં સમાન રહેનારી, સદૃશ બતાવનારી અને અનુકંપાં રાખનારી એવી જે સ્ત્રી હોય તે જ ખરી છે,’ એવી રીતે તમે જેની સ્તુતિ કરી છે, તે હું તમારી પૂર્વાશ્રમની પાત્રી છું.”

કાળુદાયીની વાતમાં (પ્ર. ૩૨) રાહુલમાતા અને યોધિસત્ત્વ એક જ દિવસે જન્મ્યાં હતાં એવું કહ્યું છે. એને સસ માનીએ, તો ભગવાનના પરિનિર્વાણ પહેલાં બે વરસ પૂર્વે જ એણે આ અપદાન કહેલું હોતું જોઈએ, એમ કહેવું જોઈએ. એ જ વરસે એ પરિનિર્વાણ પામી.

૫૩

કિસા ગોતમી

“ રુક્ષ ચીવર ધારણ કરનારી લિપ્તુણીઆવિકાઓમાં કિસા ગોતમી શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મ આવસ્તીમાં એક ગરીબ કુટુંબમાં થયો હતો. ઉંમર લાયક ચતાં એનું લગ્ન થયું, પણ ગરીબ કુળની હોવાથી સાસરીયાંમાં એની અવહેલના થવા લાગી. કેટલોક વખત વીત્યા બાદ એને એક છોકરો થયો, અને એથી એનું માન વધવા લાગ્યું. છોકરો મોટો થઈ આમતેમ નાચવા ફૂંદવા લાગ્યો, એટલામાં જ કેાઇ રોગથી એ મરણ પામ્યો. ત્યારે એ અત્યંત શોકાતુર થઈ, ‘આને કંઈ એસડ આપો, આને કંઈ દવા આપો,’ એમ બૂમો

પાડતી આમથી તેમ કરવા લાગી; અને ‘મરેલાનું’ એસડ શું?’ એમ કહી લોકો એની મરકરીઓ કરવા લાગ્યા. પણ એથી એનું બેભુન ઠેકાણે ન આવતાં વધારે ને વધારે ચસકવા લાગ્યું. ત્યારે એક ડાહ્યા માણસે એને કહ્યું, “આ સામેના વિહારમાં ભગવાન બુદ્ધ રહે છે. એમની પાસે જઈ તું તારા છોકરા માટે એસડ માગ.” એને એ ખડું લાગ્યું અને એ ભગવાન પાસે જઈ એસડ માગવા લાગી.

ભગવાન બોલ્યા, “એસડ માટે તું મારી પાસે આવી એ તે’ હીક કર્યું. હવે તું એમ કર.’ શહેરમાં જા. અને જે ઘરમાં જેનું કોઈ પણ આપ્તેષ્ટ મરણ ન પામ્યું હોય તેની પાસેથી ચપટી રાઇના દાણા લઈ આવ.” એ સંતોષ પામી શહેરમાં ગઈ, અને જે મળે તેની પાસે રાઇના દાણા માગવા લાગી. લોકોએ એને રાઇના દાણા આપવા માંડ્યા. પણ એણે કહ્યું, “તમારા ઘરના કોઈ મનુષ્યનું કોઈ સગુસંબંધી મરણ નથી પામ્યું ને?”

લોકો કહેતા, “અણિ જોનમી, તું આ શું બોલે છે? અહીં તો જીવતાં કરતાં મરેલાં માણસોની સંખ્યા જ વધારે.” એટલે તે રાઇ ન લેતાં જીજે ઘેર જતી. આ પ્રમાણે ધણાં ઘર ફરી આવી; ત્યારે તેને જ્ઞાન થયું કે આ જ જગતનો નિયમ છે. એમ જાણી છોકરાનું પ્રેત સ્મશાનમાં ફેંકી દઈ એ મનમાં જ બોલી, ‘અનિત્યતા’ (મરણ) એ એક ગામ, શહેર કે કુટુંબનો જ સ્વભાવ નથી, દેવશોક સાથે અખિલ વિશ્વનો આ જ ધર્મ છે.’”

૧. મૂળ ગાથા અપદાનમાં છે અને મનોરથપૂરણીમાં પણ એને અર્થિત કરી છે:—

ન ગામધર્મો જો નિગમસ્સ ધર્મો

ન વાપયં એકકુલસ્સ ધર્મો ।

સચ્ચસ્સ લોકસ્સ સદેવક્કસ્સ

એસો વ ધર્મો ચદિદં અનિચ્છતા ॥

ત્યાર પછી એ ભગવાન પાસે પાછી આવી. ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો, અને એ ભિક્ષુણી થઈ.

ભિક્ષુની સંયુક્તમાં એના માર સાથે ચએલા સંવાદની હકીકત છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

સવારના પહોરમાં કિસા ગોતમી આવસ્થીમાં બિલાટન કરી જમી રહ્યા પછી વિત્રાંતિ લેવા માટે અંધવનમાં જઈ એક ઝાડ નીચે બેઠી. એને ભય તથા લોભહર્ષ ઉત્પન્ન કરવાના અને સમાધિ-માંથી વ્યુત કરવાના ઉદ્દેશથી માર ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો, “કેમ અગ્નિ, મરી ગએલા છોકરાની મા જેવી દેખાય છે તો. તારું મોઢું રોત્તજ દેખાય છે. અહીં જંગલમાં એકલી શા માટે બેઠી છે? કાંઈ પુરુષને કેમ શોધી કાઢતી નથી?”

કિસા ગોતમી બોલી, “મારો છોકરો જરૂર મરણ પામ્યો છે. અથવા માણસોની છેવટે એ જ ગતિ થવાની છે. તેથી હું રોક પથ કરતી નથી અને રડતી પણ નથી; અને હે માર, તારાથી મહારાત્રી પણ નથી. સર્વ ઠેકાણે, મારી તૃપ્તિનો નાશ થયો છે, અંધકાર-રાશિનો વિશ્વંસ થયો છે; મૃત્યુની સેના પર જીત મેળવી મેં અર્હત્યદ મેળવ્યું છે.”

પોતાને કિસા ગોતમી કળા મઈ, એમ જાણી દુઃખી અંતઃકરણે માર ત્યાં જ અંતર્ધાન થયો.

૫૪

સિંગાલમાતા

“અદ્વાણુ ભિક્ષુણીત્રાવિકાઓમાં સિંગાલમાતા થેલ છે.”

એનો જન્મ રાજગૃહ નગરમાં એક શ્રેષ્ઠકુળમાં થયો હતો. મોટી યતાં એક સમાનગતિ યુવાન સાથે એનું લગ્ન થયું. એને જે છોકરો થયો તેનું નામ ‘સિંગાલ’ પાડવામાં આવ્યું; અને તેથી એને સિંગાલમાતા કહેતા. થેરીગાયમાં એની માયાઓ મળી આવતી

નથી. પરંતુ 'થેરી-અપદાનમાં એવું એક અપદાન' છે. એના પરથી એવું જણાય છે કે, દિશાઓની પૂજન કરતા જે સિગાલને ભગવાને ઉપદેશ કરી સન્માર્ગે દેખ્યો, તેની જ આ મા હતી. એ કહે છે—

પચ્છિમે ચ મથે દાનિ ગિરિવ્યજપુરુષમે ।

જાતા સેદ્ધિકુલે ફીતે મહારતનસંચયે ॥ ૧ ॥

પુત્તો સિગાલિકો નામ મમાસિ વિપથે રતો ।

દિટ્ઠિગહનપક્ષંદો દિસાપૂજનતત્પરો ॥ ૨ ॥

નાનાદિસા નમસ્સન્તં પિણ્ઠાય નગરં ઘર્જં ।

તં દિસ્યા ઓઘદો યુદ્ધો મર્ગે ઠટ્યા વિનાયકો ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(૧) આ છેલ્લા જન્મમાં હું ગિરિવજ (રાજગૃહ) નામના એક નગરમાં અત્યંત શ્રીમંત અને સમૃદ્ધ શ્રેષ્ઠિકુળમાં જન્મી. (૨) ખોટા માર્ગે ચડેલો, મિથ્યાદષ્ટિના જન્મજમાં પ્રવિષ્ટ થએલો, દિશાઓની પૂજામાં તત્પર એવો સિગાલક નામનો મારો પુત્ર હતો. (૩) એ દિશાઓની પૂજા કરતો હતો તે વખતે શહેરમાં પિણ્ઠપાન માટે જતી વખતે, વિનાયક છુદ્ધે અને જોયો, અને રસ્તામાં થોભી અને ઉપદેશ કર્યો.

ઉપાસકો

૫૫ અને ૫૬

તપુસ્સ અને ભસ્મિક

“ પ્રથમ સરણુ ગએલા ઉપાસકોમાં તપુસ્સ અને ભસ્મિક એ પહેલા છે. ”

એમનો જન્મ ઉત્કલદેશના એક કુટુંબમાં થયો હતો. તપુસ્સ એ મોટો બાઈ, અને ભસ્મિક નાનો બાઈ. તેઓ મોટા થયા એટલે મધ્યદેશમાં વેપાર કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યા.

સંબોધિતાન યથા પછી ત્રીજે અઠવાડિયે બોધિતશયી થોડે દૂર રાગપતન વૃક્ષ નીચે ભગવાનન બેઠા હતા. એ બને બાઇ વેપાર માટે એ માર્ગે યઈ જતા હતા. ત્યાં તેમને એક દેવતાએ ભગવાનને દાન આપવાનો ઉપદેશ કર્યો. એ પ્રમાણે ભગવાન પાસે જઈ એમણે એમને સાદો સત્તુ, તથા મધુશર્કરાદિ મિશ્રિત સત્તુ આપ્યો; અને તેઓ ભગવાનના ઉપાસક થયા. તે વખતે સંઘની સ્થાપના થઈ નહોતી; તેથી 'ભગવાનને શરણું જઈ છું, ધર્મને શરણું જઈ છું,' એ એ વચનથી જ તેઓ શરણુ ગયા. તેથી તેમને 'દ્વિવાચિક' ઉપાસક કહે છે. આટલે સુધીની વાન મહાવચ્ચની શરૂઆતમાં મળી આવે છે.

પછીથી ભગવાને એ બેને પોતાના માયાના આઠ વાળ આપ્યા. પોતાને દેશ જઈ એમણે એ વાળ પર મોટા ચૈત્ય બાંધ્યો. એમાંથી ઉપોસથને દિવસે આસમાની રંગનાં કિરણ નીકળતાં, એવી રીતે મનોરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. એમાંથી એક વાળ અશોકના વખતમાં મોક્ષચિપુત્રતિસ્સ મહાસ્થવિરે સુવર્ણભૂમિ મોકલેલા મોણી અને ઉત્તર એ બે સ્થવિરો બ્રહ્મદેશ લઈ ગયા; અને એના ઉપર જ અત્યારનો રંગુનનો અત્યંત બધ્ય સુવર્ણ ચૈત્ય (સ્વે-દગૂન કયા) બાંધવામાં આવ્યો છે, એવી પ્રહરી લોકોની માન્યતા છે.

૫૭

અનાથપિંડિક

“ હાયક ઉપાસકોમાં ગૃહપતિ સુદત અનાથપિંડિક શ્રેષ્ઠ છે. ”

એનો જન્મે આવસ્તીમાં સુમનશ્રેણીના કુટુંબમાં થયો હતો. સુદત એ એનું નામ. એ ગરીબ લોકોને પિંડ (ભિક્ષા) આપતો, તેથી એને અનાથપિંડિક કહેતા, અને એ જ નામથી આગળ જતાં એ પ્રસિદ્ધ થયો. રાજગૃહમાં એ ભગવાનને કેવી રીતે મળ્યો, અને પછીથી આવસ્તી જઈ જોતવનજેકાર કેવી રીતે બંધાવ્યો, એ બધી દ્રષ્ટાંત ચુલ્લવચ્ચમાં આપેલી છે. એનો સારાંચ બુદ્ધલીલાસાર-સંમહના બીજા ભાગમાં (પ્ર. ૯) આપેલો હોવાથી અત્રે આપવામાં

આવતો નથી. ભગવાને ઉપદેશ કરવાની શરૂઆત કાશીમાં કરી હોય તો પણ એમની પ્રસિદ્ધિ બિંબિસાર રાંઝની હયાતીમાં રાજગૃહમાં વિશેષ થયું; અને ત્યાંથી જ અનાયપિંડિક આમંત્રણ કરી એમને આવસ્તી લઈ ગયો.

અનતશત્રુએ બિંબિસાર રાંઝને મારી નાંખી બળાત્કારે રાજગાદી ઝુટાવી લીધી, અને એ દેવદત્તની પાછળ પડ્યો ત્યારથી ભગવાન છુદ્ધ વર્ધાવાસ માટે ધણું ખર્ચ આવસ્તી જ રહેતા. ત્યાં જેતવનનાં જેવો જ વિશાખાએ બંધાવેલો એક ગ્રાસાદ હતો. આ બંને ઠેકાણે ભગવાન વારાફરતી રહેતા. પચેનદિ કોસલ રાજ્યે ભગવાન માટે જાદો વિહાર બાંધ્યો ન હતો; તો પણ ભગવાન પર એનો ધણો પ્રેમ હતો, અને એ વારંવાર જેતવનમાં જઈ ભગવાનની મુલાકાત લેતો. તેથી ભગવાનને ધણું ખર્ચ આવસ્તીમાં કાઢના તરફથી પણ દબલ થતી નહોતી, અને પાછલી છંદગીમાં, આતુર્માસ માટે ત્યાં જ રહેવું એમને ઠીક લાગતું હોવું જાણ્યું. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ, અનાયપિંડિકના આરામમાં રહીને ભગવાને કરેલા ઉપદેશની સંખ્યા ધણી જ મોટી છે.

અનાયપિંડિકાવાદ નામનું મજ્ઞિમનિકાયમાં એક સુત છે. તે ઉપરથી તથા સંયુત્તનિકાયમાંનાં સોતાપત્તિ-સંયુત્તમાંનાં કેટલાંક સુતો ઉપરથી એમ જણાય છે કે, અંતકાળે સ્મારિપુત્રે અનાયપિંડિકને ઉપદેશ કર્યો, જેથી અત્યંત વેદનાઓ થતી હોવા છતાં પણ એ શાંતિથી મરણ પામ્યો. એટલે અનાયપિંડિક છુદ્ધ ભગવાનના પરિનિર્વાણ પહેલાં ધણું વયો ઉપર ચૂંચરી ગયો; હોવાનો નોંધ. કારણ કે ભગવાનના પરિનિર્વાણને વખતે સ્મારિપુત્ર હયાત નહોતો. અનાયપિંડિક મોટો પંડિત નહોતો; કેવળ દાતા હતો. તો પણ બોદ સાહિત્યમાં એનું નામ અજરમર થઈ ગયું છે.

ચિત્ર (ચિત્ત) મુદ્દપતિ

“ધર્મોપદેશ કરનારાં ઉપાધ્યાયશ્રાવકોમાં ચિત્ર મુદ્દપતિ ક્રમ છે.”

આ મગધ દેશમાં મહિકાશંક નગરમાં એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં જન્મેલો હતો, અને બાપના મરણ પછી પોતે નગરશેઠ થયો. પંચવર્ગીય ભિન્નુઓમાંથી મદાનામ સ્થવિર મહિકાશંકમાં આવેલો, ત્યારે એનો ઉપદેશ સાંભળી ચિત્ર પ્રસન્ન થયો; અને એ સ્થવિર મારે એણે અંબાદકારામ નામના ઉદાનમાં વિદાર બંધાવી આપ્યો. એ ઉદાનની પાસે જ ચિત્રનું મિગપુત્ર નામનું એક ગામડું હતું. એ ત્યાં વારંવાર જતો અને જતાં આવતાં આ વિદારમાં વાસો રહેલા ભિન્નુઓની પણ મુલાકાત લેતો. એ બીજા ભિન્નુઓને મુધર્મ નામના ભિન્નુ દ્વારા નોતરું મોકલતો; પરંતુ સારિપુત્ર મોઝલ્લાન જેવા પ્રસિદ્ધ ભિન્નુઓને એણે જાતે આમંત્રણ કર્યોની હકીકત પહેલાં જાગમાં (કલમ ૭૫) આવી ગઈ છે. એ ઉપાસક થયો હતો તો પણ ધણી કાળ મુઠી એને છુદ્દદર્શનનો લાભ મળ્યો નહિ. પછીથી ખાસ રાજ-ગૃહમાં જઈ એ જાગવાને મળ્યો, એવું મનોરથપૂરણીમાં કહેલું છે.

સંયુત્તનિઠાયમાં ચિત્રસંયુત્ત નામનું એને વિશે એક પ્રકરણ છે. એમાં દસ સુતો છે. એમાંથી કેટલાંક સુતોમાં ચિત્રે ભિન્નુઓને પૂછેલા પ્રશ્નો છે, અને કેટલાકમાં જાગવાનના ઉપદેશનું એણે જાતે જ વિવેચન કરેલું છે. છેલ્લાં ત્રણ સુતોનો એના ચરિત્ર સાથે વિશેષ સંબંધ હોય એમ લાગે છે; તેથી એમનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે:-

(૧) તે વખતે નિગપ્ત નાયપુત્ર^૧ મોટા નિગપ્તસમુદાય સાથે મહિકાશંક આવ્યા હતા. કેટલાક ઉપાસકોને સાથે લઈ ચિત્ર ગૃહપતિ એમની પાસે ગયો, અને ખખર અંતર પછી એક બાણુએ બેઠો: "ત્યારે નાયપુત્રે એને કહ્યું, "હે ગૃહપતિ, અવિતરક અવિચાર સમાધિ છે, એ અમણુ જોતમના કહેવા પર તારી શ્રદ્ધા છે?"

૧. જેન તીર્થકર મહાવીર સ્વામીને નિગપ્ત નાયપુત્ર (નિર્મળ જ્ઞાતપુત્ર) કહેતા. આ વાત જેવી રીતે બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મળી આવે છે તેવી આપી છે. આમાં સાંપ્રદાયિક દ્વેષથી, અતિશયોક્તિ હોવાનો સંભવ છે. જૈનવાચક આ પ્રસંગ વાંચી ઉદ્ધિગ્ન ન થાય એમ વિનંતિ છે.

ચિત્ર:—ભદંત, એ બાળકમાં લગવાન પર શ્રદ્ધા રાખવાનું કારણ નથી જણાતું.

ચિત્રનું આ કથન સાંભળી નાયપુત્રે પોતાના સમુદાય તરફ જોઈ કહ્યું, “આ ચિત્ર ગૃહપતિ કેટલો બધો સાદો અને સીધો આદમી છે, જુઓ! પિતર્ક વિચારોનો નિરોધ કરનાર માણસ પવનને જાળમાં કેદ કરનાર, કે ગંગાના પ્રવાહને પોતાની મૂંઝીથી અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર હોવો જોઈએ.”

ચિત્ર બોલ્યો, ભદંત, આપ અનુભવ-જ્ઞાનને મહત્વ આપો છો કે શ્રદ્ધાને?

નાયબ:—હે ગૃહપતિ, શ્રદ્ધા કરતાં અનુભવ જ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે.

ચિત્ર:—ભદંત, જ્યારે જ્યારે ઇચ્છા યાચ, ત્યારે ત્યારે હું સવિતર્ક સવિચાર એકાંતથી પ્રાપ્ત થએલું પ્રીતિસુખ જોમાં છે, એવા પ્રથમ ધ્યાનમાં મગ્ન થાઉં છું. જ્યારે ઇચ્છા યાચ, ત્યારે પિતર્ક-વિચાર શાંત કરી પિતર્કવિચારવિરહિત દ્વિતીય ધ્યાનમાં મગ્ન થાઉં છું...તૃતીય...ચતુર્થ ધ્યાનમાં મગ્ન થાઉં છું. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ, અવિતર્ક અવિચાર સમાધિ છે, એ જાણુવા માટે કોઈ પણ શ્રમણ પર કે બ્રાહ્મણ પર શ્રદ્ધા રાખવાની મારે જરૂર નથી.

એ સાંભળી નાયપુત્ર ફરીથી પોતાના સિખસમુદાય તરફ ફરીને બોલ્યો, “આ ચિત્ર ગૃહપતિ કેવો ઉદ્ધત અને શઠ છે, જુઓ!”

ચિત્ર:—ભદંત, હમણાં જ તમે મને સાદો અને સીધો કહેતા હતા, અને આટલી વારમાં જ ખાછો. ઉદ્ધત અને શઠ કહો છો! કાં તો તમારું પ્રથમ ભાષણ અસત્ય હોવું જોઈએ કે કાં તો અંતિમ ભાષણ અસત્ય હોવું જોઈએ.

ત્યાર પછી નાયપુત્રને બીજા દસ પ્રશ્નો^૧ પૂછી એમના ઉત્તરોની રાહ ન જોતાં ચિત્ર ગૃહપતિ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

૧. આ પ્રશ્નોનો ચિત્રના ચરિત્રની સાથે કોઈ જાતનો સંબંધ ન હોવાથી, એ પ્રશ્નો અત્રે આપ્યા નથી.

(૨) એક વખત ચિત્રનો પહેલાનો મિત્ર અંગેલ (નંમ્ર) કારયપ મશિકાસક આવ્યો હતો. ચિત્ર ગૃહપતિ, એ હતો ત્યાં જઈ ખચર અંતર પૂછી એક બાંજુએ બેઠો, અને બોલ્યો, “ભદ્રંત કારયપ, પરિવાજક થયે તને કેટલાં વર્ષ થયાં ?”

કાઠઃ—હે ગૃહપતિ, પરિવાજક થયે મને ત્રીસ વર્ષ થયાં.

ચિત્રઃ—પણ ભદ્રંત, આ ત્રીસ વર્ષોમાં તમે સામાન્ય લોકો કરતાં કંઈ વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું છે કે નહિ ?

કાઠઃ—શરીરની નબત્તા, શિરોમુંડન અને વાળની ચમરી એ વગર બીજું કંઈ પ્રાપ્ત થયું નથી.

ચિત્રઃ—વાહ વાહ રે વાહ વાહ ! આ તમારા પંચને ધણે જ સારો દહેવો ભેજ્યો ! જેમાં ત્રીસ વરસ સુધી રહી નબત્તા, શિરો-મુંડન અને ચમરી એ વગર બીજું કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી !

કાઠઃ—પણ ગૃહપતિ, કહે ભેજ્યો કે તને છુદોપાસક થયે કેટલાં વર્ષ થયાં ?

ચિત્રઃ—મને પણ ઉપાસક થયાને ત્રીસ વરસ થયાં.

કાઠઃ—વાર, આ ત્રીસ વરસમાં તેં પણ કંઈ મેળવ્યું છે કે ?

ચિત્રઃ—એમાં શી શંકા ? હું કાલે ત્યારે ત્યારે ધ્યાન મેળવી શકું છું. (આ ઠેકાણે ચિત્રે ચાર ધ્યાન કેવી રીતે મેળવી શકાય છે તે કહ્યું.)

ચિત્ર ગૃહપતિનું કહેલું સાંભળી અંગેલ કારયપ પ્રસન્ન થયો; અને છુદધર્મમાં પ્રવળ્યા માગવા લાગ્યો. ચિત્રે એને સ્થવિર બિંદુએ પાસે લઈ જઈ ઉપસંપદા અપાવી. કેટલાક વખત પછી કારયપ અર્હત્પદ પામ્યો.

(૩) ચિત્ર ગૃહપતિ અલંત મદિા હતો. ત્યારે ઘણી દેવતાઓ-એ ભેગી થઈ એને કહ્યું, “ગૃહપતિ, આવતે જન્મે ચક્રવર્તી રાજા થઈશ, એવી ધ્વજા કર.”

ચિત્રે એમને કહ્યું, “એ (ચક્રવર્તિપદ) પણ અનિત્ય છે. એનો પણ ત્યાગ કરીને જવું પડે છે.”

એ બબડે છે, એમ ધારી ચિત્રના સગાંસંબંધીઓએ કહ્યું,
“આર્યપુત્ર, કેકાણે આવ, બળગાટ કરીશ નહિ.”

ચિત્ર:—તો એમ કેમ કહે છે ?

તેઓ:—તું કહે છે કે ‘એ પણ અનિત્ય છે. એનો પણ ત્યાગ કરીને જવું પડે છે.’

જ્યારે ચિત્રે પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને દેવતાઓ સાથે પોતાના ધર્મોના સંભાષણની સમજણ પાડી, ત્યારે પોતાને પણ ઉપદેશ કરવાની એમણે ચિત્રને વિનંતી કરી. છુદ્ધ, ધર્મ અને સંધ પર શ્રદ્ધા રાખવા માટે અને યશાશક્તિ સત્પુરુષોને દાન આપવા માટે બધાને ઉપદેશ કરી ચિત્રશૂદ્રપતિએ પ્રાણ હોડ્યો.

૫૬

હાથક આળવક

“ચાર સંગ્રહોથી લોકસંગ્રહ કરનારા ઉપાસકોમાં હૃત્યક આળવક એક છે.”

આની વિચિત્ર વાત છે:—આળવક રાગ એક વખત શિકાર કરવા ગયો હતો. ત્યાંથી હરખુને મારી ધનુષ્ય સાથે બાંધી એ પાછો આવતો હતો. રસ્તામાં થાક લાગવાથી એ એક વડના ઝાડ નીચે એઠો. થાક ઉતર્યા પછી એ પાછો, જવાનો વિચાર કરતો હતો એટલામાં ત્યાં રહેનારા યક્ષે એને પકડ્યો. એના હાથમાંથી છૂટવાનો બીજો રસ્તો ન હોવાથી રાગ, રોજનો એક માણસ અને દેગડો ભરી અન્ન આપવાનું કળૂણ કરી ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો. તે દિવસથી યક્ષને દરરોજ એક માણસ અને દેગડો ભરીને અન્ન મળતું. કેટલાક દિવસ પછી કેદખાનામાંથી ફેદીઓ ખલાસ થયા, એટલે હવે આગળ શું કરવું, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. મોટી ઉમરના નાગરિકોને

પકડી યક્ષને ત્યાં મોકલી આપીશ તો દેશમાં ખળભળાટ થશે એમ ધારી રાજાએ તરતનાં જ જન્મેલાં બાળકોને યક્ષને ત્યાં મોકલવાની શરૂઆત કરી. તેથી નવ મહિનાં ભરાતાં પહેલાં ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ બીજા દેશમાં જતી અને પ્રસૂત થયા પછી કેટલાક મહિના ત્યાં જ રહેતી. એક દિવસ બીજા કોઈ છોકરો ન મળવાથી રાજાએ એ જ દિવસે જન્મેલા પોતાનો પુત્ર યક્ષને ત્યાં મોકલ્યો.

એની આગલી રાતે ભગવાન યુદ્ધ આગવક યક્ષના નિવાસ-સ્થાનમાં આવીને રહ્યા હતા. યક્ષે એમને કહ્યું, “હે શ્રમણ, અહીંથી બહાર નીકળ.” ‘હીક છે,’ એમ કહી ભગવાન ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા. યક્ષે કહ્યું, “શ્રમણ, અંદર આવ.” ‘સાફ ત્યારે,’ એમ કહી ભગવાન અંદર ગયા. આવી રીતે ત્રણ વખત બન્યું. ચોથી વખત ત્યારે યક્ષે ભગવાનને બહાર જવા કહ્યું, ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “આયુષ્મન, હું અહીંથી બહાર નીકળીશ નહિ. તારે જે કરવું હોય તે કર.”

યક્ષ:—હે શ્રમણ, તને હું પ્રશ્ન પૂછું છું. જે તારા તરફથી એના ઉત્તરો ન મળે તો હું તને ગાંડપણ વળગાડીશ, તારૂં કાળજી ચીરી નાખીશ અથવા પગ ઝાલી તને ગંગાની પાર ફેંકી દઈશ.

ભગ:—આયુષ્મન, મને ગાંડપણ વળગાડે, મારૂં કાળજી ચીરી નાખે અથવા તો મને પગ ઝાલી ગંગાની પાર ફેંકી દે, એવો આખી દુનિયામાં કોઈ નથી. તો પણ તારી ઇચ્છા હોય તો હું બંધે પ્રશ્ન પૂછ.

સાર પછી યક્ષે ભગવાનને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા; અને એના ચોથા ઉત્તર મળ્યા, એટલે એ ભગવાનનો ઉપાસક થયો.^૧

બીજા દિવસે રાજપુરોમાં રાજાના છોકરાને લઈ આગવક યક્ષના નિવાસસ્થાનમાં આવ્યા અને એ છોકરો એની આગળ મૂક્યો.

૧. ‘આગલી રાતે’ થી માંદાને ‘ઉપાસક થયો.’ સુધીની હકીકત સુતનિપાતમાંના આગવકસુતને આધારે આપી છે. મનોરથપુરાણમાં એનો દંકમાં ઉલ્લેખ કરી બાકીનું કામ આગવક સુતની અદૃકયા પર મોંપી દીધું છે.

પરંતુ આગવકે સ્વચ્છપ્રમાણ થઈ, નીચું માથું ધાલી ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “ આગવક, શરમાઈ નહિ. આ છોકરાને હઈ મારે સ્વાધીન કર. ” એ પ્રમાણે આગવકે છોકરાને પોતાના હાથમાં લઈ ભગવાનના હાથમાં આપ્યો. ભગવાને ફરીથી એને આગવકના હાથમાં મૂક્યો, અને આગવકે એને રાજપુરુષોને હવાસે કર્યો. આ રીતે એકના હાથમાંથી બીજાના હાથમાં જવાથી એનું નામ ‘ હૃત્યક ’ (હસ્તક) પાડવામાં આવ્યું.

એ ચાર સંગ્રહોથી લોકસંગ્રહ કેવી રીતે કરતો હતો, તેની અદ્વિતી અંગુત્તરનિકાયના અદ્વૃકનિપાતના ચોવીસમા સુત્રમાં મળી આવે છે. એ સુત્રનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

એક વખત ભગવાન આગવીમાં અગ્રાગવ એતિયમાં રહેતા હતા. તે વખતે હૃત્યક આગવક પાંચસો ઉપાસકોનો સમુદાય સાથે સહ ભગવાન પાસે આવ્યો, અને ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “ હૃત્યક, આ તારો સમુદાય મોટો દેખાય છે. આ સમુદાયનો સંગ્રહ તું કેવી રીતે કરે છે. ? ”

હૃ:—ભક્ત, આપે ચાર લોકસંગ્રહોનો ઉપદેશ કર્યો છે.

* ‘ હસ્તક ’ એ નામની સ્તુતિ જિજ્ઞાસુ મારે અદ્વૃકાકારે આગવકની કંઠકયાનો અહીં ઉપશોગ કર્યો છે, એ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. તે પછી આ કંઠકયાનું મહત્ત્વ ધર્મ છે. મહાભારતમાંના યજ્ઞપ્રશ્નોનો અને જ્ઞાસુરની આગવાનનો આની સાથે સંબંધ છે. છુદ્ધ ભગવાન આગવકના ભવનમાં ગયા, અને પોતાના યોગસામર્થ્યથી એને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો એ વાત ઘણી પ્રાચીન હોવાની, બૌદ્ધસાહિત્ય અને કાવરકામ, સાક્ષી પૂરે છે. જ્ઞાસુરની તથા યજ્ઞપ્રશ્નોની વાત આ ઉપરથી જ સ્વાએલી હોવી જોઈએ; અને જ્ઞાસુરની વાત ઉપરથી હસ્તકની વાત સ્વાએલી હોવી જોઈએ.

+ જ્ઞાન, પ્રિયવચન, અર્થચર્ચા અને સમાનાત્મતા, એ ચાર લોકસંગ્રહનાં સાધનો છે. એમને પાંચ વ્યયામાં ‘ સંગ્રહવત્સુ ’ કહે છે. અહીં એનું ‘ લોકસંગ્રહ ’ એનું જ આવાન્તર કર્યું છે.

એ દ્વારા હું ઉપાસકસમૂહનો સંગ્રહ કરું છું. જેનો દાનથી સંગ્રહ કરવો યોગ્ય હોય તેનો દાનથી, જેનો પ્રિયવચનથી સંગ્રહ કરવો હોય તેનો પ્રિયવચનથી, જેનો સંગ્રહ અર્થચર્યાથી (એનું કામ કરી) કરવો યોગ્ય હોય તેનો અર્થચર્યાથી અને જેનો સમાનાત્મતાથી (એની તરફ પોતાના જેવું વર્તન રાખીને) કરવો યોગ્ય હોય તેનો સમાનાત્મતાથી સંગ્રહ કરું છું. મારે સાં સંપત્તિ છે; જો હું લિખારી હોત, તો કદાચ હું આ ન કરી શકત.

ભા. —હૃત્યક, ધણું સુંદર! ધણું સુંદર! સમુદાયનો સંગ્રહ કરવાનો આ જ ઉપાય છે. ભૂતકાળમાં, ભવિષ્યકાળમાં કે હાલમાં, જે ભોક્ષાએ ભોક્ષસંગ્રહ કર્યો હશે, કરશે કે કરતા હશે તે બધાઓએ આ જ ઉપાયથી ભોક્ષસંગ્રહ કર્યો હશે, ભવિષ્યમાં આ જ ઉપાયથી કરશે અને હાલમાં આ જ ઉપાયથી કરે છે.

આટલો સંવાદ થયા પછી હૃત્યક ભગવાનને નમસ્કાર તથા પ્રદક્ષિણા કરી સાંથી ચાલ્યો ગયો. એટલે ભગવાને લિમ્બુઓને કહ્યું, “લિમ્બુઓ, હૃત્યક આગવક અદા, શીઘ્ર, દ્રી (લલ્લન), અવતૃપ્ય (ભોક્ષાપવાદમય), બહુચુલતા, ત્યાગ, પ્રસા અને અદ્યેષ્ટતા, એ આઠ ગુણથી યુક્ત છે. આ આઠ ઉત્તમ ગુણો હૃત્યકમાં વસે છે એમ જાણો.”

૬૦

મહાનામ શાક્ય

“ઉત્તમ દાન આપનારા ઉપાસકોમાં મહાનામ શાક્ય ઘેટ છે.”

આની દરકાર અનુરૂદ્ધની વાતમાં (પ્ર. ૫) આવી ગઇ છે. ભગવાન લિમ્બુસંઘ સાથે કપિલવસ્તુ જતા, સારે એમની નયા લિમ્બુસંઘની વ્યવસ્થા રાખવામાં એ જ આગળ પડતો ભાગ લેતો. એક ચોમાસામાં એણે લિમ્બુસંઘને ઔષધિપદાર્થ પૂરા પાડવાની જવાબદારી પોતાને માથે રાખી હતી, એ દરકાર જીમ્મ ભાગમાં (કથમ ૯૬) આવી જ ગઈ છે. એને હિંદેશીને ભગવાને ઉપદેશોમાં ધણું મૂક્યો

સુતપિટકમાં છે. ઉપદેશની દૃષ્ટિએ એમનું મહત્ત્વ ઘણું છે. પરંતુ એથી મહાનામના ચરિત્ર પર વધારે પ્રકાશ પડતો નથી.

૬૧

ઉગ્ગચ્છપતિ વૈશાલિક

“વહાલી વસ્તુઓ આપનારા ઉપાસકોમાં ઉગ્ગચ્છપતિ વૈશાલિક શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ વૈશાલીમાં એક ચેલિકુળમાં થયો હતો. ગુણ તથા શરીરથી એ હિંગત (ઉંચો) હતો, તેથી એને ઉગ્ગ કહેતા. એની તથા ભગવાનની મુલાકાત કેવી રીતે થઈ, અને એ કેવી જાતનો ઉપાસક થયો, તેનું વર્ણન અગ્રત્તરનિકાયના અર્ધકનિપાતના એકવીશમા સૂત્રમાં મળી આવે છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

એક વખત ભગવાન જુદા વૈશાલીમાં મહાવનમાં કૂટાગાર-શાલામાં રહેતા હતા. ત્યાં તેમણે ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશી કહ્યું, “ભિક્ષુઓ, ઉગ્ગચ્છપતિ વૈશાલિક આઠ ઉત્તમ ગુણોથી મુક્ત છે એમ જાણો.” એમ બોલી તેઓ વિહારમાં ગયા.

ત્યાં હાજર રહેલો એક ભિક્ષુ સવારના પહેારમઃ વૈશાલીમાં પિંડપાત માટે ગયો, ત્યારે ઉગ્ગચ્છપતિને ઘેર ગયો અને એને માટે પાથરેલા આસન પર બેઠો. એને નમસ્કાર કરી ઉગ્ગ એક બાલુએ બેઠો. એટલે એ ભિક્ષુએ એને પ્રશ્ન કર્યો કે, “તું આઠ ગુણોથી મુક્ત છું એમ ભગવાન કહેતા હતા. એ આઠ ગુણો કયા વાર?”

ઉગ્ગ બોલ્યો, “લદન્ત, એ આઠ ગુણો કયા તેની મને ખબર નથી. તો પણ મારામાં કયા ગુણો છે તે હું તમને કહું છું. (૧) જ્યારે મેં ભગવાનને પહેલા પહેલા જોયા, ત્યારે જ એમના પર મારી ભક્તિ થઈ. આ પહેલા ઉત્તમ ગુણ મારામાં છે. (૨) ભગવાને મને ધર્મોપદેશ કર્યો, અને એમનું તત્ત્વ મેં જાણ્યું. હવે મને એમના ધર્મમાં શંકા રહી નથી. જુદા, ધર્મ તથા સંધને હું શરણુ ગયો છું,

અને 'અક્ષયર્થ' સદિત પાંચ શિક્ષાપદોનો^૧ મેં અંગીકાર કર્યો છે. આ બીજો ઉત્તમ ગુણ મારામાં છે. (૩) મારી ચાર ઠેમારિક^૨ સ્ત્રીઓ હતી. એમની પાસે જ્યાં મેં કર્યું. 'બહેનો, મેં 'અક્ષયર્થ' સદિત પાંચ શિક્ષાપદોનો અંગીકાર કર્યો છે. તેથી તમારામાંથી જેની ઇચ્છા હોય તેણે અહીં રહી ધર્માચરણ કરવું; જેની ઇચ્છા હોય તે પિપર જાય; અને જેની પુનર્વિવાહ કરવાની ઇચ્છા હોય, તે પોતાને ક્યો પતિ ગમે છે, તે મને કહે.' ત્યારે જે મારી સાથી મોટી બાઈ હતી તેણે કહ્યું, 'મને અમુક માણસ સાથે પરણાવો.' હું એ ગૃહસ્થને બોલાવી લાવ્યો, અને ડાઘ હાથમાં સ્ત્રી તથા જમણા હાથમાં પાણીની ઝારી લઈ, સ્ત્રી એને સ્વાધીન કરી એના હાથ પર પાણી મૂક્યું. આવે પ્રસંગે પણ મારા મનમાં જરાય વિકાર ઉત્પન્ન થયો નહિ. મારામાં આ ત્રીજો ઉત્તમ ગુણ છે. (૪) મારા ઘરમાં જે સંપત્તિ છે, તે માત્ર મારી જ નથી, પણ સાધુસતોની પણ છે, એવું હું માનું છું. મારામાં આ ચોથો ઉત્તમ ગુણ છે. (૫) જે જે ભિક્ષુની

૧. પ્રાણપાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, વ્યભિચાર ન કરવો, ખોટું ન બોલવું અને માદક પદાર્થોનું સેવન ન કરવું, એ પાંચ નિયમો (શિક્ષાપદો) દરેક બૌદ્ધ ગૃહસ્થને જાણવા પડે છે. તેમાં ઉચ્ચ ગૃહપતિએ, વ્યભિચાર ન કરવો, એને બાદ્યે પૂણું 'અક્ષયર્થ' પાલન કરવું, એવો નિયમ લીધો હતો. તેથી 'અક્ષયર્થ' સદિત પાંચ શિક્ષાપદો એમ કહ્યું છે. 'મહાચરિયપઙ્ચમાનિ ચ સિદ્ધસાવદાનિ સમાદિર્મે' એવું મૂળ વાક્ય છે. 'આર્યસાસનાસ્તંય-મહાચરિયોપરિમદા યમાઃ' આ પદ્ધતિએ કહેલા ચરિત્રમાં 'અપરિમદ' નો અર્થ માદક પદાર્થોનું સેવન ન કરવું એવો જોડીએ તો ઉચ્ચનાં શિક્ષાપદોમાં અને પદ્ધતિના ચરિત્રમાં જિલકલ ફરક રહેતો નથી.

૨. ઠેમારિક એટલે પ્રથમ લગ્નની; પુનર્વિવાહની નહિ.

૬ નદે મૃતે પ્રમાણિતે જ્ઞાંતે ચ પતિતે પતૌ ।

પન્ચસ્થાપત્યુ નારીણાં પતિરન્યો વિધાયતે ॥

આ પરાયરમૃતિના સ્ત્રીઓ અહીં રમરણ થાય છે.

હું ઉપાસના કરું છું, તેની તેની અતિ આદરથી ઉપાસના કરું છું. મારામાં આ પાંચમો ઉત્તમ ગુણ છે. (૬) એ 'ભિક્ષુ જો મને ધર્મોપદેશ કરે તો તે હું આદરથી સાંભળું' છું. જો એ ધર્મોપદેશ ન કરે, તો હું એને ધર્મોપદેશ કરું છું. મારામાં આ છઠ્ઠો ઉત્તમ ગુણ છે. (૭) ભગવાને ઉત્તમ રીતે ધર્મોપદેશ કર્યો છે, એવું દેવતાઓ મને કહે છે, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પણ હું તેમને કહું છું કે, તમે આમ કહો કે ન કહો, તો પણ ભગવાને ઉત્તમ રીતે ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો છે એમાં મને તો શંકા નથી. દેવતાઓ સાથે મારા સંવાદ થાય છે, તેથી મારા મનમાં કદી પણ ગર્વની જાધા થઈ નથી.^૧ આ મારામાં સાતમો ઉત્તમ ગુણ છે. (૮) આ લોકમાં ખેતી આણનાર જે પાંચ સંયોજનો^૨ ભગવાને કહ્યાં છે, તેમનો મારા મનમાં ભેદ પણ રહ્યો નથી. આ મારામાં આઠમો ઉત્તમ ગુણ છે."

ઉગ્ગ શ્રદ્ધપતિનું આ કથન સાંભળી એ ભિક્ષુ ત્યાંથી નીકળ્યો, અને ભિક્ષાદન આરોપી ભગવાન પાસે આવ્યો. ભગવાનને એણે ઉગ્ગની વાત કહી સંભળાવી, ત્યારે ભગવાન ખેાલ્યા, "ઉગ્ગે જે કશું તે યોગ્ય જ કહ્યું છે."

૬૨

ઉગ્ગત શ્રદ્ધપતિ હસ્તિઆમક

"સંધના ઉપસ્થાપક ઉપાસકોમાં ઉગ્ગત શ્રદ્ધપતિ હસ્તિઆમક શ્રેષ્ઠ છે."

એનો જન્મ હસ્તિઆમના એક શ્રદ્ધિકુળમાં થયો હતો. ઉગ્ગત એનું નામ. એની અને યૈયાશિક ઉગ્ગ શ્રદ્ધપતિની વાતમાં ઘણો જ થોડો ફરક છે. આની વાત અર્દૂદનિપાત્તના જાવીશમાં મુતમાં આવેલી છે. એ મુતનો સાગંધ આ પ્રમાણે છે:—

૧. અહીં સૌક્રેટિસ માટે Oracle of Delphi એ આપેલો અભિપ્રાય અને એ સંબંધમાં સૌક્રેટિસનું વર્તન, એનું સ્મરણ થાય છે.

૨. 'પુણ્ય, ધર્મ' અને સંધ' (મરાઠી) પરિચિદ ૨, પુરે.

ભગવાન વનજીએના દેશમાં પ્રવાસ કરતા કરતા 'દસ્તિયામ' આવી પહોંચ્યા. ત્યાં લિલુએને ઉદ્દેશીને એમણે કહ્યું, "લિલુએ, ઉચ્ચ^૧ ગૃહપતિ દસ્તિયામક આડ ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત છે." એમ કહી ભગવાને વિદારમાં પ્રવેશ કર્યો. એક લિલુએ ઉચ્ચને ઘેર જઈ એને આ દશીકન કહી સંભળાવી અને એ કયા આડ ગુણોથી યુક્ત છે તે પૂછ્યું. ઉચ્ચ બોલ્યો, "ભગવાને કયા ગુણોની વાન કરી હશે તે હું નથી જાણતો. તો પણ મારામાં જે આડ સારા ગુણો છે તે હું તમને કહું છું. (૧) મેં જ્યારે ભગવાનને નાગવનમાં પહેલાં વહેલા જોયા, ત્યારે એમના પર મારી એકદમ શ્રદ્ધા બેઠી અને મારો હારનો કેક ઉતરી ગયો. મારામાં આ પહેલો સારો ગુણ છે. (૨) થી ૫ સુધીના ગુણો ૬૧ મા પ્રકરણમાંના ગુણોના જેવા જ છે.) (૬) હું જ્યારે મંધને નિમંત્રણ કરું છું, ત્યારે અમુક લિલુ સમાધિપ્રજાપારંગત, અમુક પ્રજાવિમુક્ત, અમુક સમાધિકુશલ, અમુક દષ્ટિપ્રાપ્ત, અમુક શ્રદ્ધાવિમુક્ત, અમુક ધર્માનુસારી, અમુક શ્રદ્ધાનુસારી, અમુક શીલવાન અને અમુક દુઃશીલ, પાપી છે,^૨ એવું દેવતાએ મને કહે છે. પણ મંધને અન્નદાન આપતી વખતે હું તેઓમાં બેદ-ભાવ રાખતો નથી. બધાની સાથે સમાન વર્તન રાખું છું. મારામાં આ છઠ્ઠો ઉત્તમ ગુણ છે. (૭) મો પહેલાંની માકક જ) (૮)

૧. અહીં ઉચ્ચતને જ ઉચ્ચ કહી સંજોડ્યો છે, એવું મનોરથપૂરણી ઉપરથી જણાય છે.

• આ ઉચ્ચન એની પોતાની માલિકીનું હવું, એમ અર્ધકથાભારતું કહેવું છે.

૧. અહીં નવ જાતના લિલુએ વર્ણવ્યા છે. તેમાં શીલવાન અને દુઃશીલ (દુરાચારી) એ બેનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. 'શ્રદ્ધાનુસારી' સુધીના પહેલાં સાતની સવિસ્તર માલિકી મન્નિજમનિજયમાંના કીલપિરિસુતમાં મળી આવે છે. Call the labourers, and give them their hire, beginning from the last unto the first. (Mathew, 20. 8). આ આયબલની વાતનું અહીં સ્મરણ થાય છે.

જો હું ભગવાન કરતાં પહેલો મરી જાઉં, તો ‘હિંગ મૃદપતિ હસ્તિઆમક ફરીથી આ લોકમાં આવશે નહિ,’ એવું ભગવાન કહે તો નવાઈ નથી. મારામાં આ આક્રમો ઉત્તમ ગુણ છે.”

ત્યાર પછી એ લિશ્તુ ભગવાન પાસે ગયો અને હિંગનું દહેવું ભગવાનને નિવેદન કર્યું. ત્યારે ભગવાન બોલ્યા, “હિંગ મૃદપતિ જો બોલ્યો, તે યોગ્ય જ બોલ્યો છે.”

હિંગ વૈશલિક અને હિંગ હસ્તિઆમક એ બે જૂદા જૂદા મૃદસ્થો હતા, એમાં સંકા નથી. પરંતુ આ બે સુતોમાં એમના ગુણોનું આપેલું વર્ણન લગભગ સરખું જ છે. તેથી એ ગુણ એ બંનેમાં હતા કે માત્ર બેમાંથી એકમાં જ હતા, તે કહેવું મુશ્કેલ છે. કાષ્ઠએ આ હિંગ સંબંધી તો કાષ્ઠએ બીજા હિંગ સંબંધી થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે આ વાત સાંભળી હોય, અને બંનેતા કથનમાં ફરક હોવાથી પહેલાને પહેલી વાત અને બીજાને બીજી વાત લાગુ કરવામાં આવી હોય, એવો પણ સંભવ છે.

૬૩

શૂર અખટું

“જ્ઞાનયુક્ત અદા રાખનારા ઉપાસકોમાં શૂર અખટું શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ આવસ્તીના એક શ્રેષ્ઠિકુળમાં થયો હતો. મોટો થયા પછી એ બીજા પંથના ગ્રમણની પાછળ પડ્યો હતો; પણ પછી ભગવાનના ધર્મનું થવણું કરી એ જુદોપાસક થયો. એટલે આ પોતાના હાથમાંથી છટકી જાય છે એમ ધારી છુદનું રૂપ લઈ માર ત્યાં પ્રગટ થયો. છુદ ભગવાન પાછા આવ્યા એમ ધારી શૂર એનો આદરસત્કાર કર્યો, અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. છુદ-રૂપી મારે કહ્યું, “મેં તને પંચસ્કંધ અનિત્ય છે એમ કહ્યું; પણ એ ખરાબર નથી, એ મારા ધ્યાનમાં આવવાથી હું પાછો અહીં આવ્યો. કેટલાક સ્કંધ અનિત્ય છે એ સાચું, પણ કેટલાક સ્કંધ નિત્ય પણ છે. એ જીવનું નોંધએ નહિ.”

‘બુદ્ધવચનમાં આમ ફેરફાર થવો શક્ય નથી,’ એ જાણી શૂરે કહ્યું, “તું બુદ્ધ નથી; પણ માર છે.”

આયત્રાવકના આ સંજ્ઞ કાન પર અથડાતાં જ મારને પોતાના પર જાણે કે પરશુપ્રહાર થયો હોય એમ લાગ્યું; અને ભયભીત થઈ બોલ્યો, “હા, હું માર છું.”

શૂર:—રે માર, તારા જેવા સેંકડો ને હજારો માર આવે, તો પણ મારા મનમાં ચલ્લખિયલ્લ થઈ શકે તેમ નથી. તેથી તું અહીં ઉભો રહીશ નહિ.

એમ કહી અંબેડે ચપટી વગાડી અને માર સ્તબ્ધ થઈ ત્યાં જ અન્તર્ધીન થયો.

આ વાત મનેરથપૂરણીમાં મળી આવે છે. એ કાલ્પનિક હોય તો પણ આકર્ષક હોવાથી અહીં આપી છે.

૬૪

જીવક કૌમારભૂત્ય

“વૈયકિનક તદ્વા રાખનારા ઉપાસકોમાં જીવક કૌમારભૂત્ય શ્રેષ્ઠ છે.”

એની સમગ્ર વાત પહેલાં ભાગમાં (કલ્પ ૬૦-૬૨) આપી જ ગઈ છે. એણે રાજગૃહમાં બુદ્ધ ભગવાન અને લિશ્તુસંઘને રહેવા માટે એક આશ્રવન આપ્યું હતું. પરિનિર્વાણ પહેલાં ભગવાન રાજગૃહમાં આવ્યા હતા ત્યારે અજાતથતુ રાજાને એમની યુક્તાકાંતે લાવવાનો પ્રયત્ન જીવકે જ કર્યો હતો એવું સામગ્ગ-પલ્લસુત ઉપરથી જાણાય છે. પરંતુ જીવકની જાંધી તદ્વા વ્યક્તિગત હતી, ‘એટલે કે’ ‘દર્મ’ અથવા સંઘ ઉપર એને અત્યંત પ્રેમ હતો નહિ. તેથી વૈયકિનક તદ્વા રાખનારા ઉપાસકોમાં એને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું.

૬૫

નકુલપિતા ગૃહપતિ

“બીજાનું” સમાધાન કરનારા ઉપાસકોમાં નકુલપિતા ગૃહપતિ શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ ભર્ગ દેશમાં સુસુમાર નગરમાં એક શ્રેષ્ઠીના કુળમાં થયો હતો. ભગવાન એ નગરમાં ગયા ત્યારે નકુલપિતાની અને એની સ્ત્રીની એમના પર અત્યંત શ્રદ્ધા બેઠી. એ બંને ભગવાનને પોતાનો પુત્ર કહેતા અને એમના પર એવો જ પ્રેમ રાખતા. તો પણ બુદ્ધ ભગવાને શરૂઆતમાં એમને ધર્મોપદેશ કરી એમનો પ્રેમ નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. ધીમે ધીમે પોતાની મેળે જ વિચાર કરી એમને ઠેકાણે આવવા દીધાં; અને પછીથી ધર્મોપદેશ કરી એમને સ્રોતઆપત્તિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરી.

નકુલપિતા અને નકુલમાતા એ બંનેનો એક બીજા પર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે એમનાં ચરિત્ર જુદાં જુદાં લખી શકાય તેમ જ નથી. એમનાં શરીર લિન્ન હતાં તો પણ સાંસારિક જીવન એક હતું, એમ કહેવું જોઈએ. અંગુત્તરનિકાયના અતુલનિપાતમાં એમને વિશે એક સુત (નં. ૫૫) છે. એનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

એક વખત ભગવાન ભર્ગ દેશમાં સુસુમારગિરમાં લેસકલાવનમાં રહેતા હતા. એક દિવસ સવારે ભગવાન નકુલપિતાને ઘેર જઈ એમના માંડે પાથરેલા આસન પર બેઠા. નકુલપિતા અને નકુલમાતા બંને ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠાં. નકુલપિતાએ ભગવાનને કહ્યું, “ભદ્રંત, નકુલમાતાનું મારી સાથે અત્યંત જીવાન અવસ્થામાં લગ્ન થયું હતું; અને ત્યારથી માફ મન એને છોડી દીધી પણ બીજો ગયું હોય એવું યાદ નથી. ત્યારે શારીરિક વ્યભિચારની તો વાત જ શી કરવી? હવે અમારી એવી ઈચ્છા છે કે આ જ જન્મમાં નહિ પણ આવતા જન્મમાં ય અમારો પ્રેમ આવો જ કાયમ રહે.”

નકુલમાતા બોલી, “ભદ્રંત, નકુલપિતાની સાથે માફ લગ્ન અત્યંત જીવાન અવસ્થામાં થયું હતું; અને ત્યારથી માફ મન એને છોડી બીજો ગયું હોય એવું યાદ નથી. ત્યારે શારીરિક વ્યભિચારની તો વાત જ શી કરવી! હવે અમારી એવી ઈચ્છા છે કે આ જ જન્મમાં નહિ પણ આવતા જન્મમાં ય અમારો પ્રેમ આવો જ કાયમ રહે.”

ભગવાને કહ્યું, “ જો તમારી એવી ઇચ્છા હોય, તો તમારે બનેએ સમાનશ્રદ્ધ, સમાનશીલ, સમાનભાગ અને સમાનપ્રત્યયવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી આ લોકમાં અને પરલોકમાં તમારો પ્રેમ કાયમ રહેશે.”

બીજો કોઈ સમયે બુદ્ધ ભગવાન મુંઝુમારગિરમાં રહેતા હતા; ત્યારે નકુલપિતા ઘણો મદિત થયો. ત્યારે નકુલમાતાએ એને કહ્યું, “ પ્રિય ગૃહપતિ, તને જો મરણ આવવાનું હોય તો સંસારમાં આસક્ત થઈ આવવા દઇશ નહિ. આવી રીતે મરણ આવે એ નિર્વેશ છે, એવું ભગવાને કહ્યું છે. કદાચ તને એવી શંકા આવશે કે તારા મરણ પછી હું હોવાં છોકરાંનું પોપણ નહિ કરી શકું, સંસારનું ગાડું નહિ ચલાવી શકું. પણ તું એમ માનીશ નહિ. મને મૃતર કાંતર્યા અને બિન તૈયાર કરતાં આવડે છે. એનાથી હું આપણાં છોકરાંઓનું પાલન પોપણ કરી શકીશ. તેથી સંસારની ચિંતાથી દુઃખી થઈ, મરણ આવવા દઇશ નહિ.

“ બીજી તને એવી પણ શંકા આવે કે, તારી ગેરહાજરીમાં હું પુનર્વિવાહ કરીશ. પરંતુ એ પણ ચોખ્ખું નથી. આજ સોળ વરસથી હું ગૃહસ્થબ્રહ્મચર્ય^૧ પાળું છું, એ તું જાણે છે જ. તેથી એ શંકાનો ત્યાગ કરી શાંતિથી મરણ આવવા દે.

“ ત્રીજી તને એવી શંકા આવવાનો સંભવ છે કે, તારા મરણ પછી હું ભગવાન તથા લિક્ષુસંઘનું દર્શન કરવા નહિ જાઉં. પણ તું એ ધ્યાનમાં રાખ કે તારા મરણ પછી તો હું ભગવાન અને લિક્ષુસંઘને મળવા માટે વધારે તત્પર રહીશ. તેથી આ શંકા મનમાંથી દૂર કરી શાંતિથી મરણ આવવા દે.

“ ચોથી તને એવી પણ શંકા આવશે કે, “મારા મરણ પછી નકુલમાતા પૂર્ણ રીતે ચારિત્રનું રક્ષણ નહિ કરે.” પણ તું એ ધ્યાનમાં

૧. ગૃહસ્થબ્રહ્મચર્ય એટલે ઉપાસવને દિવસે બ્રહ્મચર્ય પાળી સર્વ નિયમોનું પાલન કરવું તે.

રાખ કે, ભગવાનની શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરનારી તથા પૂણી રીતે ચારિત્ર્ય રક્ષણ કરનારી જે ગૃહિણી-આવિકાઓ છે, તેમાંની જ હું પણ એક છું. તેથી આ શંકાનો પણ ત્યાગ કરી શાંતિથી તારું મરણ થવા દે.

“પાંચમી તને એવી શંકા આવશે કે, ‘નકુલમાતાને હજી સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ નથી.’ પણ એમ નથી. ભગવાનની ગૃહિણી-આવિકાઓમાં જેઓને ધ્યાનનો લાલ વસ્ત્રો છે, તેઓમાંની હું પણ એક છું. આ વિશે જે કોઈને શંકા હોય તે ભગવાનને પૂછી જીવે. તેથી આ શંકાનો પણ ત્યાગ કરી શાંતિથી મરણ આવવા દે.

“વળી તને એ પણ શંકા આવવાનો સંભવ છે કે, નકુલ માતા ભગવાનના ધર્મવિનયમાં હજી સ્થિર થઈ નથી. એને આ ધર્મનું તત્ત્વ સમજાયું નથી. પરંતુ તું એ ધ્યાનમાં રાખ કે, ભગવાનની જે તત્ત્વજ્ઞાની ગૃહિણી-આવિકાઓ છે, તેમાંની હું એક છું. એ વિશે કોઈને સંશય હોય તો એ ભગવાનને પૂછી જીવે. તેથી એ શંકા મૂકી દઈ સંસારની કાળજી વગર શાંતિથી મરણ આવવા દે.”

નકુલમાતાના આ ઉપદેશથી નકુલપિતાની માંદગી ઓસડ વગર જ એકદમ દૂર થઈ. કેટલોક વખત બીત્યા બાદ એના શરીરમાં થોડીક શક્તિ આવી એટલે એ ભગવાન રહેતા હતા ત્યાં-લેસકન્નાવનમાં આવ્યો; અને ભગવાનને નમન કરી એક બાળુએ બેઠો. ત્યારે ભગવાને એને કહ્યું, “હે ગૃહપતિ, તું મોટો ભાગ્યશાળી છે. નકુલમાતા જેવી પ્રેમ રાખનારી, અનુકમ્પા રાખનારી અને ઉપદેશ કરનારી સ્ત્રી તને મળી છે. સદૈવ વસ્ત્ર ધારણ કરનારી મારી ગૃહિણી-આવિકાઓમાં જેઓ શીલસંપન્ન, સમાધિસંપન્ન અને તત્ત્વજ્ઞાની આવિકાઓ છે, તેમાંની નકુલમાતા એક છે. તને આવી સ્ત્રી મળી, એ તારું નશીબ છે.”

નકુલમાતા અને નકુલપિતા એ નામ એમના પહેલા છોકરા ઉપરથી પડેલાં હોવાં જોઈએ. આવે અણીને પ્રમંત્રે પતિનું સમાધાન

કરવામાં ત્યારે નકરવામાં એ આંટલું બધું દૈશ્ય બનાવ્યું, ત્યારે એવો સમાનશીલ પતિ પણ એ કામમાં એટલો જ કુશળ હોવો જોઈએ. તેથી બીજાઓનું સમાધાન કરનારા ઉપાસિકામાં એને અગ્રસ્થાન મળ્યું, એમાં નવાઈ નથી.

ઉપાસિકાઓ

૬૬

સુગતા સેનાનીદુહિતા

“પ્રથમ શરણુ મએલી ઉપાસિકાઓમાં સુગતા સેનાની-દુહિતા પડેલી છે.”

એનો જન્મ ઉરુવેલા-પ્રદેશમાં સેનાનીને ઘેર થયો હતો. યુવાવસ્થામાં, એક વડના ઝાડ પર રહેનારી દેવતાની એણે બાધા રાખી હતી કે, ‘જો મને યોગ્ય વરદાન મળી પહેલો હાકરો થાય તો હું દર વરસે તને યોગ્ય ઉપહાર અર્પણુ કરીશ.’ એનો સંકલ્પ પૂર્ણ થયો. તેથી પોતાની બાધા ઉતારવા માટે એણે એકલા દૂધની ઉત્તમ ખીર તૈયાર કરી, અને એ વડ નીચે સાફસૂદ કરવા પોતાની દાસીને લાં ‘મોકલી. આપણો બોધિસત્વ એ દિવસે સવારે એ ઝાડ નીચે બેઠો હતો. એને જોઈ દાસીને લાગ્યું કે સુગતાની બાધા સ્વીકારવા માટે સાક્ષાત્ વૃક્ષદેવતાં અવતરી હશે. એણે દોડતાં જઈ એ વાત પોતાની શેઠણીને કહી. એ દાસી સાથે દૂધની ખીર લઈ લાં આવી. ત્યાં આવી જીવે છે તો એને ખબર પડી કે, વૃક્ષ નીચે બેઠેલી વ્યક્તિ દેવતા નથી પણ પરમ તપસ્વી બોધિસત્વ છે. તો પણ ઘણા લક્ષિણાવથી બોધિસત્વને દૂધની ખીર અર્પણુ કરી. એ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, બોધિસત્વે એ જ રાત્રે છુદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું. તેથી બૌદ્ધ સાહિત્ય તથા ચિત્રકળામાં સુગતાના દાનને અતિશય મહત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, અને એનું નામ અન્નરામર થઈ ગયું છે. . . .

૬૭

વિશાખા મિગારમાતા

“દાયિકા-ઉપાસિકાઓમાં વિશાખા મિગારમાતા શ્રેષ્ઠ છે.”

આની સમગ્ર વાત જુદ્દલીલાસારસ^૧ અહના બીજા ભાગમાં (પ્ર. ૧૦) આવી ગઈ છે. ત્યાં એ ધમ્મપદ-અટ્ટકથાને આધારે લખેલી છે. તે પછી મનોરથપૂરણીની વાતમાં અને એ વાતમાં ફરક નથી. અનાથપિંડિક જેવી રીતે દાયક-ઉપાસિકામાં શ્રેષ્ઠ હતો, તેવી રીતે આ દાયિકા-ઉપાસિકાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતી. એનું એક ઉદાહરણ પહેલા ભાગમાં (કલમ ૬૪) આવી ગયું જ છે.

૬૮ અને ૬૯

ખુજ્જુત્તરા અને સામાવતી

“બહુશ્રુત ઉપાસિકાઓમાં ખુજ્જુત્તરા શ્રેષ્ઠ છે.”

“મૈત્રીધ્યાન કરનારી ઉપાસિકાઓમાં સામાવતી શ્રેષ્ઠ છે.”

એમાંની પહેલી ઘોસિત શ્રેષ્ઠીની દાસીને પેટ જન્મી હતી. એનું નામ ઉત્તરા હતું. પરંતુ એ જરા કુખ્ન^૨ હોવાથી એને ‘ખુજ્જુત્તરા’ કહેતા. સામાવતીનો^૩ જન્મ ભદિય નગરમાં ભદવતિય શ્રેષ્ઠીને ઘેર થયો હતો. એ બંને જણી એકત્ર કેવી રીતે આવી, તે નીચેની વાત ઉપરથી માત્રુમ પડશે.

એક વખત ભદિય નગરની આસપાસ મોટો ટુકાળ પડ્યો હતો. બૂખમરાની બીકથી લોકો વ્યાકુળ થઈ આમતેમ નાસવા લાગ્યા. ત્યારે ભદવતિય શ્રેષ્ઠીએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું “હે ભદ્રે, આ ટુકાળનો અંત આવે એમ લાગતું નથી. કૌશાંબીમાં ઘોસિત શ્રેષ્ઠી નામનો મારો એક મિત્ર રહે છે. ત્યાં આપણે જઈએ તો એ આપણને બૂલી જશે નહિ.”

૧. ‘કુખ્ન’ શબ્દનું પદ્યલિ રૂપ ‘જુજ્જા’ થાય છે.

૨. ‘સામાવતી’ એવો પાંડ પછુ મળી આવે છે.

ચોસિત શ્રેષ્ઠી અને એની મુલાકાત થએલી નહોતી; એમ નહિ, તો પણ એકબીજાનો વ્યવહાર ચાલુ હોવાથી એમનામાં મિત્રતા બંધાઈ હતી. ભદ્રવતિય શ્રેષ્ઠી પોતાની સ્ત્રી અને એકની એક છોકરીને લઈ કૌશાંબી જવા નીકળ્યો. જ્યાં ત્યાં દુકાળ હોવાથી માર્ગમાં એને ઘણી તકલીફ પડી. મહા મહેનતે કૌશાંબી આવી પહોંચી એ જાને એક ધર્મશાળામાં ઉતર્યો. ‘આવા મહિન વેળે ચોસિત શ્રેષ્ઠીને મળવું હીક નથી, એક બે દિવસ વિશ્રાંતિ લઈ પછી ત્યાં જવું,’ એવા વિચારથી ભદ્રવતિય ત્યાં જ રહ્યો. પણ જન્મવાનું શું કરવું ?

તે વખતે ચોસિત શ્રેષ્ઠીએ દુકાળપીડિત લોકો માટે અન્નચત્ર ઉઘાડ્યું હતું. પોતાની સ્ત્રીને ત્યાં ન મોકલતાં ભદ્રવતિયે પિંડ લાવવા માટે છોકરીને ત્યાં મોકલી. એ એક પાત્ર લઈ, અન્નચત્ર પાસે જઈ શરમથી એક બાળુએ ઉભી રહી. એને જોઈ ઇતરના વ્યવસ્થાપકના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, ‘બીજા’ સ્ત્રીપુરુષો માજલાં પકડનાર મચ્છીમારોની માફક મોટેથી જૂમાજૂમ કરી આગળ આગળ ધસવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ છોકરી નીચુ માથું ધાલી મૌન રાખી ઉભી છે. આ કોઈ કુશીન છોકરી હોવી જોઈએ.’ એણે એને કહ્યું, ‘છોકરી, તું આંગળ કેમ નથી આવતી ?’ એ બોલી, ‘આવી બીડમાં મારા જેવી છોકરી કેવી રીતે અંદર ધુસે ?’

“વાર, છોકરી, તારા ઘરમાં માણસો કેટલાં છે ?”

“અમે ત્રણ જણ છીએ.”

વ્યવસ્થાપકે એને એકદમ ત્રણ પિંડ આપ્યા; અને એ લઈ એ ધર્મશાળામાં આવી. માર્ગમાં પડેલી મહેનતથી અને અપવાસથી ભદ્રવતિય અત્યંત અચકત થયો હતો. તેમાં એણે આ અન્ન હદ ઉપરાંત ખાધું; અને તેથી તે એ જ રાત્રે મરણ પામ્યો. બીજો દિવસે સામાવતીએ અન્નચત્રમાં આવી બે જ પિંડ માગી લીધા. પણ પતિશોકને લીધે તથા શરીરને અત્યંત કલેશ થવાથી એની મા પણ એ દિવસે મરણ પામી. તો પણ જૂળ ન રોકવાથી ત્રીજો દિવસે

અનચ્છત્રના વ્યવસ્થાપકને ત્યાં જઈ એણે એક જ પિંડ માગ્યો. ત્યારે એણે કહ્યું, “પહેલે દિવસે ત્રણ, કાલે બે, અને આજે એક જ પિંડ માગે છે એ શું?” ત્યારે એણે એને બધી હકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે વ્યવસ્થાપક બોલ્યો, “એમ હોય તો તું મારા શેડની જ છોકરી છે, એમ હું માનીશ. મને પણ છોકરી નથી. ચાલ, તું મારી છોકરી થઈ રહે.”

માબાપ વચરની સામાવતીને ઠાઈ પાત્રકની જરૂર હતી જ. તેથી એણે આ વાત એકદમ કબૂલ કરી, અને તે દિવસથી એ પોતાના કાકાકપિતાને ત્યાં રહેવા લાગી. ખીજે જ દિવસે એણે એને કહ્યું, “અનચ્છત્રની જગ્યાએ આટલી બધી ગડબડ અને ખૂમાખૂમ ચાય છે, તે તમે બંધ કરી શકો તેમ નથી શું?”

“અલિ છોકરી, આટલો મોટો જમાવ હોય છે, ત્યાં ગડબડ અને ખૂમરાણુ બંધ કેવી રીતે કરી શકાય?”

“હું તમને એક ઢિપાય બતાવું. આ જગ્યાએ એક મોટી વાડ તૈયાર કરાવો, અને એમાં બે જ બારણાં રાખો. વચ્ચે અન આપનારા-ઓએ અનનાં વાસણુ ભરી રાખવાં, અને ત્યાં ઉભા રહેવું. જેઓ લેવા માટે આવે તેમને એક બારણામાંથી અંદર લેવા, અને પિંડ લઈ ખીજા બારણામાંથી બહાર જવા કહેવું. આમ કરવાથી ખૂમાખૂમ અને મારામારી ન થતાં સર્વ કામ થઈ રહેશે.”

વ્યવસ્થાપકને એની કલ્પના ઘણી ગમી ગઈ, અને ખીજે જ દિવસે એણે એનો અમલ કર્યો. ત્યારથી ખૂમાખૂમને મારામારી બંધ થઈ. કેટલાક દિવસ બાદ મોસિત ત્રેહીએ એ વ્યવસ્થાપકને બોલાવીને પૂછ્યું કે, “હાલમાં અનચ્છત્ર ચાલુ છે કે નહિ?” એણે કહ્યું, “બધું પહેલાંની માફક જ ચાલુ છે.”

મોસિત બોલ્યો, “ત્યારે પહેલાંની માફક ખૂમાખૂમ ને ગડબડ સંભળાતી નથી તે?”

બાપુ:—આર્ય, મારી એક છોકરી છે. એણે મને આ મુક્તિ મુજાદી. એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાથી આજે અનંતજનની જગ્યાએ શાંતિ પ્રવર્તે છે.

મોસિત:—અરે, પણ તને છોકરી ક્યાંથી ?

શેડની આગળ લપ્પનલપ્પન ચાલે તેમ ન હોવાથી, પોતાને છોકરી કેવી રીતે મળી, તે કહેવાની વ્યવસ્થાપકને ફરજ પડી. ત્યારે મોસિત બોલ્યો, “ આ તારો મોટો ગુન્હો ગણવો જોઈએ. આટલા દિવસ તે મારી છોકરીને પોતાને ઘેર રાખી લીધી, અને એ દફતરત મને કહી નહિ. તેથી જલદીથી જઈ એને અહીં લઈ આવ. ”

એને છોકરાની વ્યવસ્થાપકની ઈચ્છા નહોતી. પરંતુ શેડની મરજ સામ્યવા માટે સામાવતીને એ રોકને ઘેર લઈ ગયો. ત્યારથી મોસિત ટ્રેન્ડીએ એનું પોતાની એકની એક છોકરીની માફક પાલન કર્યું. શહેરમાંની પાંચસો કુમારિકાઓ એની સાથે ક્રીડા કરવા માટે આપવામાં આવી હતી; અને એની એકાદ રાજકુમારી જેવી બરદાસ્ત રાખવામાં આવતી હતી.

કૌશાંબીના ઉદ્યન રામને સામાવતીને સખીઓ સાથે ક્રીડા કરતાં જોઈ, અને મોસિત ટ્રેન્ડી પાસે એની માગણી કરી. મારી છોકરીને સાપલ કુળમાં પરણાવવાની મારી ઈચ્છા નથી, એમ કહી ટ્રેન્ડીએ રામની માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. તેથી એક દિવસ સામાવતી પોતાની સખીઓ સાથે ઉદ્યાનમાં ગઈ હતી, ત્યારે ઉદ્યન ટ્રેન્ડીને ઘેર આવ્યો અને એની સ્ત્રીને તથા નોકરચાકરોને ઘરમાંથી બહાર કાઢી બારણાં બંધ કરી, એના પર સીલ (રાજમુદ્રા) કર્યું; અને ખડો પહેરો રાખી ત્યાંથી પાછો ગયો. સામાવતી ઉદ્યાનક્રીડા કરી ઘેર આવી જુવે છે તો પોતાનાં માબાપ બહાર બેઠેલાં ! એણે પૂછ્યું, “ આ શું છે ? ” એમણે બનેલી સર્વ દફતરત કહી સંભળાવી. ત્યારે તે બોલી, “ તમે એમ કેમ કર્યું ? જો રામ અને મારા પરિવાર

સાથે રાણી બનાવવા તૈયાર હોય તો મને કંઈ વધી નથી, એમ તમારે કહેવું હતું ને?”

“દીકરી, તને રાણી થવાનું ગમશે એની અમને શી ખબર?”

પછીથી થ્રેબ્ડીએ રાજાને એવો સંદેશો કહેવડાવી મોકલ્યો. એણે સામાવતી માટે જોન મહેલ બંધાવી, એમાં એને માટે સખી-ઓની પણ વ્યવસ્થા કરી; અને એને પટરાણી બનાવી.

ધોસિત થ્રેબ્ડીના કુકુટ થ્રેબ્ડી અને પાવારિક થ્રેબ્ડી નામના બે ધનિક મિત્રો કૌશાંબીમાં રહેતા હતા. યુદ્ધ ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી એ ત્રણ જણ એમના દર્શન માટે આવસ્તી ગયા; અને એમણે ભગવાનને પોતાને શહેર આવવા નિમંત્રણ કર્યું. ભગવાને એમને કહ્યું કે, તથાગત ગામમાં રહેતા નથી. આ સૂચના એમને માટે બસ હતી. કૌશાંબી જઈ એમણે શહેર બહાર ધણે દૂર નહિ તેમ બહુ પાસે નહિ, એવી રમ્ય જગ્યાએ ત્રણ આરામ (વિહાર) બંધાવ્યા. એ આરામનાં ધોસિતારામ, કુકુટારામ અને પાવારિકારામ એવાં નામ હતાં.

‘આપને તથા ભિક્ષુસંઘને રહેવા માટે આરામ તૈયાર થઈ ગયા છે,’ એવો સંદેશો મોકલી થ્રેબ્ડીઓએ ભગવાનને કૌશાંબી આવવા નિમંત્રણ કર્યું. પરંતુ ભગવાન એ વખતે, ઉપદેશ કરતા, કુરુ દેશમાં ફરતા હતા. પ્રવાસ કરતા કરતા તેઓ હસ્માસદમ્મ (હસ્માપદમ્મ) શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં માર્ગદિવ પ્રાક્ષણે એમને જોયા; અને એમની લક્ષણસંપત્તિ જોઈ પોતાની અદ્વિતીય સુંદર કન્યા માટે આજ વર યોગ્ય છે, એવી એની ખાતરી થઈ; અને એકદમ ધેર જઈ એણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, “પ્રિયે, છોકરીને રાણુગારી તૈયાર કર. આજે એને માટે મેં યોગ્ય વર શોધી કાઢ્યો છે.”

પ્રાક્ષણે ધેર આ ગરબડ ચાલી રહી હતી. એટલામાં યુદ્ધ ભગવાન એ ધર આગળ થઈ ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયા. છોકરીને

સણગારીને જલદી તૈયાર ન કરી માટે બ્રાહ્મણુ શ્રી. પર રીસ ચડાવી બોલ્યો, “આ જો, એ આ રસ્તે થઈ હમણાં જ પસાર થયો.” બ્રાહ્મણુ જમીન પર પડેલાં બુદ્ધનાં પગલાં તરફ જોઈ હસતી હસતી બોલી, “તમે સાવ ગાંડા દેખાઓ છો! આ પગલાં કામી માણસનાં હોય એમ લાગતું નથી. આ અત્યંત વિરક્ત, સર્વજ્ઞ મનુષ્યનાં પગલાં છે. આવા માણસને છાકરી આપવાનો વિચાર કરો છો, એ નર્મ ગાંડપણુ છે.” એના બોલવા તરફ ધ્યાન ન આપતાં બ્રાહ્મણુ બોલ્યો, “તું પણ ટીક બકબક કરે છે !”

આવી રીતે એ બેનો વાદવિવાદ ચાલી રહ્યો હતો, એટલામાં બુદ્ધ ભગવાન લિલાટન કરી જમી રહ્યા પછી એ જ રસ્તે પોતા જતા હતા. એમને દરથી જોઈ બ્રાહ્મણુ પોતાની છાકરીને લઈ એમની પાસે ગયો અને કહ્યું, “જો ધ્રુવજિત, સવારથી હું તારી શોધમાં છું. સર્વલક્ષણુસંપન્ન એવો મારી છાકરીને માટે તું જ લાયક વર છે. તેથી આજથી તું એની સંભાળ રાખ.”

ભૃં:—બ્રાહ્મણુ, તૃપ્ત્યા, અસંતોષ અને કામવિકારનો વિચાર કરતાં શ્રીઓની સોખતમાં મને મુખ લાગતું નથી. મને તો એમ જ લાગે છે કે, આ અમેધ્ય (અપવિત્ર) પદાર્થોથી ભરેલું શરીર પગથી પણ સ્પર્શ કરવાને લાયક નથી.

બુદ્ધનું આ કથન સાંભળી માર્ગદિવાને (માર્ગદિવ્ય બ્રાહ્મણુની છાકરીને) અત્યંત તિરસ્કાર આવ્યો. એ મનમાં જ બબડી ઉઠી, “એને જો મારી જરૂર ન હોય, તો જરૂર નથી એવું સીધી રીતે કહે. પણ ‘અમેધ્ય પદાર્થોથી ભરેલું શરીર’ એમ કહી મારું અપમાન શા માટે કર્યું ?” ત્યારથી એણે બુદ્ધ ભગવાનનું ઘેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી એની મા બિશ્નુણી થઈ, અને એનો બાપ બિશ્નુ થયો; અને એણે છાકરીને પોતાના નાના ભાઈને સ્વાધીન કરી.

માગંદિયાના સૌંદર્યની કીર્તિ સાંભળી ઉદ્ધવ રાજાએ એના કાકાનું સમાધાન કરી, એની સાથે લગ્ન કર્યું. સામાવતીની માફક જ એને પણ રાજાએ એક મહેલ બંધાવી આપ્યો હતો અને એના માનભરતબાની પણ એવી જ રીતે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. છુદ્ધ ભગવાન કૈશાંખી આવ્યા, ત્યારે એમનું વેર લેવાની આ સારી તક છે, એમ ધારી માગંદિયાએ પોતાના કાકાને કહી ગામના લકડંગા લોકોને ભેગા કર્યા અને એમની પાસે છુદ્ધને ગાળો દેવડાવી. ત્યારે આનંદે કહ્યું, “આ શહેરના લોકો આવા દુષ્ટ છે. તેથી આપણે અહીંથી ખીજે ઠેકાણે જઈએ.” ભગવાન બોલ્યા, “આવે પ્રસંગે તથાગત મહારાષ્ટ્ર જતા નથી. આ લોકો એક અકવાડિયા સુધી ગાળંગાળા કરશે; પછીથી શાંત થશે. એમની ગાળો એમની પાસે જ રહેશે. તું તારા જીવને નાહક દુઃખી કરીશ નહિ.”

એટલે સ્થાભાવિક રીતે જ, માગંદિયાનો આ પ્રયોગ નિષ્ફળ ગયો. તેથી ખીજે કયે રસ્તે છુદ્ધનું વેર લઇ શકશે તેનો એ વિચાર કરવા લાગી.

એક દિવસ ભગવાનને કૈશાંખી શહેરના મુખ્ય માળાને ઘેર આમંત્રણ હતું. સામાવતીના પરિજનમાં ખુન્જુતરાં દાસી પણ હતી. એ દરેરાજ એ માળાને ત્યાંથી આઠ કાર્પાપણનાં પૂલ લઇ જતી. રાજના નિયમ પ્રમાણે એ પૂલ માટે આવી, ત્યારે માળાએ એને કહ્યું, “અલિ ઉત્તરા, આજ તને કૂલ આપવા માટે મને નવરાશ નથી. ભગવાનને અને લિશ્તુસંઘને મારે પીરસવાનું છે. તું પણ પીરસવાના કામમાં જરા મદદ કર.” એ પ્રમાણે ખુન્જુતરાએ માળાને મદદ કરી. બોજન થઇ રહ્યા પછી ભગવાને કરેલો ઉપદેશ એણે સાંભળ્યો, અને માળા પાસેથી કૂલ લઇ એ સામાવતી પાસે ગઇ. કૂલ જોઈ સામાવતીએ એને કહ્યું, “અલિ, આ કૂલ તો ખમણું દેખાય છે. રાજાએ પ્રસન્ન થઇ પૂલના પૈસા ખમણા તો નથી કર્યા ને?” ખુન્જુતરા બોલી, “બાસાદેખ, ખઈ કહું? હું રાજ

ચાર કાર્યપણનાં ટૂંક લાવતી હતી અને ચાર કાર્યપણ કોઈ જાંધતી હતી. પણ આજે મેં આઠે કાર્યપણનાં ટૂંક આપ્યાં છે."

સાંઃ—અલિ, પણ આજે જ એમં કેમં કર્યું ?

ખુઃ—બાસાહેબ, આજે મેં અમૃતપ્રાપ્ત ધર્મ જાણ્યો; અને હવેથી મારાથી અસલ કર્મ ચલું અશક્ય છે.

સાંઃ—અલિ ઉત્તરા, તે જ અમૃતધર્મ જાણ્યો છે, તે અમને પણ આપને ?

આમ કહી સામાવતીએ અને એની સખીઓએ હાથ આગળ કર્યાં.

ખુન્નજીતરા બોલી, "બાસાહેબ, આ ધર્મ આપના હાથ પર મૂકી શકાય તેવો નથી. છુદ્ધ ગુરુએ કલા પ્રમાણે હું તમને એનો ઉપદેશ કરીશ. પણ તમારા નશીબમાં હશે, તો જ તમને એનો લાભ થશે."

ખુન્નજીતરાના કહેવા પ્રમાણે એને ખેસવા માટે એક ઉત્તમ આસન આપવામાં આવ્યું, અને સામાવતી તથા એની સખીઓ દલકા આસન પર બેસી એનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગી. એમને એ ઉપદેશ એટલો બધો ગમી ગયો કે, તે દિવસથી દરરોજ ખુન્નજીતરાને મોક્ષી એને છુદ્ધનો નવો નવો ઉપદેશ સાંભળી આવવાનું સોંપવામાં આવ્યું; અને એની પાસેથી તેઓ પોતે એ બધું સાંભળતી. ખુન્નજીતરાને મહેલમાં એ વગર બીજું કંઈ પણ કામ સોંપવામાં આવતું નહિ.

સામાવતીની સખીઓ ભગવાનના ધર્મ પર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ હતી ખરી; તો પણ રાજ્યની બીકને લીધે ભગવાનની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત તેઓ લઈ શકે તેમ નહોતું. પણ જ્યારે ભગવાન એ રસ્તે ચઢેને જતા હોય, ત્યારે એમને જોવા માટે મહેલની બારીઓમાં એક સરખી બીડ ચઢી રહેતી. બારીઓ પૂરતી ન હોવાથી એમને તોડી પાડી મોટી કરવી પડી. એમની શ્રદ્ધા જોઈ માગદિવાનો

મત્સર એથી પણ વધ્યો; અને મીઠું મરચું લલરાવી એણે આ હકીકત રાગને કહી. રાગએ સામાવતીના મહેલની બારીએ પૂરાવી નાખી, ઉપરની બાજુએ બારીએ ચૂકાવી, જેમાંથી મહેલમાં યકાશ આવતો, પણ રસ્તામાંની કેાઇ ચીજ દેખાતી નહિ.

પણ માગંદિયાનું એટલાથી સમાધાન થયું નહિ. રાગ પોતાનું કહેલું માને છે, એમ જોઇ એણે બીજાં પણ તરકટ ઉભાં કરવાનું શરૂ કર્યું. રાગ એના મહેલમાં ગયો હતો ત્યારે એણે એને કહ્યું, “મહારાજ, તમને લાગે છે કે સામાવતીનો તમારા પર પ્રેમ છે. પણ એ તદ્દન ખોટું છે ! જે તમારે એનો અનુભવ લેવો હોય તો આ આઠ મરઘા એની પાસે મોકલી એમનું માંસ તૈયાર કરી લાવવા કહો. ”

રાગએ એ પ્રમાણે કર્યું. પણ સામાવતીએ કહ્યું, “લગવાનનેા ધર્મ જાણ્યાથી આ જીવતાં પ્રાણીઓને હું મારી શકું તેમ નથી.” અર્થાત્ એ માણસ મરઘા પાછા લઇ માગંદિયાના મહેલમાં આવ્યો. એટલે માગંદિયાએ રાગને કહ્યું, “જેયો ને સામાવતીના આપના ઉપર પ્રેમ હોવે આ જ મરઘા મારી નાંખી, એમનું માંસ તૈયાર કરી લિખુસંધને મોકલો, એવું હું આપના તરફથી એને કહાવી મોકલું છું; અને મારી ખાતરી છે કે એ કામ એ તરત જ કરશે.”

માગંદિયાએ રાગને ખગર ન પડે તેમ પોતાના માણસ પાસે એ મરઘા મરાખ્યા, અને એમનું માંસ તૈયાર કરી લિખુસંધને આપજો, એવું સામાવતીને કહાવી મોકલ્યું. સામાવતીએ એ પ્રમાણે કર્યું. માગંદિયાએ આ વાત મીઠું મરચું લલરાવીને રાગને કહી; તો પણ રાગના મન ઉપર જોઇએ તેવું પરિણામ થયું નહિ.

એક દિવસ સામાવતીના મહેલમાંથી રાગ ઠેઠ માગંદિયાના મહેલમાં ગયો. હિંદવન રાગ પોતાની પાસે એક નાની સરખી પીણા રાખતો. આ પીણા એને દાથી પકડવાના કામમાં ઘણી મદદ કરતી; અને એ લીધા વગર એ ક્યાંએ જતો નહિ. લાગ જોઈ માગંદિયાએ

એક નાણુક ચંદ્રથી વીણામાં કાણું. પાડ્યું; અને કેટલાક દિવસ ઉપર મહેલમાં લાવી વાંસની નળીમાં રાખી મૂકેલું કૃષ્ણસર્પનું. બચ્ચું ધીમે રહી એ કાણામાં પેસાડી કાણું બંધ કરાવી નાંખ્યું. ત્યાર પછી રાત્રી પાસે આવી એણે કહ્યું, “મહારાજ, સામાવતી તમારો હવારે ધાન કરશે એનો નિયમ નથી. તેથી તમે સાવધ રહેજો.” રાત્રી પોતાની વીણા વગાડવાની તૈયારીમાં હતો. માગંદિયા લાડથી એના હાથમાંથી એ લઇ પોતે વગાડવા લાગી; અને એકદમ એ કાણું ખુલ્લું કરી બોલી, “મહારાજ, આમાં કંઈક ભયંકર ચીજ છે.” અને વીણા નીચે મૂકીએ નાસવા માંડી. એટલામાં એ સાપ એ કાણામાંથી બહાર નીકળ્યો. એને જોઇ રાત્રીનો ક્રોધ પ્રગ્લ્ભિત થયો. એણે એકદમ સામાવતી તથા એની સખીઓને પોતાની પાસે લાવી ઉભી કરવાનો હુકમ કર્યો.

રાત્રીના માણસો જ્યારે સામાવતીને લાવવા મારે ગયા ત્યારે સામાવતીએ તરત જ અનુમાન કર્યું કે રાત્રી અત્યંત ક્રોધાવમાન થયો છે; અને એણે સખીઓને કહ્યું, “આજે રાત્રી આપણને મારી નાંખવા ઇચ્છે છે. તેથી એના પર નિસ્સીમ મૈત્રીભાવના કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે.”

રાત્રીપુરોએ એ બંધાને લાવી રાત્રીની આગળ હારબંધ બેસાડ્યા. રાત્રીએ ઝેરી બાણ ધનુષ્ય ઉપર ચડાવી કાન સુધી પહોંચ ખેંચી. પણ સામાવતી તથા એની સખીઓની મૈત્રીભાવનાનો પ્રભાવ એટલો બધો પડ્યો કે રાત્રીનો હાથ દોરી તથા બાણને ચોંટી રહ્યો, શરીરમાંથી પરમેવાના રેલા ચાલ્યા, શરીર કંપવા લાગ્યું, મોઢામાંથી લાળ પડવા લાગી, આંખો ભમવા લાગી. ત્યારે સામાવતીએ કહ્યું, “મહારાજ, શું આપને પીડા થાય છે?”

રાત્રી:—હા દેવી, હું તદ્દન અમિત થઇ ગયો છું. મને મદદ કર.

સા:—મહારાજ, જો એમ હોય તો બાણ જમીન પર રાખો.

રાગને એમ કહ્યું, એટલે બાણ એની મેજે નીચે પડ્યું. રાગ તરત જ સચેલ (વજ્ર સાથે) સ્નાન કરી આવ્યો અને સામાવતીને પણ લાગ્યો, અને બોલ્યો, “દેવી, મારો અપરાધ માફ કર.”

સાંઃ—દેવ, મેં તમને માફી આપી છે.

રાગ:—દેવી, તું મને માફ કરે છે, એ ઘણું સારું છે. આજથી હું તમને છુદ્ધના દર્શન માટે જવાની છૂટ આપું છું.

આવું મોટું તરકટ ઉભું કરવા છતાં પણ કંઈ ફળ મળ્યું નહિ, એ જોઈ માગંદિયા અત્યંત ખિન્ન થઈ, અને એનો મત્સરાગ્રિ વધારે બમૂકી ઉઠ્યો. એક દિવસ યુક્તિપૂર્વક રાગને લઈ એ ઉદ્યાનકીડા માટે ગઈ; અને આ તરફ પોતાના કાકાને કહી સામાવતીના મહેલનાં સર્વ બારણાં બંધ કરાવી એને આગ લગાડાવી. સામાવતી અને એની સખીઓ એ આગમાં બળી મૂઈ. તપાસ કરતાં માગંદિયાના કાકાના આ કૃત્યની રાગને ખબર પડી, અને એમાં માગંદિયાનો હાથ હોવા જોઈએ, એવી એની ખાતરી થઈ. પણ એને જરા પણ સંશય ન આવવા દેતાં એણે કહ્યું, “આ ઠીક થયું! એ મને મારી નાંખવા માટે જ્યારે ને ત્યારે ખટપટ કરતી હતી! અને એની સખીઓ બળી મૂઈ એ પણ ઉત્તમ થયું!” માગંદિયા બોલી, “મહારાજ, આ કામ મારા વગર થયું નથી.”

રાગને, ‘હું ખુશ થયો છું,’ એમ કહી એના બધાં સગાં-વહાલાંને ભેગાં કર્યા, અને એના દેખતાં એ બધાનો વધ કરી, પછીથી એનો પણ વધ કરાવ્યો.

ઉદયન રાગના અંતઃપુરને (જનનાખાનાને) આગ લાગવાથી સામાવતી અને એની પાંચસો સખીઓ બળી મરવાની હકીકત ઉદ્યાનના સાતમા વર્ગના દસમા સુત્રમાં આપેલી છે. ‘એમની ગતિ શી થઈ?’ એવો પ્રશ્ન લિખુઓએ પૂછ્યો, ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “એમનામાંથી કેટલીક સ્રોતઆપન, કેટલીક સકૃદાગામી અને કેટલીક અનાગામી હતી. એમનું મરણ નિષ્ફળ નહિ ગય.” આ ઉપરથી

એમ જણાય છે કે પિંડાચ પેલારદ્વાજે ઉદયનને ખુદોપાસક ક્યો ત્યાર પહેલાં ઘણાં વરસ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓમાં બોદધર્મનો સારી રીતે પ્રચાર થયો હતો.

ખુદે દન્યાદાન લેવાની ના પાડી, એવો ઉત્તેજ મુત્તનિપાત-માંના માર્ગદિયમુત્તમાં મળી આવે છે. ઉદાનમાંનું મુત્ત તથા માર્ગદિય-મુત્તની અદૃકયાઓને આધારે મનોરથપૂરણીકારે ઉપરની વાત રમેશી હોવી જોઈએ. એમાં ઇતિદાસનો ઘણો અંશ હોવો જોઈએ. આ જ વાત ધર્મપદ-અદૃકયામાં થોડી વધારે ખીલવીને લખેલી છે; પણ મનોરથપૂરણીની વાત એનાથી વધારે પ્રાચીન હોવી જોઈએ.

૭૦

ઉત્તરા નંદમાતા

“ધ્યાનરત ઉપાસિકાઓમાં ઉત્તરા નંદમાતા શ્રેષ્ઠ છે.”

રાજગૃહમાં મુમનશ્રેષ્ઠી નામે એક શ્રીમંત વેપારી રહેતો હતો. એની પાસે એક પૂર્ણ નામે નોકર હતો. આ ઉત્તરા એની દીકરી હતી. એક દિવસ રાજગૃહમાં આચ્છન્ન માલતો હતો તે વખતે મુમનશ્રેષ્ઠીએ પૂર્ણને કહ્યું, “પૂર્ણ, હું જાણે આચ્છવમાં મોજમજા કરવાનો, કે સારા બળદ અને હજા લઈ ખેતરમાં ખેડવા જવાનો ? ” પૂર્ણ બોલ્યો, “આર્ય, હું મારી સ્ત્રીને પૂછીને કહું છું.” એણે પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યું, ત્યારે એ બોલી, “આ શું ! મને શું પૂછો છો ? શેઠની ઈચ્છા તમે ખેતર ખેડો એવી દેખાય છે. તેથી એ કામ છોડી આચ્છવમાં જશો નહિ.” સ્ત્રીનું કહેવું સાંભળી પૂર્ણ ખેતીનાં આનંદો લઈ ખેતર ખેડવા ગયો.

એ જ દિવસે સારિપુત્ર નિરોધસમાધિમાંથી ઉઠી એ જ રસ્તે ચંદને આવતો હતો. પૂર્ણને જોઈ, અહીં પાણી ક્યાં મળશે, એવું એણે પૂછ્યું. પૂર્ણે એને દાતણ તથા ગ્રેહોંધોવા માટે પાણી આણી આપ્યું;

અને એના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, આજે આવા સત્પુરુષને લિક્ષા આપી શકાય હોત તો દીક્રા યાત. પૂર્ણીની સ્ત્રી પોતાના પતિ માટે એ એવજ્યને દિવસે મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરી 'એ લઈ એ' રસ્તે આવતી હતી. સારિયુત્તને જોઈ એણે મનમાં વિચાર કર્યો કે આપણા જેવા ગરીબના ઘરમાં આવા સત્પુરુષને આપવા માટે ક્યાંથી લિક્ષા હોય ? આજે આ અન્ન આમને અર્પણ કરી, ફરીથી ઘેર જઈ પતિ માટે ખીજું લાવી શકાશે. 'આવો વિચાર કરી એ બધું અન્ન સારિયુત્તના ધાત્રમાં નાંખી એ બોલી, "લદ્દત્ત, આવા આ દારિદ્ર્યમાંથી અમે મુક્ત થઈએ તેમ કરો." સારિયુત્તે, 'તારા મતારથ પૂર્ણ થાઓ' એવો આશીર્વાદ આપ્યો, અને એ ત્યાંથી જ વિહારમાં ચાલ્યો ગયો.

પૂર્ણીની સ્ત્રી પાછી ઘેર ગઈ; અને પતિ માટે ફરીથી મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરી, પૂર્ણ જમીન ખેડતો હતો ત્યાં લઈ ગઈ. પોતાને 'મોઢું થવાથી પૂર્ણને રીસ ચઢી દશે એમ ધારી, એણે કહ્યું, "સ્વામિનાથ, આજ એક દિવસ મને ક્ષમા કરો. તમારે માટે તૈયાર કરેલું મિષ્ટાન્ન મેં વાટમાં રથવિરને આપી દીધું, અને આ ફરીથી ખીજું તૈયાર કરી લઈ આવી છું. તેથી જ મને મોઢું થયું."

પૂર્ણ:—હે ભદ્રે, તેં આ ઘણું સાઈ કર્યું. આજે સવારે મેં રથવિરને દાતણ તથા મ્હોં ઘોવા માટે પાણી આપ્યું હતું, અને એ જ વખતે મારા મનમાં એને કંઈક લિક્ષા આપવી, એવો વિચાર આવ્યો હતો. કેમ જાણે મારૂં મન 'જણીને જ તે' આ કામ કર્યું હોય ને !

સ્ત્રીએ આવેલું મિષ્ટાન્ન ખાઈ, એના ખોળામાં માથું ઝૂકી પૂર્ણ ઘોડી વાર ચૂક ગયો; અને ઉઠીને જુએ છે તો ખેડેલી એક જગ્યાએ એને સોનાની જ માટી દેખાઈ. તે બોલ્યો, "ભદ્રે, આજ મેં ખેડેલી જગ્યાએ આ સોનું દેખાય છે, જોયું કે ?"

સ્ત્રી:—આર્ય, આજે તમને ઘણી મહેનત પડવાથી તમારી આંખો બગડી ગઈ હશે.

પૂઃ—પ્રિયે, જો તને મારા પર વિશ્વાસ ન હોય, તો તું જાતે જ જાણે જો.

એ સોનું જ હતું, એવી એની પણ ખાતરી થઇ. એટલે પૂછું કહ્યું, “આપણે આ ચોરીનાં કાંઈ તો અપરાધી કરીએ. તું અહીં જ રહે. હું રાજ્યને એની ખજાર આપું છું.”

એક તાસકમાં ત્યાંથી સોનાની માટી ભરી લઇ પૂર્ણ રાજમહેલમાં ગયો, અને રાજ્યને જનેસી બંધી બીના કહી સંભળાવી. રાજ્યએ એ બધું સોનું રાજમહેલમાં આપ્યું, અને પૂર્ણને ધનચેડી એવું નામ આપી શ્રેષ્ઠીપદ આપ્યું.

ઉત્તરા દેખાવડી તો હતી જ; તેમાં વગી એના આપે માટી યોગ્યતા સંપાદન કરી, એટલે ખુદ પૂર્ણના માલિકે-સુમનશ્રેષ્ઠીએ પોતાના છોકરા માટે એની માગણી કરી. પણ પૂર્ણે કહ્યું, “મારે તમારે ત્યાં છોકરી આપવી નથી.” એ સાંભળી સુમનશ્રેષ્ઠીને ખોટું લાગ્યું, અને એણે કહેવડાવી મોકલ્યું કે, “આટલાં વરસ સુધી મારા હાથ તળે રહી, અધિકાર મળ્યો કે તરત જ મને ભૂલી ગયો કે શું ?” ત્યારે પૂર્ણે જવાબ આપ્યો, “હું તમને ભૂલી ગયો નથી. તમારા કુળની તથા ગોત્રની મને પરવા નથી. પણ તમે રજા બીજા પંથના; અને મારી છોકરી રહી છુદ્ધાનુમાયિની ! તેથી એનું તમારા ઘરમાં બનશે શી રીતે ?” એ પર સુમનશ્રેષ્ઠીએ લખ્યું કે, “આપણે જૂનો સંબંધ તોડી નાખવો હીક નથી. હું અન્યપંથી હોઉં, તો પણ મારી પુત્રવધૂતા વહિવટમાં હું જરા પણ એાછું રાખીશ નહિ. છુદ્ધનો સત્કાર વગેરે કરવા માટે” એને જે ખર્ચ થાય, તે એને આપવામાં આવશે.”

ત્યાર પછી ઉત્તરાને સુમનશ્રેષ્ઠીના છોકરા વેરે પરણાવવામાં આવી. કેટલોક કાળ વીસ્યા પછી એણે પોતાના પતિને કહ્યું, “હું

૧. એ છુદ્ધની પૂજા માટે એક કાષાપિણનાં દૂલ મોકલવી હતી, એવું મનોરમપૂરણીમાં છે. પણ વિહારમાં રાજ કુલ મોકલવાનો રીવાજ છુદ્ધનો વખતનો નહોતો, પણ બુદ્ધયોગના વખતનો હતો. તેથી મૂળ વાક્યનું રૂપાંતર કરતી વખતે થોડો ફેરફાર કર્યો છે.

પિયરમાં હતી ત્યારે મહિનામાં આઠ દિવસ ઉપોસથવ્રત પાળતી હતી. તેથી અહીં પણ તેમ કરવાની પરવાનગી આપેા. ” પણ એને આ વાત પસંદ પડી નહિ. એમાયું આવ્યું તો પણ ‘ઉત્તરાને ઉપોસથ કરવા માટે પરવાનગી મળે નહિ. ચાતુર્માસનું છેલ્લું પખવાડિયું આવના પહેલાં એણે પોતાના બાપને કામળ લખ્યો કે, ‘તમે મને અહીં કેદમાં પૂરી છે. આટલા દિવસમાં હું એક દિવસ પણ ઉપોસથ પાળી શકી નથી. તેથી દવે મારે માટે એકદમ પંદર દળર કાર્પાપણ મોકલી આપસો. ’

એનાં માબાપે પણ આ આટલા પૈસા કેમ માગે છે, તેની તપાસ કરવાની પચાતમાં ન પડતાં એકદમ પંદર દળર કાર્પાપણ મોકલી આપ્યા. તે વખતે રાજગૃહમાં સિરિમા નામની એક ગણિકા રહેતી હતી. એને બોલાવી લાવી ઉત્તરાએ કહ્યું, “ સિરિમા, હું પંદર દિવસ ઉપોસથવ્રત પાળવા ઇચ્છું છું. તેથી આ પંદર દળર કાર્પાપણ લઈ આ પખવાડિયું મારે બદલે તું મારા ધણીની સેવા કર. ”

સિરિમાએ આ વાત કબૂલ કરી. એની સાથે મોળ કરવા મળશે, એવું જોઈ ઉત્તરાના પતિએ ઉત્તરાને ઉપોસથ પાળવા માટે તરત જ રજા આપી. તે દિવસથી ઉત્તરા દાસીએને સાથે લઈ, ખાવા પીવાના પદાર્થ તૈયાર કરાવી સંધને દાન આપતી, અને બાકીનો વખત ધર્મચિંતનમાં ગાળતી. આ રીતે પખવાડિયું પૂરું થવા આવ્યું.

પંદરમે દિવસે સવારે ઉત્તરા રસોઈ કરવામાં યુગ્થાઈ હતી; અને એનો પતિ સિરિમા સાથે ગરખાં મારતો અગાથી પર બેઠો હતો. ઉત્તરાએ બારીમાંથી એના તરફ જોયું. ‘આવી સંપત્તિનો ત્યાગ કરી રસોઈના ધૂમાડથી પોતાનું મોં કાળું કરી લેનારી તથા દાસીએ સાથે કામ કરનારી આ સ્ત્રી અતિ અલાગીવણ હોવી જોઈએ, ’ એવો વિચાર મનમાં આવવાથી એનો પતિ જરાક દરયો. ‘એ પોતાની સંપત્તિના મહત્ત્વ ઉન્મત્ત થયો છે, ’ એવું જોઈ ઉત્તરા પણ હસી. એ જોઈ, ‘આ ચેટિકા હું અહીં હાજર છું એવે વખતે

મારા પતિ સાથે હસે ખેલે શું ?' એમ બોલતી બોલતી ક્રોધથી અપાટાબંધ સિરિમા નીચે ઉતરી ! એની એ ચાલ ઉપરથી જ ઉતરાએ જાણી લીધું કે, આ પખવાડિયામાં એને 'હું શોધણી જ છું,' એવું લાગવા માંડ્યું હોવું જોઈએ ! અને તે જ વખતે સિરિમા પર મૈત્રીનું ધ્યાન ધરી એ સત્તે ઉભી રહી.

દાસીઓના ટાળામાં પેસી કઠાઈમાંથી મોટી કઠ્ઠી ભરી કઠ્ઠતું તેણે લઈ સિરિમાએ એ ઉતરાના માથા પર રેડ્યું ! પરંતુ મૈત્રીના ધ્યાનના પ્રભાવથી ઉતરાને એથી ઈર્ષ ન થતાં કમળપત્ર પર પડેલા જલખિંદુની માફક એ ત્યાંથી સરીને નીચે પડ્યું. ત્યારે પાસે ઉભેલી દાસીઓએ સિરિમાને કહ્યું, “વાહ રે વાહ ! અમારી શોધણી પાસેથી પૈસા લઈ આ ઘરમાં આવી, અને હવે પોતે જ શોધણી થવાનો વિચાર કરે છે કેમ ?”

એમ કહી એક પછી એકે આવી સિરિમા પર એમણે યથેચ્છ પ્રહાર કરવા માંડ્યો. ત્યારે સિરિમાએ પોતાનો અધિકાર ઓળખ્યો; અને ઉતરાના પગ આગળ નમી પડી, પગે પડી, એની માથી માગી. ઉતરા બોલી, “સિરિમા, આ બાબતમાં હું તને ક્ષમા કરીશ નહિ, હું કુદીન સ્ત્રી છું, એ તું ધ્યાનમાં રાખ. જો ભગવાન તને ક્ષમા કરે તો હું કરીશ.”

એટલામાં ભગવાન બિશ્નુસંઘ સાથે બિશ્વા માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એમને પગે લાગી સિરિમાએ બનેલી હકીકત એમને કહી સંભળાવી, અને એમની માથી માગી. ભગવાને માથી આપી, એટલે ઉતરાએ પણ એનો અપરાધ માફ કર્યો. એટલે ભગવાને કહ્યું, “ક્ષમાથી ક્રોધને જીતવો; દુર્જનને સાધુતાથી જીતવો; કૃપણને દાનથી જીતવો, અને જૂઠાને સત્યથી જીતવો.”^૧

૧. મૂળ ગાથા સ્તંભપદમાં છે:—

અક્રોધેન જિને ક્રોધે, અસાધું સાધુના જિને ।

જિને કદારયં દાનેન, સચેનાલિકવાદિનં ॥

વેળુકંટક શહેરમાં રહેનારી વેળુકંટકી નંદમાતા નામની ખીજ એક ઋદ્ધિમતી ઉપાસિકા હતી, એવું અંગુત્તરનિકાયમાંનાં કેટલાંક સુતો ઉપરથી જણાય છે. એને તથા અનુલુત્તરને ઉપાસિકાવર્ગમાં ભગવાને અમરચાન આપ્યું છે. તેથી એ તથા ઉત્તરા નંદમાતા એ બન્ને એક જ હોવી જોઈએ, એવી પ્રબળ શંકા આવે છે. અર્જુનકથાઓ રચાઈ તે વખતે મૂળ વાતમાં ઘણો જ ફેરફાર થયું, ઉપરની વાત રચનામાં આવી દશે.

૭૧

મુખ્પવાસા કૉલિયદુહિતા

“ઉત્તમ અન્ન આપનારી ઉપાસિકાઓમાં મુખ્પવાસા કૉલિય-
દુહિતા શ્રેષ્ઠ છે.”

આ સીવલિ સ્થવિરની મા થાય. એની વાત આ ભાગના અંદારમાં પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે. એટલે એ ત્યાં જોઈ લેવી.

૭૨

સુપ્પિયા ઉપાસિકા

“માંદાઓની માંવજત કરનારી ઉપાસિકાઓમાં સુપ્પિયા શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ વારાણસીમાં થયો હતો, અને એનું લગ્ન પણ એ જ શહેરનાં એક યુવાન સાથે થયું હતું. એક દિવસ ધર્મ-અવળુ માટે એ વિહારમાં ગઈ હતી, ત્યારે એણે ત્યાં એક અત્યંત માંદો પડેલો ભિક્ષુ જોયો; અને એને ઔષધ માટે શું જોઈએ છે, તેની તપાસ કરી. એના રોગ માટે માંસનો ઉકાળો જોઈતો હતો. એણે માંસ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એવી કવેળાએ માંસ મળી શકે તેમ નહોતું. એ છુદ્દોપાસિકા હોવાથી જનાવરને મારીને માંસ તૈયાર કરવું પણ એને પસંદ નહોતું. તેથી પોતાની એરડીમાં જઈ શસ્ત્રથી પોતાની જાંઘનું માંસ કાપી, પોતાની દાસી પાસે એનો ઉકાળો

કરાવી એણે એ એ લિશ્તુ પાસે મોકલ્યો; અને એથી એ માંદી પડી.

મુષ્પિયાના પતિનું નામ મુષ્પિય હતું. એ પણ અત્યંત શ્રદ્ધાળુ ઉપાસક હતો. ઘેર આવી તપાસ કરતાં એની માંદગીનું કારણ જ્યારે એને સમજાયું, ત્યારે એને સાનંદ આશ્વર્ય થયું. એણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું “માંદા લિશ્તુને દર્દે એણું યાવ તે માટે પોતાની જાંઘનું પણ માંસ આપવા આ તૈયાર થઈ; એનું આ ઔદાર્ય ધણું જ મોટું છે.” તે દિવસે વિદારમાં જઈ ભગવાનને એણે આમંત્રણ કર્યું. બીજે દિવસે નક્કી કરેલે વખતે ભગવાન લિશ્તુ-મંથ સાંધે એને ઘેર ગયા અને ત્યાં પાથરેલા આસનપર બેઠા. મુષ્પિય ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક ખાલુએ ઉભો રહ્યો. ત્યારે ભગવાને મુષ્પિયાની ખજાર પૂછી. મુષ્પિયે, ‘એ માંદી છે,’ એવું કહ્યું. ભગવાને કહ્યું, “એને અહીં બોલાવો.”

મુઠઃ—પણ ભદ-ત, એ ઉડી ચકતી નથી.

ભગ્નઃ—જો ઉઠાવું નહોત્ય, તો એને ઉચકીને લઈ આવો.

એ પ્રમાણે એને ઉચકીને ભગવાનની સામે લાવીને બેસાડવામાં આવી. ત્યારે એનો ધા એની મેજે રજાઈ ગયો. ભોજન થઈ રહ્યા પછી ભગવાને વિદારમાં જઈ, વજર વિચાર્યે માણસના માંસનો ઉકાળો લેવા માટે એ લિશ્તુનો નિયેજ કર્યો; અને ત્યારથી આપધ સાદ પણ માણસના માંસનો ઉપયોગ કરવો નહિ, એવો નિયમ કર્યો.^૧

આ વાત ઉપરથી મુષ્પિયાને માંદા માણસ માટે કેટલી લાગણી હતી, તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

૭૩

કાતિયાની

“જ્ઞાનયુક્ત શ્રદ્ધા રાખનારી ઉપાસિકાઓમાં કાતિયાની એક છે.”

૧ મૂળ વાત અહીંવખના છઠ્ઠા ભાગમાં છે, અને કેટલોક ફેરફાર કરી અનુવાદપૂર્ણીકારે આ જ વાત લીધી છે.

વેળુકંટક શહેરમાં રહેનારી વેળુકંટકી નંદમાતા નામની ખીજ એક ઋદ્ધિમતી ઉપાસિકા હતી, એણે અંગુત્તરનિકાપમાંનાં કેટલાંક મુનો ઉપરથી જણાય છે. એને તથા ખુબ્બુતરને ઉપાસિકાવર્ગમાં ભગવાને અમરથાન આપ્યું છે. તેથી એ તથા હિતરા નંદમાતા એ બન્ને એક જ હોવી જોઈએ, એવી પ્રબળ શંકા આવે છે. અર્ધ-કથાઓ રચાઈ તે વખતે મૂળ વાતમાં ઘણો જ ફેરફાર થઈ, ઉપરની વાત રચવામાં આવી દશે.

૭૧

મુખ્પવાસા કોલિયદુહિતા

“ઉત્તમ અન્ન આપનારી ઉપાસિકાઓમાં મુખ્પવાસા કોલિય-દુહિતા શ્રેષ્ઠ છે.”

આ સીવલિ સ્થવિરની મા થાય. એની વાત આ ભાગના અદારમા પ્રકરણમાં આવી મળે છે. એટલે એ ત્યાં જોઈ લેવી.

૭૨

મુખ્પિયા ઉપાસિકા

“માંદાઓની માવજત કરનારી ઉપાસિકાઓમાં મુખ્પિયા શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ વારાણસીમાં થયો હતો, અને એણે લગ્ન પણ એ જ શહેરનાં એક યુવાન સાથે થઈ હતું. એક દિવસ ધર્મ-શ્રવણ માટે એ વિહારમાં ગઈ હતી, ત્યારે એણે ત્યાં એક અત્યંત માંદો પડેલો ભિક્ષુ જોયો; અને એને ઔષધ માટે શું જોઈએ છે, તેની તપાસ કરી. એના રોગ માટે માંસનો ઉકાળો જોઈતો હતો. એણે માંસ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એવી કવેળાએ માંસ મળી શકે તેમ નહોતું. એ જીદ્દોપાસિકા હોવાથી જન્માવરને મારીને માંસ તૈયાર કરવું પણ એને પસંદ નહોતું. તેથી પોતાની ઓરડીમાં જઈ શસ્ત્રથી પોતાની જાંઘનું માંસ કાપી, પોતાની દાસી પાસે એનો ઉકાળો

કરાવી એણે એ એ લિખ્તુ પાસે મોકલ્યો; અને એથી એ માંદી પડી.
 મુષ્પિયાના પતિનું નામ મુષ્પિય હતું. એ પણ અત્યંત
 શ્રદ્ધાળુ ઉપાસક દનો. ઘેર આવી તપાસ કરતાં એની માંદગીનું
 કારણ જ્યારે એને સમજાયું, ત્યારે એને સાનંદ આચર્યું થયું.
 એણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું “માંદા લિખ્તુને દર્દ ઓછું થાય તે માટે
 પોતાની જાંઘનું પણ માંસ આપવા આ તૈયાર થઈ; એનું આ
 ઔદાર્ય ધણું જ મોટું છે.” તે દિવસે વિહારમાં જઈ ભગવાનને
 એણે આમંત્રણ કર્યું. જીજ્ઞે દિવસે નક્કી કરેલે વખતે ભગવાન લિખ્તુ-
 સંઘ સાથે એને ઘેર ગયા અને ત્યાં પાથરેલા આસનપર બેઠા.
 મુષ્પિય ભગવાનને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ ઉભો રહ્યો. ત્યારે
 ભગવાને મુષ્પિયાની ખજર પૂછી. મુષ્પિયે, ‘એ માંદી છે,’ એવું
 કહ્યું. ભગવાને કહ્યું, “એને અહીં બોલાવો.”

મુઠ્ઠા:—પણ ભદ્રંત, એ ઉઠી શકતી નથી.

ભગવાન:—જો ઉઠાવું નહોત, તો એને ઉચ્ચક્રીને લઈ આવો.

એ પ્રમાણે એને ઉચ્ચક્રીને ભગવાનની સામે લાવીને બેસાડવામાં
 આવી. ત્યારે એને ધા એની મેલે રજાઈ ગયો. બોજન થઈ રહ્યા
 પછી ભગવાને વિહારમાં જઈ, વગર વિચારે માણસના માંસને
 ઉકાળો લેવા માટે એ લિખ્તુને નિમંત્રણ કર્યો; અને ત્યારથી આપઘ
 સાથે પણ માણસના માંસનો ઉપયોગ કરવો નહિ, એવો નિયમ કર્યો.^૧
 આ વાત ઉપરથી મુષ્પિયાને માંદા માણસ માટે કેટલી
 લાગણી હતી, તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

૭૩

કાતિયાની

“ જ્ઞાનયુક્ત શ્રદ્ધા રાખનારી ઉપાસિકાએમાં કાતિયાની
 શ્રેષ્ઠ છે. ”

૧ મૂળ વાત મહાવચ્ચના છઠ્ઠા ભાગમાં છે, અને કેટલોક ફેરફાર કરી
 મનોરમપૂરણીકારે આ જ વાત લીધી છે.

એનો જન્મ અવંતી દેશમાં કુરંધર શહેરમાં થયો હતો, અને એ ત્યાં જ રહેતી હતી. એ મોટી યૃષ્ઠ ત્યારે. એની અને સોણ કુટિલચૂની મા કાળી ઉપાસિકાની દૃઢ મિત્રતા અધાર્મિક કુરંધરથી. સોણ આવસ્તી ગયો, અને ત્યાંથી ઉત્તમ રીતે ભગવાનનો ધર્મ શીખી પાછો આવ્યો; ત્યારે કાળીએ એને પોતાને ઘેર ઉપદેશ કરવા માટે બોલાવ્યો. એનો ઉપદેશ સાંભળવા ઘણા લોકો આવ્યા હતા. તેમાં કાતિયાની પણ હતી.

કાતિયાનીને ઘેર ખાતર પાડવા માટે શહેરના મઠ બહારથી ચોરોએ ભોંપડે બોલાવેલો આરંભ કર્યો હતો, અને એ ભોંપડે એ જ રાતે પૂડે થયું. ચોરોના આગેવાને પડોશમાં ચાલી રહેલા ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો, અને ત્યાં જઈ એ કાતિયાનીની પાછળ ઉભો રહ્યો. એ જ વખતે દીવા માટે તેણે લાવવા સારું કાતિયાનીએ પોતાની દાસીને ઘેર મોકલી, એ દાસી તેણે ન લાવતાં જ, ચોર આવ્યાંની ખબર લઈ આવી. તે વખતે ચોરોના આગેવાને એવો વિચાર કર્યો કે, જો આ મઠખંડને લીધે કાતિયાની અહીંથી ઉડીને જવા લાગે, તો એના અહીં ને અહીંયાં જ બે દેકડા કરી નાખીશ. પણ કાતિયાનીએ દાસીને કહ્યું, “અતિ, મઠખંડ કરીશ નહિ. ચોરોને હાથ લાગે તે ચોરો લઈ જશે. પણ હું જે આજે ઉપદેશ સાંભળું છું તે કોઈના પણ હાથમાં આવે તેવો નથી. આવા કામમાં હું વિધન નાખીશ નહિ.”

એનું એ વચન સાંભળી ચોરોનો આગેવાન અત્યંત શરમાયો, અને પોતાના મનમાં જ બોલ્યો, “જાવી બાઈના ઘરમાં ખાતર પાડનારા અમને આ મહાપૃથ્વી બેલાગ થઈ પોતાના પેટમાં સમાવી દે, એ જ યોગ્ય છે.” એ એકદમ કાતિયાનીને ઘેર ગયો અને પોતાના સાથીઓને દરેક સીજ એને ઠેકાણે મૂકી દેવાની એમને લઈ કાળીને ઘેર આવ્યો. એ બધા ચોરો ત્યાં ભેગા થએલા લોકોની પાછળ ઉભા રહ્યા હતા. જ્યારે ઉપદેશ પૂરો થયો, ત્યારે કાતિયાનીને

પગે લાગી એ આગેવાને પોતાને તથા પોતાના સાથીદારોને ક્ષમા કરવાની પ્રાર્થના કરી. “એ ક્ષમા કેમ માગે છે,” એ કાતિયાની સમજી શકી નહિ. તે બોલી, “તમે મારો શો અપરાધ કર્યો છે?” એણે બનેલી સર્વ હકીકત એને કહી સંભળાવી. ત્યારે એણે એમના સર્વ અપરાધ માફ કર્યા. પણ એટલાથી એમનું સમાધાન થયું નહિ. એની મારફતે જ પોતાને પ્રત્યક્ષ આપવા મારે એમણે સોણને વિનંતી કરી, અને એ બધા ભિન્ન થયા.

૭૪

નકુલમાતા શુદ્ધપત્ની

“બીજાનું સમાધાન કરનારી ઉપાસિકાઓમાં નકુલમાતા શુદ્ધપત્ની શ્રેષ્ઠ છે.”

એની આખી વાત નકુલપિતાની વાતમાં (પ્ર. ૬૫) આવી ગઈ છે. એ ત્યાં જોઈ લેવી.

૭૫

કાળી ઉપાસિકા કુરરધરિકા

“માત્ર સાંભળીને જ (મળ્યા વગર) ભક્ત થએલી ઉપાસિકાઓમાં કાળી શ્રેષ્ઠ છે.”

એનો જન્મ રાજગૃહમાં એક સારા કુટુંબમાં થયો હતો. એનું લગ્ન અર્ધવતી દેશના કુરરધર નામે શહેરના એક કુટુંબમાં થયું હતું. એ ગર્ભવતી હતી ત્યારે પિયર આવેલી; અને ત્યાં જ એણે પહેલવહેલી ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી; ત્યારથી એ ઉપાસિકા થઈ. એને જે છોકરો થયો તેનું નામ સોણ પાડવામાં આવ્યું. એની કથા આ ભાગના સત્તરમા પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે. ભગવાનની કીર્તિ સાંભળીને અને હૃદયના નામના બે યક્ષોના સંવાદ ઉપરથી એણે સાંભળી, એવું મનોરથપૂરણીમાં કહ્યું છે. શવે તેમ થયું હોય, તો પણ ભગવાનનું દર્શન થયા વગર જ, બીજાઓ પાસેથી

એમની કીર્તિ તથા ધર્મોપદેશ સાંભળી એ ઉપાસિકા : યહ, એટલી વાત તો સત્ય છે. . . . .

[છુદ્ધતા લિલ્લુસંઘમાં અંત્યજ જાતિના પણ લિલ્લુઓ હતા. પણ એમનામાંથી કોઈનો પણ ઉપરની યાદીમાં સમાવેશ થએલો નથી. તેથી નમુના દાખલ સોપાક (શ્વપાક) તથા મુનીત એ બે અંત્યજ જાતિના સ્થવિરોનાં ચરિત્ર ઘેરગાથા-અર્દૂકથાને આધારે અત્રે આપું છું.]

૭૬

સોપાક (શ્વપાક).

એનો જન્મ રાજગૃહમાં શ્વપાકકુળમાં થયો હતો અને એ જ નામથી એ આગળ જતાં પ્રસિદ્ધ થયો. એ ચાર મહિનાનો હતો ત્યારે જ એનો બાપ મરણ પામ્યો. અને એના લરણ્યપોષણનો ભાર એના કાકા પર પડ્યો. એ સાન વરસનો થયો ત્યારે ‘ આ મારાં છોકરાં સાથે લડ્યાં કરે છે, ’ એમ કહી એનો કાકો એને રમશાનમાં લઈ ગયો, અને એના બંને દાચ પીઠ પાછળ બાંધી એ જ દોરીથી એને લાં પડેલા એક મડદા સાથે બાંધી દીધો; અને ‘ આને શિયાળવાં ખાઈ જાઓ, ’ એમ કહી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. એટલે સોપાક, ‘ મારી અહીં શી ગતિ થશે, મારો અહીં કોણ વાલી, મને આ બીકમાંથી કોણ તારશે ? ’ એમ કહી મોટેથી આક્રોશ કરવા લાગ્યો. રાત્રે સોપાકનો આક્રોશ સાંભળી ભગવાન ત્યાં આવ્યા, અને બંધનમાંથી મુક્ત કરી એને પોતાની સાથે લઈ ગયા. સોપાકની માએ દિવસે છોકરાની ખજર પૂછી; પણ એણે કંઈ પણ દાદ લાગવા દીધી નહિ. તેથી બીજે દિવસે એનો શોધ કરતી દરતી એ ભગવાન પાસે આવી પહોંચી, અને પોતાના છોકરાની ખજર પૂછી. ભગવાને એને ધર્મોપદેશ કર્યો. એ સાંભળી એ ઓનઆપન્ન થઈ, અને છોકરાને વિદ્યારમાં લઈ જવા માટે એને ખોટું ન લાગતાં

ઉત્તરો આનંદ જ થયો. પ્રજીથી. સોપાકને અર્દભદ્ર પ્રાપ્ત થયું.
ધેરગાથામાં એની જે સાત ગાથાઓ છે તે આ પ્રમાણે છે:—

દિશ્વા પાસાદછાયાય ચંકમન્તં નરુત્તમં ।
તત્થ નં ઉપસંકમ્મ ચન્દિસ્સં પુરિસુત્તમં ॥૧॥
પક્કંસં ચીવરં કરંયા સંહરિત્થાન પાણિયો ।
અનુચંકમિસ્સં પિરજં સવ્યસત્તાનમુત્તમં ॥૨॥
તત્થો પઙ્કહે અપુચ્છિમં પઙ્કહાનં કોપિદો વિદુ ।
અચ્છમ્મી ચ અમીતો ચ વ્યાકાસિ સત્થુનો અહં ॥૩॥
વિસ્સજ્જિતેસુ પઙ્કહેસુ અનુમોદિ તથાગતો ।
મિલ્લુસંધં ધિલોકેત્થા હમમગ્થં અમાસથ ॥૪॥
લાભા અંગાન મગધાનં યેસાયં પરિબુઙ્ગતિ ।
ચીવરં પિઙ્કપાતઙ્ક પચ્ચયં સયનાસનં ।
પચ્ચુટ્ઠાનઙ્ક સામીત્તિ, તેસં લાભા તિ ચ ઘયો ॥૫॥
બુઙ્ગદગ્ગે મં સોપાક દસ્સનાયોપસંકમ ।
પસા ચેવ તે સોપાક મવતુ ઉપસમ્પદા ॥૬॥
જાતિયા સત્તવસ્સોહં લઙ્કાન ઉપસમ્પદં ।
ધારેમિ અન્તિમં દેહં અહો ધમ્મસુધમ્મતા ॥૭॥

(૧) મહેશ્વરી જાયામાં ચંકમણ કરતા નરોત્તમને જોઈ હું ત્યાં
ગયો, અને એને નમન કર્યું. (૨) ચીવર એક ખસા પર કરી
અને લાય જોડી એ વિશુદ્ધ, સર્વસત્ત્વોત્તમની પાછળ પાછળ હું
પણ ચંકમણ કરવા લાગ્યો. (૩) ત્યારે એ કુશલવ્રજ પૂજનારાએ
મને વ્રજ પૂજ્યા અને ગલરાટ કે બીક વગર મેં એ ચુરને જવાબ
આપ્યા. (૪) પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવા માટે તથાગતે મારું અભિનંદન
કર્યું અને શિશુસંધ તરફ ફરી એણે કહ્યું, (૫) “ જે આંગોનાં
તથા મગધોનાં ચીવર, પિંડપાત, લેખન્ય (ઔપચ) અને સયનાસન

આ સ્ત્રીકારે છે, એ એમનો મોટો ફાયદો જ છે એમ સમજવું
 નેહએ. જે એની માનમવાંદા રાખે છે, તેમને પશુ ફાયદો થાય
 છે. (૬) સોપાક, તું આજથી મને મળવા માટે આવતો જજે;
 અને આજ તારી ઉપસંપદા થઇ એમ સમજ.” (૭) હું સાત
 વરસનો હતો ત્યારે મને ઉપસંપદા મળી; અને દશે દૂ આ અંતિમ
 શરીર મારણ કરી પુ. ધન્ય છે ધર્મના સામર્થ્યને !

૭૭

મુનીત

એનો જન્મ ભગીકુળમાં થયો હતો. ઘેરગાથાના આરંભ
 નિપાતમાં એની ગાથાઓ છે. તેમાંજ એનું ચરિત્ર આપેલું છે. એ
 ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે:—

ભોષે કુલમિદ્રિ જાતોહં દલિહો અપ્પમોજનો ।

દીનં કમ્મે મમેં આસિ અદોસિ પુપ્પહટ્ઠકો ॥૧॥

જિગુચ્છિતો મનુસ્સાનં પરિભૂતો ચ પમ્મિતો ।

ભોષં મનં કરિત્થાન યન્નિદ્ધસં ચહુકં જનં ॥૨॥

અથહસાસિ સમ્પુદ્ધં મિકલુમેંઘપુરલ્લતં ।

પયિસન્તં મહાધોરં મગધાનં પુરુત્તમેં ॥૩॥

નિલિલ્લપિત્થાન વ્યામ્ભંનિં યન્નિદ્ધતું ઉપસકમ્મિં ।

મમેજ અનુકમ્પાય અદ્ઢાસિ પુરિસુત્તમો ॥૪॥

યન્નિદ્ધત્થા સમ્પુત્તો પાવેં પ્પકમન્તં ઠિતો તદ્દા ।

પઠ્ઠવ્જ્જં અદમાયાચિં સમ્પસન્તાનમુત્તમેં ॥૫॥

તત્તો કારુણિકો સત્થા સઘલ્લોકાનુકમ્પકો ।

પદ્ધિ મિકલુતિ મં આદ સા મે આસૂપસમ્પદા ॥૬॥

સો હં પ્પકો અરઙ્ગાલ્લિમિં વિહરન્તો અતન્નિદ્ધતો ।

અકાલિં સત્થુ પ્પચનં ચયા મં ઓવદો જિનો ॥૭॥

રત્તિયા પઠમં યામં પુબ્બજાતિં અનુસ્સરિં ।
 રત્તિયા મઙ્ગિલ્લમં યામં દિશ્વચક્કલું ધિસોદિતં ।
 રત્તિયા પચ્છિમં યામે તમોલ્લન્ધં પદાલયિં ॥ ૮ ॥
 તત્તો રત્તયા ધિવસને સુરિયસ્સુગ્ગમનં પતિ ।
 ઇન્દો વ્રહ્મા ચ આગન્તવા મં નમસ્સિસુ પઙ્ગલી ॥ ૯ ॥
 નમો તે પુરિસાજઙ્ગા નમો તે પુરિસુત્તમ ।
 યસ્સ તે આસવા સોના દક્ષિણેયોતિ મારિસ ॥ ૧૦ ॥
 તત્તો દિશ્વાન મં સત્થા દેવસંઘપુરવ્વતં ।
 સિતં પાતુકરિત્થાન ઇમં અત્યં અમાસથ ॥ ૧૧ ॥
 તપેન વ્રહ્મચરિયેન સંયમેન દમેન ચ ।
 પતેન વ્રાહ્મણો દોતિ પતં વ્રાહ્મણમુત્તમં ॥ ૧૨ ॥

(૧) હું નીચકુળમાં જન્મ્યો હતો, અને ગરીબ હતો. ખાવા પીવાની મને તાણ પડતી. મારો ધંધો હલકો હતો; હું બાંગી હતો. (૨) લોકો મારાથી કંટાળતા, મારો તિરસ્કાર કરતા અને નિંદા કરતા. તો પણ હું નમ્રભાવે કેટલાએ લોકોને નમન કરતો. (૩) આવી સ્થિતિમાં લિશ્સુગંધ સાથે મગધના શ્રેષ્ઠ શહેરમાં પ્રવેશ કરતા મહાવીર સંજુદને મેં જોયા. (૪) મેં કાવડ^૧ નીચે મૂકી, અને નમસ્કાર કરવા માટે આમળ ધર્યો. કેવળ મારી ઉપર દયાથી એ પુરુષદ્વેષ ઉભો રહ્યો. (૫) એ ગુરને પગે લાગી, મેં એક બાજુએ ઉભા રહી એ સર્વસંસ્કૃત મન પાસે પ્રવ્રજ્યા માગી. (૬) ત્યારે સર્વ લોકોં પર દયાભાવ રાખનારાં એ કારુણિક ગુરુએ મને, 'લિશ્સુ, આમ આવ,' એમ કહ્યું. એ જ મારી ઉપસ પદા થઇ. (૭) એ હું એકાકી સાવધાનતાની અરુણમા રહ્યો, અને જેવી રીતે મને એ જિને ઉપદેશ કર્યો હતો, તેવી રીતે એ ગુરુના વચનને અનુસરી

૧ જુના વખતમાં બાંગી લોકો શહેરમાંનો કચરો કાવડોમાં ભરીને લઇ જતા હતા આ રીવાજ નેપાળમાં ચાલુ છે. ચીના લોકો પણ મેલું ઉપાડી જવા દાવડનો ઉપયોગ કરે છે.

વર્નના લાગ્યો. (૮) રાનના પહેલા વામમાં હું પૂર્વજન્મ માદ લ
 સમર્થ થયો, રાત્રિના મધ્યમ વામમાં મને દિવ્યદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ. રા
 પશ્ચિમવામમાં મેં તમોરાગિનો (અવિવાનો) નાથ કયો. (૯) ૧
 પછી રાન પૂરી થતા આવી અને સૂર્યોદયની તૈયારી થઈ ત્યારે
 અને શ્રક્ષા આવી મને નમસ્કાર કરી દાઘ જોડી ઉભા રહ્યા. (૧૦)
 તેઓ બોલ્યા, "હે દાન્ત પુરુષ, તને નમસ્કાર દો. હે પુરુષો
 તને નમસ્કાર દો. જેના આશ્રવ (પાપ) ક્ષીણ થયા છે, તે તું
 મિત્ર, દક્ષિણાર્થ પું." (૧૧) પછીથી દેવસંઘે મારો સત્કાર કરેલો
 ગુરુએ જોયો, અને સ્મિત કરી તેમણે કહ્યું. (૧૨) " (માણ
 તપથી, શ્રક્ષમયથી, સયમથી અને દમથી શાસ્ત્રણ ચાલ છે; અ
 શાસ્ત્રણ ઉત્તમ છે. "